MOȚII

CALVARUL UNUI POPOR EROIC, DAR NEDREPTĂȚIT

STUDIU ISTORIC-POLITIC
(CU O HARTĂ, 201 ILUSTRAȚIUNI IN TEXT ȘI 2 PLANȘE)

DE

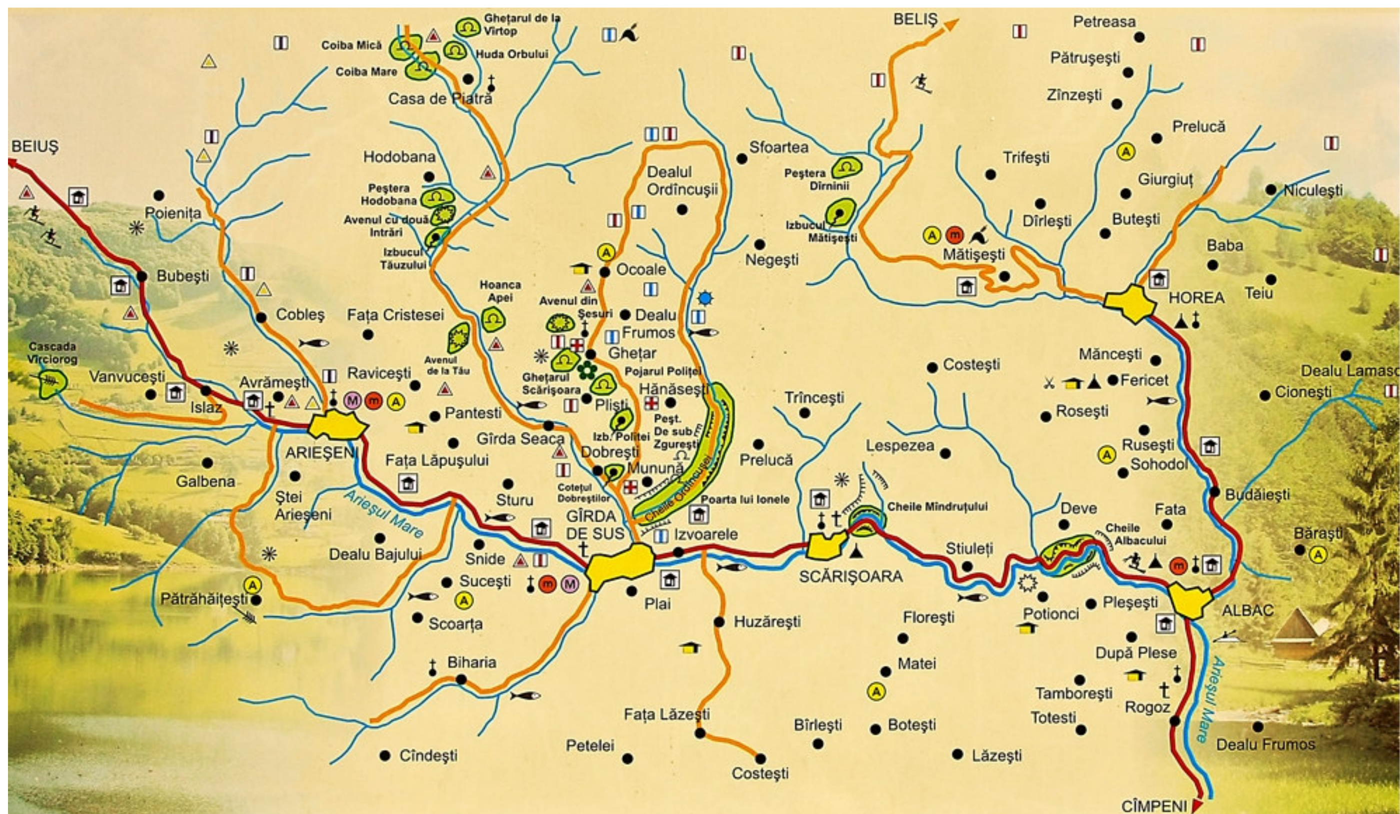
ION RUSU ABRUDEANU
DEPUTAT DE ALBA

„CARTEA ROMÂNEASCĂ", BUCUREȘTI
1928

http://www.taramotilor.ro/motii0.html

CUPRINS

BEIUŞ
BELIŞ
CÎMPENI
Coiba Mică
Coiba Mare
Gheţarul de la Vîrtop
Huda Orbului
Casa de Piatră
Hodobana
Peştera Hodobana
Avenul cu două Intrări
Izbucul Tăuzului
Hoanca Apei
Avenul din Şesuri
Avenul de la Tău
Gheţarul Scărişoara
Pojarul Poliţei
Izb. Poliţei
Peşt. De sub Zgureşti
Coteţul Dobreştilor
Cheile Ordîncuşei
Poarta lui Ionele
Cheile Mîndruţului
Cheile Albacului
Peştera Dîrninii
Izbucul Mătişeşti
Cascada Vîrciorog
Poieniţa
Bubeşti
Cobleş
Faţa Cristesei
Vanvuceşti
Islaz
Avrămeşti
Raviceşti
Pantesti
ARIEŞENI
Galbena
Ştei Arieşeni
Faţa Lăpuşului
Gîrda Seacă
Sturu
Arieşul Mare
Dealu Bajului
Snide
Suceşti
Pătrăhăiţeşti
Scoarţa
Biharia
Cîndeşti
Petelei
GÎRDA DE SUS
Plai
Izvoarele
Huzăreşti
Faţa Lăzeşti
Costeşti
Dealul Ordîncuşii
Ocoale
Dealu Frumos
Gheţar
Hănăşeşti
Plişti
Dobreşti
Munună
Sfoartea
Negeşti
Trînceşti
Preluca
Costeşti
Lespezea
SCĂRIŞOARA
Floreşti
Matei
Bîrleşti
Boteşti
Lăzeşti
Stiuleţi
Potionci
Pleşeşti
După Plese
Tamboreşti
Totesti
Rogoz
Dealu Frumos
ALBAC
Deve
Fata
Băraşti
Budăieşti
Sohodol
Ruseşti
Roseşti
Fericet
Mănceşti
Cioneşti
Dealu Lamaso
HOREA
Teiu
Baba
Niculeşti
Buteşti
Giurgiuţ
Preluca
Dîrleşti
Trifeşti
Mătişeşti
Zînzeşti
Pătruşeşti
Petreasa

CAPITOLUL III
LEGIUNEA XIII GEMINA

În capitolul precedent am arătat că împăratul Traian, îndată după ocuparea Daciei, s-a preocupat cum ar putea-o asigura mai bine în contra invasiunilor barbare şi a-i păstra liniştea internă, atât de necesară desvoltărei şi propăşirei unui stat, şi că în acest scop bine definit a adus în Dacia patru legiuni militare.

Munţii Apuseni cu cele 6 regiuni miniere, despre care vom vorbi mai pe larg în capitolul despre exploatarea minelor de aur sub Romani, au fost încredinţaţi pazei şi supravegherei legiunii XIII Gemina, din sânul căreia personalităţi de seamă erau luate şi însărcinate cu conducerea coloniilor mai mari.

Cadrele acestor legiuni se recrutau de regulă dintre cetăţenii romani lipsiţi de mijloace din diferite părţi ale imperiului. Soldaţii lor, cari în timp de pace făceau serviciu de jandarmi, iar în vreme de răsboiu trebuiau să apere graniţele, primeau o soldă fixă de 205-360 denari pe an.

Supremul comandant al legiunei era totdeauna un senator roman cu mandatul de delegat (*legatus*), care în primii ani după cucerire îndeplinea şi atribuţiunile de guvernator-procurator al Daciei. Mai târziu această demnitate s-a divizat în una cu caracter strict militar şi alta cu caracter administrativ. În fruntea armatei ajunseseră astfel 6 tribuni, având fiecare îndatorirea să comande legiunea câte două luni din an, făcând slujba cu schimbul.

În împrejurări normale, legiunea se compunea din şase mii de ostaşi, repartizaţi în 10 *cohorte* de câte 600

oameni. Fiecare cohortă era împărţită în *manipulae*, adică în companii de câte 200 ostaşi. Fiecare companie se mai subdiviza în unităţi de câte 100 soldaţi, numite *centurii*. Cele 60 de centurii, care constituiau legiunea, erau comandate de un ofiţer superior, numit *centurio*. Instrucţia, exerciţiile tactice şi strategice, alimentarea trupei şi justiţia militara cădeau în grija acestor centurioni.

Corpul ofiţeresc era compus din ofiţeri superiori şi ofiţeri inferiori. Ostaşul de rând, care da probe de curaj şi inteligenţă, putea să ajungă ofiţer centurion. Gradul cel mai inferior din armată era *secutor tribuni* (ordonanţa tribunului). Acestuia îi urma *tesserarius*, care aducea ordinele de zi. După acesta venea adjutantul centurionului, numit *optio* (plutonier), care era numit astfel prin faptul că centurionul avea facultatea să şi-l aleagă dintre ostaşii întregei centurii. Grade mai înalte la trupă erau: *signiferi*, cari, ca şi *vexilarii*, purtau drapelele şi insigniile companiilor şi cohortelor.

Serviciul de intendenţă şi administraţie a armatei îşi avea de asemenea ofiţerii săi. Dintre aceştia gradul întâiu era *adjutor oficii rationum*, care era şeful cancelariei comandamentului trupei. Urmau apoi: *cornicularius* şi *librarius*; *mensores*, cari achiziţionau cerealele pentru hrana trupei; *metatores* (personalul armei geniului); *speculatores* (curierii) şi *frumentarii centurionis*, cari aveau datoria de a satisface nevoile alimentare ale trupei.

Din mijlocul cadrelor armatei se recrutau şi comptabilii oficiilor civile ale imperiului, dar aceştia funcţionau numai în serviciile din administraţia minelor, ca la Ampelum (Zlatna). Ei purtau titlul de secretari ai procuratorului. Ofiţerii din regiunile miniere jucau un rol important şi aceia dintr-înşii, cari primeau însărcinări

speciale, purtau ca semn de distincţie inel de aur. Ei se mai deosebeau de ceilalţi ofiţeri şi prin uniforma lor mai luxoasă, căci îşi coseau uniforma cu fire aurite şi purtau arme încrustate cu aur sau fabricate total din aur. Haina reglementară era tunica de postav.

Este de remarcat că ofiţerii, printre alte arme, purtau şi sabie ca azi, cu diferenţa apreciabilă că mânerul sabiei era făcut din aur, argint sau fildeş, după grad.

Puterea imperiului roman era simbolizată în armată prin emblema *aquilei* (a vulturului), care era turnată din aur sau argint. În vreme de răsboiu, steagurile cu emblema imperială erau purtate în capul legiunei, iar în timp de pace erau păstrate la sediul ei.

Niciodată nu s-a întamplat ca legiunei XIII Gemina, în decursul timpului cât a staţionat şi luptat în Dacia, să i se fi răpit de duşmani vreun drapel cu vulturul roman, acest simbol al puterei.

În ce priveşte solda ostaşilor şi ofiţerilor este instructiv de amintit că ei, odată aduşi în Dacia, primeau leafă dublă, ceea ce ilustrează bogaţia tezaurului roman. Unora li se mai da, drept încurajare şi pentru merite speciale, pământ de cultură, ceea ce a contribuit ca mulţi militari să ajungă la frumoase situaţiuni materiale.

Am cules spicuind aceste interesante amănunte din bogata colecţiune de documente vechi, cunoscută sub numele de *Corpus Inscriptionum Latinarum*, numai în dorinţa ce am de a putea cititorul să-şi facă o idee mai exactă despre organziarea legiunei XIII Gemina, care timp de aproape două veacuri a ţinut în respect pe numeroşii duşmani barbari ai vastei împărăţii romane şi a dat cel mai preţios concurs autorităţii statului roman în exploatarea bogăţiilor miniere.

CAPITOLUL IV
MINELE DE AUR DIN MUNȚII ABRUDULUI ÎN EPOCA ROMANĂ

Din timpurile cele mai vechi, pe care cercetătorii istorici nu le-au putut fixa încă cu preciziune, munții Abrudului, cu minele lor de aur, au format un fel de Californie pentru popoarele care i-au stăpânit. Herodot ne spune că la anul 513 înainte de Christos trăiau pe țărmul râului Maris (Mureşul de azi) poporul Sciților, care se desfăta în aur. Este neîndoios, după cum afirmă şi constată autori dintre cei mai serioşi, că minele de aur din munții Abrudului au fost exploatate şi în timpul dinaintea Dacilor şi în vremea acestora, dela cari ne-au rămas diferite monede de aur cu inscripții doveditoare, dar mai ales în epoca Romanilor, cari reusiseră să le exploateze într-un mod cu mult mai inteligent.

Dovezi temeinice despre acest adevăr sunt diferite urme prețioase, care ne-au rămas dela Romani, precum *stearturile* (un fel de lămpi cu uleiu), unelte technice şi de casă, giuvaere de preț, bani de aur şi de argint, vase, inscripțiuni, urme şi câmpuri întregi de cimitire şi pe deasupra tuturora celebrele şi neprețuitele *table cerate* dela Roşia Montană (Alburnus Major), despre care ne vom ocupa la locul său mai amănunțit.

Noi nu ezităm a crede că între motivele care au împins pe împăratul Traian să ocupe cu orice preț Dacia, cel mai principal l-au constituit comorile în aur din munții metaliferi ai Abrudului (Auraria major sau Alburnus minor). Faptul acesta se explică dealtfel şi prin graba cu care, îndată după victoria obținută în contra Dacilor, legiunea XIII Gemina a ocupat întreaga regiunea muntoasă

dintre Arieş, Crişul Alb şi Mureş, iar împăratul Traian n-a întârziat de a trimite aici colonişti harnici şi pricepuți în meşteşugul exploatărilor miniere. Sistemul de exploatare minieră uzitat de poporul dac n-a putut satisface pretențiunile romane, care urmăreau sporirea producțiunei de aur, şi de aceea nu e de mirare că au fost aduşi aici muncitori specialişti, printre cari excelau Dalmatinii şi Epiroții. Minele Cetatea Mare şi Cetatea Mică dela Roşia Montană şi anume din muntele Cârnicul Mare sunt şi azi o icoană vie a ingeniosului mod de extracțiune practicat de Romani. Masivul Cârnicul din timpuri preistorice a fost sfredelit şi para-găurit de jur împrejur şi de sus în jos, prin galerii sau stolne, ca o cetate asaltată de brațe dornice cu orice preț de pradă şi de îmbogațire. Din examinarea minelor Cetatea Mare şi Cetatea Mică se poate vedea deosebirea dintre felul vechiu de exploatare şi cel de azi. Romanii erau foarte abili în săparea cavernelor cu arcuri boltite aproape arhitectonic. Unele din aceste caverne boltite în masiv tare pietros atrag şi azi admirația vizitatorilor.

Regiunile miniere exploatate din timpul Romanilor şi până azi se grupează în modul următor:

1. *Regiunea Băiței*.
2. *Regiunea Băii de Criş* şi *Ruda*, de lângă Brad, în raionul căreia cade bogata mină Cei 12 Apostoli, azi proprietatea societății Mica.
3. *Regiunea Fericel, Măgura* şi *Dealul Ungurului*
4. *Regiunea Almaşului Mare* din jurul muntelui Dosul Negru.

Toate aceste regiuni aparțin județului Hunedoara de azi.

5. *Regiunea Corabiei-Vulcoiu*, dela Dealul Mare, care desparte valea Ampoiului de munții Abrudului, până la

comuna Bucium cu cele 6 sate ale sale, cuprinzând, între altele, minele Sf. Petru şi Pavel, odinioară cea mai bogată regiune minieră. Urmele archeologice găsite în cursul vremei, ca unelte, inscripţiuni, rămăşiţe de locuinţe stabile romane, dar mai ales cimitirul din jurul muntelui Corabia ne îndreptăţesc a crede că aici s-a desfăşurat o înfloritoare şi fecundă exploatare minieră. În această regiune s-au întrebuinţat de Romani ca lucrători şi sclavi aduşi din diferitele provincii romane. Una din tablele cerate descoperite ne lămureşte acest adevăr.

6. *Regiunea Roşiei Montane*, care a întrecut în bogăţia minereului chiar şi pe cea anterioară (Corabia-Vulcoiu). Minele Cetatea Mare şi Cetatea Mică, minele Orlea şi Sf. Cruce, care se întind în masivul munţilor Letea, Igren, Camniţa şi Cârnicul Mare, dovedesc că aici a trăit cea mai importantă colonie de minieri. Această colonie a fost aşezată unde este Roşia Montană de azi şi unde s-au găsit, pe lângă nepreţuitele table cerate, nenumărate urme şi vase romane, inscripţiuni şi monumente funerare.

Regiunile 5 şi 6 fac azi parte din judeţul Alba.

7. *Regiunea Băii de Arieş* (Ofenbaia), ultima regiune minieră şi care aparţine azi judeţului Turda. Şi aici s-au găsit diferite unelte şi obiecte vechi de exploatare, dar, durere, nu ni s-au păstrat.

În primii ani după ocupaţie, statul roman îşi administra minele prin ofiţerii legiunei XIII Gemina. Aceştia îndeplineau toate lucrările technice, de control şi cancelarie. În fruntea administraţiei miniere stătea un procurator, numit *procurator aurariarum*, care trebuia însă să fie specialist şi se deosebia de procuratorul administrativ al provinciei.

Dintre cei mai marcanţi procuratori, cunoscuţi

posterității, cităm între alții pe:
a) *M. Ulpius Hermias*, primul organizator al exploatărilor miniere, care s-a ridicat la această demnitate dintre libertinii împăratului Traian. Desigur trebue să fi fost un om de valoare şi priceput, căci după moarte rămăşițele sale pământeşti au fost transportate la Roma din ordinul împăratului.
b) *Neptunalis*, de asemenea libertin. El a ridicat soției sale un monument funerar, care a fost găsit la Ampelum (Zlatna).
c) *Papirius Rufus*, primul procurator ajuns la acest înalt post din clasa de jos. A murit în Zlatna, dar nu se ştie locul unde a fost înmormântat.

Mai amintim pe procuratorii *Sempronius Urbanus, Macrinius Macer, Caius Aurelius Salvianus*, sub care s-a construit apeductul dela Zlatna, şi *Aelius Sostratus*, al cărui monument a fost descoperit în hotarul comunei Pătrânjeni, de lângă Zlatna. Acest monument formează azi, după cum am mai spus şi în altă parte, prestolul bisericei române ortodoxe din Pătrânjeni.

Urmele epocei romane din prima jumătate a secolului III după Christos ne lămuresc că direcția superioară technică şi administrativă a minelor o exercita *procuratorul general al provinciei*, care îşi avea reşedința la Apulum (Alba Iulia). Unul dintre aceştia a fost şi *Caius Aurelius Salvianus*, avansat din demnitatea de *procurator aurariarum*.

În cancelariile administrației miniere stătea în primul rând archivarul (*tabularius)*. Printre aceştia a fost şi *Lucius Ianuarius Romulus*, dupa cum dovedeşte sarcofagul găsit la Alba Iulia în anul 1772, în aula episcopiei romano-catolice.

Înregistrarea şi contabilizarea diferitelor lucrări o efectuau aşa numiţii *librarieni*, cari se recrutau dintre militari cu cunoştinţă de carte. Dintre aceştia pomenim pe *M. Aurelius Antoninus* şi *Helvius Primanus*, cari au fost repartizaţi din sânul legiunei XIII Gemina la direcţia minelor din Ampelum (Zlatna).

Casierul direcţiunei sau administraţiei miniere se numea *dispensator*. Dintre aceştia urmele istorice ne transmit numele lui *Callistus*, care la început fusese rob sau sclav împărătesc.

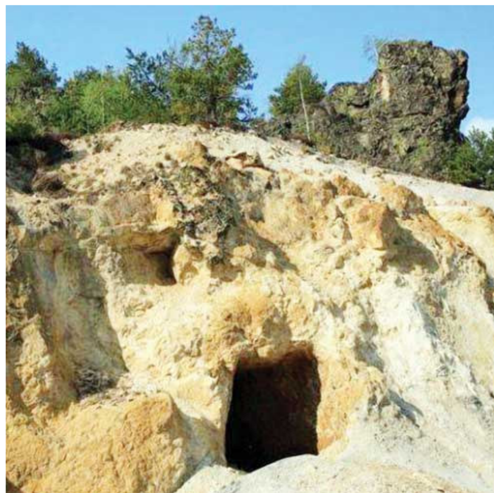
Pentru a nu rămâne restanţe de hârtii nerezolvate, prin birouri, procuratorul putea să angajeze şi alţi funcţionari, pe cari însă îi plătea din beneficiile sale.

Procuratorul minelor, ca funcţionar superior al statului roman, avea datoria principală să încheie socotelile veniturilor, pe care le trimetea apoi la tezaurul împărătesc (*patrimonium caesaris*). Procuratorul trebuia să posească cunoştinţe geologice şi technice, pe lângă serioase noţiuni de bună administraţie şi comptabilitate.

Controlul şi poliţia băilor le exercita sub comanda unui ofiţer.

Deşi subsolul din regiunile miniere era proprietatea statului, totuşi găsim şi urme de exploatări miniere particulare. De sine înţeles, aceste întreprinderi aveau o întindere mult mai mică şi exploatarea lor era mai primitivă. Pentru aceste teritorii sau perimetre, particularii plăteau statului o arendă fixă. Aceasta se constată şi din tablele cerate No. IX, X şi XI. Arenda era de circa 70 denari pe jumătate de an, adică cam 60 lei aur. Perimetrul unei astfel de mine, dată în arendă, era cam cât ar putea lucra 20 de muncitori. Obiceiul arendărei minelor de către stat se practica mai mult în regiunile Roşiei Montane, Băii

de Arieş şi Corabia-Vulcoiu.

Este interesant de a constata că exploatarea minelor de aur se făcea şi în epoca romană, aproape în aceleaşi condiţiuni şi forme, ca şi în vremea de azi, cu excepţia instalaţiilor moderne din uzinele technico-mecanice, necunoscute celor din vechime. Aurul se scotea din minerea prin foc, prin spălat şi prin măcinarea cu piue, adică şteampuri. Acest procedeu nu se deosebia prea mult de cel de azi.

Se crede că cu începere din veacul III după Christos, statul roman îşi muncea minele şi cu o parte dintre condamnaţii la muncă silnică (*domnationes ad metalia* şi *in opus metalli*). Categoria celor dintâi săvârşea o muncă mai grea, iar ceştialalţi (*in opus metalli*) mai uşoară.

Funcţionarii din administraţia minelor, după împlinirea anilor de serviciu, primeau pensie, iar cei cari se ridicau în funcţiuni din rândurile sclavilor îşi redobândeau libertatea.

Din studiul inscripţiilor descoperite şi mai ales graţie tablei cerate cu No. 15, rezultă că la Roşia Montană (Alburnus Major) şi la Zlatna (Ampelum) muncitorii minieri erau constituiţi în societăţi cu caracter social, numite *collegium aurariarum*, sau cu caracter caritativ şi religios (de înmormântare), numite *collegium Jovis*

cerneni. O asemenea asociație se spune că ar fi existat şi în orasul Brucla, care ar fi fost situat între Teiuş şi Aiudul de azi.

Membrii acestor societăți plăteau diferite taxe. Ca taxă fundamentală, fiecare membru plătea odată şi pentru totdeauna 100 de sesterți (cam 20 lei aur), în plus o cotizație lunara de 1 as (şase bani sau centime). Şi ciudat lucru: nu lipsea cu prilejul înscrierii nici cinstea lui Bacchus, căci membrul nou intrat în societate trebuia să aducă şi o amphora (ulcior cu două toarte) plină cu vin bun. Urmaşii membrului răposat primeau 300 de sesterți (60 lei aur), dintre cari 50 se împărțiau între participanții la înmormântare. Dacă vreun membru asociat nu murea acasă, societatea trimitea pe spesele sale o delegație de 3 membri pentru săvârşirea înmormântarei şi punerea pomenei. Când asociatul deceda la distanțe mai mari dela casa lui, societatea nu mai trimitea delegați, dar plătea coloniei respective cheltuielile de înmormântare. Dacă mortul asociat era din rândurile sclavilor şi fostul său stăpân nu-l înmormânta cu cinstea cuvenită, atunci collegium cerneni, ca pedeapsă, îi organiza o înmormântare fictivă-simbolică. În cazul când asociatul sclav îşi recâştiga libertatea, era obligat să facă cinste cu o amphoră cu vin.

Toate centrele miniere aveau medici vestiți şi anume medici de stat şi medici particulari. În timpurile acele însă profesiunea aceasta liberă, dar grea şi gingaşă, nu era legată de examene ca astăzi şi era practicată de indivizi deştepți, cari ştiau să farmece şi să descânte bine. Existau şi chirurgi, ortopezi şi dentişti.

Din cele ce preced, cititorul s-a putut convinge că administrația minieră introdusă de străbunii noştri romani pentru exploatarea bogățiilor aurifere din Munții Apuseni,

adică din munții Abrudului, era atât de solid organizată, încât nu se putea să nu lase urme serioase de bună stare şi prosperitate economică, cum vom demonstra în capitolul următor.

CAPITOLUL VII
TABLELE CERATE ŞI IMPORTANȚA LOR ISTORICĂ

Tablele cerate sunt o invenție grecească. Ele serveau pentru însemnarea de scurte notițe, scrisori, bilete etc. Începând din timpul lui Pericle, uzul tablelor cerate se generalizează din ce în ce mai mult în Grecia. Întrebuințarea tablelor cerate o aflăm pomenită şi în Herodot, Demarat, Aristofan etc. De la Greci această invențiune a trecut şi la Romani.

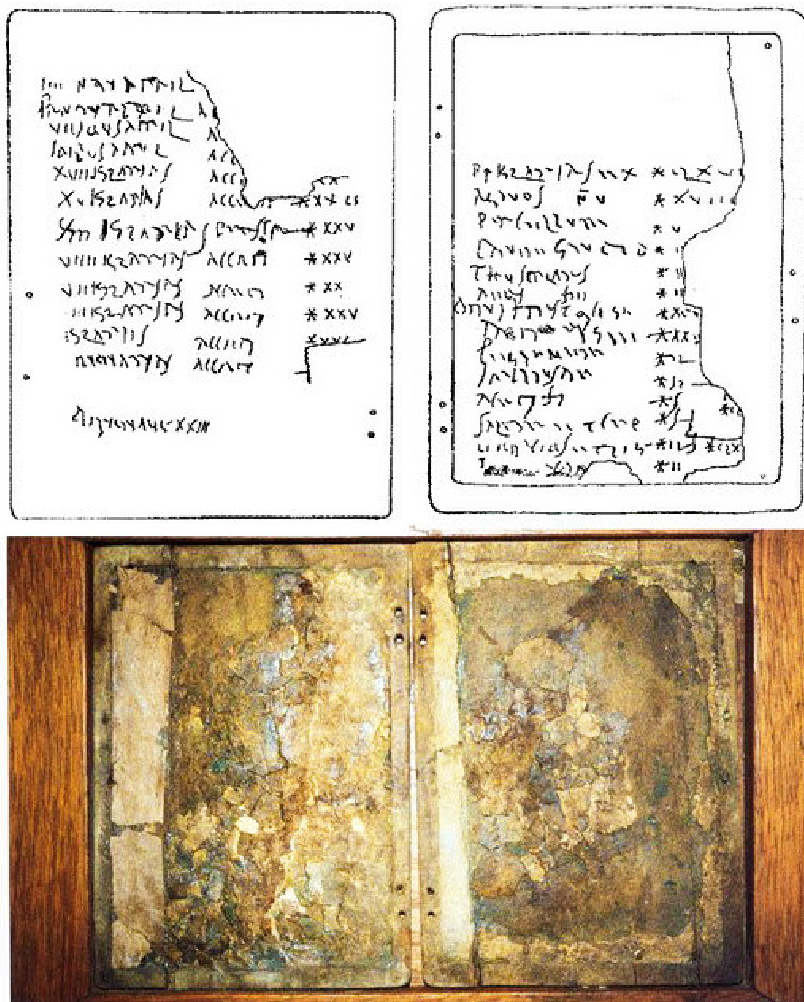
În afară de tablele cerate din Ardeal, găsite la Roşia-Montană, s-a mai aflat şi la Pompei, lângă Neapole, abia în anul 1875, o colecție întreagă de table cerate, aproape identice cu cele din Ardeal. Toate însă sunt în stare de carbonizațiune. Tablele din Pompei au fost descoperite, grație săpăturilor făcute, într-un cufăr, în care s-a găsit portofelul bancherului Cecilius Jucundus. Cufărul era aşezat deasupra uşei uneia din odăi. Aceste table sunt nişte chitanțe, având forma de diptice şi triptice. Scrisul din ele este cursive ca şi în tablele de la Roşia-Montană.

Întrebuințarea tablelor cerate s-a continuat veacuri de-a rândul, aproape până în zilele noastre, mai ales prin influența bisericei. Ele se foloseau mult şi în corespondența zilnică pentru ținerea socotelilor, pentru diplome, pentru foi de zestre, testament etc.

Toate tablele cerate, găsite până azi, deci şi cele de la Roşia Montană, cât şi cele de la Pompei, cuprind şi acte juridice.

Tablele cerate sunt cele mai vechi şi mai de preț documente, care vorbesc lumei despre existența poporului daco-roman în secolul al 2-lea după Christos, dovedind

relațiunile sociale şi de drept privat ale națiunei romane din Dacia Traiană, desigur cea mai expansivă şi cea mai însemnată națiune în antichitate.

Ascunse în sânul pământului şi găsite în diferite rânduri după 18 veacuri, ca un monumentum aere perennius, la Roşia-Montană, lângă Abrud, din aceste

table, în număr de peste 40, nu mai există azi decât 25 bucăți, printre care patru triptice complete. Multe din ele însă sunt deteriorate din cauza oamenilor ignoranți, care le-au găsit, care n-au ştiut cum să umble cu ele şi care nu şi-au dat seama de valoarea şi raritatea lor.

Toate tablele cerate relative la istoria Daciei Traiane, câte sunt azi cunoscute, au fost descoperite în decurs de aproape trei sferturi de secol (de la anul 1786 până la 1855, adică în 69 ani) şi toate la Roşia Montană, lângă Abrud, în minele din munții Igren, Letea şi Cârnicul-Mare.

Se pune însă întrebarea: Ce căutau aceste table cerate, acest nepreţuit tezaur pentru istoria trecutului nostru, în minele întunecate ale munților Igren, Letea şi Cârnicul-Mare? De ce n-au fost ele păstrate la Sarmisegetuza (Grădiştea de azi), capitala Daciei, sau în alte cetăți ca Apulum (Alba-Iulia), Napoca (Cluj), ori în Potaissa (Turda), oraşe în care a înflorit viața Romanilor?

Răspunsul la această întrebare ni-l dă eminentul meu amic şi coleg de şcoala şi de Parlament, profesorul George Popa Liseanu din Bucureşti, care într-un studiu foarte documentat despre „Tablele cerate descoperite în Transilvania", spune următoarele:

Cât timp Traian stătu pe tronul Cesarilor, nimeni nu îndrăsnia să se atingă de provinciile lui de la Dunăre. Numele lui Traian era deajuns ca să țină în frâu roiul de popoare ce mişunau în jurul Daciei şi cari cu nesaț s-ar fi aruncat asupra bogatului imperiu ca să-l prădeze şi să-şi caute în el locuințe. Îndată ce însă cuceritorul Daciei deveni prin moartea sa divul Traian, popoarele neastâmpărate dinspre Nord şi Orient încep a se mişca, încep a da năvală din toate părțile asupra provinciilor prea

întinsului imperiu. Dacia avea să primească cele dintâi lovituri şi pentruca dânsa, în timpul împăratului Adrian, să poată căpăta epitetul de felix trebuia neapărat să fi fost scăpată dintr-un mare pericol de fiul adoptiv al cuceritorului Daciei. Dupa moartea lui Adrian însă năvălirile duşmanilor în această ţară deveniră din ce în ce mai dese şi mai periculoase.

Şi într-adevăr, primejdia a sosit odată cu răsboiul marcomanic, pus la cale de liga anti-romană a Germanilor, în frunte cu Marcomanii, la cari s-au lipit şi popoarele sarmate, cari începură să atace din mai multe părţi vastul imperiu roman. Acest rasboiu îngrozi şi umplu de spaimă pe toţi locuitorii imperiului. Guvernatorul Daciei şi Moesiei superioare, M. Claudius Fronto, după mărturia unei inscripţiuni (Corpus Inscriptionum Latinarum. III No. 1457), bate pe Iasigi, cari, prădând Dacia, ameninţau Sarmiseghetusa. Colonia de aci, recunoscătoare, ridică o piatră în onoarea acestui vestit general.

Dar Iasigii, cutreerând Dacia, o devastează în mod îngrozitor şi ajung până la Alburnus maior (Roşia-Montană) şi satele din jur, cărora, după ce le jupoaie tot avutul, le dau foc.

Cu acest trist prilej (aceasta este şi hipoteza marelui archeolog şi istoric german Teodor Mommsen) locuitorii din Abrud, Roşia-Montană şi satele vecine şi-au ascuns toate bogăţiile care unde au ştiut şi au putut, plecând apoi cea mai mare parte în munţi să ţină piept barbarilor. Şi desigur văgăunile munţilor Igren, Letea şi Cârnicul-Mare erau indicate ca ascunzători ideale pentru averea şi actele mai importante ale familiilor lovite de soarta răsboiului şi dintre cari multe au pierit, remânând avutul lor îngropat în mine, supuse şi acestea cu timpul surpărei.

Toate tablele cerate, găsite la Roşia-Montană, datează din timpul domniei împăraților Antoniu Piu (138-161) şi Marcu Aurel Filosoful (161-180), afară de una singură din epoca lui Adrian. Ele au fost descifrate şi studiate de archeologi savanți, ca Massmann din Muenchen (la 1841), Teodor Mommsen din Berlin (la 1843), de Huschke (1845), Neugebauer (1851), preotul Ackner (1856). Detlefsen (1858 şi 1859), Timoteiu Cipariu (1855, 1857 şi 1858) în Analele gimnaziului din Blaj şi (la 1867) în Archivul pentru filologie şi istorie, apoi Finaly (1861), Edon (1874) şi Bruns (1876) într-o conferință ținută la Berlin sub titlul: *Die Unterschriften in den romischen Rechtsurkunden* si in sfarsit G. Popa Liseanu (1926) într-un aprofundat studiu, făcând parte din interesantul volum *Romanica*, publicat de Casa şcoalelor din Bucureşti.

CAPITOLUL VIII
DESCRIEREA TABLELOR CERATE

Este desigur interesant fenomenul că toate tablele cerate au fost găsite numai la Roşia-Montană şi numai în adâncurile galeriilor din minele de aur. Explicațiile date de celebrul istoric german Mommsen şi de distinsul meu coleg G. Popa Liseanu sunt concludente şi corespund vicisitudinei vremurilor de atunci, când numai în bezna minelor îşi mai puteau scăpa bieții locuitori viața şi averea.

Documentele şi inscripțiile timpului ne arată că exploatarea şi industria minelor de aur au aparținut în întreaga Dacie-Traiană tezaurului public imperial. Cu toate acestea, găsim în Munții Apuseni şi urme de proprietăți private de mine, care nu erau înglobate în perimetrele statului.

Aceste mine erau administrate separat de minele Statului şi deşi formau unități mai mici din industria auriferă, totuşi contribuiau şi ele cu aportul lor la progresul economiei naționale a imperiului roman. Obiceiul perimetrelor mici din timpul Romanilor s-a perpetuat până în ziua de azi în regiunea Abrudului, mai ales la Roşia-Montană şi la Corna, unde cu toate silințele depuse de mine, după sfatul şi îndemnul d-lui Vintilă Brătianu, şi cu toate lămuririle clare date proprietarilor minieri de către d. G. Popescu-Turneanu, un distins cooperates, actual director în Centrala cooperativelor săteşti, ne-a fost imposibil acum 4 ani să formăm o cooperative minieră tocmai din această cauză, fiecare proprietar de perimetru minier crezând că se ascund în teritoriul său minuscul comori de aur inestimabile.

Transacțiunile de vânzare şi cumpărare a acestor

mine particulare, cu teritorii mici şi greu de stabilit, se încuviinţau pe acele vremuri de către statul roman prin administratorul general sau procuratorul minelor. Este sigur că aceste mine erau lăsate în folosinţa particularilor pe lângă plata unui impozit catre stat.

Băişagul privat din Munţii Apuseni pentru această epocă se stabileşte în mod mai evident în teritoriul Roşiei-Montane şi a comunei Bucium (masivul Corabia-Vulcoiu).

Acest adevăr istoric cu privire la exploatările miniere din regiunea Abrudului ni-l demonstrează într-un chip desăvârşit cele 25 table cerate, găsite toate la Roşia-Montană şi păstrate din fericire până azi. În cele ce urmează mă voiu ocupa de fiecare table cerată în parte, dând preferinţă mai ales la 2 table cerate şi anume cele cu numerii X şi XV.

I. Prima tablă s-a găsit în anul 1786 de către George Iancu în mina unui anume Lorincz din muntele Igren, pe care a dăruit-o funcţionarului minier Daniil Gomboş din Zlatna. Această tablă se găseşte în muzeul Battyaneum din Alba Iulia. Ea este ruptă în două şi are text în limba veche greacă, singura tablă cu text grecesc.

II. La 20 Maiu 1788 s-a descoperit în mina Sf. Iosif din muntele Letea o cărticică compusă din trei foi sau table, numită triptychon. Ea se păstrează în muzeul naţional din Budapesta şi este una din cele mai interesante table, întru cât datează din 9 Februarie 167 după Christos şi cuprinde procesul de lichidare a societăţii de înmormantare din Roşia-Montană (collegiums funeraticum). Înainte de a

ajunge în muzeul din Budapesta, ea a trecut din mână în mână, din care cauză este cam deteriorată.

III. La 1790, tot în muntele Letea, s-a găsit interesanta tablă cerată, care datează din anul 159 (17 Septembrie) după Christos şi tratează despre un act de împrumut. Ea se păstrează în muzeul din Budapesta într-o stare foarte deteriorată, din care cauză nu s-a putut descifra integral.

IV. În anul 1855 a văzut lumina zilei din mina Sf. Ecaterina o altă tablă cerută, compusă din trei foi şi care este tot un act de împrumut. Două din foile acestei table se păstrau la muzeul din Cluj, de unde în timpul răsboiului mondial au fost duse la Budapesta, iar o foaie din aceeaşi tablă ajungând în posesia eruditului nostru filolog Timotei Cipariu din Blaj, a fost dăruită de acesta cu toată biblioteca sa muzeului archidiecesan din Blaj.

V. Tot în baia Sf. Ecaterina s-a găsit la 24 Iulie 1855 un număr de 9 table cerate, cu care dimpreună s-au mai descoperit şi următoarele obiecte: a) o împletitură de păr în lungime de circa 60 cm; b) o masă cu pupitre; c) un butoiu; d) bucăți de ciubare; e) o troacă (covată) de lemn; f) un vas cu o capacitate de aproximativ 100 litri; g) bucăți de stofă sau pănură; h) lămpi şi linguri de lemn. Toate aceste obiecte au fost descoperite într-o gaură făcută în părete. O parte din ele au ajuns în muzeul din Budapesta, prin grija fostului episcop romano-catolic din Alba-Iulia, L. Haynald. Una din table, datând din anul 162 (Octombre 20) după Christos, cuprinde tot un act de împrumut.

VI. Tot în proprietatea muzeului din Budapesta se află şi o altă tablă cerată, care datează din anul 139 (Martie 16) după Christos, şi cuprinde un contract de vânzare-cumpărare, încheiat între Dasius Verzo, care vinde lui Maximo Batonis o sclavă cu numele Passia pe preţul de 250 denari.

VII. La 24 Iulie 1855, tot în mina Sf. Ecaterina s-au găsit tablele cerate, care au ajuns în posesia marelui filolog Timotei Cipariu, pe atunci director al liceului român din Blaj. Din aceste table ni s-au păstrat două întregi şi patru bucăţi mai mici în muzeul archidiecesan din Blaj. Una din aceste table conţine un contract de vânzare-cumpărare, încheiat la 16 Maiu 142 după Christos între Dasius Breucus şi Alexander Bellicus asupra sclavului Apalaustus, vândut pe preţul de 600 denari (cam 820 lei).

VIII. Din mina Sf. Ecaterina s-a mai scos la lumină în anul 1855 şi o altă tablă cerată, care datează din 6 Maiu 169 d. Chr. şi care vorbeşte despre cumpărarea unei case. Astăzi se găseşte în muzeul din Budapesta.

IX. Deasemeni tot în baia Sf. Ecaterina s-a mai găsit o tablă cerată, care datează din anul 163 Octombre 23 d. Chr. şi care, deşi este numai în bucăţi sparte, totuşi s-a putut descifra textul ei relativ la un contract de arendă.

X. În mina Ohaba Sf. Simeon s-a descoperit tabla cerata, care datează din anul 164 (Maiu 20) după Chr. şi cuprinde tot un act de arendă. Deoarece textul acestei table a putut fi reconstruit aproape în întregime de archeologi, îl dau pe scurt în cele ce urmează: Fiul lui Memmius Asclepius

arendează lui Aurelius, fiul lui Adiutor, pe o jumătate de an, adică din 20 Maiu 164 până la 13 Noembre acelaşi an, o mină de aur pentru 70 denari. Arendaşul se obligă să plătească prețul arendei în rate egale, iar proprietarul îşi ia angajamentul să dea arendaşului o despăgubire de 5 sexterți pe zi în cazul când ar strica târgul fără învoirea arendaşului. Tot această obligațiune o ia asupră-şi şi arendaşul față de proprietar în cazul când n-ar plăti arenda la termenul fixat.

Iată textul contractului redactat în limba latină: [Macri]no et Celso cos XIII kal. Junius Flavius Secundinus scripsi rogatus a Memmio Asclepi, quia se lit[ter]as scire negavit, it quod dixsit se locas[se] et locavit operas s[ua]s opera aurario Aurelio Adiutori ex ha[c] die [in] idus Novembres proxsimus [se]ptaginta liberisque. [Mercede]m per [te]mpora accipere debetit. S[u]as operas sanas va[le]ntes [ede]re debebit, conductor [s(upra) s(cripto)]. Quod si invite condu[c]tore recedre aut cessare voluer[it, da]re debebit in dies singulos HS V numeratos [Quod si] fluor inpedierit, pro rata conputare debebi[t]. Conductor si tem[po]re peracto mercedem sol[v]endi moram fecerit, ead[em] p[oena] tenebitur exceptis cessatis tribus. Actum Immenoso maiori Titus Beusantis Socratio Socrationis [M]emmius Asclepi qui et Bradua

Această tablă cerată se păstra până înainte de răsboiu în muzeul din Cluj.

XI. Tot în mina Ohaba Sf. Simeon s-a găsit o carte de table cerate, dintre cari una conține textul unui contract de arendă a unei mine. Teglas Gabor, cunoscutul archeolog ungur, face constatarea, prin comparație, că teritoriul acestei mine, arendate pentru 70 de denari, era lucrat de

circa 20 lucrători minieri şi că prețurile de arendă a diferitelor mine era unul şi acelaşi la Roşia-Montană, ca şi în Bucium (Corabia-Vulcoiu).

XII. În mina Sf. Ecaterina s-a mai aflat şi o altă tablă cerată, care cuprinde textul unei chitanțe pentru suma de 50 denari. Datează din anul 167, Maiu 29, d. Chr.

XIII. Tot în mina Sf. Ecaterina s-a găsit la 24 Iulie 1855 şi o altă carte de table cerate, care constă din două foi şi cuprinde un contract din 28 Martie 167 d. Chr. Această tablă cerată face parte din muzeul din Berlin, căruia i-a fost dată de către directorul liceului reformat din Aiud în schimbul altor obiecte vechi archeologice.

XIV. Deasemeni s-a mai descoperit în mina Sf. Ecaterina o tablă cerată, din care însă nu ni s-au păstrat decât câteva bucăți. Data ei este necunoscută, dar se poate vedea că tratează o transacție încheiată în urma unui process. Se găseşte în păstrarea muzeului din Budapesta şi are o lungime de 17,5 cm, iar lățimea 8,2 cm.

XV. În anul 1855 s-au mai găsit, tot în baia Sf. Ecaterina, două table cerate, care conțin fragmentele unui jurnal de casă cu lista de bucate, alcătuită de magister coenae, adică de prezidentul unui banchet, care a avut loc la Roşia-Montană. Pe pagina a patra a tablei sunt trecute următoarele cheltuieli făcute cu ocazia banchetului:

În ajunul calendelor lui Maiu (30 Aprilie)..........denari 176

5 miei.. 18

1 purcel.. 5

pâine albă... 2

tămâe de prima calitate, 1 sextariu (0g, 547)...........3

vin bun, 3 hemine(01, 822)......................................2

vin de rând, 3 congii (01, 5818).......................... 97

verdețuri (legume)......................... 1 şi o semiuncie

bacşiş..denari 13/14

oțet, o hemina (0,524)

sare şi ceapă.. 15/24

? 2

? 2

apoi (poate ca totaluri?) .... 150 şi apoi 160

Dacă studiem cu atenție aceste cheltuieli şi dacă socotim denarul 60 bani, atunci 5 miei costau la Roşia-Montană, în secolul II după Christos, 16 lei, adică 2 lei 40 bani mielul; un purcel 3 lei 30 bani, două pâini albe 1 leu 40 bani; o jumătate funt de tămâie 2 lei; pentru trei sexterti vin bun s-a cheltuit 1 leu 40 bani, iar pentru două quadrantale şi două hemine de vin de masă 56 lei 80 bani; pentru legume 70 de bani; pentru serviciu (impensam = bacşiş) 40 bani; pentru oțet 38 bani; pentru sare şi inevitabila ceapă 42 bani.

Din examinarea listei de bucate ne surprinde cantitatea cea mare de vin, pe care l-au consumat mesenii. În adevăr, din 270 denari (107 lei 60 bani), vinul a costat 62 lei, iar mâncărurile şi restul cheltuielilor numai 46 lei 20 bani.

Celebrul istoric german Mommsen însă, bazându-se pe mărturia lui Pliniu (Plinii, Hist. Nat. XIV, 56), care ne spune că cu 16 lei se căpăta la Roma un vin foarte bun,

susţine că prea scump era vinul consumat de participanţii ospăţului de la Roşia-Montană. Probabil că acest vin nu se producea în ţară, ci era importat şi în acest caz scumpetea se explica prin cheltuielile de transport şi prin taxele de acciz.

Ambele aceste table se aflau în anul 1857 în proprietatea liceului reformat din Aiud.

XVI. Mai există câteva sfărâmături de table cerate, fără a li se putea stabili data şi conţinutul.

XVII. În anul 1854 s-a găsit o tablă în mina Ohaba Sf. Simeon, care conţine fragmentele unui contract şi datează dela 5 Februarie 131 d. Chr.

XVIII. O altă tablă cerată, care curpinde iar fragmente de contract, se găseşte în muzeul din Budapesta.

XIX. Tot despre un contract fragmentar tratează o altă tablă cerată, aflătoare tot în muzeul din Budapesta.

XX. Muzeul archidiecesan din Blaj mai stăpâneşte, din fericire, o tablă cerată găsită tot în mina Sf. Ecaterina şi care tratează despre un contract.

XXI. Tot în acest muzeu şi din aceeaşi mină se mai păstrează sfărâmăturile unei table cerate, care însă este mai deteriorată.

XXII. În anul 1820 s-au descoperit într-o galerie foarte veche a minei Sf. Ladislau din muntele Cârnicu-Mare mai multe table cerate. Una din aceste a ajuns în posesia

scriitorului sas Ackner, preot în satul Guşteriţa, lângă Sibiu.

XXIII. În seria tablelor cerate, descoperite toate la Roşia Montană, se mai găseşte şi o tabliţă ceruită de lemn de brad, care cuprinde sigiliul unui antreprenor al statului de pe vremea împăratului Antoninus. Archeologii presupun că acest sigiliu ar fi fost ascuns în mina numită azi Sf. Ladislau pe vremea răsboiului dus de Romani în contra Marcomanilor.

XXIV. Blajul nostru mai are favoarea să fie în posesia unei bucăţi de tablă cerată, care, fiind deteriorată, nu ne indică decât următoarele două cuvinte:
”..ERANITRP
”..OVINDVAR
Literele dela sfârşitul primului rând pot să însemne: Tr(ibus) P(ublicis).

XXV. În anul 1855 a văzut lumina zilei una dintre cele mai interesante table cerate, care cuprinde un contract de vânzare-cumpărare şi care a ajuns la Blaj. Din textul acestei table se stabileşte în mod clar că Legiunea XIII Gemina din colonia Canabae de lângă Alba Iulia (Apulum) a cumpărat pe sclava Theodota, originară din Creta, de la Claudius Iulius Alexander Antipater, cu suma de 420 denari. Contractul poartă data de 4 Octombre 160 după Christos. În cele mai multe din tablele cerate găsite la Roşia-Montană, chiar şi în cea cu textul grecesc, se pomeneşte mai des, ca nume de localităţi, Alburnus Maior, adică Roşia-Montană de azi, apoi Alburnus Minor, adică Abrudul, al cărui nume dacic poporan Abrud-ava s-a

conservat totuşi până azi.

Ca nume de persoane, pe care le întâlnim în tablele cerate, sunt foarte multe nume dalmatine, ceeace dovedeşte că împăratul Traian, care a început o sistematică exploatare a băilor de aur din Transilvania, gândindu-se la o extracţiune mai raţională, a adus la Abrud minieri pricepuţi din Dalmaţia. Dealtfel între puţinele monumente de la Abrud, există, după d. Popa Liseanu, trei inscripţiuni, cari pomenesc despre origina dalmatină a celor ce le-au ridicat.

Dintre numele de persoane, despre cari fac amintire tablele cerate, cele mai multe sunt nume pur romane, vreo 15 nume sunt greceşti, - căci Grecii, ca popor de negustori şi meseriaşi, au avut totdeauna dese relaţiuni cu vecinii lor de peste Dunăre, - şi apoi vreo 40 de nume barbare şi de un aspect eterogen, precum:

Cerdo	Mico
Annes	Bato
Beusas	Caricii
Geldo	Verzo
Lossa	Passia
Liga	Plator
Liccai	Bradua, etc.

Asupra unora din aceste nume s-au făcut cercetări aprofundate, cari dovedesc că ele sunt de provenienţă dalmatină, ceeace confirmă hipoteza despre colonizarea munţilor metaliferi ai Daciei cu lucrători speciali aduşi de pe malurile orientale ale Dalmaţiei.

În ceeace priveşte limba scrisă din tablele cerate, ea este limba graiului vulgar latin, care este embrionul, din care avea să se desvolte limba româneasca. De aceea importanţa limbistică a acestor table este enormă, deoarece ele fiind scrise de provinciali, de oameni de jos, deşi

concepute după toate formele oficiale şi riguroase ale limbei culte, totuşi ele prezintă forme sporadice de o limbă latinească rea şi coruptă, care arată însă graiul vorbit al coloniştilor dela Dunăre. Şi apoi dacă este adevărat că nimicirea unei limbi este tot una cu nimicirea unei naționalități, tot aşa de adevărat este că deodată cu zămislirea unei naționalități începe şi zămislirea limbei sale.

Iată de ce cea mai scumpă moştenire, pe care ne-au lăsat-o străbunii noştri, Romanii, este limba. Acest nepre-țuit tezaur, grație stăruinței şi caracterului conservator al poporului nostru, nu ni l-a putut înstrăina nimeni în timpul celor 18 veacuri, de când trăim şi ne desvoltăm pe încântă-toarele şi mănoasele văi şi plaiuri ale de D-zeu binecuvân-tatei României-Mari.

CAPITOLUL IX
EPOCA NĂVĂLIRILOR BARBARE PÂNĂ LA INVAZIA UNGURILOR ŞI STABILIREA ACESTORA ÎN DACIA TRAIANĂ

Zămislirea naționalității române este strâns legată cu cucerirea Daciei de către marele împărat Traian. Întreaga noastră ființă de azi este nedespărțită de această cucerire, iar cultura şi civilizația noastră, la fel cu originea noastră, datează din perioada vieței romane implantată în Dacia, unde s-a altoit şi s-a împletit pe vița cea plină de rezistență şi vânjoasă a rasei tracice, adică a Dacilor, cari stăpâniau ținuturile dela poalele Carpaților. Aşa se leagă începutul istoriei poporului nostru cu zilele, în care trăim.

Odată cu retragerea în dreapta Dunării a legiunilor romane din Dacia Traiana, adică a armatei, de către împăratul Aurelian, la anul 271 d. Christos, începe pentru populația daco-romană o epocă cu totul nouă a istoriei ei, caracterizată de savantul nostru istoric Alex. Xenopol prin trei împrejurări însemnate şi anume:

1. Cei mai mulți din locuitorii rămaşi în Dacia Traiană, speriați de violențele şi pustiirile năvălitorilor barbari, caută adăpost în contra lor prin munții şi pădurile, de cari Dacia era plină.
2. Felul cel nou de viață, adus prin strămutarea poporului dela câmpie la munte, schimbă şi condițiile traiului său, reîntorcându-l îndărăt dela viața agricolă la una ca şi nomadă. Cu toate că Daco-Romanii n-au părăsit niciodată cu totul îndeletnicirile vieței aşezate, totuşi petrecerea lor în munți împingându-i mai ales la păstorie, ei umblau necontenit pe toată întinderea lor, veniau în contact unii cu alții din punctele cele mai îndepărtate şi astfel unificând

felul lor de a fi, au pregătit acea unitate surprinzătoare a neamului românesc dela nordul Dunării.
3. În acest răstimp de aproape o mie de ani, poporul Daco-Romanilor intră în atingere cu deosebite neamuri barbare, care au lăsat urme în graiul şi obiceiurile lor, determinând forma lui de organizare şi ajungând chiar a-i domina mintea prin limbă şi religie.

În ce priveşte religia şi în general creştinismul trebue să accentuăm că creştinismul nu s-a introdus la Români la o dată fixă, ci printr-o infiltrație lentă, începând din veacul I până-n veacul al VII-lea. În veacul al II-lea şi al III-lea era răspândit sporadic în Dacia. În timpul stăpânirii Goților, Hunilor şi Gepizilor legăturile cu nordul Dunării nu sunt rupte. Din sudul Dunării vin negustori, misionari şi captivi, cari răspândesc religia creştina în Dacia. În veacul al IV-lea, când creştinismul devine religie de stat, centrele episcopale de la Dunare ajung la mare înflorire. *Niceta de Remesiana* predica credința creştina la Daco-Romanii de pe ambele maluri ale Dunării, la sfârşitul veacului al IV-lea şi începutul celui al V-lea. Apostolul național al Românilor e un românizator prin creştinism şi un reînnoitor al tradițiilor italice la Dunărea de jos. Religia creştină e îmbrățişată de partea cea mai mare a populației. Dar apostolatul lui Niceta nu cuprinde întreg poporul. Părțile nordice ale Ardealului nu sunt atinse de acest puternic curent creştin. Încreştinarea strămoşilor noştri se continuă până în veacul al VII-lea, când Slavii se aşează în sudul Dunării şi turbură continuitatea elementului românesc. Procesul de răspândire al creştinismului la Români merge paralel cu procesul de formațiune. Când poporul român apare în zorii istoriei ca popor format, el apare ca popor creştin.

Naționalitatea română, a cărei bază fusese pusă prin contopirea Romanilor cu baştinaşii din Dacia, iese formată pe deplin tocmai din epoca năvălirilor barbare, ca un sâmbure vechiu într-un arbore puternic, cu ramuri întinse, coroana bogată şi rădăcini adânci. Acest arbore trebuia curățit şi îngrijit şi curățirea, întreprinsă de mult, a fost dusă tot mai spre desăvârşire de epoca regenerării, care azi putem spune că este ca şi încheiată, întruniți fiind toți Românii într-un stat mare şi puternic: România mare de azi.

Perioada năvălirilor barbare cuprinde una din fazele cele mai însemnate ale istoriei noastre, aceea în care, în cursul a o mie de ani, timpul dela părăsirea Daciei şi până la întemeierea principatelor Munteniei şi Moldovei s-au alipit multe elemente noui la naționalitatea română.

Dacia, în prima perioadă a migrațiunei popoarelor (dela anul 270-860 d. Chr.), a fost cutreeratã întâiu de Goți, apoi de Huni şi de Gepizi. Cei dintâi nu-şi părăsesc aşezările lor de pe țărmurii Mării Negre (Basarabia de azi), până când nu sunt înspăimântați de Huni şi trec cu grămada în partea orientală a împărăției romane.

În răstimpul de peste 100 de ani, ce se strecoară de la părăsirea Daciei până la venirea Hunilor (270-375), Dacia reintrase în stăpânirea Sarmaților, cari se stabiliseră mai ales în Muntenia.

Pe timpul împăratului bizantin Constantin cel Mare (325-337), Goții atacă din nou imperiul roman şi provoacă pe Constantin a face o expediție în contra lor. El trece Dunărea pe un pod de piatră, acela ale cărui urme se văd şi astăzi încă la Celeiu, între gurile Jiului şi ale Oltului. Goții sunt bătuți de Constantin în Muntenia, care pe atunci purta numele de țara Sarmaților. Împăratul Valente al Bizanțului

(364-378) face şi el o expediție în contra Goților, pe cari îi bate în Basarabia de sud, după ce a trecut pe un pod de plute construit la Noviodunum (Isaccea de azi).

Alungați în urmă de Huni, Goții trec Dunărea în imperiul de răsărit (bizantin) cu învoirea împăratului Valente, căruia i-au făgăduit că vor rămâne liniştiți, ceea ce nu s-a întâmplat, căci revoltându-se, Goții bat pe împăratul Valente, îl omoară la Adrianopol, apoi pradă şi pustiesc un lung şir de ani Peninsula Balcanică până când trec în Italia şi apoi în Spania, unde Oceanul Atlantic pune un sfârşit vieții lor rătăcitoare.

Goții nu au lăsat nici o urma în limba românească, ceea ce constitue încă o dovadă serioasă că Daco-Romanii nu au părăsit niciodată vechia lor patrie, Dacia lui Traian.

Singurul lucru rămas după urmele Goților ar fi, după unii istorici, tezaurul de aur păstrat azi în muzeul statului din Bucureşti şi cunoscut sub numele de *Tezaurul de la Pietroasa* sau *Cloşca cu puii de aur*, tezaur pierdut de Goți la Pietroasa, în județul Buzău, în goana lor din fața trupelor împăratului Valente.

Pe urmele Goților nemilostivi au venit în Dacia Hunii, ca nişte tigri însetați de sânge. Poporul Hunilor, care era de rasă mongolică, spre deosebire de Goți, cari erau Arieni, a băgat spaima şi groaza în toate popoarele peste cari au trecut.

Scriitorul *Ammianus Marcellinus* face următorul portret fizic, moral şi intelectual al acestui cumplit neam de oameni:

Hunii întrec în cruzime şi barbarie tot ce şi-ar putea cineva închipui mai barbar şi mai sălbatic. Corpul lor grămădit, cu membrele superioare foarte mari şi capul peste măsură de gros, le dă o înfățişare monstruoasă. Se

nutresc fără a întrebuința nici o pregătire, nici foc, mâncând rădăcini de plante sălbatice şi carne muiată între coapsele lor şi spatele cailor. Niciodată nu mânuesc plugul. Ei nu locuesc în case, nici în colibe, căci orice înconjurare a unui zid le pare un mormânt şi ei nu se cred în siguranță sub un acoperiş. Totdeauna rătăcind, schimbând vecinic locuințele lor, ei sunt deprinşi din copilărie cu toate suferințele: frigul, foamea şi setea.

Turmele de animale îi urmează în rătăcirile lor, târând carele în care este închisă familia lor. Acolo torc femeile şi cos hainele bărbaților, acolo dau naştere copiilor şi îi cresc până ajung mari. Întrebați pe aceşti oameni de unde vin, unde au fost zămisliți, unde au fost născuți, ei nu vor şti să răspundă. Trăesc necontenit pe caii lor cei mici şi urâți, însă iuți şi neobosiți. Călări ca bărbații sau stând pe o parte după chipul femeilor, îşi țin pe cai adunările lor, cumpără şi vând, beau şi mănâncă, ba chiar şi dorm înclinați pe gâtul animalelor. Hunii sunt nestatornici, fără credință, mişcători după toate vânturile, cu totul răpiți de furia momentului. Ei ştiu tot atât de puțin, ca şi animalele, ce este cuviincios şi necuviincios. Limba lor este întunecată, încurcată şi plină de metafore. Cât despre religie, ei par a nu avea nici una, sau cel puțin nu practică nici un cult. Patima lor precumpănitoare este cea a aurului.

Hunii au venit din stepele Rusiei de astăzi către apusul Europei. Lovindu-se de stavila Carpaţilor Moldovei, ei au înconjurat aceşti munţi pela nord şi pela sud, prin pasul Turnului Roşu, către inima Daciei, în care s-au răspândit prin văile Mureşului şi Someşului. Că Hunii s-au aşezat mai ales în centrul Europei, în câmpia panonică, dintre Tisa şi Dunăre şi de-a dreapta Dunării, se dovedeşte prin împrejurarea că scaunul imperiului lui Attila, regele lor, se găsea aici. Se pare că acest popor barbar nu a ocupat în mod constant Dacia, dar prin spaima produsă în locuitorii Daciei, el i-a impins pe aceştia tot mai mult către adăposturile fireşti şi apropiate ale pădurilor din masivul Carpaţilor. Furia Hunilor în contra oraşelor, în care se aflau bogăţii, a rămas proverbială până azi. Ei dărâmau tot şi dădeau foc, aşa că locuitorii îşi luau lumea în cap, fugind în toate părţile.

Moartea lui Attila fu semnul pieirei imperiului întemeiat de el cu atâta repeziciune: O luptă sângeroasă isbucni între numeroşii săi copii, iar pe de altă parte popoarele germane, mai ales Gepizii şi Ostrogoţii, bătând pe Elac, fiul mai mare al lui Attila, pe malurile Dravei, îşi împărţiră ţinuturile apusene din imperiul Hunilor.

Gepizii, scuturând jugul Hunilor, îşi întind stăpânirea în câmpia Tisei, la apusul munţilor ce despart Transilvania de Ungaria de până mai ieri, ocupând Banatul, munţii metaliferi ai Abrudului, Bihorului şi Vlădesei. Scriitorul Iordanes afirma, în repetate rânduri, că Gepizii ar

fi avut în stăpânire Dacia lui Traian şi că au venit în atingere cu Românii. Poporul Gepizilor a fost nimicit în cele din urmă de către Longobarzi şi Avari.

În sânul poporului român n-a rămas vreo urmă nici dela Gepizi, deoarece poporul daco-roman se retrăsese, în mare parte, încă dela năvălirea Goților şi a Hunilor, în munții şi pădurile Daciei, pentru a putea fi însă totdeauna aproape de casa şi de ogorul lor. Căci nu trebue să uităm că de îndată ce barbarii dispăreau, populația băştinaşă daco-romană se întorcea iar la locuințele ei prădate şi pustiite, uneori nimicite total, plângea pe ruinele găsite şi apoi se apuca să ridice din cenuşă dărâmăturile, să-şi refacă avutul, când deodată iarăşi răsuna alarma, iarăşi veniau barbarii şi locuitorii Daciei erau din nou siliți să se refugieze prin văgăunile munților şi prin desişul pădurilor.

Ca dovadă că lucrurile se petreceau într-adevăr astfel, istoricul nostru Alex. Xenopol ne spune că cetatea Troppaeum Traiani din Scitia Minora (Adamclisi din Dobrogea de azi) fusese distrusă de Goți, dar locuitorii ei împrăştiați s-au strâns iar la căminurile lor şi deşi mai năcăjiți, mai strâmtorați ca înainte, îşi duceau totuşi mai departe greutățile vieții lor amare. Tot astfel oraşul Histria sau Histriopolis (din Dobrogea), care fusese distrus în anul 238, se afla mai târziu bine populat.

De altfel istoria tuturor năvălirilor petrecute în timpuri mai apropiate de noi ne arată cât de mult ține omul aşezat la casa lui şi cât de greu se desparte el de căminul ce-l adăposteşte. Şi apoi dacă populația cea bogata fuge mai departe şi se desțărează, cea săracă caută adăpost, pe cât se poate mai mult, prin locurile învecinate. Istoria poporului român din Moldova, care a fost bântuit de năvălirile Tătarilor până la sfârşitul secolului al 18-lea, ne

dovedeşte acest fapt cu prisosință. De câte ori veniau Tătarii, ce făceau Românii? Îşi părăsiau ei țara? Nu, deloc, deoarece îi regăsim la fiecare nouă năvălire iarăşi aşezați în locuințele lor. Fugiau pentru un moment, luând cu sine, când puteau, avuția lor principală, vitele lor frumoase, şi se ascundeau în munți, dar cum se însenina cerul, iarăşi se întorceau la căminele lor dărâmate şi pustiite de Tătari, rămânând să o rupă iar de fugă la cea dintâi veste a revenirei lor.

Toți cronicarii noştri de pe vremuri confirmă fuga poporației țărilor române în adăposturile fireşti ale munților la venirea Tătarilor şi obiceiul a rămas fatal moştenit din timpurile mai grele ale năvălirilor popoarelor barbare.

Pe la anul 452, când crudul Attila pleca către apusul Europei, munții Transilvaniei deveniseră, în întregimea lor, adăpostul populației daco-romane. De bună seamă, văgăunile şi galeriile minelor de aur din Munții Apuseni au format totdeauna cel mai sigur adăpost pentru populația băştinaşă, căci numai astfel se poate explica caracterul Moților de azi, atât de apropiat de cel daco-roman.

De aci se explică faptul însemnat că Românii, până în timpurile mai noui, au ocupat totdeauna partea muntoasă a țării, de unde apoi mai târziu, când vremile se mai liniştiră, s-au coborât la poalele lor, pentru a înființa statele Munteniei şi Moldovei. O dovadă puternică cum că populația din Dacia Traiană a locuit prin munți în tot decursul evului de mijloc o găsim în terminologia geografică a munților, care poartă un caracter pronunțat românesc. Faptul că munții sunt plini în toate părțile de numiri româneşti, că cele mai mici poteci, stânci şi povârnişuri de teren poartă numiri deosebite numai la poporul român, iar când aceste nume se întâlnesc şi în gura

celorlalte națiuni conlocuitoare cu Românii în Transilvania, ele sunt numai reproducerea şi adeseori schimonosirea numelor româneşti, aceasta ne arată că partea muntoasă a țării a trebuit să fie cutreierată în toate sensurile de poporul român şi că această botezare, atât de universală a tuturor părților munților, a fost datorită unei petreceri a lui foarte îndelungată şi stăruitoare în decurs de veacuri întregi.

Tot prin văgăunile munților şi prin desişul pădurilor şi-a salvat viața populația din Dacia Traiană şi pe vremea năvălirei Avarilor, ginte hunică şi barbară ca şi sălbatecii tovarăşi ai lui Attila. Apăsarea pe care au exercitat-o Avarii asupra populației daco-romane seamănă cu acea întreprinsă de Goți şi de Huni, contribuind şi ei la ruinarea vieții civilizate a Daco-Romanilor şi oprindu-i să se coboare din înfundăturile munților către şesul roditor, rămas câmp liber şi deschis barbarilor năvălitori.

De altfel poporul daco-roman grămădit în munți nu se putea coborî pe laturile exterioare ale Carpaților, deoarece pe aici îi încingea un alt brâu de barbari, care le închidea drumul către câmpie. Aceştia erau Slavii, cari au jucat în istoria Românilor şi în formarea naționalității lor un rol mult mai însemnat şi care merită o mai largă descriere.

Slavii pătrunzând încetul cu încetul în imperiul de răsărit (bizantin) şi aşezându-se în această împărăție, ca şi în Dacia Traiană, prin însuşi faptul aşezării lor aci, ei pierdeau din barbaria lor primitivă şi se întorceau la o viață mai ordonată. Fiind însă necontenit împrospătați prin hoarde noui de barbari neîmblânziți, cari pustiau totul cu fier şi foc, Slavii apar în scriitorii contimporani cu două caractere ce par a se exclude: blândetea şi moravurile pacinice alături cu cruzimile, prădăciunile şi neomeniile

cele mai revoltătoare, ceea ce formează până în zilele noastre caracteristica poporului rus, care descinde din Slavii vechi.

Istoricul Teofilact (640), povestind expedițiile generalului Priscus în contra Slavilor, spune că a prins pe capul lor, cu numele Ardagast, pe care apoi l-a trimis dimpreună cu alți barbari la Constantinopol, sub paza unui Tatimir. A doua zi un ofițer al lui Priscus, cu numele Alexandru, trece râul Ilivachia, nume grecizat pentru Ialovatschi, şi urmăreşte pe Slavi până în pădurile şi mlaştinile cari le serveau drept ascunzătoare.

Este important de reținut că numele acestui râu s-a păstrat până astăzi în acel al Ialomiței, care se numeşte chiar în documentele mai vechi slavone Ialovnitza, din care apoi limba română, schimbând pe *vn* în *m*, a făcut Ialomița. Acest nume arată mai întâiu că Slavii ocupau Muntenia cu mult înainte de 591, data expediției lui Priscus, deoarece găsim la această dată un nume luat din limba lor alipit de un râu şi pe care nume îl primise fără îndoială cu mult timp înainte. Apoi populația slavonă, care locuia pe malurile Ialomiței, a trebuit să rămână statornică lângă apele sale, pentru ca mai târziu fiind romanizata, să transmită această denumire în gura Românilor.

Dovezi că Slavii locuiau în Muntenia, Moldova şi Transilvania dă şi scriitorul bizantin Menandru. După acest autor, Slavii locuiau la început la nordul şi răsăritul Carpaților. Ei au fost aruncați în aceşti munți prin presiunea barbarilor năvălitori şi fiind foarte numeroşi, ei au inundat mai întâiu Transilvania, țările transcarpatine şi Romania de azi. De aici şi mai ales din Muntenia, unde erau necontenit împrospătați prin scurgerea poporului lor dela nord către sud, Slavii începură a năvăli în părțile de

peste Dunăre, aşezându-se treptat şi în ele. Pe când cei veniţi peste Români în cetatea Carpaţilor erau absorbiţi de elementul românesc, acei din câmpiile moldoveneşti şi munteneşti rămân mai mult timp în firea lor până când sunt desnaţionalizaţi şi ei de coborârea Românilor din munţi către şes, după descălecarea pricipatelor.

Regretatul nostru istoric Alex. Xenopol numai astfel explică mai multe fapte pe cât de constante, pe atât şi de însemnate din istoria Românilor. Mai întâiu acela că terminologia ţărilor române dela nordul Dunărei, chiar acea a părţilor lor muntoase, adăpostul poporului românesc, este amestecată cu numiri slavone. Apoi împrejurarea că limba noastră înfăţişează, în partea ei lexicală, un număr destul de însemnat de elemente slavone, fără îndoială cel mai bogat din toate elementele străine, explică cum de mai multe din aşezămintele poporului românesc au un caracter slavon şi în sfârşit cum de chiar reîntoarcerea deplină a poporului nostru la viaţa aşezată, prin întemeierea de oraşe şi întinderea îndeletnicirilor agricole, se face sub înrâurirea slavonă.

Este neîndoios deci că Slavii au trebuit să stea alăturea cu Românii, să ducă viaţa împreună cu ei, nu să vină numai în o trecătoare atingere, cum s-a întâmplat cu popoarele germane şi mongole, spre a putea lăsa urme atât de pronunţate în sânul poporului românesc.

Cercetând isvoarele istorice ale evului de mijloc, ele ne arată pe Bulgari ca vecinii împărăţiei Francezilor şi anume după ce Carol cel Mare cucereşte ţara Avarilor, adică Panonia. Astfel Suidas spune că Krum, regele Bulgarilor, supusese pe Avari, cari erau greu împresuraţi de Franci. Sub urmaşii lui Carol cel Mare întâlnim necontenite solii de-ale Bulgarilor în imperiul Francezilor. Aşa în 824

regele bulgar Mortagon trimite o ambasadă la regele franc Ludovic cel Bun, spre a regula marginile ambelor împărăţii. Analele Fuldense raportează despre mai multe lupte întamplate între Bulgari şi Franci. Împăratul şi scriitorul bizantin Constantin Porfirogenetul arată că la 952 imperiul bulgar se mărginea cu Panonia. Asupra aşezării Ungurilor, acelaşi împărat şi scriitor spune că aceştia s-ar margini "despre răsărit cu Bulgarii, de care îi desparte fluviul Istru, numit şi Danubiu, de către nord cu Pacinaţii, de către apus cu Francii, de către sud cu Hrovaţii".

Cronicile poporului unguresc nu lipsesc apoi de a arăta existenţa mai multor ducate bulgare în Dacia pe vremile năvălirei maghiare. Astfel, afară de anonimul notar al regelui Bela, care aminteşte de ducatele lui Glad, Gelu şi Menomorut, găsim o asemenea pomenire în scriitorul ungur Thurocz, unul din isvoarele cele mai vrednice de credinţă asupra istoriei Ungurilor. El spune vorbind de domnia lui Ştefan cel sfânt, regele Ungurilor: "După aceea a pornit armata sa împotriva lui Kean, ducele Bulgarilor şi al Slavilor, care gintă ocupă nişte locuri întărite prin natură, pe care duce l-a bătut şi ucis numai după grele osteneli şi sudori răsboinice şi a luat dela el nestimată mulţime de comori, mai ales aur şi pietre scumpe. Ştefan aşeză acolo pe un moş al său cu numele Zoltan, care după aceea moşteni acele părţi transilvane şi cari de aceea se numesc în limba vulgară Erdely Zoltan".

Această stăpânire a Bulgarilor la nordul Dunării avu mult timp drept urmare că în evul de mijloc ţările Daciei purtau numele de Bulgaria. În cartea Vieţii Sfântului Ştefan se spune că, pe timpul acelui rege, 60 de familii pecenege veniră cu toată averea lor din părţile Bulgariei în Panonia. Pecenegii au locuit însă numai în

Muntenia, niciodată în chip statornic în Bulgaria propriu zisă de dincolo de Dunăre. Bulgaria aici înseamnă deci Valachia. În o scrisoare din 1237 a regelui maghiar Bela IV către papa Grigore IX, cel dintâiu spune că "de câtva timp ar fi crescut foarte mult populația în Țara Severinului ce vine către părțile Bulgariei". Aceasta țară a Severinului ne este bine cunoscută din o diplomă a aceluiaşi rege din 1247 că se intindea până la fluviul Olt şi nu era deci decât Oltenia actuală, care era arătată ca ținându-se de Bulgaria, adică de Muntenia actuală.

Într-un document din 1231 se spune că "moşia Boia, megieşită cu moşia Sâmbăta şi care astăzi se află în însăşi țara Valachilor, fiind stăpânită din timpuri mai vechi decât amintirea omenească de către mai marii, bunii şi străbunii lui Trul, fiul lui Cioru, fusese alipită către pământul Făgăraşului încă din vremile pe când țara Valachilor era țară bulgarească".

Denumirea neproprie de Bulgari dată Românilor dela nordul Dunărei ține adânc în timpurile evului de mijloc. O hartă catalană din 1375 dă României dunărene numele corupt de Burgaria, păstrând numele corect de Bulgaria pentru regiunea dela sudul Dunărei. În sfârşit, până în ziua de astăzi Ungurii numesc suburbia Şcheiului din Braşov *Bolgarszek*, deşi este locuită numai de Români şi nu se întâlneşte nici o urmă de popor bulgăresc.

Întinderea stăpânirei bulgare şi la nordul Dunărei o justifică îndeosebi scriitorii bizantini. Fiind țările locuite de Români supuse stăpânirei bulgăreşti, introducerea liturghiei bulgare în biserica Românilor din Dacia, precum şi a limbei bulgare în viața de stat şi în relațiile oficiale nu va părea inexplicabilă.

Este interesant de amintit că existența unei Bulgarii

la nordul Dunării este combătuta cu cea mai mare înverşunare de protivnicii stăruinței Românilor în Dacia Traiană în cap cu Roesler, Hunfalvi etc. Modul însă cum combat aceasta chestie, arată că ei urmaresc în lucrările lor altă țintă decât stabilirea adevărului istoric.

Nu este în orice caz nevoe a alerga la ipoteza unui traiu îndelungat al poporului român în sânul nației bulgăreşti dincolo de Dunăre, pentru a explica aflarea limbei slavone la el sub forma ei bulgară, tot aşa precum nu este de trebuință această ipoteză, spre a explica elementele slavone în limba românească, deoarece popoarele slave ce au inundat Dacia şi s-au amestecat aici cu Românii erau de obârşie sclavină, adică slavonă, ca şi acele ce ocupaseră Peninsula balcanică.

Nici prezența elementelor slavone în limba română, nici a grecismelor, nici creştinismul latin primitiv al Românilor, nici primirea creştinismului bulgăresc dela Bulgari, nici pretinsa identitate a limbilor macedo-română şi daco-româna, nu îndrituiesc susținerea teoriei despre formația naționalității române la sudul Dunărei, iar istoria părăsirei Daciei lui Traian de populația ei, la retragerea împăratului Aurelian, este o poveste interesată, iscodită de adversarii continuității noastre în Dacia Traiană.

Noi suntem coborâtorii direcți ai Daco-Romanilor, cari nu au părăsit niciodată Dacia Traiană. Am suferit, cum admirabil spune Alex. Xenopol "martiriul tuturor hoardelor barbare şi toate nedreptățile stăpânirilor silnice, dar nu ne-am depărtat de pământul, pe care am fost zămisliți de energia dacă şi de spada romană".

CAPITOLUL X
INVAZIA ŞI AŞEZAREA UNGURILOR ÎN DACIA

Ungurii sau Maghiarii, popor de rasă mongolă şi anume din ramura finică a acestui trunchiu, deci înrudiţi şi cu ramura turcă a aceleiaşi rase mongole, locuiau înainte de venirea lor în Dacia prin stepele Rusiei şi anume în guvernământul Orenburgului de azi, regiune numită pe atunci Ungaria Mare.

Acest cumplit neam de oameni, cari egalau în sălbăticie pe Huni, străbunii lor, strămutându-se din Ungaria Mare, se opresc pe la anul 830 pentru câtva timp în ţinutul dintre fluviul Nipru şi Carpaţii Moldoveneşti, numit Ateluz (ungureşte Etelkoz), unde aleg ca duce al lor pe Arpad, şeful primei lor dinastii. Ei se pun în legături cu împăratul bizantin Leon şi pornesc răsboiu cu acesta împotriva lui Simion, împăratul Bulgarilor, a cărui ţară o pradă în chip groaznic. După această ispravă, Ungurii pleacă în expediţie spre Germania. Atunci Bulgarii se aliază cu Pecenegii, un alt neam de barbari mongoli, şi pustiesc şi ei cumplit, la rândul lor, locuinţele Ungurilor din Ateluz. În faţa acestui atac, Ungurii rămaşi acasă caută adăpost în munţii dela graniţa Moldovei, în colţul sud-răsăritean al Carpaţilor. Din aceşti Unguri refugiaţi aici se trag Secuii de azi, neam întrucâtva deosebit de Unguri, căci pe când aceştia populează şesurile, secuii de obicei sunt stabiliţi în munţi.

Ateluzul fiind ocupat de Pecenegi, Ungurii fură siliţi să apuce alte căi şi astfel ei trec spre Panonia, pe la nordul Carpaţilor. Din Panonia pornesc lupte în contra lui Menomorut, ducele ţinutului celor Trei Crişuri, apoi în contra lui Glad, ducele Banatului, şi în cele din urmă în

contra lui Gelu, ducele Transilvaniei, pe cari îi supun rând pe rând.

Cucerirea de către Unguri a țărilor române din Carpați începe mai cu seamă sub primul rege maghiar Ştefan, zis şi Sfântul, fiindcă el i-a încreştinat, şi ține până la anul 1210, când Ungurii o încheie cu supunerea Țării Bârsei. Ducele bulgar Kean este şi el bătut şi ucis de regele Ştefan, care a domnit dela anul 1001 până la 1038.

Năvălirea Ungurilor în Dacia este mai mult o cucerire a țărilor locuite de Români şi Slavi - şi aceasta încă nedeplină. La început, Ungurii respectau drepturile provinciilor cucerite, dar încetul cu încetul ei schimbă tactica, aservind pe Români şi reducându-i în sclavia cea mai degradatoare. Dacă Ungurii ar fi năvălit în țările carpatine cu furia inițială a celorlalte popoare barbare, desigur că Românii şi Slavii ar fi luat iar drumul munților, de unde nu de mult coborâseră - şi în acest caz poporul maghiar ar fi devenit stăpânul unor țări goale, nu şi ai locuitorilor din Ardeal.

Documente ale timpului confirmă faptul de daruri de pământ către anumiți Români din partea regilor Ungariei, dar nu trebue să scăpăm din vedere că dăruirea unei moşii atrăgea după dânsa şi nobilitarea, precum şi pierderea stăpânirei de pământ aducea cu ea retragerea acestui rang. Cu vremea însă Românii fură deposedați de proprietățile lor şi anume toți aceia cari nu au voit să-şi lepede religia şi naționalitatea spre a trece la stăpânitori, Unguri sau Saşi, singurele popoare înzestrate cu cele mai scandaloase privilegii pe pământul Transilvaniei sau Ardealului. O parte dintre Români, fiind lacomi de averi şi favoruri, cum a făcut o bună parte din nobilimea cea mare a Ardealului, s-a înstrăinat de poporul de baştină, pe când

alții - marea majoritate - voind să-şi păstreze cele două paveze ale neamului, şi-au părăsit moşiile şi satele, căutând dincolo de munți apărarea conştiinței lor, împrejurări care au condus la întemeierea principatelor Moldovei şi Munteniei.

Aşa se explică faptul cum de Românii ajunseră la sfârşitul veacului al XVIII-lea a nu mai poseda nici o bucată de pământ în proprietate, o stare de lucruri pe care advocații cauzei maghiare încearcă s-o tălmăceasca în sensul că poporul român ar fi fost de curând imigrat pe pământul Ardealului.

În ce priveşte pe Saşi există dovezi suficiente spre a dovedi cum ei deposedau rând pe rând pe Românii din regiunile lor de locurile de păşunat, ceea ce fatal împingea pe Români la acte de răsbunare, săvârşite pe calea criminală a furtului şi prădăciunilor, care deveniseră prea dese şi săvârşite pe o scară prea mare, pentru a fi datorite numai unor porniri individuale.

Iată de ce este firesc lucru a admite teoria învățatului nostru istoric Alex. Xenopol: cu cât ne vom urca îndărăt în timp, cu atât poziția Românilor va fi fost mai bună, deoarece o găsim cu atât mai rea, cu cât ne coborâm. Şi epoca mai apropiată întăreşte puternic aceasta teorie. Căci ce alta însemnează oare iobăgia, la care au fost supuşi țăranii români de pe moşiile proprietarilor unguri?

Pentru a ilustra degradatoarea stare în care era ținut țăranul roman din Ardeal, este destul să amintim de un document din anul 1398, care regulează neînțelegerile dintre nobili şi episcopul romano-catolic din Alba Iulia în chestia dreptului asupra dijmelor iobăgeşti. Acest document ne desluşeşte că nobilii cerând regelui să le conceadă lor dijmele Românilor din jurul Albei Iulii, regele

le răspunde că întrucât capitlul mănăstirei romano-catolice din Alba Iulia este obligat a da un corp de oştire, el trebue să-şi scoată cheltuiala prin *stoarcerea Românilor*.

Dar dreptul de judecată dobândit de nobili asupra iobagilor lor, ce însemnează oare decât reducerea la rangul de vită a ţăranului român?

"Aprobatae şi compilatae Constitutiones" constituie culmea asuprirei ungureşti faţă de elementul român subjugat. Aceste aşa-numite *"Aprobatae şi compilatae Constitutiones"*, dimpreună cu *"Decretum Tripatitum"*, formează o colecţie de legi făcută de Ştefan Verboczi la începutul secolului al XVI-lea pentru Ungaria, la care aparţinea atunci şi Transilvania, şi cu *"Articuli novellares"* constituiau codicele Ardealului înainte de domnia Casei Habsburgilor.

Ele oglindează spiritul înjositor al timpului de atunci în sensul că clasele privilegiate, adică nobilii unguri şi saşi, se bucurau de privilegii până la desfrâu, pe când Românii, chiar după litera acestor legi, erau scoşi din rândul naţionalităţilor libere şi aveau parte de cea mai tiranică asuprire.

Este deci neîndoios că chiar din primele veacuri ale supunerei ţărilor române de peste munţi sub stăpânirea Ungurilor, s-au produs o serie de fapte menite să aducă poporul român de baştină la sapă de lemn în privinţa materială şi la ruinarea întregei sale vieţi naţionale. Din fericire însă voinţa lui se ascuţi tot mai mult, până când sufletul lui simţi din nou imboldul spre renaştere din cenuşa morţilor.

Graţie acestei voinţe de fier trăim azi, toţi Românii, în statul mărit şi respectat al României Mari.

CAPITOLUL XV
ORIGINEA MOȚILOR

După această reprivire istorică asupra părților mai principale din trecutul cel mai îndepărtat al neamului nostru, este firesc să ne punem întrebarea: Care este originea Moților?

Moții sau Țopii sunt urmaşii direcți ai Dacilor şi ai coloniilor romane, aduse de împăratul Traian în urma ocupărei Daciei în anul 105 după Christos, în scopul de a o coloniza şi de a putea munci şi exploata cu brațele lor minele de aur din fosta țară a lui Decebal.

Numirea de Moți vine dela chica antică, moțul de păr, pe care îl purtau bărbații şi care era un obiceiu dac, uzitat până în a doua jumătate a secolului trecut în țara Moților. Personal am văzut în copilăria mea, acum 50 de ani, încă destui Moți bătrâni cu părul adunat în chică, de obiceiu în partea dreaptă a capului, lângă ureche.

Dealtfel şi denumirea de Țopi derivă dela cuvântul german Zopf, care pe româneşte însemnează chică şi cum funcționarii nemți de pe vremuri, cari dispretuiau pe Moți, îi numeau Zopfiger Walach (Valach cu chică), s-a perpetuat astfel porecla de Țop.

Mai de mult Moții purtau peste tot numele de Țopi după teritoriul pe care îl locuiau - dintre Murăş şi muntele Bihariei - şi care se numea Terra Tzopus. În fruntea acestui

teritoriu, adică ținutul Munților Apuseni ai Transilvaniei, se afla un voevod român, care numai pe la începutul veacului XV şi-a pierdut neatârnarea față de regii Ungariei. Ultimul voevod amintit de istorie a fost Iacob.

Voevodul Țopilor îşi avea reşedinta în Abrud, unde şi azi se află o biserică veche din timpurile acelea, acum proprietate a papistaşilor. Însăşi clădirea şi stilul acestei biserici dovedesc vechimea ei, căci zidurile cuprind multe pietre vechi cu figuri din timpul Romanilor, iar pictura din lăuntru cu sfinți româneşti şi scriere slavonă confirmă că a fost pe vremuri biserică românească. Este văruita cu alb, însă sub stratul alb se pot distinge şi azi cei 12 apostoli în jurul altarului, sub a căror figuri merge de jur împrejur un brâu tricolor. Cu ocazia diferitelor reparațiuni ale acestei biserici, catolicii au încercat să şteargă cu totul figurile sfinților româneşti, dar n-au reuşit pe deaîntregul şi atunci s-au mulțumit s-a spoiască din nou cu var.

Denumirea de Țopi o întâlnim şi în descrierea Ardealului, făcută de împăratul bizantin Constantin Porfirogenitul (anul 912-959), care în veacul X le zicea

Tzopon.

Este cu desăvârşire fals că denumirea de Ţop ar fi o formă onomatopeică, slavă sau ungurească, provenită din faptul că Moţul, neştiind să danseze, ţopăe "ca un urs", sau că aceşti locuitori fiind înfundaţi cu casele lor resfirate pe văi şi în munţi, sunt consideraţi de cei dela şes drept "grosolani" şi "neciopliţi".

Tot aşa de puţin fondată este şi opinia d-lui profesor Ovidiu Densusianu, că Moţii ar fi de origină alană, deoarece Alanii au năvălit în Ardeal prin veacul al 5-lea şi n-au lăsat nici o urmă evidentă în presupuşii lor continuatori de azi.

Fostul meu profesor dela liceul român din Braşov, dr. Vasile Glodariu, susţinea cum că Moţii ar fi de origină celtică. Reposatul profesor îşi întemeia această convingere pe simpla denumirea satului Albac (în care s-a născut Horia), care ar fi cuvânt celtic, căci o localitate cu o denumire identică se găseşte şi în Scoţia, ai cărei locuitori ar fi, după unii istorici, rămăşiţe de ale vechilor celţi.

Această teorie este împărtăşită de altfel şi de d. I. Guiart, distinsul profesor francez dela universitatea din Cluj, care afirmă că originea Francezilor şi Românilor este una şi aceiaşi, adică celto-galică, putând fi consideraţi şi unii şi alţii drept Celţi romanizaţi.

Învăţatul şi regretatul profesor Vasile Pârvan confirma şi dânsul această teorie când scrie în ultima sa operă Getica că: "în momentul când Romanii luau definitiv la Dunăre rolul civilizator al Celţilor, supunându-i şi pe aceştia, din Gallia şi până la gurile Dunării, formelor de viaţă romane, Dacia era perfect pregătită să devie şi ea romană. Romanizarea Daciei se anunţase dealtfel antropo-geografic încă dela anul 1000 înainte de Christos, când

cultura villanoviană îmbrăţişa şi întreg masivul carpatic. Celţii au mijlocit însă apoi şi elementele materiale ale culturei greco-italice, iar Romanii au tras concluziile atât etnografice cât şi spirituale".

Pentru regiunea Moţilor par a fi surprinzătoare până la un punct numai unele apariţiuni în nomenclatura toponimică curentă de sate, ca Certege, Gârda, Poieni, Ponorel, Sohodol, Vidra etc., toate cuvinte de origină slavă. Dar din nomenclatura toponimică nu se pot trage totdeauna concluziuni definitive şi indiscutabile, fiindcă denumiri de sate şi văi cu cuvinte de origină slavă există pe tot întinsul ţinuturilor locuite de Români, nu numai în ţara Moţilor - şi apoi nu este nimic de mirat în această privinţă câtă vreme se cunoaşte marea influenţă, pe care a jucat-o, prin biserică, limba slavă veche în formarea limbei noastre. O altă explicaţie a acestui fenomen se poate găsi şi în faptul că regii Ungariei, printre cari Geza II, prin secolul XII, au adus în munţii Abrudului colonişti şi din nordul Ungariei şi anume din comitatul Zips (Ceho-Slovacia de azi). Descendenţi ai acestora există şi azi, mai ales în comuna Bucium, cu numele de familie Ţipţer, Fister, Cainap, Cladnic, Seica, toţi însă complect românizaţi de sute de ani.

Dar în afară de aceasta, cititorul nu trebue să scape din vedere că administraţia romană din Dacia, pentru colonizarea ţinutului aurifer şi pentru intensificarea producţiunii în minele de aur din munţii Abrudului, a adus şi elemente barbare din diferite părţi şi lucrători speciali de pe malurile orientale ale Dalmaţiei, cum dovedesc tablele cerate. Descoperite de un secol şi mai bine în munţii Abrudului, la Roşia Montană, şi cari constitue cele mai preţioase monumente istorice şi de un imens interes naţional pentru noi.

În sprijinul acestei teze avem următoarea serioasă afirmaţiune a neobositului folclorist d. profesor Tache Papahagi, care în interesantul său studiu, intitulat "Cercetări în Munţii Apuseni", spune la pagina 42 că: "raportând această frântură etnică daco-romană, adică Moţii, la întregul românism, prima şi cea mai importantă constatare, pe care o putem face, este că atât psihologiceşte, dar mai ales din punctul de vedere al fizicului şi al geografiei umane în general, Moţul reprezintă o entitate aparte, caracteristică şi care nu prezintă asemănare frapantă cu nici o altă ramură românească decât numai cu Istro-Românii. Chiar din prima călătorie făcută în Munţii Apuseni, tipul Moţului mi-a reamintit pe cel al Istro-Românilor, pe cari i-am vizitat în 1919. La această asemănare vine să coroboreze şi laturea linguistică şi anume rotacismul".

Într-adevăr, singurele populaţii de origine romană cu această particularitate linguistică a rotacismului, care consistă între multe alte schimbări şi reguli fonetice în înlocuirea consonantei n prin r, sunt Moţii şi Românii istrieni de pe coasta Dalmaţiei, dintre Fiume şi gara Sf. Peter (câteva sate de la poalele muntelui Magiore). Această particularitate linguistică se întâlneşte, la Moţi, numai în comunele situate pe văile Râului mare şi Râului mic (sau Arieşul mare şi Arieşul mic), din sus de Câmpeni.

Iată câteva strofe de cântece populare în rotacism, culese de mult regretaţii Teofil Frâncu şi George Candrea, ambii fii aleşi din sânul Moţilor şi autorii studiului "Rotacismul la Moţi şi la Istrieni" şi al volumului "Românii din Muntii Apuseni".

Cire-şi teme muerea,
Facă gard pe lângă ea;

Facă-şi gard de rude nouă,
Puie smerii în el şi plouă.
De şi-o teme de veciri,
Facă-şi gardul şi de spiri!

Bătrânit-am, bătrânit
Pe marginea sâlhelor,
Ţirând calea mândrelor.
Care mândră nu virea,
Birişor mă-nbătrânea.
Dar zău care că virea,
Birişor mă-ntinerea.

Pomişor cu poame bure,
Du-te la mândra şi-i spure,
Să nu se gate aşa bire
Că eu ma topesc cu zile;
Ce-o iubit sufletul meu
Pâră mor îmi pare rău,
Ce-o iubit irima mea
Pâră mor nu por uita.

Această asemănare frapantă între graiul Moţilor şi al puţinilor Români ce mai trăesc în Istria, dovedeşte că la resturile de populaţie daco-romană s-au adăugat în cursul vremei şi elemente nord-ilirice, dinspre coasta adriatică, care vor fi venit fie în calitate de coloni, fie pentru lucrarea minelor de aur, acest preţios metal, care din timpurile cele mai vechi a zgândărit lacomia lumei.

Tablele cerate o confirmă şi o dovedesc, după cum am arătat în capitolele VII şi VIII.

CAPITOLUL XVI
CARACTERUL ŞI TIPUL MOŢULUI

Trecând prin atâtea furtuni şi oţelit în atâtea lupte, pe cari le-a dus în cursul veacurilor pentru apărarea existenţei sale, Moţul este omul muncei şi al ordinei. Când însă clasa stăpânitoare trece cu nedreptăţile, cu lipsa de scrupul, de ruşine şi de umanitarism limita răbdarei sale îngereşti, atunci el reacţionează hotărât şi puternic, conform cu temperamentul său sanguinic şi cu seriozitatea sa caracteristică. Aşa se şi explică multele revoluţiuni, la cari a fost împins Moţul de neomenosul feudalism unguresc, care i-a răpit încetul cu încetul libertatea naţională, libertatea politică şi în cele din urmă şi libertatea personală.

Cauza tuturor rebeliunilor Moţilor a fost, după toţi scriitorii timpului, lunga şi trista serie de abuzuri a regimului unguresc şi habsburgic.

În general, Moţul este iute şi violent atunci când se atinge cineva de patrimoniul lui sufletesc, naţional sau de interesele lui obşteşti. Se însufleţeşte repede şi are o tărie de caracter aşa de mare, încât dacă şi-a pus ceva în gând, nu renunţă pentru nimic în lume până când nu-şi ajunge scopul, chiar dacă ar fi convins de mai înainte despre relele urmări ale acţiunei sale.

Moţii sunt oameni întregi, leali, serioşi şi nefăţarnici. [...]

Crimele în aceste părţi sunt aproape necunoscute, iar despre sinucideri numai prin basme se vorbeşte. Moţul este muncitor, sârguincios, cumpătat şi foarte religios. Rezistent la muncă, deşi traiul lui e foarte simplu şi se multumeşte cu puţin. Moţul mai este de o cinste perfectă şi

cu o pronunțată independență sufletească.

Moțul îți atrage atenția prin tipul lui caracteristic într-un fel, care îl scoate din cadrul general al tipului românesc: este de statură mijlocie, costeliv şi iute, cu o oarecare lipsă de simetrie în regularitatea trăsăturilor feței, nasul fiind mai mult neregulat, adică de obiceiu cam cârn. Fruntea lui e lată, ochii albaştri-căprii, iar mersul încet şi legănat, înfățişând pe omul de munte. Dacă e costeliv şi iute la fire, aceasta se explică prin istovitoarea muncă, pe care o depune moțul pentru mizerabila lui existență, prin urcarea şi coborârea dealurilor şi a munților, ca şi prin clima rece din partea locului.

Mai arătoşi, mai impunători şi mai frumoşi dintre toți locuitorii din Țara Moților sunt cei din marea comună Bucium, de lângă Abrud, şi apoi cei din Bistra, de lângă Câmpeni.

Moțul fiind de natură bănuitor, el nu este comunicativ, nedeschizându-şi sufletul la oricine, mai ales față de un necunoscut. Rezerva, pe care şi-o impune în asemenea împrejurări, egaleaza muțenia. În această privință, iată un caz din mai multe, povestit de profesorul Tache Papahagi în interesanta sa lucrare: "Cercetari în Munții Apuseni".

La 17 August 1922, profesorul Papahagi, coborând de pe muntele Măgura, înspre comuna Neagra, întâlneşte un Moț, cu care a avut următoarea conversație:

- Bună ziua! Zice Moțul.
- Bună ziua! Poftim, stai puțin!
- Da ce faci p'aici?
- Uite, prânzesc. Ce zici, plouă astăzi ori nu?
- Ba. Da unde te duci?
- La Neagra. Mai e mult pân'acolo?

- Ba. Da de unde vii?

- Din Scărişoara. Cum îi ziceți voi la osul acesta? (osul unui pui fript, din care mânca d. Papahagi).

- Os. Da de unde eşti?

- Din Câmpeni. Ce eşti: Moț ori Crişan?

- Ba. Da ce umbli p'aici?

- Ia, să vă cunosc şi eu țara voastră. Ascultă: Nu e vreo bătrână pe aici care să-mi descânte de măsele?

- Da cine eşti d-ta?

În felul acesta a mai continuat convorbirea, Moțul interogând amănunțit pe neobositul profesor bucureştean, care în schimb n-a putut obține dela el nici o lămurire la tot ceea ce îl intreba.

Din cauza acestei neîncrederi, pe care şi-o manifestă față de orice străin, este firesc ca Moțul să apară uneori neospitalier - asta însă şi din cauza sărăciei, cari din vremuri uitate se răsfață încă în casa lui, ca o confirmare a trecutului său plin de suferințe, şi de lipsuri de tot felul. Nu tot astfel sunt cărturarii Moților, preoții şi învățătorii, cari desmint această imputare, datorită mai mult sărăciei, iar nu caracterului lor. [...]

CAPITOLUL XVII
OCUPAȚIUNEA ŞI VIAȚA MOȚILOR

Moții, după ocupațiile lor principale, se împart în două categorii: Moții propriu zişi, cari se ocupă mai mult cu industria lemnului, şi Moții minieri sau băieşii din împrejurimile Abrudului.

Ocupațiunea de predilecție a Moților propriu zişi, acei cari locuesc prin satele de-a lungul Râului Mare, care izvorăşte din spatele muntelui Călineasa, şi a Râului Mic, care îşi trage cursul din muntele Biharia - doua ape cristaline, care la 3 kilometri mai în sus de Câmpeni se împreună şi formează valea Arieşului - , este industria lemnului sub aproape toate formele ei. Moțul este fabricant de donițe, ciubere, şindrile şi cercuri de legat vasele. El este în acelaşi timp un priceput dulgher şi constructor de poduri, mai ales cei din comuna Sohodol.

Cu facerea de ciubere şi donițe, ca şi cu cercuitul, se îndeletnicesc mai cu seamă locuitorii satelor Vidra (de Sus, de Mijloc şi de Jos), Neagra, Ponorel, Albac, Scărişoara şi Secătura. Cei din Albac mai fac şi scânduri, grinzi şi lațuri, iar Bistrenii şi Certejenii şindile. Locuitorii din Albac-Arada, azi numită Horia, sunt iscusiți constructori de joaghere sau ferăstraie.

Mulți dintre aceşti locuitori se mai ocupă şi cu facerea de pieptare şi cojoace. Ei se numesc cojocari sau suci (de la cuvântul unguresc szocs).

Moții cari practică fabricarea ciuberelor, donițelor şi a cercurilor, se numesc văsari. În casa fiecarui Moț, construită din bârne de brad sau de fag şi acoperită cu şindilă, nu lipseşte, pe laviță, pat şi masa, nici scaunul de văsărit, un fel de rindea, cu ajutorul căreia cioplesc şi

fasonează lemnul.

Văsarii îşi desfac marfa pe la târguri şi prin sate şi cu banii câştigaţi îşi cumpără bucate (porumb, grâu şi secară), pe cari le încarcă în căruțe sau pe cai, ca să aducă *bucatele* la copii şi la muere, cari îi aşteaptă cu drag. Cei mai săraci sunt *cercuitorii*, cari n-au altă avere decât un biet cal, pe care încarcă cercurile şi pleacă să cutreere țara în lung şi în lat ca să-şi desfacă marfa, înlocuind-o la întoarcere cu 3 sau 4 saci de cereale.

Cei mai înstăriți, adică acei cari au şi cai şi căruță, fac grupe de câte 3-10 căruțe, pe cari, după ce le încarcă bine cu ciubere, donițe şi *tiocuri* de răşină (de brad), pleacă cu fabricatele lor, în pasul cailor, şi cu popasuri de zi sau de noapte pe la marginea drumurilor, ca să le vânză în țară şi chiar în țări străine, ca Ungaria şi Iugoslavia. Aceste peregrinări comerciale țin cu săptămânile şi chiar cu lunile. De la înfăptuirea României Mari încoace, Moții, în simțul lor de orientare, trec prin toate defileurile Carpaților, cutreerând toate județele dunărene, ba trec şi Prutul în Basarabia şi Dunărea în Dobrogea, aşa în grupe cum au plecat de acasă, aşteptându-se unii pe alții până la desfacerea complectă a produselor lor.

Hotărât şi senin, Moțul pleacă la țară mânându-şi caii mai mult pe *irima* drumului decât pe margini, gândindu-se la cei de acasă şi cântând cu glasu-i melodios versurile:

Du-mă, Doamne, în pace în țară
Cu cercuri şi cu ciubară,
Şi mă adă în pace acasă
La copii şi la nevastă!

Sau varianta următoare:

Plecat-a Moțul la țară
Cu cercuri şi cu ciubară
Şi cu tiocuri de răşină
Să le dee pe fărină!
Du-mă, Doamne, în pace acasă
La copii şi la nevastă!

Iar când vrea să-şi aline multele lui necazuri şi suferințe, Moțul doineşte astfel:

Nu am pâine, nu am sare,
Toate le-a dus darea mare,
Darea mare ce m-apasă,
De stă sufletul să-mi iasă!

Fără îndoială, Moțul în toate aceste peregrinări comerciale ale sale, însoțit de cele mai multe ori de câte un băiat, pe care ține să-l inițieze încă din fragedă copilărie în explorările sufleteşti ale unor atari îndeletniciri, urmăreşte în primul rând gândul de a realiza un câştig, cu care să poată eşi din iarnă cu întreaga familie. Dar este imposibil de a nu acorda acestui dor de cutreerare şi anumite impulsiuni sufleteşti de explorări spirituale, un fel de neastâmpăr etnic, de la care nimic nu l-a putut abate, nici chiar bătăile cu patul armei de către sălbatecii jandarmi unguri, cari țineau să-şi arate astfel ura lor tradițională față de Moți numai pentru faptul că lăsau, în popasurile lor, să le pască caii pe şanțurile de pe marginea drumului.

Un ordin circular al guvernului român, pus la cale încă în 1919 de către autorul acestor rânduri, a pus capăt acestui obiceiu barbar, care trecuse la început şi în deprinderile unor jandarmi români, prea zeloşi şi nepricepuți.

În ce priveşte traiul Moţului, el este cu totul simplu şi rudimentar - şi aceasta din cauza condiţiilor geografice, a pământului neproductiv şi a regimului politic introdus de dominaţia ungurească. Cele mai multe case din satele moţeşti sunt aşezate şi răspândite pe dealuri şi pe munţi, ceea ce probează că Ţara Moţilor, încercuită de un lanţ de munţi înalţi, aci păduroşi, aci prăpăstioşi, a servit din vremea întunecoaselor frământări, provocate de năvălirea diferitelor popoare barbare, ca un refugiu prielnic elementului autochton al rasei daco-romane.

Pe lângă aceste condiţii geografice nefavorabile, stăpânirea maghiară a făcut şi ea tot posibilul ca sărăcia să se răsfeţe din plin, Ţara Moţilor lipsită fiind de comunicaţii şi supusă unui regim silvic inchizitorial. Rar poţi întâlni o gospodărie frumoasă. Viaţa păstorească nu există aproape deloc. Sunt numeroase case, care n-au nici vită, nici cal de povară.

Aceasta este starea de jalnică mizerie, pe care a lăsat-o în aceşti falnici munţi iobagia şi regimul feudal unguresc de până mai eri, făcând să germineze vecinic aici microbii revoluţiilor crude şi necruţătoare, cum voiu arăta la locul său.

CAPITOLUL XIX

TÂRGUL DE FETE DE PE MUNTELE GAINA. TÂRGUL SĂRUTATULUI DE LA HĂLMAGIU ŞI TÂRGUL DE PE MUNTELE CIURULEASA

Din timpuri străvechi şi îmbrăcate în negura basmelor, cari par a ne transporta în epoca de formaţiune a poporului român, a existat la Românii din Munţii Apuseni şi în special la Românii din Ţara Moţilor obiceiul de a ţine bâlciuri sau târguri anuale pe vârfurile munţilor Găina (1486 metri înălţime), numit târgul de fete din Găina, Călineasa (1432 metri), Biharia (1659 metri) şi Lespezi (1103 metri), fără a mai vorbi de târgul sărutatului din comuna Hălmagiu, din regiunea văii Crişului alb, la poalele muntelui Găina.

Cele două dintâi, adică târgul de fete din Găina, ca şi cel de pe muntele Călineasa şi târgul sărutatului din Hălmagiu se practică şi azi la următoarele date: primul în prima Duminecă ce urmează sărbatoarei Sân-Petru, cel de-al douilea în ziua de Sân-Petru şi cel de-al treilea la Sân-Toader, pe când târgurile de pe munţii Bihariei şi Lespezi au fost părăsite, cel dintâiu la 1828, din cauza ceţei şi a deselor furtuni, iar cel de-al douilea la 1830. Una din cauzele, pentru care a fost lăsat din uz târgul de pe muntele Biharia, trebue să fie desigur şi sgomotul infernal ce se aude la un anumit punct sub coaja pământului, din cauza unei mari căderi de apă în interiorul muntelui. De acest punct nu se apropie nici vitele, cari pasc în partea locului.

Cel mai însemnat din aceste târguri este târgul de fete de pe muntele Găina, numit astfel – spune tradiţia –

din cauza unei găini de aur, care, pe vremea când se lucrau minele din munții Bihariei, își depunea ouăle sale de aur într-un cuib așezat pe vârful muntelui Găina. Când locuitorii din Vidra-de-sus, situați la poalele muntelui, atrași de frumusețea ne mai pomenită a găinei, au încercat să o prindă, ea a fugit și s-a refugiat în jurul minelor de aur dela Roșia-Montană și de atunci a încetat și lucrul în minele din munții Bihariei, căci găina din poveste era vâlva băilor și a dus aurul cu ea în părțile unde a sburat.

În cea dintâi Duminecă după Sân-Petru liniștea din Găina înceteaza pentru o zi. Este ziua fantasticului târg de fete, în vederea căruia din zorii zilei curg de pe toate văile și dealurile Moți și Moațe, Crișeni și Crișene, toți în haine de sărbătoare, ca să ia parte la acest târg, unde cântecele lăutarilor asurzesc pădurile. Dis de dimineață doui delegați din partea Moților din Vidra-de-sus și doui din partea Crișenilor din comuna Bulzești trag o linie de despărțire între Moți și între Crișeni, în câmpul târgului de pe coama muntelui, formată de cele doua vârfuri ale sale. Linia e trasă astfel că Moții se așeaza cu merindele pe pajiștea verde în partea de către răsărit, iar Crișenii în partea de către apus.

Până pe la orele 10 dimineața, toți sunt ocupati cu cumpărarea și vânzarea uneltelor de casă și agricole, fabricate de ei după specialitatea locului, și după-ce s-a terminat cu târguirea celor trebuincioase lumea începe să prânzească pe iarba verde și să se adune împrejurul lăutarilor (igreților), cari cântă lângă câte un butoiu (berbință) cu vin ori cu rachiu (vinars) de cireșe sau cu rozolie (un fel de vinars roșu îndulcit cu zahăr sau cu miere de stup). Apoi deodată se încinge jocul peste întreg târgul și vezi grupe separate și formate din Moți și Crișeni, cari în

sunetul viorilor (ceterelor), clarinetelor, cimpoaielor şi fluerelor, joacă hora, adresându-şi prin chiuituri tot felul de satire, strigând Crişanul către Moţ:

Ține, Moț, de hastă straiță
Să mă hîț (joc) cu hastă Moață
Până mă hîțai cu Moața,
Se duse Moțul cu straița!

Iar Moţul îi răspunde:

Măi, Crişane, lapte în teoc
Adă fata să ți-o joc;
De nu ți-oiu juca-o bine,
Intre smerii în ea şi în tire!

Pe vremea regimului unguresc, de multe ori jandarmii unguri turburau aceste petreceri prin ura şi excesul lor şovinist. În vara anului 1852 însă, când 11 jandarmi şi-au permis să insulte nişte femei d-ale Moţilor şi Crişenilor, ei au fost cumplit bătuţi şi desarmaţi, fapt pentru care Moţii au fost aspru pedepsiţi.

Printre Moţii cari au bătut şi desarmat pe jandarmii unguri, se afla şi regretatul ţăran din Vidra-de-sus, Gavrilă Bădescu, fost luptător în oastea lui Avram Iancu, un tip de Moţ inteligent şi hotărât, pe care am avut plăcerea să-l cunosc în vara anului 1886, cu ocazia unei neuitate excursiuni făcute în Ţara Moţilor în societatea distinşilor profesori dela liceul din Braşov, Andrei Bârseanu şi Pandeli Dima, apoi Valeriu Branişte şi Ghiţă Pop, pe atunci studenţi universitari la Budapesta, Marius Murăşanu, Nicolae Dima, Valeriu Puşcariu, Aurel Danciu şi autorul acestor rânduri, noi, aceştia din urmă, fiind toţi studenţi la liceul român din Braşov.

Cu prilejul acestei excursiuni am fost găzduiţi, la

Vidra-de-sus, în ospitaliera casă a regretatului ţăran fruntaş Iosif Gomboş, rudă deaproape a lui Avram Iancu, care la masa bogată ce ne-a oferit cu păstrăvi fripţi în spuză şi vin rosu, ne-a făcut plăcerea să invite şi pe ţăranul Gavrilă Bădescu, ca să ne povestească scene interesante din luptele lui Avram Iancu cu Ungurii. Om energic, dârz şi hotărât, Gavrilă Bădescu, deşi la 1886 număra peste 60 ani, avea o încredere oarbă în steaua neamului nostru, căci într-una ne spunea următoarele versuri, auzite desigur din gura lui Avram Iancu:

Nu te teme, măi Române!
Nu te teme că-I pieri!
Căci un braţ vânjos te ţine,
Fost-ai vecinic şi vei fi!

Bietul Moş Gavrilă Bădescu, pentru actul său de a fi participat la bătaia şi desarmarea jandarmilor unguri în vara anului 1852, a fost pedepsit tot cu bătaia, aplicându-i-se 100 de bastoane. Unul din participanţi a fost impuşcat în anul 1856.

Încât pentru târgul de fete din Găina, atât regretatul ţăran Gavrilă Bădescu, cât şi Teofil Frâncu şi George Candrea, autorii volumului "Românii din Munţii Apuseni", de care ne-am folosit în scrierea de faţă, ne spun că numai în creerii duşmanilor noştri a putut încolţi ideia de imoralitate. Moţii, ca şi Crişenii, fiind oameni cu un profund sentiment religios, niciodată n-a existat la dânşii vre-o tendinţă care să poată motiva denumirea ce s-a dat târgului, şi anume târg de fete. Fireşte că la asemenea bâlciuri se făceau şi se fac şi azi cunoştinţe nevinovate între tineri şi fete, cari sunt urmate apoi de căsătorie. Tradiţia însă nu ni le prezintă ca având prim scop ceva, după care

le-am putea numi târguri de fete.

Despre originea târgului, Gavrilă Bădescu ne mai spunea că a aflat dela tatăl său, care a trăit 130 de ani, că într-o zi Vidrenii, petrecându-şi în Găina, au fost surprinşi de Curuți şi Lobonți, pe cari respingându-i, în amintirea acelei victorii şi-ar petrece Moții în ziua numită. Cam în acest sens vorbeşte şi etnograful german dr. Karl Reissenberger în volumul său "Siebenburgen" (Wien, 1881), înlocuind însă năvala Curuților şi Lobonților cu năvala Mongolilor, pe cari Moții i-au omorât pe toți şi "în amintirea acelei învingeri îşi petrec Românii în fiecare an, la Sân-Petru, pe muntele Găina, cu care ocaziune se contractează şi unele căsătorii".

Tot astfel stau lucrurile şi în privința târgului sărutatului din Hălmagiu, comună românească pe valea Crişului alb (jud. Arad), la poalele muntelui Găina. Acest târg, care se ține în fiecare an în ziua de Sân-Toader, se mai numeşte şi târgul nevestelor prin faptul că în acea zi de bâlciu toate nevestele tinere din comunele învecinate vin la Hălmagiu, unde sărută pe rudenii, cunoscuți şi chiar pe străini, dacă li se spune că sunt oameni de frunte şi de omenie şi când nevasta e sigură că nu va fi refuzată.

A fi sărutat de o nevastă la Hălmagiu, însemnează a fi un om fruntaş şi cinstit. Ticăloşii, oamenii cu reputațe proastă şi rău îmbrăcați sunt ocoliți dela această onoare.

Târgul Hălmagiului dela Sân-Toader are o înfățişare interesantă prin buna dispoziție, râsul şi glumele, cari formează caracteristica acestui bâlciu. Dis de dimineață, nevestele tinere din 50-60 de sate, foarte frumos gătite şi cu cununile de mireasă pe cap, în grup de câte două şi câte trei, însoțite de soacrele lor, încep a umbla prin târg şi cum întâlnesc rudenii şi cunoscuți, aleargă la ei şi îi sărută, iar

aceştia le cinstesc cu bani, fiecare după cum poate şi îl trage inima. Cu străinii sunt în mare rezervă, căci a rămânea nesărutată este cea mai mare ocară. Când însă nevestele sunt informate că nu vor fi refuzate, atunci ele sărută şi pe străin. După sărutat, nevasta primind cinstea, ea mulţumeste închinând dintr-un ulcior cu vin. A nu bea, înseamnă a batjocori nevasta şi pe ai săi.

Lucruri imorale şi certuri nu se nasc niciodată. Moralitatea şi ordinea o păstrează însuşi publicul, care controlează păstrarea bunelor moravuri.

În privinţa originei acestui târg nu se ştie nimic precis. Oamenii s-au pomenit cu această datină şi o menţin din generaţie în generaţie. Tradiţia spune că târgul de sărutat din Hălmagiu datează de pe vremea năvălirei Turcilor, cari, străbătând până pe valea Crişului alb, ar fi răpit o mulţime de femei crişene, dintre cari unele, scăpând din robie şi întorcându-se acasă, au sărutat pe toţi cunoscuţii pe cari i-au întâlnit, iar aceştia le-au cinstit pentru vrednicia şi dragostea lor faţă de limba şi vatra strămoşească.

Pe lângă târgurile din muntele Găina şi cel de la Hălmagiu, a mai rămas în fiinţă târgul de pe muntele Călineasa, care este mai puţin important decât cel din Găina, deoarece nu iau parte la el decât păstorii din acel munte, apoi foarte puţini păstori crişeni şi un număr mic de locuitori de pe văile Someşului cald şi Someşului rece dinspre Huedin. Afară de lâna dusă de Moţii din Scărişoara, nu sunt alte mărfuri de vânzare în târgul de pe Călineasa.

Care anume din aceste târguri e mai vechiu sau dacă toate datează din aceeaşi epocă? Iată o întrebare, la care logica faptelor ca şi anumite consideraţiuni etno-geografice

ne pot determina să socotim geneza lor ca fiind anterioară oricăror începuturi de civilizaţie rudimentară sau aşezământ de stat, ba chiar ca aparţinând epocii de formaţiune a poporului român. Pentru acei cari au vizitat târgul de fete din Găina sau târgul de pe muntele Călineasa, ale caror înălţimi şi aspect oferă privelişti sălbatice şi pline de fiorii unei singurătăţi, care îţi face impresia că te găseşti la capătul lumei, gândul lor sboară fatal spre vremuri îndepărtate, a căror taină caută s-o pătrundă.

Profesorul Tache Papahagi, în instructiva sa lucrare "Cercetări în Munţii Apuseni", se întreabă cu drept cuvânt: Ce anume va fi contribuit ca pentru un atare târg să fie ales creştetul unui munte sălbatic şi în acelaşi timp cel mai îndepărtat de satele Moţilor, cum e Călineasa? O atare petrecere pe vârful unui munte e condiţionată în alte regiuni româneşti de serbarea patronului sau hramului unei mănăstiri existente pe acel munte. Dar aici nu e nimic de natură religioasă. Un răspuns în sensul că muntele Găina formând linia de despărţire dintre Crişeni (ţinutul Zărandului) şi Ţara Moţilor, era firesc ca să devie locul de întâlnire pentru un târg, nu este suficient, fiindcă nu explică elementele constitutive ale acestui târg sub raportul istoric, etnic, social şi economic.

Prin aceste târguri, Moţii – căci ale Moţilor sunt ele, mai ales acel de pe Călineasa şi de pe Găina – nu urmăresc aproape nimic din punct de vedere economic, cum e obiceiul la târguri. Şi apoi nu vârful unui munte, fie el chiar

mai puțin înalt decât Găina, poate fi prielnic unui bâlciu. Bazat pe aceste considerațiuni judicioase, profesorul Papahagi afirmă că, sub orice aspect am analiza acest obiceiu al târgurilor pe vârfuri de munți, totul e de natură să ne transporte în epoca unui trecut îndepărtat, poate chiar epoca de formațiune a poporului român, şi că, în asemenea circumstanțe, este posibil, pentru vremurile acelea, să fi existat şi tendința înlesnirei de căsătorii în sensul aşa numitului târg de fete. Azi pe vârful muntelui Găina se înalță o cruce maiestuoasă, în semn de biruință, ridicată din inițiativa d-lui Ion I. C. Brătianu.

CAPITOLUL XX
ABRUDUL

Abrudul este o denumire de origine pur dacică şi anume dela cuvântul *Abruttus*. Cuvântul Abruttus derivă din vorba dacică *abrudiom*, însemnând aur. Astfel "Abrudul de azi este un nume, care constituie o perfectă continuitate cu cel vechiu, chiar din punct de vedere fonetic". În epoca romană, Abrudul a mai purtat şi denumirile următoare: *Auraria Daciae, Auraria Maior* şi *Alburnus Minor*.

Este interesant de constatat că istoricii de seamă afirmă că atât denumirea veche a Zlatnei, adică Ampelum, cât şi a Roşiei Montane, adică Alburnus Maior, sunt cuvinte tot de origine dacică. Toate aceste trei orăşele se bucurau în epoca romană de o stare din cele mai înfloritoare şi împărțiau între ele avantagiile unei vieți economice intensive, ca şi desavantagiile unei lipse de seriozitate şi statornicie a populației internaționale, care o împestrița, circulând pe aici fie în slujba împăraților, fie pentru a satisface propria-i sete de câştig usor.

Din timpuri străvechi, Abrudul a avut celebritatea sa. Încă pe vremea lui Decebal, regele Dacilor, Abrudul era centrul operațiunilor miniere din Dacia.

În anul 105 după Christos, împăratul Traian, după cucerirea Daciei, a aşezat la Abrud o legiune romană, dându-i numirea de Auraria Daciae, iar mai târziu pe acel de Auraria Major, şi a organizat aşa numitul Collegium aurariorum sub conducerea unui director de mine numit magister. În exploatarea minelor, aşa primitiv cum se lucra pe atunci, erau ocupați între 15-20.000 lucrători, scoțându-

se săptămânal din mine o cantitate de 200-205 punți de aur. În fiecare an, administrația din localitate trimitea la Roma, pentru alimentarea tezaurului imperial, aproximativ 10.000 punți de aur curat (cam 5.000 kg).

În epoca romană bogățiile aurifere din munții Abrudului constituiau factorul cel mai atractiv pentru cuceritorii Daciei-Traiane. Astfel nu este o legendă fantastică că împăratul Traian, la ocuparea acestei provincii, a făcut o imensă captură sau pradă de răsboiu în aur şi argint. Dupa isvoarele lui I. Lydus în cartea sa "De magistratibus", bazată pe "Geticele" lui Criton, medicul lui Traian, savantul istoric Carcopino stabileşte că cantitatea de aur şi argint găsită în Dacia de Traian ar fi fost de 165.000 kilograme de aur în valoare de 12,5 miliarde lei româneşti de azi şi 331.000 kilograme de argint în valoare de 1,5 miliarde lei.

Acest fapt istoric dovedeşte în mod neîndoielnic că exploatarea minelor de aur din munții Abrudului a trebuit să fie foarte energică şi intensivă, producând anual 5.500 kg aur şi 11.000 kg argint, deci mai mult decât se produce azi.

Istoricul Vasile Pârvan în ultima sa opera ("Getica") susține că quantumul de aur şi argint luat de Traian ca pradă de răsboiu dela Daci n-a putut să fie tot aur recoltat pe cale de exploatare minieră, ci a fost tezaur strâns de către Daci pe vremea regelui lor Burebista din răsboaiele victorioase ce le-a purtat împotriva Celților, cari erau mari iubitori şi mercenari de podoabe şi ornamente de aur şi argint.

Romanii au simbolizat această pradă, ca şi mărimea ei, pe una din planşele Columnei lui Traian din Roma.

Istoria Abrudului în epoca năvălirilor barbare este

atât de nebuloasă, încât putem afirma că nici nu există. Tot ceea ce se ştie este ca în Munții Apuseni ai Transilvaniei au rămas şi dupa ocuparea ei de către Unguri cel mai bogat ținut în metale nobile din centrul Europei şi că minele de aur de aici au fost exploatate aproape fără întrerupere. Nu se cunoaşte însă precis care a fost partea statului în aceste exploatări. Se ştie atât că coloniile miniere din Secărâmb, Băița şi Baia de Criş trec în posesiunea şi în proprietatea statului abia numai pela mijlocul veacului al 18-lea, iar la Roşia Montană cea dintâiu exploatare minieră făcută de statul austro-ungar datează abia din anul 1846. Acest fapt învederează că în trecutul îndepărtat minele de aur au fost aproape în majoritate proprietăți particulare.

Deşi găsim şi în evul mediu urme de exploatări miniere destul de intensive, totuşi producția lor este mult scăzută față cu cea din timpul splendoarei romane, după cum ne confirmă documente scrise, care au rămas despre minele dela Băița şi Secărâmb dintre anii 1444 şi 1451.

Istoria ne mai spune că deodată cu colonizarea saşilor în Ardeal, sub regele arpadian Geza II (anii 1141-1161), s-au stabilit colonişti saşi şi în oraşul Abrud. Dar odată cu aceştia, Ungurii înşişi săvârşiau conştient o imigrație înspre oraşe, încă din primele veacuri ale venirei lor în Ardeal.

Este cert că minele de aur din ținutul Abrudului, în epoca regilor arpadieni, formau domeniu regal, dar nu există urme de modul cum se administrau şi exploatau. Istoria ne arată în această privință o radicală schimbare numai pe vremea regelui Ştefan V al Ungariei, care dărueşte unele mine de aur episcopiei romano-catolice din Alba Iulia. Astfel oraşele Abrud şi Zlatna ajung sub hegemonia acestei episcopii. Singura Baia de Arieş s-a

menținut ca localitate minieră liberă.

Oraşul Abrud, pentru întâia oară, îl găsim într-un document dela 1271 sub denumirea de Terra Abruth. Acest document este un act de obligațiune în favoarea unui voevod al Ardealului cu numele Matei şi în care se mai spune că oraşul Abrud a fost posesiunea ducilor Gelu şi Zubuslas Siculus. Nu arareori privilegiul de a stăpâni minele de aur din jurul Abrudului a format obiect de procese, dintre cari unul, cu episcopia romano-catolică din Alba Iulia, s-a terminat la 1491, prin hotărârea regală a regelui Ladislas II.

Comunitatea de interese a centrelor miniere Abrud, Zlatna, Baia de Arieş şi Baia de Criş a pus cu timpul baza unei solidarități profesionale, din care s-a născut apoi dreptul minier în uz până aproape în zilele noastre.

La anul 1438 liberul exercițiu al băişagului este garantat şi printr-un decret regal, iar la 1525 tribunalul litigiilor miniere din cele 4 centre miniere de mai sus funcționa în oraşul Abrud.

Ungurii, avantajați de situația politică şi economică ca popor dominant, au acaparat cu timpul rosturi în conducerea instituțiilor cari erau mai prielnice unei vieți tihnite şi la adăpostul grijelor materiale de tot felul. Astfel se petrec lucrurile şi cu orasele, cari în creerii Munților Apuseni încă din timpuri străvechi moşteniau o clasă burgheză minieră. Vremea, care a favorizat pe acest barbar popor, l-a făcut stăpân pe bunuri, pe cari nici nu le căuta, nici nu le visase vreodată. Centrul vieții miniere – Abrudul – devine proprietatea imobiliară a elementului unguresc şi colonizant, fapt care desigur derivă din stăpânirea pe care o puseseră ei pe minele mai rentabile ale ținutului.

Dar, cu toate acestea, nu găsim în tot trecutul

Abrudului nici o creaţiune culturală sau economică, care şi-ar găsi începuturile în concepţia elementului unguresc dominant, afară de tipografia preotului unitar Karady Paul, care la anul 1569 era în fiinţă şi pe care după doua sute şi ceva de ani a devastat-o revoluţia lui Horia.

Se face dovada deci şi prin acest fapt că tendinţa Ungurilor a fost în primul rând exploatarea bunurilor ţinutului aurifer, fără a se încumeta la plasarea unei părţi din capitalul câştigat în folosul obştiei autochtone, în care nu aveau încrederea necesară unei astfel de acţiuni nobile şi binefăcătoare.

Caracterul atât de hotărât al locuitorilor indigeni – Români – totdeauna a pus pe gânduri elementul usurpator al oraşului, care la sate nu putea nici străbate, nici exercita vreo influenţă, căci încă şi pe la 1547 găsim urmele voevodatelor ardelene în ţinutul Munţilor Apuseni în frunte cu Iacob, voevod al Românilor dela Abrud.

Astfel oraşul Abrud s-a păstrat ca colonie şi centru în slujba exploatării minelor de aur, cu singura deosebire că caracterul românesc al oraşului a suferit schimbări mari, aşa dupa cum pusese stăpânire în Ardeal dominaţia ungurească.

Regii ungari din casa arpadiană au urmărit în mod sistematic politica fortificării oraşelor cu o viaţă de cultură urbană, prin colonişti străini, pentru a-şi asigura în acelaşi timp şi stăpânirea strategică asupra Ardealului.

Cele mai fertile părţi ale pământului Ardealului în bogăţiile aurifere nu au fost scutite deci de urmările acestei politice ungureşti. Astfel găsim mai târziu şi orasul Abrud, scos de sub sfera de influenţă a elementului autochton şi pus într-o situaţie privilegiată, excepţională, având în chestiunile lui interne deplină autonomie.

Între aceste privilegii intrau şi chestiunile de gospodărie internă, cari încă din timpurile vechi erau menajate cu isvoare de venituri, de târguri, drepturi de cârciumarit etc. Ne lipsesc date anterioare anului 1843, cari ar putea cât de cât arunca o lumină asupra cadrelor budgetare ale Abrudului. Totuşi din anul 1843 ne-a rămas un budget al Abrudului, care arată la venituri 4691 florini şi la cheltuieli 3312 florini, iar avere a oraşului în bani 17.066 florini şi alte bunuri 5667 florini.

Populaţia la această dată era de 4000 suflete.

Din tabloul budgetelor oraşelor ardelene publicat de d. Petru Suciu în revista "Societatea de Mâine" No. 12 Anul IV reiese că Abrudul a avut avere în bani gata mai mare decât Clujul, Turda, Braşovul, Mediaşul, Bistriţa, Sebeşul-Săsesc; dar nu avea budget mai urcat decât nici una din aceste localităţi, deşi veniturile de altă natură întreceau pe cele ale oraşelor Alba Iulia, Dej şi Bistriţa.

Despre însemnătatea antică a Abrudului vorbesc măreţele rămăşiţe romane Cetatea mare şi Cetatea mica dela Roşia Montană, unde coloniile lui Traian au întreprins o activitate minieră din cele mai intensive, în comparaţie mai ales cu Dacii, precum dovedesc diferitele descoperiri archeologice, îndeosebi inscripţiunile de pe cele 25 table cerate, găsite la Roşia Montană, şi despre cari ne-am ocupat pe larg în capitolele VII şi VIII ale lucrărei de faţă.

Ca oraş montan (oppidum montanum), Abrudul a fost înzestrat în cursul vremii cu autonomie şi privilegii. La început aparţineau acestui oraş toţi locuitorii Munţilor Apuseni din vecinătatea sa. Mai târziu însă numai următoarele patru comune: Abrud-sat, Cărpeniş, Bucium şi Muşca, care însă n-au voit să recunoască niciodată supremaţia Abrudului, susţinând că ele au drepturi egale cu

el şi ca împreună constituie ţara Abrudului. Aceste comune se bazau între altele, în apărarea drepturilor lor, pe diploma principelui Mihai Apafi, dată la 20 Maiu 1676 în Alba Iulia şi reîntărită la 18 Decembrie 1689, prin care nu li se pretindea altceva ca dări decât ceea ce se pretindea şi oraşului Abrud.

În anul 1727, Românii s-au răsculat în contra Ungurilor din Abrud, au constituit un magistrat sau primărie româneasca şi s-au pus cu puterea în stăpânirea drepturilor ce revendicau, dar armata i-a împrăştiat şi a restaurat Abrudul în drepturile sale.

În anul 1760, s-a întâmplat o altă răscoală cu caracter mai mult religios, iar în revoluţia lui Horia din anul 1784, intrând Românii în Abrud, au scos din archiva oraşului toate diplomele şi actele privilegiilor, le-au dat foc şi au pârjolit cu ele în piaţa oraşului un porc.

În anul 1784, Abrudul a ajuns sub jurisdicţiunea prefecturei Alba de jos, dar această stare de lucruri n-a ţinut mult timp, deoarece reclamând la Curtea împărătească, în anul 1790 şi-a recâştigat drepturile avute, nu însă şi cele asupra comunelor Abrud-sat, Cărpeniş, Bucium şi Muşca.

Oraşul Abrud a suferit în toate răscoalele mari pierderi în oameni şi în avere, precum s-a întâmplat în revoluţia lui Horia, dar mai mult ca oricând în revoluţia lui Avram Iancu din 1848 şi 1849, când peste 1200 de locuitori unguri, în afară de armata maghiară a lui Hatvany, au căzut victimă răsbunarei poporului român înfuriat.

Este bine să amintim aci cum că vinovaţi de această catastrofă au fost înşişi Ungurii, ceea ce confirmă de altfel şi diferiţi scriitori maghiari. Dintr-o scriere a răposatului Iosif Sterca Şuluţ, fost preşedinte al Astrei din Sibiu,

asupra biografiei deputatului kossuth-ist I. Dragoş, faptele s-au petrecut în modul următor:

În primăvara anului 1849, românul Ioan Dragoş, ales deputat în cercul Beiuşului ca înfocat partizan politic al lui Ludovic Kossuth, dictatorul Ungariei, a fost trimis de acesta la Abrud cu misiunea delicată de a împăca pe Români şi de a-i îndupleca să depună armele, ca să nu mai lupte pentru dinastia habsburgică, pe care Kossuth voia s-o detroneze. În urma intervenției lui Dragoş se ajunsese într-un moment dat la un armistițiu în scopul de a se urma tratative de împăcare între Maghiari şi Români. În vremea însă când aceste pertractări decurgeau în biserica reformată din Abrud, deodată – la îndemnul Ungurilor din Abrud – soseşte din direcția Bradului o armată ungurească în cap cu colonelul Hatvany, care pune mâna pe toți fruntaşii români, cari nu putuseră scăpa cu fuga. Hatvany desfăşură cel mai sălbatic terorism, spânzurând, împuşcând şi aruncând în închisoare pe Românii, cari s-au încrezut în cuvântul de onoare garantat în scris şi prin graiul nenorocitului deputat Dragoş.

Această trădare mizerabilă a făcut pe Avram Iancu, conducătorul Moților, să îşi ia revanşa cuvenită – şi atunci brava sa oştire năvăli asupra armatei lui Hatvany, pe care a nimicit-o cu desăvârşire, plătind cu această ocazie şi numeroşi locuitori unguri din Abrud cu viața lor cursa odioasă ce se întinsese fruntaşilor români. Nenorocitul Dragoş a fost şi el prins şi omorât, fiind scos din pivnița unei case de lângă biserica română unită, care există şi azi şi unde se ascunsese, spre a-şi scăpa viața.

Asupra evenimentelor, care au prilejuit uciderea lui Dragoş, găsim în cartea d-lui Enea Hodoş despre “Protopopul S. Balint” următoarele amănunte interesante

scoase din “Episoade şi scene din Abrud din Maiu 1849” şi publicate în revista “Transilvania N-rii 12-14 din anul 1877:

Buteanu ținea ocupată strâmtoarea dintre satele Zdrapți şi Mihăleni (dincolo de Brad şi Crіştior, spre Abrud). Aici făcuse cu băeşii şanțul puternic care cred că se vede şi astăzi (în 1877). Dintre refugiații din läuntrul Transilvaniei făceau serviciu aici: Vasile Moldovanu şi Nic. Murăşanu. Acest din urmă primeşte dela Ion Dragoş o scrisoare din 19 April 1849, unde scriitorul îşi arăta intențiunea d-a veni în munți şi a împăciui pe Românii munteni cu stăpânirea lui Kossuth.

O parte dintre Abrudenii români înstăriți aflând cuprinsul acestei scrisori s-au rostit pentru pace cu Ungurii. Dimpotrivă, cei mai mulți Români în frunte cu prefecții Iancu, Balint, Buteanu şi cu tribunii emigrați în munți nu voiau să audă de pace cu stăpânirea lui Kossuth, pe lângă toate învingerile obținute asupra Austriacilor; au hotărât totuşi să stea de vorbă cu bihoreanul român Dragoş, mai ales ca să afle, din cuvintele lui ca deputat de la Debrețin, situația lumii din afară, despre care atunci nu se ştia în munți absolut nimic. Dragoş a venit în 25 April în Mihăleni la Buteanu, unde au sosit şi de către Abrud mai mulți de 30 de inşi. Dragoş, cu vorbe iscusite, combătea pe cei ce “se luptă pentru Habsburgi” şi-i învinovățea că n-au alt principiu decât “negru-gălbinismul” (culorile casei domnitoare a Habsburgilor).

Buteanu i-a ripostat: “Principiul nostru nu este negru-gălbinismul, ci libertate națională sau moarte; la caz însă când casa domnitoare nu ni-ar îndestuli aspirațiunile şi speranțele noastre, eu mai bucuros susțin

pe umerii mei un *despot, decât 3-4 milioane de despoţi; căci fiecare liberal de ai voştri (de ai kossuthiştilor) este un despot tiranic. Eu doresc sincer – sfârşi Buteanu – pace cu Ungurii,* dar o pace cu care să nu-mi fie ruşine a sta în faţa istoriei.

Sfatul dela Mihăleni s-a încheiat cu hotărârea că: stăm de vorbă cu Kossuth, sub condiţie ca în timpul negocierilor despre punctele împăciuirii, să înceteze armele *din amândouă părţile. Dragoş a răspuns că armistiţiul se înţelege dela sine şi-l va mijloci la Kossuth.*

După acestea, Dragoş a plecat spre Debreţin, ceilalţi spre Abrud.

În 3 Mai s-au întâlnit din nou mai mulţi fruntaşi români cu Dragoş, în aceeaş casă, la Mihăleni. De astădată Dragoş a citit şi tălmăcit cu avânt părţi din manifestul lui Kossuth din 26 April 1849, pentru poporul român, cu unele făgădueli de libertate (făcute de omul ajuns la strâmtoare) şi promiţând iertare obştească tuturora, cu excepţia lui Andrei Şaguna, pe care Kossuth nu-l poate ierta (deoarece aştepta pe Ruşi să vie în ajutorul Austriei). Iancu, prezent la convorbirea dela Mihăleni, întreabă despre armistiţiul făgăduit, Dragoş răspunde, că despre armistiţiu este asigurat prin cuvântul lui Kossuth. (Acesta tăgădui mai târziu).

De altfel Dragoş nu făcea bună impresie asupra ascultătorilor săi. Cu tot darul vorbei, deputatul kossuthist avea în sine ceva respingător. Era, ca înfăţişare, mijlociu de stat, îndesat în trup, cu frunte lată, faţa rotundă şi foarte neagră, cu urme de vărsat, musteţe negre rare, păr asemenea negru, creţ şi privire şovăitoare de lup.

Dela Mihăleni au pornit cu toţii, călări, la Abrud; între Iancu şi Buteanu înainta Dragoş.

A doua zi s-a ținut sfătuire în casele primarului abrudean Ion Boeriu: glasurile celor mai mulți se rosteau pentru pace.

În cinstea lui Dragoş, şi în aceeaş zi, s-a dat o masă strălucită la Şuluț Simeonuț, care a închinat pentru vestitorul păcii, Dragoş; iar Dragoş, încrezut prea mult în darurile sale oratorice, a băut în sănătatea lui Kossuth… Iancu a încrețit atunci fruntea şi nimeni n-a îndrăsnit să aprobe urarea oratorului. Iute Dragoş întoarce vorba în gluma şi, între altele, cere ceva galbini, în schimbul bancnotelor sale kossuthene, ca să poată dovedi că a fost în adevăr "la fântâna aurului".

Dragoş a vorbit apoi poporului, în două adunări numeroase, ținute una în capul Abrudului, cătră Corna-Bucium, şi alta în Câmpeni, dar fără resultatul dorit de vorbitor.

Pentru ziua de Duminecă, 6 Mai 1849, era anunțată o nouă sfătuire, care s-a început abia d.a., între 4 şi 5 ore, în biserica reformată a Abrudului. Era o conferență foarte viforoasă. Ungurii, cari veniseră în mare majoritate, sbierau cătră Români să depuie la moment armele la o comisiune instituită acum. Iancu strigă energic, că armele nu se pot depune, fără garanția cuvenită. S-a iscat sgomot infernal, în care nimeni nu mai putea face rânduială. Se mesteca ziua cu noaptea. Iancu la un semn ce i se făcu de-o servitoare ivită în uşa bisericii, ieşi neobservat, împreună cu frații Corcheş şi Clemente Aiudeanu, şi încălecând alergară în galop la Câmpeni. Dacă mai întârziau jumătate de oră, s-ar fi ales, poate, cu soartea lui Dobra şi Buteanu.

Căci Hatvany, cu oştirea sa, tocmai îşi făcea intrarea în Abrud nesupărat de nimeni, după ce Românii se

încrezuseră prea mult în vorba de armistițiu, adusă (poate în bună credință) de nenorocitul deputat Dragoş.

În 7 Mai Hatvany trimise o scrisoare la Câmpeni, invitând pe Iancu la Abrud. Scrisoarea au dus-o tribunii Andreica şi Begnescu, - şi au scăpat şi ei cu viață.

Fiindcă Iancu nu venea, Hatvany făcea responsabil pe Buteanu, mereu supraveghiat în Abrud.

Când în 8 Mai Ungurii, cari năvălisera din Abrud spre Roşia, fură bătuți şi respinşi, Hatvany înfuriat puse în lanțuri pe Buteanu, îl arestă, iar pe tribunul Molnar îl împuşcă în fața bisericii. Pe Advocatul Dobra îl chinuiră honvezii, cari îl păzeau în arest, şi-l duseră la atâta disperare, încât omul sări din etaj în pardoseala străzii, unde fu omorât prin puşcăturile honvezilor.

În ziua de 10 Mai, când Hatvany bătut se retrăgea spre Valea Cernitei şi ducea cu sine pe Buteanu ferecat în lanțuri şi pus pe osia dinainte a unui tun, Dragoş, în mână cu o puşcă cu doua țevi, alerga gâfâind pe străzile Abrudului şi se adăposteşte în grabă la Şuluț Simeonuț, care-l ascunde în pivniță. Deoadata… nişte răcnete fioroase se aud la spatele noastre. Alergăm cu toții într-acolo. În curte la Şuluț Simeonuț mai mult de 100 de lănci se vedeau ridicate în sus, fiecare ar fi dat într-un centru şi nici unul nu putea da… Atunci omorau pe Dragoş, pe care îl socoteau trădător. Cei ce au fost aproape de el în aceste momente, spun că cerea grație, zicând: "Fraților, lăsați-mă una să vă spun!"… Peste un pătrat de oră i-am văzut cadavrul pe o dâlmă de gunoi, la poarta sus pomenitului domn. Ucigătorii au aflat la dânsul 315 galbini"…

Oraşul Abrud este renumit din cele mai îndepărtate timpuri pentru spiritul său cald românesc, care a însuflețit

totdeauna familiile româneşti locale, pentru buna lor stare materială şi pentru proverbiala lor ospitalitate, care nu era decât rezultatul belşugului în care trăia lumea odinioară. Conştienți şi dornici de cultură, Românii din Abrud şi jur au cerut prin glasul episcopului Şaguna, între anii 1850 şi 1860, dreptul de a înființa un gimnaziu românesc, ceea ce li s-a refuzat din cauza intoleranței ungureşti.

Cum am mai spus, din vremuri străvechi, adică din timpul Dacilor şi Romanilor, minele de aur din jurul Abrudului au fost exploatate neîntrerupt – şi cea dintâi ispravă a producătorului de aur, când mergea Lunea la Abrud, cu prilejul târgului de săptămână, era să-şi schimbe aurul în monedă, cu care apoi să-şi poată face târguielile de lipsă. Acest schimb îl înlesniau în parte aşa numiții *gozari*, un soiu de agenți de schimb, şi apoi oficiul de schimb al Statului, numit în limbajul local *cămară* (dela nemțescul *Wechsel-Kammer*).

Aurul era – şi este şi azi – primit la schimb topit sau chiar netopit. Proprietarii de mine, ca şi lucrătorii minieri, cari mai înstrăinau din când în când şi din aurul proprietarilor – căci să nu se uite, că de când e lumea, aurul a fost şi este ochiul dracului – după ce puneau mâna pe bani şi îşi cumpărau bucate şi alte lucruri trebuincioase pentru casă, se aşezau apoi la chef, care de multe ori ținea câte 2 şi 3 zile. De aici vorba cântecului, pe care îl auziam în copilăria mea, acum 50 de ani:

Mergem Lunia la oraş,
Să venim Joi mintenaş!

Pentru ca cititorul să-şi poată face o idee mai clară de valoarea schimbului de aur produs la oficiul statului din Abrud, las să urmeze aci câteva date statistice.

Într-adevăr după date statistice oficiale se constată că la oficiul de schimb al statului din Abrud s-a prezintat pentru schimb de la anul 1872 şi până la 1877 aur în cantitate de 5643 kilograme, având pe atunci o valoare de 8.787.352 florini, extras din 382 mine, cu munca a 6613 lucrători şi măcinat de 9829 săgeți de şteampuri. În aceste cifre nu intră, bine-nțeles, aurul produs tot în minele din jurul Abrudului şi schimbat la oficiul de schimb al uzinelor statului din Zlatna sau la Budapesta, Viena şi Kremnitz.

În anul 1920-21..2kg 634grame
În anul 1921-22......................................10kg 277grame
În anul 1924...2kg 281grame
În anul 1925...58kg 481grame
În anul 1926.......................................253kg 477grame
În anul 1927(in 9 luni)..........................149kg 712grame
----
Total...476kg 862grame

Valoarea acestei cantităţi de aur face, după cursul de azi, aproximativ 50 milioane lei.

Nu trebue să scăpăm însă din vedere că cea mai mare parte a aurului produs în minele din jurul Abrudului a luat drumul străinătății prin contrabandă, fiind mai bine plătit pe piețele străine decât în țară. De când însă proprietarii de mine pot să vânză aurul lor Băncei Naționale prin oficiile de schimb ale statului cu o reducere numai de 4% pentru rafinat şi diferență de valută, acest nobil metal nu mai oferă avantagii contrabandiştilor şi rămâne astfel în țară. Cum această reducere de 4% s-a scăzut la 2%, în urma măsurilor luate de guvernul actual pentru a veni şi mai mult în favoarea Moților, producția aurului va creşte anual în mod însemnat şi îmbucurător atât

pentru stat cât şi pentru proprietarii de mine.

În cifrele de mai sus nu intră, bine înțeles, aurul ce se produce de societatea Mica (NOTA 1) dela Gura Barza, lângă Brad, proprietara minelor şi instalațiilor fostei societăți *12 Apostoli*. Această societate având o instalație modernă de şteampuri după sistemul Californian, utilizând ca forță motrice curentul electric, produce aur în cantități însemnate. În aceste şteampuri 190 săgeți-pisăloage izbesc cu 90 lovituri pe minută roca cu conținut de aur, pulverizând annual aproape 160.000 tone. Sgomotul produs de aceste instalații în proporțiile unui baraj infernal, repercutat la distanță de rezonanța văilor din această regiune de racordaj a Munților Apuseni cu munții Zărandului.

Producția acestor instalații atinge cuantumul de 1300 kg annual, cu un conținut de 60-70% aur. După datele statistice ale anilor 1908, 1915 şi 1920 producția de aur şi argint a regiunii de sub căpitănatul minier al Zlatnei se repartizează astfel.

În 1908 produce:
1. Întreprinderile statului: aur = 118 kg; argint = 1958 kg;
2. Întreprinderile particulare: aur = 2021 kg, iar argint = 432 kg.

În 1915:
1. Întreprinderile statului: aur = 118 kg; argint = 215 kg.
2. Întreprinderile particulare: aur = 1193 kg; argint = 643 kg.

Nota 1. Această mină de aur deschisă la anul 1750 de către contele Victor Toldalagi, sub numele de "Mina celor 12 Apostoli".

În 1920, după statistica minist. de industrie şi comerţ, producţia de aur şi argint se repartizează astfel:

Aur = 548 kg; argint = 392 kg la care însumând şi producţia regiunii Baia Mare cu aur = 153 kg si argint = 1743 kg, întreaga producţia anului 1920 face: aur = 701 kg; argint 2135 kg în comparaţie de 3132 kg aur şi 7732 kg argint – producţia totală din timp de pace a întregei Transilvanii.

Minusul de producţie realizat de exploatările de după răsboiu se datoreşte starei de anemizare creată de efectele răsboiului la toate întreprinderile particulare sau publice, apoi lipsei de muncitori, scumpirei lucrului şi a condiţiilor de traiu şi nicidecum unei reduceri a stocului natural de metal din creerii munţilor. La anomalia de mai sus se ataşază şi contrabanda nesăbuita a "gozarilor" şi a târgoveţilor străini, sustrăgând după informaţiile noastre 8 kg aur săptămânal – pe piaţa Abrudului – din producţia înregistrata oficial (NOTA 2).

Pe vremea copilăriei mele, acum 45 de ani, minele din jurul Abrudului aveau o producţie destul de îmbelşugată şi rentabilă. Într-adevăr, pe când frecuentam gimnaziul român din Brad (anii 1880 – 1884), modestul oraş Abrud sburda de veselie şi nu se ştia ce e sărăcia. O mulţime de ţărani români bine înstăriţi, graţie aurului ce-l scoteau din mine, aveau trăsuri boereşti cu arcuri, trase de cai de rasă, cu cari veniau Lunia la târg la Abrud ca să schimbe aurul produs în cursul săptămânei. Citez printre aceştia , după cât îmi aduc aminte, pe popa Iancu din

Nota 2. Vezi în revista "Societatea de mâine" N-rii 23 şi 24 din iunie 1925 articolul d-lui profesor Victor Latiu.

Bucium-Poeni, […], pe Alexandru Macoveiu, […], pe Candin David şi preotul Alex. Băeşanu din Bucium-Isbita, pe notarul G. Barițiu, preotul Todescu şi Alexandru Danciu din Bucium-Cerbu, pe Macaveiu Schiopuțu din Bucium-Muntari, apoi d-rul Simeon Căian, pe Henzelu, Drăganu, Pompiliu Şuluț, Gritta şi alții din Roşia-Montană, azi toți decedați, lăsând în urma lor multe fapte bune şi frumoase amintiri.

Numai grație bogăției şi naturei vesele a populației din munții Abrudului existau prin anul 1880 în micul oraş Abrud, cu circa 3500 locuitori, peste una sută de țigani lăutari, cari toți trăiau bine şi erau mulțumiți. Cel mai bun taraf sau bandă de lăutari din toata țara ungurească era doar la Abrud: banda lui Ghiuț, care se codea să cânte la Unguri şi căuta să înduioşeze şi să facă să vibreze numai inimile româneşti. Țigan cu calde şi admirabile sentimente româneşti, Ghiuț în două rânduri a delectat şi publicul bucureştean, odată în grădina fabricei de bere Bragadiru şi altă-dată în grădina "Rasca" din strada Academiei, fiind felicitat de L. Wiest, vestitul capelmaistru de pe vremuri al Bucureştilor.

Regretatul Ghiuț era lăutarul preferit al Românilor cu stare şi arcuşul lui divin trebuia să răsune la orice nuntă şi petrecere românească de seamă. Când banda lui Ghiuț îşi făcea apariția în unul din localurile de petrecere din Abrud, se ştia că se încinge chef mare, perechile (adică un kilogram de vin şi o sticlă de borviz) curgeau una după alta şi în sunetele dulci şi îndemnătoare ale dansului local, numit țarină, se petrecea îndesat până în zorii zilei de Marți. Ba Ciuca Todor Macaveiu, un chiabur, frumos şi isteț țăran, proprietar de mine din Bucium-Şasa, lungea cheful câteodată şi până Miercurea. La plecarea din Abrud

însă, urcându-se pe calul său alb şi iute de parcă ar manca foc, lua şi banda lui Ghiuț după dânsul ca să-l însoțească cântându-i ba o țarină, ba doina lui popa Balint sau cântecul Moțului (*”Plecat-au Moții la țară”*) până la bariera oraşului. Câteodată Ciuca Teodor ducea banda cu el până acasă, în sat, distanță de 12 kilometri, țiganii cântând din răsputeri în urma calului, învățat cu obiceiurile stăpânului său, care, ajuns în poarta casei, plătia apoi în mod larg pe bietul Ghiuț, obosit de-i ieşea sufletul.

Oameni buni din fire şi harnici, dar cheflii, Românii din partea locului, din cauza bogatelor pe atunci gismente aurifere şi a uşurintei cu care câştigau banul, erau cam risipitori şi amatori de lux, căci iubeau petrecerile şi purtau cisme de lac din cele mai scumpe, având fiecare cisma în partea din afară un pătrat lung cu culorile tricolorului național românesc. Şovinismul unguresc a pus cu timpul însă capăt acestui port costisitor, suprimând purtarea tricolorului.

Cronicarii vechi scriu că pe vremea regelui Matei Corvinul, primarul Abrudului, când mergea în sărbători la biserică, încălța cisme cu potcoave de aur, imitând pe regele Matei.

Tot cronicarii de mai sus spun că pe vremuri trăia la Abrud un locuitor cu numele Abghel, care era atât de bogat, încât în loc de sare, presăra mămăliga cu aur pisat ca nisipul şi îşi cumpăra arme de lux dela cel mai renumit armurier italian cu numele Lazarino Comenazzo. În urmă, după ce şi-a pierdut averea în lux şi petreceri, pe cari le făcea în cârciuma unui anume Gligor, oamenii râdeau de el şi îl întrebau:

Unde-i puşca Lazarin?
E la Gligor pentru vin!

Dar pistolul Comenaz?
Tot la el pentru vinars!

Da, aşa era în trecut pe la Abrud. Îmi aduc şi eu aminte cu multă plăcere de belşugul şi viața uşoară ce domnea în acest orăşel pitoresc în copilăria mea, acum 50 de ani.
Toți trăiau în desfătare,
Cu ospăț, cu pompă mare!

[…]

CAPITOLUL XXV
MOCANII

Bunului prieten şi camarad de arme Man Dragoş din Oradea, ai cărui strămoşi se trag din această zonă - Bogdan Briscu

Elementul românesc din ținutul cunoscut geograficeşte sub denumirea de Munții Apuseni este, după înfățişarea lui etno-monografică, unul dintre cele mai interesante. Nici o îndoială nu încape că *Moții* sau *Țopii* sunt populația din creerul Munților Apuseni, care a format în tot trecutul ei un element distinct în corpul românismului: distinct prin obiceiuri, prin caracterul şi fizionomia rasei, apoi prin limba ce o vorbesc şi formele exterioare ale cultului legii străbune ortodoxe, pe care o mărturisesc în covârşitoare majoritate.

Este deci natural ca toate mişcările sociale şi politice ale acestei populațiuni să fie pornite, aşa cum le întâlnim, din acest character firesc al ei, moştenit dela Dacii romanizați şi amestecați cu sângele coloniilor romane aduse aici.

Dar nu mai puțin adevărat este şi faptul că acest genuine element al românismului din Munții Apuseni este înconjurat de o populație, tot românească, care a trăit în întregime aceleaşi suferințe de viață amară, asuprită şi iobagă şi care a luat parte la toate mişcările revoluționare ale Moților cu întreaga ființa lor sufletească şi fizică, păstrând numeroase trăsături comune cu ei în viața socială şi religioasă.

Aceştia sunt numiții ***Mocani***

Ei sunt resfirați pe teritoriul care începe de o parte

dela Dealul Mare, lângă Abrud, pe Valea Ampoiului în jos până la Ampoiţa, apoi dela Detunata spre răsărit şi sud până la Cheile Râmeţului şi Întregalde, iar de altă parte dela Lupşa pe Arieş în jos până la Buru şi muntele Bedeleului, ca şi întreaga populaţia de pe Valea Ierii până la muntele Dobrin. Acest minunat corolar al Munţilor Apuseni înconjură dinspre sud şi est ţinutul propriu zis al Moţilor, făcând serviciul de avangardă a cetăţii, în care s-au zămislit toate acţiunile revoluţionare în scopul de a ajunge la o viaţă mai omenească şi la libertatea naţională dorită de toţi Românii din Ardeal.

Călătorul care doreşte să intre în regiunea mocănească dinspre Alba Iulia, întâlneşte şi pe aici în drumul său ruine din timpul dominaţiunei romane, precum şi urme de pe vremea revoluţiilor Românilor de la 1784 şi 1848/49, toate viu păstrate în memoria poporului. În acest scop trebue să te hotărăşti a merge călare, călăuzit de un Moţ sau de un Mocan, pe poteci, prin păduri şi pe pârae dintre stânci, pe unde numai iedera creşte şi numai căprioara şi mititelul cal de munte păşeşte.

Cel dintâiu monument antic istoric, pe care călătorul îl întâlneşte la poalele munţilor spre miază-zi, este cetatea de pe teritoriul comunei Craiva, la o înălţime de 300 metri şi la care poţi urca pe o cărare îngustă, piezişă şi în mai multe locuri primejdioasă. Cetatea este un fost castru roman. Bătrânii satului spun că Mihai Viteazul şi-ar fi adăpostit aici familia când se bătea pentru cucerirea Ardealului.

La Benic, în dealul Bălăşeştilor, întâlneşti un monument, care arată trecătorului urme rămase din timpul revoluţiei lui Horia (1784). Monumentul e de piatră şi aşezat pe un piedestal pătrat în forma piramidei, are la

mijloc o inscripție în limba ungurească, în care se spune că aici e mormântul lui Biro Miklos, omorât de "a plebei ucigașă mână", în vârstă de 66 ani.

Coborând în Valea Mare, din sus de Galda, este Cheia, prin care străbați în satele mocănești. Valea Mare sau Valea Gălzii izvorăște din muntele Negrileasa de lângă Bucium-Poeni și pela mijlocul poalelor Muncelului și Berbecelului, între Poiana și Piatra Bulzului, apa curge printr-o strâmtoare între două stânci înalte încât nu vezi soarele decât numai când e drept cruce la amiazi. Apa trece printre doui păreți uriași de piatră, în cari și în stânga și în dreapta, față în față, sunt cioplite după toate regulele simetriei niște ferestre în formă perpendiculară, din sus în jos, la câte o depărtare de câte cinci pași unele de altele și de câte două sau trei urme de adânci.

Din sus de Cheia se întinde Poiana și Lunca Largă, care la *vâjoiul* (cataracta) Firezeștilor se îmbină cu Piatra Cetei, înaltă de 644 metri, care stăpânește această trecătoare. Bătrânii spun că săpăturile în păreți sunt din vremea năvălirilor barbare și că serviau ca stăvilare pentru ca la apropierea barbarilor să dea drumul apei ca să-i înece pe toți.

Fostul judecător Basiliu M. D. Basiota, în studiul său geologic asupra structurei munților metalici din Munții Apuseni ai Transilvaniei, tipărit la Blaj în 1883, spune că poporul Râmețenilor în multe rânduri a alungat popoarele barbare năvălitoare, iar preotul Ion Pop Bârlea îi povestea lui Basiota că pe vremea când umbla el la școală la Blaj (anul 1838) și călătorea dela Mogoș peste Întregalde, se afla pe teritoriul comunei Râmeți o tablă de marmură de Ampoița, pe care se mai putea citi o inscripțiune cu litere latine și în limba latină cum că poporul Râmețenilor a bătut

în anul 569 pe barbarii Gepizi. Mai târziu acea tablă – spune popa Bârlea – a fost dărâmată de mâini străine.

Dar chiar şi în timpul revoluției din 1848 dintre Români şi Unguri, aici în acest ținut s-au refugiat femeile şi copii Românilor, căci numai aici duşmanul nu cuteza să pătrundă, pentru că cunoştea din auzite tăria locului şi arta strategică a Mocanului.

Paralel cu Valea Galdei şi numai printr-un deal despărțite curge şi Valea Cetei, care împotriva Cheii Galzei trece peste o stâncă având forma numărului 8 culcat. În creerii stâncei apa sapă două bazinuri adânci cât statura unui om şi destul de largi, pentru a se putea scălda în ele mai multe persoane deodată. Apa cade dela o înălțime respectabilă de mai mulți stânjeni, formând aşa numitele cataracte sau scăldători dela Cetea, pe care, pentru a le admira, vine lumea dela depărtare.

În mijlocul colosalelor stânci şi anume Piatra Cetei, Pleasa şi Tarcăul este situată Cheia Râmețului, care formează cea mai sălbateca regiune muntoasă din Ardeal. Prin această vale este proiectată să se facă […] încă din toamna anului 1925, când s-a şi făcut inaugurarea lucrărilor, şoseaua de legătură între Teiuş şi Abrud, care va scurta drumul între aceste localități cu 24 kilometri şi va forma cea mai principală arteră de comunicație a satelor mocăneşti.

Directorul şcoalei industriale din Zlatna, Greb, care a vizitat vara trecută Cheia Râmețului, mi-a spus că această stâncă, prin care urmează să se taie şoseaua dintre Teiuş şi Abrud, conține imense blocuri de marmoră de cea mai bună calitate.

Dela Cheia Râmețului în sus încep adevăratele commune mocăneşti, dintre care vom cita *Întregaldele* cu

satele Necrileşti, Valea Galzei şi Dealul Popeştilor, *Râmețul* cu satele Pleasa, Valea Uzii, Valea Inzelului, Brădeşti, Valea Poenii şi Cheia Ponorul, apoi *Mogoşul* cu satele Mămăligani, Micleşti, Bârleşti, Valea Bârnei, Cojocani etc.

Mocanii au multe asemănări cu Motii, dar au şi deosebiri, mai ales în obiceiuri şi în viața de toate zilele chiar.

Mocanii şi chiar Moții nu cunosc cuvântul *dumneata*; ei întotdeauna folosesc numai cuvântul *tu*. Copiii zic părinților "tu" şi "mă" şi tot asemenea sunt intitulați şi bătrânii de către cei mai tineri, căci muntenii ei între ei, dela mic şi până la mare, nu se intitulează altfel decât cu tu. Față cu străinii sau cu cărturarii pantalonari din sat, cari se pretind a fi purtătorii civilizației moderne, precum sunt notarii şi subnotarii comunali, împinşi de bunul simț ca să le dea onoarea cuvenită, ei se adresează într-un cuvânt: *tu-dumneata*

Mocanii, spre deosebire de Moți, sunt oameni mai deschişi la suflet şi mai sinceri. Este foarte mare asemănare între haina lor albă ca zăpada şi conştiința lor cu mai puține dedesupturi neîncrezătoare decât sufletul pururi îndoelnic al Moțului propriu zis.

Mocanul este mai vioiu la petrecere şi mai puțin crâncen la mânie decât Moțul.

Oameni robuşti, cei mai mulți înalți şi bine închegați la trup, cu coloarea părului castanie ori blonzi, dar foarte puțini bruni.

[…]

Mocanii şi Moții au mare asemănare în toate manifestările lor de viață. Astfel îmbrăcămintea lor este aproape aceiaşi. Hainele albe de lână (cioarecii) şi pânză, şi

le pregătesc ei înşişi. Găsim în Valea Ampoiului, ca şi în Mogoş ori în Valea Arieşului, acelaşi laibăr de bumbac, cusut cu “ochiuri” de harnicele soţii ori candidate de mirese pe seama bărbatului. Colţonii de lână s-au înlocuit nu de mult cu mijloace de încălţăminte mai “civilizate”. Vechea ţundră abia se mai zăreşte pe câte un bătrân ori fiu al vreunei familii în care străbunele virtuţi şi obiceiuri nu s-au schimbat încă. Cojocul femeilor, cusut de către cojocarii de lux din comuna Bucium, nu se mai vede decât ici-colea. În schimb a luat proporţii prea mari laibărul de lână, cusut cu şnur negru ori roşu, după obiceiul unguresc.

Şerparul, lat de câte 30-40 cm, numit *curaua*, încă a cam dispărut deodată cu generaţia mai veche, deşi această parte a îmbrăcămintei Mocanilor a avut şi are un rol sanitar, după însăşi mărturisirea locuitorilor, cari o poartă. Ea fereşte în permanenţă abdomenul bărbatului de frig şi de alte neajunsuri, pe cari munca grea a câmpului este în măsură să le procure corpului omenesc.

Cămăşile, atât de trainic lucrate din cânepă şi bumbac, s-au cam înlocuit cu “giolgiul” cumpărat dela târgoveţi. Abia se mai zăresc în satele mocăneşti femei cu cămăşi de pânză ţesută, cusute cu “forme” pela “fodori”, cari de cari mai măiestrit îmbinate de mintea vecinic creatoare a poporului.

Opregele bătrânelor evlavioase încă au început să dispară. “Zadiile” tinerelor fete, ţesute cu “fir”, acasă, în “războiul” făcut de lemn de frasin ori fag de către bărbatul casei, se înlocuesc cu cele cumpărate în târg, dar mai puţin trainice şi pitoreşti.

Mocanii mai au două manifestări de viaţă, cari le sunt comune numai lor, dintre locuitorii Munţilor Apuseni, şi prin cari se deosebesc fundamental de Moţi.

Felul construcției caselor, grajdurilor şi ocupația lor economică, care exclusiv creşterea vitelor.

Toți Mocanii îşi construiesc casele după un tip deosebit. Casa se face din lemn. În trecut acest “lemn de casă” era de fag, ori de brad. Azi fagul este abandonat aproape complect şi înlocuit cu bârnele de brad fasonate. Casele mai înainte se acopereau numai cu paie, azi găsim şi acoperişe de şindrilă, în unele cazuri țiglă.

Nu lipseşte dela casa țăranului mocan “târnațul” (coridorul) cu “sosi”, apoi “tinda casei” cu “camniță”, unde se face şi păstreaza focul vestalelor romane dupa obiceiul – desigur – moştenit dela străbunii noştri. Pentru vite şi nutreț, Mocanii au edificii de lemn, făcute pe câmp în mijlocul “miriştei”, ori a “râtului” din “față” sau din “doştină”.

Deşi edificiile lor gospodăreşti lasă mult de dorit, totuşi nu se poate contesta că sunt astfel construite încât feresc foarte bine vitele de ger şi de vânturile cu zăpadă ale iernii, de cele mai multe ori neîndurătoare.

Ocupația principală ca ram de agricultură a Mocanilor este economia vitelor şi oieritul.

Înainte cu câteva decenii, vitele Mocanilor aveau foarte mare asemănare cu cele ale locuitorilor de munte din Muntenia. Țineau nişte vite mici, sure şi cenuşii. Azi rasa vitelor ce posed este incontestabil superioară.

Locuitorilor din Munții Apuseni – deci şi Mocanilor – li s-a impus prin lege cumpărarea de către commune a vitelor de prăsilă de rasa Pinzgau sau “şvaițere”, cum îi place poporului să le numească.

La început poporul a privit cu ochi răi aceste dispoziții şi inovațiuni ale organelor de stat, dar nu peste mult realitatea îi convinse îndeajuns de foloasele pe cari în

primul loc proprietarii de vite le trag după munca lor, dacă duc la vestitele târguri din Câmpeni, Aiud, Alba Iulia, Teiuş, boi de rasă şi vaci căutate pentru rezistența şi laptele lor. Nu sunt nici douăzeci de ani ani de când în "târgurile de țară" amintite aveau mare căutare boii Mocanilor în ochii comercianților de vite din Viena, Praga, Berlin etc. Se plătea pentru câte o păreche de boi câte 600-900 lei aur.

Oieritul formează pentru viața Mocanilor o ramură principală de economie, dar care, în contrast cu obiceiul populației din jurul Sibiului (aşa numiții *mărgineni*), este condusă nu de bărbați, ci de femei. Astfel că oile Mocanilor, iarna cu vara, dar mai ales vara, sunt îngrijite numai de femei.

În luna Maiu sătenii pleacă din sat la "munte". Aci aduce bărbatul aşa numitul "staul" al oilor şi începe pe timp de 2-3 luni viața "de colibă" a celor încredințați cu grija şi păstorirea vitelor. Un mare neajuns au țăranii acestui ținut, că nu ştiu să-şi pregătească produsele laptelui de oaie într-un mod mai rațional. Ei şi azi se mărginesc tot la sistemul vechiu şi primitive al extragerii brânzei şi untului din laptele de oaie, producând o brânză de calitate inferioară, imposibil de consumat.

În schimb ştiu să pregătească din lâna oilor țoale vestite şi foarte căutate pe piețele oraşelor din apropiere.

Unele commune au întinse păşuni de oi, păşuni de munte, cari înlesnesc foarte mult cultura oieritului, de altfel rentabilă ocupație şi foarte uşoarî.

Mocanii din Valea Ierii se mai ocupă şi cu industria lemnului, dar în deosebire de Moți, fac numai comerciu cu lemn de brad de construcție, fără a pregăti şi "vase", "doniți", "ciubare" şi "cercuri".

În câmpul larg al manifestărilor sufleteşti, Mocanii

au aproape aceleaşi obiceiuri. Astfel la nuntă găsim pe "vornicul ospățului", cel cu "plosca" totdeauna plină cu vin, darnic şi vorbăreț.

La "darea cinstei miresei" acest vătaf de nuntă rosteşte în versuri improvizate, după loc şi împrejurări, urările de bine la adresa fericirii mirilor, mulțumind cu câte o glumă sarcastică "boierilor mari şi mici", cari le-au onorat casa şi "cinstit nunta". "Nunii mari", adică naşii, sunt conducătorii morali ai "ospățului", ei se înțeleg cu stăpânul casei şi cu vornicul despre întreaga desfăşurarea nuntei, astfel ca tinerii nou căsătoriți să se aleagă cu câte ceva la începutul drumului nou de viață casnică pe care apucă. "Stegarul", în mână cu un brădişor frumos împodobit cu "prime" şi "chischineie" (năframe), de cari s-a folosit mireasa ca fată, este sufletul veseliei dela nuntă. Când, spre spartul nuntei, desface stegariul acest steag şi-l transformă în furcă de tors, punându-se să învețe mireasa a toarce, se face haz şi veselie fără păreche pe contul miresei. Cine poate fura furca – îndeobşte vre-unul dintre foştii pețitori ai "fetei" – se învredniceşte de mare cinste.

Populația Mocanilor cât priveşte manifestările ei de viață religioasă este distinctă de veritabilii Moți. Sentimentul şi virtutea milosteniei creştine ia proporții foarte mişcătoare la marile praznice, cu deosebire la sărbătorile Paştilor.

Fruntaşii comunelor bisericeşti, în covârşitoare parte de legea ortodoxă a răsăritului, în una din zilele sărbătorilor de Paşti, - cu deosebire "paşterii", cari au pregătit din bunul lor cele trebuincioase prăznuirii, - servesc o masă comună celor săraci şi lipsiți de bucuriile pământeşti ale muritorilor.

Această "masă" se-ncepe cu un mic serviciu divin,

săvârşit de preotul bisericei în amintirea şi pentru odihna sufletului răposaților “din neamul fiecăruia dintre noi”.

Este deosebi de impresionant momentul când luminițele de ceară adunate de “craznicul” bisericei într-un mănunchiu se aprind şi făcându-se “ridicarea paosului”, preotul cântă urmat de toți cântăreții cântarea:”Ziua învierii popoarelor să ne luminăm!” şi irmosul “Luminează-te, luminează-te, noule Ierusalime”, iar populația, în simbolul participării comune la aducerea acestui “prinos”, aşează mâna dreaptă unul pe umărul celuilat, deoarece nu pot ajunge cu toții să atingă şi să țină cu mâna proprie simbolul material al obiectivului slujbei.

În zilele frumoase de primăvară aspectul acestui obiceiu practicat de Mocani, îndeobşte în fața bisericei, lasă urme adânci în sufletele tuturora: şi a celor ce dau “prinosul”, cât şi în al celor ce-l primesc şi se înfruptă dintr-însul.

Fixând aceste considerațiuni generale asupra Mocanilor, trebue să stabilim adevărul că această populațiune intră cu totul în problema cea mare a Moților, care reclamă o grabnică rezolvare în toate punctele cardinale şi specifice vieții Românilor din Munții Apuseni. Mocanii fac parte din teritoriul geografic al Munților Apuseni, au luat parte la toate mişcările trecutului şi trăesc în împrejurările unei vieți identice cu a Moților, căci sunt legați de acelaş pământ, pe care îl stăpânesc din cele mai vechi timpuri.

Unitatea teritoriului a făcut să existe totdeauna o unitate şi în viața Românilor din Munții Apuseni, căci s-au desvoltat cu toate manifestările şi condițiile lor de viață în aceiaşi tradiție, sub aceleaşi influențe şi astfel şi-au imprimat nenumărate note comune, cari în complexul lor

constitue personalitatea Românului, neşovăelnic în trecutul lui glorios, ca şi în viitorul ce-l aşteaptă. […]

CAPITOLUL XXVI
CRIŞENII DIN ȚINUTUL ZĂRANDULUI

Abrudenii şi Câmpenarii numesc pe frații lor de la vest *Crişeni*. *Sar Crişenii, n-aveți teamă!* - a fost cuvântul de îmbărbătare al Moților în toate momentele grele.

Ei sunt despărțiți de Moții propriu zişi de culmile munților Găina (1486 m.), Dragu-Bradu (1102 m.) şi Vulcan (1200 m.).

Satele lor sunt resfirate pe valea Crişului Alb şi afluenții săi până sus pe culmi, până la isvoarele acestui râu, la muntele Dragu-Brad.

Legătura cu Abrudul şi Câmpenii o face şoseaua națională, ce trece pe la Buceş, pe sub muntele Vulcan.

De valea Mureşului îi desparte şirul munților Zărandului (Drocia-Highiş), cu vârful cel mai înalt Caraciu (750 m.), şi care la sud, pe la Dealul Mare (NOTA 1), se împreună cu munții metalici, bogați în aur: *Musariu* (620 m.), *Dealul Fetii* (696 m.), *Bârza* (764 m.), *Muncelul* (773 m.), *Cireşata* (741 m.), *Măceşata* (710 m.), *Coastea mare* (690 m.), şi pe la sud-est prin muntele *Fericeaua* (1164 m.) şi *Dealu-Ungurului* (950 m.), cu munții Abrudului.

Astfel Crişenii au fost îngrădiți ca într-o cetate de munții lor, cari şi pe Criş în jos, spre Arad, se apropie în multe locuri de malurile apei, de parcă stau s-o oprească şi abia dela Gurahonț în jos, spre Buteni, încep a se mai resfira.

Nota 1. A nu se confunda cu Dealul Mare de lângă Abrud, care desparte comuna Bucium de comuna Valea Dosului.

Şoseaua naţională de la Deva, ce intră în valea Crişului pela Dealu-Mare, leagă regiunea aceasta frumoasă cu alta mai mică, - tot un fel de cetate naturală: *Ţara Băiţii*, - cu totul vreo 8 comune, înconjurate de munţii Muncelul, Cireşata sau Cireşul, Măceşata, Coastea-Mare, Duba, Setras şi Stogul, toţi munţi auriferi, cu mine odinioară vestite la Câinel, Draica, Trestia, Măgura, Băiţa, Crăciuneşti şi Topliţa.

Întreg acest ţinut a format până la anul 1876 judeţul Zarandului cu sediul în orăşelul Baia de Criş.

Centrele Zarandului

- Pe şoseaua naţională dela Abrud spre valea Crişului ajungem mai întâi în târguşorul Crişţior, vechi centru şi aşezare a unor familii nobilitare: Balya, Kristyori etc., a căror origine se presupune a fi românească.

Se cunosc unele documente vechi, în care se aminteşte de un voivodat român, de pe vremea ocupării maghiare, în frunte cu un anumit Boalia, alias Boar. Proprietăţile rurale ale acestor familii au ajuns în mâinile sătenilor români, chiar şi descendenţii lor s-au dus, ori s-au stins fără urmaşi. Biserica ungurească rom. cat. din Crişţior

e în ruină dela a. 1848, iar cea reformată abia numără 80 credincioşi, fără preot.

Biserica ortodoxă are 1400 de credincioşi. Cu ocaziunea unei reparări recente a zidirei, s-a descoperit pe ea o pictură veche şi inscripții slavone, încă nedescifrate. După un document amintit de A. Densuşeanu, clădirea aceasta ar fi datând dela anul 1411. Profesorul Dr. S. Dragomir susține că bisericile ortodoxe din Crişţior, Valea Bradului şi Ribița din Zarand sunt cele mai vechi biserici din Ardeal.

Pe teritoriul comunei Crişţior e situată colonia societății Mica, care exploatează minele de aur din apropiere, dela Valea Arsului, Valea Morii, Gura Bârzii şi Musariu. În fiecare Duminecă se țin târguri, la care sătenii de pe văile ce se adună aci (Bucureşti, Şesuri, Curechiu, Rovine, Zdrapți) îşi vând bine produsele lor funcționarilor dela mine.

La marginea de jos, pe malul drept al Crişului, în față cu Gura Văii dela Bârza, sunt aşa numitele şteampuri, ale societății Mica, o impozantă fabrică de ales aurul, care atrage atențiunea vizitatorului încă din depărtare, dela 4-5 km, prin coşul său înalt de 70 m şi 2,5 m lărgime la gura din vârf şi prin sgomotul infernal, ce-l fac şteampurile propriu zise (NOTA 2). Signalele acestor uzine sunt auzite pe o rază de 50 km împrejur.

Nota 2. Vezi: Băile de aur dela Brad, de Dr. T. Suciu, în anuarul 38 al Gimnaziului din Brad.

La 10 km pe Criş în jos dela Crăştior este orăşelul Brad. Situat la întâlnirea şoselelor naționale, ce vin dela Abrud şi dela Deva şi formează şoseaua națională de pe valea Crişului, această localitate a fost din vremuri vechi un viu centru comercial.

Târgurile sale săptămânale de vite au fost întotdeauna mai frecventate, decât ale unor oraşe mai mari din jur, ca Deva, Orăştie, Abrud. Din gara Brad se expediază toamna câte 50 vagoane țuică, 30 vagoane nuci, 10 vagoane mere.

În Brad prosperează un puternic institut financiar românesc: "Crişana".

Moții de pe Arieş plasează o mare parte din minunatul lemn de construcție, dela Albac şi Bistra, pe piața Bradului. Tot pe aci, prin gara Brad, se aprovizionează cu făină o mare parte a Moților din jurul Abrudului.

Sediul direcțiunei societății Mica, care exploatează minele de aur dela Ruda, Musariu, Valea Morii şi cele de cărbuni dela Țebea, este la Brad.

Instituții culturale sunt: a) liceul *Avram Iancu*, având 275 elevi, cu 11 clase; b) o şcoală secundară de fete grad I; c) o şcoală primară cu 7 învățători şi o scoala de ucenici.

Soc. Mica are în Brad un minunat muzeu de antichități miniere şi de mineralogie minieră. Se poate vedea o roată, cu care Romanii scoteau apa din mine, un ştiarț de lut de pe vremea Romanilor şi multe exemplare rare de "stufe", adică minereu cu aur cristalizat sau liber.

În Brad se aflã: judecătorie mixta, pretura plasei Brad, doua oficii notariale, sediul protopopiatului Zarand şi 4 biserici.

Numărul locuitorilor este de 4000, din cari Români

3200, toţi ortodoxi.

Centrul oraşului Brad, adică piaţa, este tocmai la vărsarea văii apei Luncoiului în Criş, deci cam expus inundaţiunilor. Are însă minunat teren de desvoltare pe şesul din jurul liceului.

Cea mai mare parte a pământurilor din hotarul comunei Brad a aparţinut până de curând unor familii nemeşeşti (Brady, Porsch ş.a.). Astăzi însă au trecut toate în mâna Românilor.

La alţi 10 km de Brad, pe şoseaua naţională, întâlnim orăşelul Baia de Criş, reşedinta veche a judeţului Zarand şi cuibul trufaşilor magnaţi din acest ţinut: Ribiczey, Veres ş.a. Astăzi şi aceste proprietăţi s-au irosit, iar urmaşii stăpânilor de odinioară s-au stins aproape cu totul.

În Baia de Criş e judecătorie mixtă, perceptorat de dare, pretura plasei Avram Iancu, ocolul silvic, şcoala primară cu 3 învăţători şi mai nou înfiinţată o şcoală de arte şi meserii.

Aici a murit în 1872 "Craiul Munţilor", *Avram Iancu*.

Cei dintâi, după scuturarea lanţurilor ungureşti, Românii din Baia de Criş s-au grăbit să ridice pe o piaţă a lor bustul lui Avram Iancu. Deşi nu e un monument de o valoare artistică deosebită, totuşi e un semn vădit de însufleţire şi jertfă curată din partea unor bieţi Românaşi, asupriţi atâta vreme.

Şoseaua naţională pe Criş în jos, spre Arad, mai duce prin oraşele Hălmagiu şi Gurahonţ, din vechiul

Zarand. Centre cu oficii administrative şi judecătoreşti, cu târguri de săptămâna şi cu magazii pentru satisfacerea nevoilor poporaţiunei de pe dealurile şi văile dimprejur. În Gurahonţ se află o fabrică de ciment de bună calitate.

Între Baia de Criş şi Hălmagiu se afla izvoarele cu apă caldă sulfuroasă, dela Vaţa, de un efect miraculos contra reumatismului.

Din trecutul Zărăndenilor.

- Oricât de păduroasă ar părea regiunea Zarandului, ea a fost locuită din timpuri preistorice. În comuna Curechiu, - dosită adânc între munţii Măgura, Coastea-Mare, Ursa, Duba, Leordişul, Dealul Boului şi Curiţelul - la a. 1908, după un puhoiu îngrozitor, s-a găsit un buzdugan, admirabil lustruit, datând din epoca neolitică.

Herodot scrie că Darius Hitaspes s-a luptat la a. 513 a. Chr. contra Sciţilor şi că în valea râului Maris (Mureş) a dat peste neamul Agatârşilor, cari aveau grele podoabe de aur (NOTA 3).

Evident, acest aur n-a putut fi decât din minele dela Băiţa, dela Brad, Dealul Ungurului şi dela Zlatna şi Abrud, singurele mine exploatate din antichitate. [...]

Faima despre comorile ascunse în Munţii Apuseni ai Daciei a fost motivul principal la cucerirea şi colonizarea acestei provincii din partea Romanilor.

Aurul în vremile străvechi având o valoare cu mult mai mare decât azi, este natural ca principalul ram de câştig al locuitorilor din Zarand să fi fost pe atunci mineritul sau băieşitul, cum i se zice pe aici.

Nota 3. Vezi: Dr. T. Suciu, Băile de aur.

La Caraciu, la Ruda, în munții Fericeaua şi Dealul Ungurului se văd bine şi astăzi urmele vechilor spălătorii de aur, cari se cred a fi dinainte de epoca romană. Pe coasta muntelui, aproape de câte un isvor, s-a săpat câte un lac mare, dela care un "iaz" (canal), uneori până la 2 km, ducea apa la locul unde se afla piatra cu aur. Aceasta, pisată mărunt, se aşeza pe un plan înclinat, căptuşit cu "ciorec" (stofa aspra de lana) şi numit "herchiu" şi se conducea peste ea apa din lac. Din când în când "cioarecul" se scutura de aurul rămas pe el într-un vas cu apă, din care urmează alegerea cu şaitrocul, asemănătoare încâtva cu cernerea grâului.

Cu astfel de spălături au mâncat cei bătrâni o mare parte din muntele Caraciu şi Fericeaua, mai ales în partea numită Corabie.

La începutul cucerirei romane coloniştii vor fi luat dela băştinaşii de aici modul de a extrage aurul. Epuizându-se repede aurul dela suprafață, au fost nevoiți să se coboare în măruntaiele pământului. Având brațe suficiente în sclavii şi prizonierii lor de răsboi, au lucrat (manat) acele galerii minunate în minele dela Caraciu, dela Ruda, Băița, Fericea şi Dealul Ungurului, apoi dela Stănija, Techereu şi Poiana, cari sunt o dovadă mai mult de grandoarea geniului roman. Pereții şi tavanul acestor galerii sunt cioplíți în daltă pe toată întinderea lor. Unele sunt de 1.70 m înalte şi 1.50 m largi. În unele se află spațiuri largi cu scobituri în pereți în formă de bănci, care serveau ca locuri de popas.

În minele dela Ruda-Zdraholț s-a aflat un mojer (piuliță) cu inscripție latină. În Dealul Ungurului s-au aflat cărămizi de pe vremea romană. În altarul bisericei ort. din Poiana (plasa Geoagiu) se află o piatră, servind drept masă, adusă din muntele Fericeaua de la mine, cu urme de

scrisoare latină pe ea. Unelte vechi romane, din bârne de brad, - esență azi cu totul disparută din aceşti munți, - se scot şi astăzi din minele: Baia acră, Baia roşie, Zapodia, Malița şi altele din munții Fericea şi Dealul Ungurului. În aceste locaşuri subpământene s-a dat şi peste lanțuri la un loc cu oase omeneşti.

Se ştie ca Romanii, mulțumită spiritului lor organizatoric, care îi caracteriza, au întemeiat în Dacia Felix o administrație speciala minieră. În fruntea acesteia stă un Procurato aurariarum, cu reşedința în Ampelum (Zlatna de azi). Acesta da concesiunile de minerit, supraveghia lucrările minelor şi încasa veniturile cuvenite statului dela mine. Mai târziu înmulțindu-se agendele, s-a înfiițtat un post de subprocurator în Baia de Criş.

După retragerea legiunilor romane, pe timpul invaziunilor barbare în Dacia, negreşit lucrarea minelor de aur s-a redus simțitor.

Având însă în vedere lăcomia omului din toate timpurile după aur, nu se poate admite că Românii în tot timpul evului mediu să nu fi continuat lucrările. Scriitorul T. Weiss în lucrarea sa "Der Bergbau in den siebenburgischen Landestheilen" (1891) scrie, că deşi Romanii au avut multe brațe de muncă, ei nu cunoşteau alt chip de a crăpa stânca decât acela de a face foc sub ea şi când era bine înfierbântată aruncau pe ea oțet, după care urma lucrarea cu ciocanul. În chipul acesta, în timpul scurt de 150 ani, cât au ținut legiunile în Dacia, a fost imposibil să sape toate galeriile şi toate "mâncăturile" subpământene, aflate în evul nou. Acestea au trebuit să fie făcute de omul evului mediu, care n-a putut fi altul decât "băieşul" român din Zarand sau din munții Abrudului. Grație acestei îndeletniciri a sa multimilenară, băieşul român de azi cunoaşte piatra bună

(vâna) la prima vedere, iar locul cu aur îl presimte instinctiv. I-l arată Vâlva băii. Alteori îl visează, ațipind lângă oala cu "păzitură". De unde ar fi avut atâta răbdare şi pricepere pentru a răscoli atâta pământ diferitele neamuri de barbari, cari s-au scurs peste plaiurile Daciei după retragerea împăratului Aurelian?

După tradiție, la venirea ungurilor în Dacia, în comuna Criştior era un cneaz, cu numele Balia, care administra ținutul acesta.

Despre continuitatea Românilor aici, ca vechi minieri, grăieşte şi faptul că Români singuratici de pe aici şi chiar sate întregi, cum sunt cei din Țebea, Caraciu şi altele n-au fost iobagi, ci simpli băieşi (minieri). Grăieşte împrejurarea, că mai toate minele au fost de veacuri proprietatea singuraticilor săteni. Grăieşte în fine stăruința Românilor pe aceste văi şi dealuri, curați în obiceiuri străvechi şi grai şi neamestecați cu nici un suflet de altă nație.

În vremea feudalismului iobagii zărăndeni au fost din cei mai dârzi, făcând diferite răscoale. Cea mai crâncenă a fost cea dela 1784. După întoarcerea lui Horia de la Viena, el a trimis pe Crişan, omul său de încredere, la Brad, unde la târgul de săptămână, ce se ținea atunci pe malul Crişului, a chemat pe țăranii fruntaşi sub podul de peste Criş şi le-a arătat iobagilor zărăndeni "pecetia împărătească" adusă de Horia şi i-a convocat la o consfătuire în biserica din Mesteacăn. De aici s-a purces crâncenul răsboiu civil, în care au fost exterminate multe familii "nemeşeşti" din Zarand şi din celelalte județe din jur.

Crişan, al doilea conducător al răsculaților, a fost din comuna Vaca, de pe malul drept al Crişului. Numele

său adevarat n-a fost Crişan, ci Marcu Giurgiu, dar Moții de pe Arieş l-au botezat după numele râului şi de atunci toți zărăndenii pentru Moți sunt Crişeni. Despre tragedia acestor martiri vom vorbi mai pe larg în capitolele ce urmează. Aci putem spune că sângele lor n-a curs în zadar.

În răsturnările din anul 1848, comitetul național a numit de prefect al zărăndenilor pe tânărul şi entuziastul avocat din Abrud, Ioan Buteanu, stâlp al tinerilor din comitetul național. El avea să organizeze o legiune în Zarand şi să încheie cordonul lui Iancu pe Criş.

Cum însă în Brad, Baia de Criş şi Ribița se aflau câteva familii nobile maghiare puternice, din cari se recrutaseră toți prefecții feudali ai Zarandului, problema lui Buteanu n-a fost uşoară. Prefecții unguri, având la îndemână şoselele bune: Brad - Deva şi Brad - Arad, puteau ține uşor legătura cu armatele maghiare de pe valea Mureşului. O rezistență la satul Târnava, lângă Vața, a Crişenilor, înarmați numai cu lănci, a fost repede înecată în sânge de trupele lui Hatvany.

Tot ce s-a putut face în Zarand au fost luptele de guerilă, având ca prim scop să facă nesigură comunicația pe cele doua şosele. Doi tribuni şi-au luat asupra lor această sarcina, amândoi preoți. Unul Ioan Laslo, din Peştera, celălalt Simion Groza din Rovine, "tribunul celor 7 sate zărăndene", - cum îl numeşte G. Barițiu (în Istoria Transilvaniei), având paza şoselei Brad - Abrud. Amândoi s-au achitat în mod strălucit de însărcinarea primită.

Dela popa Laslo se păstrează în muzeul "Astrei" din Sibiu o adresă de mulțumită a lui Iancu, iar Simion Groza a fost acela, care cu Crişenii săi a dat loviturile decisive atât lui Hatvany, cât şi lui Kemeny, în toate luptele purtate de Iancu. El a tăiat la Buceş calea acestor comandanți,

închizându-i în Abrud şi luându-le a doua zi toate proviziile şi tot el a format pe muntele Ştiurțul din Abrud aripa dreaptă, care s-a încăerat piept la piept cu ungurii în cele trei lupte crâncene, date de Iancu. Crişenele şi Crişenii lui Simion Groza au risipit în satul După Piatră şi ultimele resturi din armata lui Hatvany, încât însuşi acest nenorocit "erou" maghiar scrie: *"Când am sosit la Brad, din întreg corpul ofițeresc n-am rămas decât eu şi încă trei ofițeri..."*. (NOTA 4)

Simion Groza, care, până la moarte, umbla în portul vechiu românesc din Rovine, de câte ori apărea în public, purta un ban de aur dela "împaratul" (decorație de la comandantul armatei ruseşti) pe frumosul său pieptar alb.

A păstorit cu vrednicie turma sa 51 ani (1834 - 1885). La centenarul naşterei lui Avram Iancu (August 1924) comitetul Crişenilor din Brad pentru serbări a adus atât osemintele lui Groza, cât şi ale lui Buteanu, (care, se ştie, a fost prins mişeleşte la Abrud de Hatvany şi de trădătorul Dragoş şi ucis tot astfel la Iosaşi de resturile fugare ale acestui "erou maghiar"), deodată cu ale eroilor din Carpați, şi aşezate unul de-a dreapta, altul de-a stânga intrării lângă mormântul lui Avram Iancu din cimitirul bisericei ortodoxe dela Țebea, - drept străjeri pe vecinicie ai marelui lor comandant. În era absolutismului austriac zărăndenii au început a ridica şcoale cu învățători, plătiți exclusiv de popor, fără nici o intervenție sau ajutor dela stat. Ei văzuseră atât la 1784, cât şi la 1848, ce "greu e fără oameni cu carte din neamul nostru...".

Încă în anul 1860, la 11 ani după focul cel mare al revoluției, când abia își refăcură gospodăriile, prădate de unguri, Românii zărăndeni au hotărât înființarea unui gimnaziu mare cu 8 clase în Brad. Sbuciumările lor pentru adunarea fondurilor, aprobarea statutului etc., sunt descrise în "Monografia gimnaziului", scrisă cu prilejul jubileului de 50 ani, de actualul director, dr. Ioan Radu (Orăştie 1920. Tip. "Libertatea"). Gimnaziul s-a deschis la 1869 ca şcoală confesională ortodoxă şi s-a susținut timp de 50 ani numai din fondurile date de cele 92 comune zărăndene (NOTA 5). Pe tot cuprinsul țării nu se poate invoca o pildă asemănătoare cu a acestor Moți-Crişeni. Fiind aci regiunea minelor de aur, să nu se creadă că aurul din vreo mină a format vreun fond pentru gimnaziu. Nu. Se potriveşte şi aici cântecul: "Munții noştri aur poartă, noi cerşim din poartă-n poartă". Din truda lor, din inima lor, au scos fondul de 58.200 florini, din care s-a susținut gimnaziul până la unirea Ardealului cu patria mamă.

Mai mult. Aceşti urmaşi ai lui Crişan, încă de pe la anul 1900 au început să adune ban cu ban să facă un fond pentru o nouă clădire de liceu.

Nota 5. Vezi: Memorandul Zărăndenilor pentru reînființarea jud. Zarand, Arad 1921. Tipografia diecezană

La 1914, având 20.000 coroane spre acest scop, au început clădirea cea nouă, astăzi gata, un adevărat monument, - aere perenius, - de jertfă pe altarul culturei româneşti. Puține licee din România se pot mândri cu o clădire asemănătoare, - poate nici unul cu una atât de luminoasa, de igienica şi într-o poziție atât de frumoasă şi plină de cele mai frumoase amintiri. O clădire grandioasă aparte cu sală de gimnastică, tot odată sală festivă, cu scenă, galerie, apartament pentru duşuri, garderobă etc., completează liceul. De asemenea locuința directorului se va construi ca pavilion separat.

Construcția acestor clădiri, începută în anul 1914, s-a isbit dela început de greutățile răsboiului: chemarea sub arme a personalului, scumpirea materialelor şi neregula în transporturi până ce în Septembrie 1916, când inginerul Dusoiu, conducătorul lucrărilor, luate în întreprindere de firma Dusoiu şi Leuca, având cetățenia României, a fost internat, iar lucrarea a încetat cu totul.

Zidirea abia ajunsese sub acoperiş. Atât firma antreprenoră, cât şi fondul au suferit pagube mari. Cu atât mai mare însă a fost bucuria Crişenilor, când la anul 1921 au putut să ia din nou firul construcțiilor, căci acum îşi vedeau realizat visul, pentru care strămoşii lor îşi vărsase sângele la Mesteacăn, la Târnava, la Buceş, la Cernița şi la Ştiurțul din Abrud. Acum erau siguri că gimnaziul lor, în care timp de peste 50 de ani se instruiseră toți intelectualii din Munții Apuseni, va deveni în scurt timp liceu.

Lucrările, din lipsă de fonduri, au mers încet şi greu. Nu sunt deplin terminate nici astăzi. Totuşi în anul 1921 şcoala s-a mutat în clădirea cea nouă şi în anul şcolar 1922-23 s-a dat primul examen de bacalureat. Vechiul gimnaziu de astăzi s-a schimbat în liceul *Avram Iancu* din

Brad, - o adevărată mândrie nu numai a Crişenilor, ci a oricărui Român. Ca o dovadă de energia şi însufleţirea acumulată în aceşti urmaşi ai lui Crişan, amintim că toate fondurile, primite de ei dela stat pentru construcţia liceului, dela 1918 până astăzi, fac 1.650.000 lei: din vânzarea de pământuri şi case au încasat 465.000 lei, dela banca Marmorosch, Blanc & Co. în anul 1921 un dar de 200.000 lei, dela "Familia Luptătorilor" 250.000 lei (NOTA 6), în total lei 2.565.000 lei.

Cu suma aceasta au terminat clădirea principală, care era gata numai de roşu în 1916, abia pusă sub acoperiş; au ridicat pavilionul sălei de gimnastică (numai sub acoperiş) şi în anul 1927 au făcut şase sute metri de zid împrejmuitor, urmând ca pe viitor să se aşeze pe el îngrădirea de sârmă. Tot din banii aceştia s-a făcut o reparare radicală a vechei zidiri (acoperiş, adaptări etc.), făcându-se proprie pentru un internat al liceului.

Dacă adaogăm la aceasta fondul de 200.000 coroane, plasat în ea dela 1914 până la 1916 şi 4.000 cor. preţul terenului de 4 jugăre cumpărat în anul 1913 de la banca Crişana (mai bine zis dăruit de Crişana) în valuta de azi (de 30 ori): 6.120.000 lei, avem total 8.685.000 lei, cât a costat liceul, care, după o evaluare cât mai scăzută, valorează azi 20.000.000 lei.

Nota 6. Multe din ajutoare au fost date prin mijlocirea neuitatului Al. Constantinescu, fost ministru şi senator ales la Brad, care a înfiinţat şi internatul liceului. Un preţios concurs a avut liceul Avram Iancu din Brad şi din partea autorului acestui volum, el însuş fost elev al gimnaziului în anii 1881-1884. Vezi: "România şi răsboiul mondial", de I. Rusu Abrudeanu, pag. 153-156, Bucureşti, 1921

În greutățile excepționale de construcție din anii de după războiu, aceasta numai aşa a fost posibil că comitetul şcolar a lucrat în regie proprie, supraveghiând pas cu pas fiecare cărămidă.

Sufletul acestei acțiuni a fost directorul liceului dr. I. Radu, profesor la gimnaziul din Brad încă din anul 1891, însuşi un Crişan din țara Băiții şi fost elev al gimnaziului dela a. 1877 din şcoala primară pregătitoare, anexată gimnaziului.

Paralel cu deschiderea gimnaziului, Zărăndenii au deschis şi şcoale primare centrale, în comunele principale, iar mai târziu în fiecare comună.

Toate aceste erau şcoli confesionale, susținute numai de Români, cari aici sunt toți ortodoxi. Abia târziu s-au mai putut obține unele ajutoare şi dela stat.

Din viața politică a Crişenilor, după 1860

- În primăvara anului 1861 s-a restaurat vechiul județ al Zarandului. Prefect al județului este numit de împăratul Francisc Iosif *Ioan Pipoş*, care îşi ia de colaboratori-subprefecți pe dr. Iosif Hodoş şi Amos Frâncu. Celelalte funcțiuni principale erau ocupate de Ioan Frâncu, G. Secula, L. Petco, Al. St. Şuluț, G. Moldovan şi alții.

La venirea sa în Zarand, Crişenii au făcut lui Pipoş o primire împărătească.

El deschide "congragațiunea" (consiliul judetean) în limba română, pe care o proclamă de *limba oficială a comitatului Zarand.*

O serie de acțiuni: adresa județului Zarand către împărat contra uniunei Ardealului şi contra anexărei Zarandului la Ungaria, cererea unui congres național român

şi convocarea dietei Transilvaniei (adresă scrisă de Hodoş) ridică Zarandul şi pe conducătorii săi în fruntea luptătorilor naţionali. Prelaţii români îi binecuvântează, tinerimea academică îi felicită.

Pe atunci prefecţii erau înzestraţi cu puteri mari. Judecătorii încă atârnau de ei. Arhiva judecătoriei şi a cărţii funduare din Baia de Criş e dovada, că pe acele vremuri limba română era limba oficială şi la judecătorie. Ungurii puteau întrebuinţa în scripte şi limba lor. În colo toata viaţa judeţului era românească.

Un mândru steag tricolor românesc, de mătase, cu ciucuri de aur împodobia totdeauna salonul de primire al prefectului din Baia de Criş. La ziua Împăratului acest steag fâlfâia pe casa comitatului, înspre Ardeal, iar altul unguresc înspre Ungaria

La festivităţi prefectul purta toga romană.

Puţinii Unguri din Baia de Criş, neam turanic, fraţi buni ai Bulgarilor, - deşi prefectul şi subprefecţii umblau cu ei, cum umbli cu oul cel roşu, - neputând suferi această *"lume valaha"*, au început să facă dese reclamaţiuni, în urma cărora guvernul a trimis un comisar special pentru anchetă.

Pipoş şi Hodoş cuceriră inima acestui comisar, care în raportul său scrie: "şi trebuie s-o mărturisesc deschis, că în judeţul Zarand introducerea limbei româneşti, după convingerea mea, nu împiedecă cu nimic mersul lucrărilor". (NOTA 7)

Bătrânii din Zarand amintesc cu duioşie de dragostea ce le-o dovedea "Măria-sa fişpanul" Pipoş, ori "vicişpanul" Hodoş sau Frâncu.

Nota 7. Vezi: Dr. I. Radu: Monografia Gimnaziului din Brad.

Ducerea la bun sfârşit a întemeierei gimnaziului din Brad e opera acestor apostoli ai cauzei române. (NOTA 8)

"Craiul Munților", Avram Iancu, a petrecut cea mai mare parte din epoca pribegiei sale între iubiții săi Crişeni, bucurându-se de toată dragostea lor.

Din timpul acesta au rămas multe amintiri şi episoade, unele sunt descrise în broşura *"Avram Iancu, martirul"*, de dr. I. Radu, Brad 1924, din care vom reproduce aci câteva:

După o serbare de fine de an, la gimnaziul din Brad, pe când se depărta publicul, profesorul Costin, întâlnind pe Iancu, îi zise:

- Domnule Iancu, de ce nu venişi la sărbătoarea noastră?

- *Multi doctores pauci docti...* - îi răspunde Iancu abia zâmbind.

Pe la anul 1870 se afla un ofițer de triangulare, de origină neamț, dimpreună cu familia în Baia de Criş. Soția acestuia spuse că ar dori să mănânce mămăligă românească. Avocatul Teodor Pop, ca să-i facă plăcere, o invită la cină. Din întâmplare seara vine şi Iancu şi fu invitat şi el. Ştiind că nu-i plăcea să i se dea nici o atențiune, gazda nu-l prezintă oaspeților. Conversația în vremea cinei a decurs vesel în limba germană, luând parte la ea din când în când şi Iancu. La sfârşitul cinei doamna spune că a auzit de "nebunul" de Iancu, că el e în Baia de Criş şi se teme foarte mult să nu dea fața cu el. Mai spune că a pus doi soldați la poartă ca să păzească toată ziua. A auzit că Iancu nu poate suferi pe străini.

Nota 8. Vezi: Monografia p. 105 şi urm.

- Aş, aveţi informaţii greşite despre Iancu, doamnă, îi zice gazda. Ce aţi zice dacă l-aţi vedea pe Iancu aici în seara aceasta?

- Doamne fereşte! Aşi ameţi de spaimă.

- Iată, domnul acesta e însuşi Iancu!

- A, nu se poate. Dumnealui e un domn de societate, cult. Nu se poate.

- Da! Să-mi daţi voie să vi-l prezint: d. Avram Iancu.

- Nu se poate, nu se poate!

Şi n-a voit să creadă cu nici un preţ.

- Te rog, d-le Iancu, să confirmi şi D-ta.

Dar Iancu s-a sculat liniştit dela masă şi fără nici o vorbă s-a depărtat.

A doua zi soţia ofiţerului întâlnind pe avocatul Pop, îi zise: "Ai avut dreptate. Domnul de aseară a fost în adevăr Iancu. L-am văzut azi dimineaţă trecând pe la fereastră cântând din fluer".

Într-o seară a anului 1872 erau aproape toţi funcţionarii judeţului Zarand la un pahar de vin la birtul numit la "Matca" în Baia de Criş. Iancu încă era de faţă.

Începuse a vorbi aprins, - ceea ce foarte rar se întâmpla - contra camarilei dela Viena şi chiar contra împăratului.

- Nene Iancule, îl întrerupse avocatul G. Secula, D-ta eşti om înţelept, lasă vorbele acestea.

- Cu cine vorbeşti? Ştii D-ta cu cine vorbeşti? - se răsti Iancu, privindu-l sinistru.

- Cum să nu ştiu. Cu Avram Iancu, prefectul legiunilor gemine, cu ...

- Nu e adevărat! Iancu a murit acum 22 ani (adica

când s-a îmbolnăvit).

În 10 Septembrie 1872 Iancu a fost găsit mort în casa țăranului Ioan Stupina din Baia de Criş. Vestea morței lui străbătu ca fulgerul. Intelectualii din Baia de Criş au format îndată un comitet de înmormântare, au pregătit un car mortuar şi au procurat toate cele necesare.

Înmormântarea a fost vrednică de Avram Iancu. Slujba înmormântării a fost condusă de protopopul Zarandului N. I. Mihălțeanu şi de Simion Balint din Roşia Montană, vrednicul soț de arme a lui Iancu. Toți tribunii dela 1848, mai toți preoți, au celebrat actul înmormântării. Au servit 36 de preoți.

Nu numai şoseaua dela Baia de Criş până la biserica din Țebea, ci şi câmpul din jur era inundat de Moții, veniți din toti munții.

Săptămâni întregi după înmormântare s-au tras clopotele la toate bisericile din Munții Apuseni, jelindu-l pe Iancu.

La câteva zile după înmormântare au venit la advocatul Sigismund Borlea din Baia de Criş doi Moți tineri, au cerut să le spună cât fac cheltuielile înmormântărei şi îndată le-au achitat. Cine au fost şi de unde au venit, n-au vrut să spună şi nici astăzi nu se ştie.

La anul 1876 județul Zarand a fost desființat. O parte de comune (dela Vața pe Criş în jos) a fost trecută la județul Arad, celelalte la jud. Hunedoara. Şovinismul unguresc nu mai putea mistui "lumea valahă zărăndeană".

Era "constituționalismului" maghiar.

- Maghiarii asigurându-şi treptat preponderența în monarhie revin la ideia lor favorită dela 1848: *stat unitar*

național maghiar. Epoca neagră de asuprire a limbei şi culturei româneşti.

În timpul acesta Zărăndenii grupați în jurul gimnaziului se organizează pe teren cultural şi economic, pregătindu-se pentru ziua cea mare a învierei naționale.

Despărțământul din Brad al "Astrei", în timpul de la 1890-1918, e unul din cele mai active. Aproape în fiecare Duminică se țin prelegeri poporale prin satele din Zarand, ilustrate cu proecțiuni luminoase. Popularizarea "Astrei" în combaterea alcoolismului, cultura pomilor, cultura rațională a fânațelor, soiurile mai alese de vite, împădurirea erosiunilor de ape etc., formează obiectul acestor conferințe, din cari o parte s-au publicat în revista "Țara noastră". S-au organizat cursuri pentru analfabeți, s-au înființat bibioteci poporale, s-au plasat la meserii copii de săteni, din cari o parte bună s-au relevat ca talente şi astăzi sunt maeştrii de frunte, şi s-a făcut propagandă pentru înființarea de cooperative. Pentru intelectuali s-au aranjat şezători culturale, mult gustate.

Cum statul maghiar împărția gratuit altoi, salcâmi etc., din pepinierele sale, s-au făcut intervenții şi s-a distribuit un număr considerabil de altoi sătenilor. La început conservatori şi chiar refractari plantărilor de salcâmi, în curând au înțeles Românii binefacerile acestora şi astăzi nu au, după cum ar planta.

Arhivele "Astrei" din Sibiu grăesc despre munca desfăşurată în Zarand, de pionierii culturei româneşti: profesorii gimnaziului, învățătorii, preoții şi alții.

Răsfoind colecția ziarelor ardelene în timpul dela 1890-1918, vedem din rapoartele publicate că un ales şi variat repertoriu teatral a fost pus pe scenă de mai multe ori pe an în centrele din Zarand şi cu deosebire în Brad. Dela

Nunta țărănească până la *Sgârcitul risipitor* şi *Lipitorile satului*, toate piesele mai însemnate de Alecsandri au fost jucate. *O noapte furtunoasă, O scrisoare pierdută, Conu Leonida* de Caragiale, *Casta Diva* de H. Leca, *Mărul* de Z. Bârsan, *Aur* de Constanța Hodoş, *Cârlanii* de C. Negruzzi etc., au fost gustate cu multă plăcere de Crişeni. Într-o vreme se făcuse o "companie teatrală", care ducea din sat în sat *"Lipitorile satelor"*, piesă simbolică.

Secretul succesului a fost că rolurile se distribuiau acelora, cari aveau predispoziții pentru caracterele persoanelor din piesă. Astfel diletanți, de la cari nimeni nu s-ar fi aşteptat, creiau roluri surprinzătoare. Cine va putea uita pe Madame Franz cu toate ticurile ei (d-na Boneu), pe Rică Venturiano sau pe jupân Moise (I. Barna); pe Zoe în monologul din "Scrisoarea pierdută" (d-na L. Ghişa); Ana din "Aur" (d-na O. Pârvu); pe Farfuridi şi Brânzovenescu (M. Stoia şi P. Lazăr), pe jupân Dumitrache (Dr. I. Radu) etc.

Un corespondent al "Gazetei Transilvaniei", asistând la piesa "Aur" jucată în Brad, cu ocaziunea adunărei generale a soc. "fondului de teatru român" de la 1905, scria: "Niciodată nu mi-am putut închipui, ca dilentanții să poată juca atât de bine".

Societăți corale şi de căluşeri, conduse de profesorii de muzică dela gimnaziu, au dat dese concerte şi producțiuni în Brad, Baia de Criş, Hălmagiu şi Buteni.

Din venitul curat al acestor producțiuni s-a înființat "Masa studenților" şi "Fondul bolnavilor" de la gimnaziu, dând mancare şi medicamente gratuite elevilor săraci.

La aceste manifestațiuni Ungurii priveau cu invidie. De împiedecat însă nu le-au împiedecat. O singură dată au încercat să facă o spărtură în şirurile româneşti. Anume la

anul 1912 autoritățile (toate ungureşti) şi intelectualii unguri, din Brad şi Baia de Criş, au pus la cale o uniune economică în stil mare, bucurându-se de multe avantagii de la guvern. La adunarea de constituire au invitat pe toți Românii zărăndeni, făcându-le promisiuni ademenitoare. Şi, ca succesul să le fie mai asigurat, au oferit presidenția lui dr. I. Radu, făcându-i elogii pentru activitatea sa pe teren cultural şi economic. Scopul măgulirei a fost înțeles. Nici un român n-a intrat în uniunea "economică...", din care pe urmă nu s-a ales nimic.

Pe teren economic.

- *Cine are pământul, are țara* - e un proverb, bine cunoscut Crişenilor. După ştergerea iobăgiei, proprietarii unguri din Zarand au început a scăpăta pas de pas şi a vinde pământul la foştii lor iobagi români. Minele de aur adâncindu-se tot mai mult în pământ, reclamau capitaluri de exploatare şi pricepere tehnică, de cari "nemeşii" cheltuitori nu dispuneau. Pela 1884 minele bogate dela Ruda ajungând în mâinile societății germane "Actiengesellschaft zu Gotha" se începu exploatarea lor modernă, care a dat şi continuă a da rezultate strălucite. Câte 3000 de minieri, aproape toți Români, lucrează anual în mine ori la suprafață, în şteampuri şi la exploatările de păduri ale acestei societăți, azi transformată în societatea Mica din Bucureşti.

Banul ajuns în mâna românului, acesta s-a grăbit să-l plaseze bine, cumpărând pământul proprietarilor din Crişțior, Brad şi Baia de Criş.

Banca Albina din Sibiu a avut încă de la începutul înființării sale o agentură în Baia de Criş, condusă de advocatul T. Pop, care a finanțat multe vânzări de pământ

în Zarand. Dând împrumuturi de lungă durată şi fiind de o culată şi bunăvoință extremă la încasări, Albina, sub conducerea înțeleptului ei director Partenie Cosma, a fost motorul exproprierei lente şi sigure a multor moşii de pe valea Crişului, ca şi în tot Ardealul.

De pe la anul 1880 începe curentul înființărei de bănci, ca societăți pe acțiuni, în diferite centre din Ardeal.

Crişenii nu s-au lăsat mai pe jos. La anul 1891 înființează banca Crişana în Brad, iar la 1897 Zărăndeana în Băița.

Înființate de preoți, învățători şi profesori şi conduse tot de ei câțiva ani fără nici un salar, mai târziu cu salarii minimale, aceste instituții s-au consolidat an de an.

Matca lor tot Albina era, care le da credite în orice vreme.

Băncile acestea în diferite rânduri şi-au ridicat capitalul.

Crişana îndeosebi a luat un avânt neaşteptat. A cumpărat în anul 1905 în centrul pieții Brad casele dela proprietarul Pataky, cu principalele prăvălii din Brad şi cu Săli pentru birourile sale. Dela proprietarul Porsch a cumpărat întreaga proprietatea sa din Brad, circa 100 jugăre, dimpreună cu magaziile şi casele aparținătoare. Moşia aceasta a fost parcelată şi vândută ieftin țăranilor din Brad, iar terenul frumos din centru, de 4 jugre, a fost "vândut" cu 4000 coroane fondului gimnazial pentru a construi pe el clădirea cea nouă.

Vânzarea a fost numai de formă, pentru ochii autorităților ungureşti. 4000 coroane e un preț de nimic față de valoarea obiectului.

Sub egida Crişanei, comerțul de pe piața Brad, Criştior şi Baia de Criş a trecut aproape cu totul în mâna

Românilor (ca nuci, cereale, rachiu ş.a.).

Industria fiertului de rachiu, o ramură principală de câştig pe Criş, e dominată de Crişana.

Capitalul social al Crişanei astăzi e 5.000.000 lei, activul de 40.000.000 lei şi fondurile proprii 4.000.000 lei. Depunerile spre fructificare sunt 25.000.000 lei.

Nici o instituție financiară nu se poate mândri cu o cotizațiune egală cu a Crisanei pentru scopuri de cultură românească.

Când se va scrie monografia Crişanei şi a Zărăndenei se va dovedi cu cifre elocvente spiritul de abnegațiune şi de jertfă, de care au fost animați conducătorii lor.

Pe teren politic.

- Politica de maghiarizare strângea cu cercul său de fier an de an tot mai mult şi rândurile Crişenilor. Dar aceştia nu erau croiți din material flexibil.

Zarandul aparținea în ceea ce priveşte legea electorală Ungariei şi ca atare avea un număr mult mai mare de alegători, ca alte cercuri din Ardeal. În primul parlament maghiar au trimis pe avocatul Sigismund Borlea, iar după moartea acestuia au ales cu mare însuflețire pe tânărul avocat de atunci din Baia de Criş, P. Truță. La următoarea alegere administrația ungurească a recurs la teroare: a împrăştiat cu armata alegătorii lui Truță. Pentru acest motiv, Românii au declarat pasivitatea până la anul 1905, când o parte a Românilor intrând în activitate, Zărăndenii au păşit cu vrednicul lor protopop şi luptator Vasile Damian. Candidatul guvernului a fost Hollaki Imre.

Entuziasmul Zărăndenilor şi hotărârea lor de a învinge s-au deslănțuit cu o putere neînfrântă.

"În veci neuitate au rămas zilele de 26-27 Ianuarie 1905, când am ales deputat pe iubitul nostru protopop Vasile Damian. Duhul strămoşilor noştri, - ale căror oase sunt risipite pe plaiurile Zarandului, apărându-ne *legea şi mosia*, - a reînviat şi s-a sălăşluit din nou în piepturile nepoţilor... " scrie Dr. Ioan Radu în broşura: "Alegerea prot. V. Damian de deputat dietal, Orăştie 1905".

Cuminţenia poporului în aceste alegeri, tactica şi curajul său ilustrează clar evenimentele dela 1848. Bătrâni între 70-80 ani au stat afară 2 zile în gerul de Ianuarie, aşteptând să le vina rândul votărei. Câţiva au şi murit a doua zi după alegere.

Stăpânirea cu agenţii şi jandarmii ei au făcut toate sforţările, dar văzând îndârjirea poporului, n-a cutezat să recurgă la violenţă.

V. Damian a căpătat 2811 voturi, iar Hollaki 745.

La alegerile următoare Ungurii nici n-au mai pus contracandidat lui V. Damian.

El a fost unul din stâlpii comitetului naţional.

Zărăndenii au fost dintre cei dintâi în toate mişcările politice româneşti din epoca aceasta.

În Septembrie 1891 unul din fii Zărăndenilor, student la universitatea din Cluj, adună tinerimea în casina română şi le comunică planul *Replicei* şi corespondenţa de peste vară cu Aurel Popovici, privitoare la redactarea ei. Se alege un comitet pentru strângerea materialului, în care împreună cu un alt student zărăndean şi-au luat cu vrednicie partea lor de muncă. Aurel Popovici şi comitetul de redacţie din Gratz a fost încântat de materialul bogat, bine asortat, documentat cu date precise, ce i-a prezentat delegaţia din Cluj a studenţilor. Partea leului la redactarea Replicei revine studenţilor universitari din Cluj din anul

şcolar 1891-1892.

În primavara anului 1892, când delegația partidului național prezentase împăratului *Memorandul*, ziarul Telegraful Român din Sibiu scrisese un articol injurios la adresa comitetului şi adânc jignitor al sentimentului şi mândriei româneşti.

Studenții zărăndeni de la universitatea din Cluj pun la cale o adresă a tinerimei publicată în ziarul Tribuna, prin care înfierează ținuta anti-naționala a gazetei, care plutea în apele tulburi ale oportuniştilor.

Adresa aceasta a fost ca o scânteie electrică într-o magazie de pulbere.

Din toate părțile Ardealului curgeau valuri protestele contra ținutei nedemne a Telegrafului, proteste luate în adunări poporale, prezidate de preoți şi protopopi, deşi se ştia că mitropolitul lor, Miron Românul, era patronul grupării de la Telegraful.

La procesul "Memorandului" Zărăndenii au trimis o frumoasă delegație de săteni şi pentru acoperirea speselor de drum câțiva intelectuali au ridicat un împrumut de bancă, pe care l-au plătit din punga lor în câțiva ani cu interesele obişnuite.

Toate proiectele ungureşti de legi cu tendințe de maghiarizare au fost întâmpinate de Crişeni cu proteste energice în adunări poporale.

Nici o alegere comunală ori județiană n-a lăsat pasivi pe Românii zărăndeni. Totdeauna au scos lista româneasca. În cercul Băiții nici chiar prefecții județului n-au reuşit să fie alesi.

Pregătiți astfel pentru *ziua cea mare*, la 1918, în cele dintâi zile de prăbuşire a Austro-Ungariei, Crişenii şi-au format primul comitet revoluționar, prima armată

locală în Brad, menite să țină ordinea în întreg ținutul.

Condusă de căpitanul (azi colonel) S. Banciu, ajutat de locotenenții și sublocotenenții C. Ciocan, Boneu, Pătruțiu, garda aceasta în curând a desarmat jandarmeria ungurească şi gărzile ungureşti din Brad şi Baia de Criş şi a devenit pivotul siguranței pe Criş.

Consiliul național din Brad îndată după 1 Decembrie 1918 a luat inițiativa înființării unui regiment cu numele "Horia", mai târziu "Regimentul de Beiuş", care în luptele de pe Tisa a luptat umăr la umăr cu Regimentul 9 Vânători. Comandantul acestuia, colonelul Rasoviceanu (azi general), îşi aminteste cu duioşie şi elogii de tovărăşia demnă a regimentului Crişenilor.

Grație prevederilor consiliului național din Brad, la venirea sa armata română a găsit aici nu numai o cantitate mare de furaj, dar şi alimente suficiente, aşa că o întreagă divizie s-a putut pregăti aici în linişte din Ianuarie până în 15 Aprilie 1919 pentru ofensivă pe Criş.

Astăzi Crişenii muncesc din greu şi muncesc cu drag pentru înălțarea României Mari, visată atât de mult de ei şi părinți lor.

Suprafața întregului lor ținut, ştiu ei bine, e săracă de la natură, spălată de ape şi neîndestulătoare pentru susținerea întregei poporațiuni. Exploatarea minelor societății Mica dela Ruda, Musariu etc., se face cu rezultate frumoase, dar capitalul ei totuşi e neîndestulător pentru a se putea extinde şi asupra celorlalte mine din regiune. Timpul, poate, va aduce cu sine şi aceasta.

Cea dintâi dorință a acestor Moți este organizarea şcoalelor din satele lor şi terminarea construcțiilor la liceul din Brad; repararea şoselelor naționale, deschiderea unor şosele noui (Vidra-Bulzeşti-Baia de Criş, După Piatră-

Zlatna, Crişţior-Poiana şi Crişţior-Şesuri-Băiţa); legătura de linie ferată Brad-Deva sau Brad-Ilia; continuarea împăduririlor pe coastele spălate de ape şi scăderea procentelor după datoriile la bănci, cari i-apasă greu şi pe ei, şi atunci braţe de lucru le-a dat D-zeu pentru a se putea ferici. [...]

CAPITOLUL XXVII
IOBĂGIA ŞI URMĂRILE EI: PRIMELE REVOLUŢIUNI DIN TRANSILVANIA ŞI UNGARIA

Din capitolele de până aci cititorul şi-a putut forma o idee justă asupra caracterului, ocupaţiunilor şi obiceiurilor Moţilor, Mocanilor şi Crişenilor, cari, ca vecini şi tovarăşi de suferinţă, au luat cu toţii parte activă la mişcările revoluţionare în luptele lor pentru croirea unei soarte mai bune, a unui traiu mai omenos.

Să lămurim acum motivele principale, care au îndemnat poporul român din Munţii Apuseni ca să ia arma în mână pentru cucerirea drepturilor sale. Spre acest scop este absolută nevoe să cunoaştem mai întâiu, măcar în liniamente generale, viaţa sa publică şi instituţiunile, care au consolidat elementul naţional.

Încă înainte de a se ivi la Românii de peste Carpaţi voevodatele lui Lirtoiu şi Seneslau, vechia organizaţiune socială şi politică a Românilor era bazată pe un sistem militar. Numirile de voevozi sau comandanţi ai legiunilor militare, ca şi numirile de boeri şi castrensi sau apărători ai castrelor (cetăţilor) au constituit odată tot atâtea elemente, iar azi reprezintă tot atâtea rămăşiţe ale unei constituţiuni militare încă înainte de veacul al 13-lea.

Acest caracter militar îl găsim şi la Românii din Peninsula Balcanică şi la Românii din părţile Transilvaniei. Regele Sigismund numeşte această organizaţiune a Românilor de a construi fortificaţiuni, de a apăra cetăţile şi de a lua parte la expediţiuni răsboinice *un vechiu şi lăudabil obiceiu.* Istoria ne învaţă că poporul român, atât dincoace cât şi dincolo de Dunăre, se prezintă în evul de mijloc ca un popor adevărat legionar. Viaţa sa publică este

în arme, în expedițiuni militare.

In fruntea tinuturilor romanesti, atat dincoace cat si dincolo de Carpati, se afla cate un voevod, ban sau capitan, investiti totodata si cu functiuni administrative si cu unele atributiuni ale puterii judecatoresti, iar poporul era divizat in urmatoarele trei clase: in boeri sau militari de prima ordine, in cnezi sau capitani (prefecti) de districte si in tarani, obligati la apararea castrelor si frontierelor, precum si la rasboiu in caz de nevoe.

In evul mediu gasim o multime de voevozi in toate partile unde a existat poporul romanesc in mase compacte: pe Seneslau si pe Lirtoiu, unul dincoace si altul dincolo de Olt, pe Ion, voevod in Banat, pe Milutin la Mehadia, pe Stoica la Caransebes, pe Bolia voevod in comitatul Zarandului, pe Iacob voevod la Abrud, pe Neagu, pe Ion si pe Petru in tinutul Beiusului, pe Stanislau si pe Balcu voevozi ai Romanilor din Satmar, pe Vlad si Nicolae la Romanii din partile Clujului, Dobacii si ale Solnocului, pe Stfean, Ion, Bogdan, Balita si Dragu voevozi in Maramures etc. Institutia voevozilor a existat si la Romanii din Tesalia.

Cu mersul vremii insa, elementul romanesc pierzandu-si suveranitatea nationala, cum s-a intamplat in Ungaria si in Transilvania, voevozii au ajuns sa fie simpli capitani in trupele militienilor sau castrensilor. Voevodatele române in Ungaria si Transilvania s-au pastrat până pe la mijlocul secolului al 14-lea, bine inteles nu in aceeasi splendoare ca voevodatele din Muntenia si Moldova.

In ce priveste boerimea romana, ea a figurat in Ungaria si Transilvania pana in secolul al 15-lea sub numele de nobili români (*nobiles valachi*), formand o clasa sociala si politica diferita de nobilimea ungureasca (*nobiles*

hungari) si distinsă de ea prin originea, prin istoria si natura privilegiilor sale.

Taranii romani, adica aparatorii castrelor, erau in epoca veche *oameni liberi*, nesupusi serviciilor feudale, iar pamanturile lor se mosteniau din generatie in generatie si se puteau vinde si testa. Numai o singura obligatiune aveau posesorii acestor pamanturi: sa faca serviciul militar, sa apere castrele si granitele si sa ia parte la expeditiuni in timp de rasboiu.

In general in tinuturile de peste Carpati, in Ungaria si Transilvania, pana in a doua jumatate a secolului al 14-lea, poporul român avea aproape peste tot *teritoriile sale nationale* cu voevozi români, cnezi români, cu tribunale românesti, compuse din cnezi, nobili si ţărani români, bucurându-se totodata de un drept particular de proprietate, de contributiuni si de taxe.

Cu incepere insa din anul 1366 se incepe o noua epoca in viata politica a Românilor de peste Carpati: *o epoca de decadenţă si de robie*. Regii unguri, inca din veacul al 12-lea, incep sa daruiasca cu mână largă la diferiti particulari si la biserici mosii si sate intregi din teritoriul castelelor, ba chiar si castelele, si astfel vechiul sistem de apărare a castrelor se desfiinţeaza si dimpreuna cu el se desfiinteaza si vechile institutiuni ale poporului romanesc.

Voivodatele române dispar inca pe la sfarsitul secolului al 14-lea, iar nobilimea română fu transformata incetul cu incetul in nobilime ungureasca, adica maghiarizata, silita sa treaca la catolicism pentru conservarea privilegiilor si a mosiilor. Astfel se rup una cate una legaturile nationale ce existau intre tarani si nobilimea română, care se contopi cu elementul dominant

al Ungurilor, încât pe la finele veacului al 15-lea procesul de disolvare al nobililor români era terminat.

Asa se incheie pentru totdeauna viata acelei nobilimi române din Transilvania si Ungaria, care in evul mediu ne-a lasat atatea amintiri frumoase despre valoarea sa militara, nobilime din care a esit Ion Huniade Corvinul, geniul militar al Transilvaniei, Matei Corvinul, regele Ungariei, cancelarul Nicolae Olahul tot din neamul Huniadestilor, apoi voevozii transilvaneni Bartolomeu Dragfi si Stefan Mailat, precum si atâți alti barbati distinsi in istoria Transilvaniei si Ungariei.

Aceiasi soarte au avut-o si cnezii: cea mai mare parte fiind înobilitați, au fost si ei maghiarizati, iar o parte au ajuns numai simpli primari in cate o comuna rurala, tratati catva timp ca libertini, apoi cazura repede in stare de iobagi.

In ce priveste situatia taranimei romane, se schimba si ea fundamental. Satele si mosiile taranilor fura daruite nobililor unguri si bisericilor catolice si din tarani militari si oameni liberi, ajunsera iobagi, lipsiti de proprietati si de libertate. Taranimea era singura clasa, care mai ramasese Românilor de peste Carpati. Ea isi pastreaza, ce e drept, si de aci inainte nationalitatea si rezista cu o tarie admirabila la toate incercarile de catolicizare si reformatiune. Dar pe cale legislativa urmara o multime de masuri asupritoare si taranimea cazu repede in stare de grea robie, gratie uniunei celor trei natiuni din Transilvania, adica Unguri, Secui si Sasi (1437-38), - căci Românii nu erau considerati ca natiune, ci ca secta, în baza neumanelor decrete ale regelui Ladislau (1514) si salbaticelor *Aprobate* si *Compilate* ale lui Verboczy (1663 si 1669).

Aceste legi din urma spuneau lamurit ca *locuitorii*

ce se tin de secta Românilor sau Grecilor se tolereaza provizoriu in tara pana cand le va placea principilor si pamantenilor! Iar intr-alt loc din aceeasi afurisita lege se mai spune: *Desi populatia româna nu s-a numarat intre staturi, adica intre natiunile pamantene, si nici religiunea ei nu s-a admis intre religiunile recunoscute prin lege, cu toate acestea este tolerata aici in interesul tarii.*

Aceste erau dispozitiunile principale ale Constitutiei transilvane cu privire la elementul român in secolele 16, 17 si 18.

Regretatul Nicolae Densusianu, autorul documentatei lucrari asupra Revolutiei lui Horia, se exprima in aceasta privinta in modul urmator:

„Acum poporul român, oricat de vechiu ne apare in istoria țărilor de peste Carpati, fu declarat de strain in Transilvania si suferit in aceasta tara, ca sclavii si animalele, numai pentru folosul economic al principilor, al natiunei unguresti, sasesti si secuiesti.

De aci inainte Românii, cuprinsi in masa cea mare a taranilor, trebuira sa sufere toate mizeriile feudalitatii ungurești, toate asupririle unei nobilimi inzestrate cu mari libertati, dar fara sentiment de dreptate fata de tarani. Mosia taranului era considerata ca mosia domnului sau, fara ca taranul sa aiba dreptul de a se stramuta de la un domn la altul. *El intocmai ca o materie bruta era declarat inamovibil pe mosia domnului sau silit sa impartaseasca intru toate soarta fondului nobilitar, condamnat la o munca perpetua in folosul domnului feudal, cate 4-6 zile de lucru pe saptamana, si cu toate acestea silit sa-i mai dea a 9-a sau a 10-a parte din slaba sa recolta, un anumit numar din produsul oilor, caprelor, porcilor si al stupilor, cari de*

regula i se luau pe jumatate, si alte diferite daruri de trei ori pe an, si iarasi a 9-a sau a 10-a parte din recolta pentru preotii catolici sau luterani, supus in fine la toate impozitele si sarcinile publice, sa plateasca cheltuielile pentru sustinerea armatei active, cheltuielile pentru administratia comitatelor, intretinerea drumurilor si a podurilor, diurnele deputatilor, din care cauza taranii din Ungaria si Transilvania se numiau si mizerul popor contribuitor (misera plebs contribuens), *caci nobilii erau scutiti de orice impozite si contributiuni.*

Mosia taranului se impartea adeseori intre 8-10 copii si cu toate acestea fiecare din ei trebuia sa faca servicii ca pentru o mosie intreaga, supus la stoarcerile si abuzurile functionarilor publici, cari pana la 1730 nu aveau nici o leafa in Transilvania, ci traiau numai din amenzile si taxele ilegale ce le scoteau in suma nehotarata de pe spatele taranilor, supusi in fine la arbitrul si justitia implacabila a domnului pamantean, prinsi in jug ca animalele, pedepsiti cu cate 50 pana la 100 bastoane, scosi de pe mosii, aruncati in lanturi, trimisi si uitati in inchisorile comitatelor, mutilati si ucisi chiar de domnii lor, dintre cari unii aveau si dreptul de viata si moarte asupra taranilor (jus patibuli).

In scurt taranul nu era decat un sclav, fara drepturi politice si civile, condamnat chiar prin lege ca el niciodata sa nu mai poata scutura jugul, declarat incapabil de a putea castiga avere, lipsit de libertate personala si lipsit chiar de dreptul da a se putea apara in contra domnului sau, pe care nu putea sa-l cheme in judecata.

Sa mai amintim oare suferintele taranilor români din cauza fanatismului religios al bisericei catolice si reformate? Insasi biserica română, ca si sefii ei, au fost obiectul

persecutiunilor maghiare cu incepere din secolul al 13-lea si pana in secolul al 18-lea, episcopii români tratati ca eretici, destituiti, aruncati in inchisoare, preotii deveniti iobagi, multime de biserici luate din posesia Românilor cand de catre catolici, cand de catre reformati, icoanele din biserici calcate in picioare, aruncate pe strazi sau arse in foc, sarbatorile românesti nerespectate si taranul roman adeseori silit pe patul mortii sa cheme pe preotul catolic sau calvin.

Fara indoială, antagonismul national, care a existat totdeauna intre elementul românesc si cel unguresc, a agravat si mai mult toate aceste mizerii, ticăloşii si crime.

Situatia politica si sociala a taranilor români din Transilvania si Ungaria era in rezumat urmatoarea: *Poporul român considerat ca un element periculos in tara, natiunea româna intreaga declarata fara patrie, Românul batjocorit, insultat si umilit la toate ocaziile, inaintea tribunalelor tratat mai rau decat iobagul ungur, legile penale aplicate cu o barbarie fara seaman impotriva lui si peste tot o tripla asuprire asupra Românului:* ca iobag, ca biserica si ca natiune.

Numele de român era sinonim cu cel de iobag si amandoua exprimau una si aceeasi notiune: un sclav trantit in pulbere si menit sa traiasca cum îi canta nobilimea maghiara, care de cate ori unii regi ai Ungariei sau principi ai Transilvaniei votau sa aduca unele usurari, se considera singura in drept sa reguleze soartea taranului, asa ca arbitrarul domnului pamantean a ramas singura lege, care se aplica taranului roman.

Aceasta stare de mizerie desperata a provocat de multe ori revolta iobagilor in contra nobililor. Iobagii au fost impinsi fatal sa puna mana pe arme si sa-si faca singuri

dreptate. De aceea nu e de mirare ca istoria Transilvaniei si a Ungariei din secolul al 14-lea si pana la sfarsitul secolului al 18-lea este plina de revolutiuni si varsari de sange ale iobagilor in contra nobilimei. Vom cita cateva:

In anul 1437 taranii români din comitatul Solnocului dau mana cu taranii unguri si dupa o adunare tinuta impreuna in comuna Olpret, mosia de azi a dlui. Al. Vaida-Voevod, incep o crâncenă varsare de sange in contra nobilimei unguresti din cauza starei de robie, in care erau tinuti. Dupa doua incheieri zadarnice de pace (la Căpâlna si Apoti), nobilii fiind descoperiti ca umbla cu ganduri ascunse in contra taranilor, revolutia incepu din nou si armata taranilor impartindu-se in doua, una inainta spre inima Transilvaniei, iar alta spre Ungaria. Taranii strabat pana la Aiud si ocupa apoi Clujul la 15 Ianuarie 1438, devastand peste tot locul curtile si mosiile nobililor, cari pustiesc si ei cateva sate, taie cativa tarani pe cari îi prind si dau ei, nobilii, singuri foc orasului Aiud, care cazuse in mainile taranilor.

Cele trei natiuni, adica Ungurii, Secuii si Sasii, vazand ca e in joc insasi existenta lor, se intrunesc din nou la Turda in 2 Februarie 1438 si hotarasc *ca sa starpeasca pe blestematii de tarani*, ceea ce se si face cu ajutorul armatei. Primul capitan al revolutiei *Antoniu Magnu* fu ucis de nobili si taiat in bucati langa manastirea Clujului, iar alti 9 tovarasi de ai sai trasi in teapa pe dealul ce se inalta dinaintea orasului Turda.

A doua revolutie sangeroasa a fost cea a taranilor din Ungaria la anul 1514, sub conducerea taranului banatean George Dogea. Aceasta cruda rascoala a fost

provocata in modul urmator: Vladislav II, regele Ungariei, in fata primejdiei ce amenința tara sa din partea Turcilor, s-a adresat papei Leon X, cerandu-I ajutor, pe care insa nu i l-a putut da, dar a insarcinat pe Toma Bacici, arhiepiscopul Strigoniului, ca sa publice cruciada in contra paganilor, spunandu-le taranilor ca acei cari vor pleca la rasboiu, vor deveni liberi si scapati de toate pedepsele. Vestea aceasta a produs mare miscare in popor, care se aduna din toate partile ca sa mearga la rasboiu in contra Turcilor, in cap cu G. Dogea, un om destept si viteaz. Nobilimea insa, ca sa nu ramana fara iobagi lucratori, oprea cu forta pe tarani sa nu plece la oaste, iar pe cei cari nu ascultau ii trata cu mare cruzime.

Dogea, in fata acestor neomenii, intoarse atunci armata in contra nobilimei, pe care taranii incepura s-o macelareasca, daramand si dand foc oraselor pe unde treceau. Dogea ia drumul spre Ardeal, aprinde Nadlacul, ocupa satele Siria, Soimusul si Lipova si trage in teapa o multime de nobili. O alta parte de tarani, sub conducerea popei Laurentiu, da foc Orazii-Mari, devasteaza comitatul Bihorului si al Salajului, astfel ca flacarile edificiilor incendiate se vedeau pana la Budapesta. Nobilimea ungureasca, in fata pericolului in care se afla, ceru ajutor dela Ion Zapolya, voevodul Ardealului, care pleaca imediat cu trupele sale spre Timisoara, unde, dupa o lupta crancena, armata taraneasca a lui Dogea fu batuta, iar el prins dimpreuna cu fratele sau si cu mai multi capitani si tovarasi.

Dupa 15 zile de inchisaore grea si foame, numai 9 tarani revolutionari mai traiau din 40. Nenorocitul Dogea, drept pedeapsa, este pus pe un tron inrosit in foc, iar pe cap i se pune o coroana de fier deasemenea inrosita in foc si pe

cand sfaraia carnea lui in contactul cu fierul incalzit, sunt scosi din inchisoare cei 9 tovarasi ai sai si poftiti sa manance din carnea lui Dogea, daca vor sa scape cu viata. Dogea expira in mijlocul celor mai groaznice chinuri, iar corpul lui fu taiat in bucati si spanzurat in principalele orase din Ungaria, ca sa serveasca de spectacol si de batjocura trecatorilor. Mai multi alti prisonieri au fost spanzurati de arbori, altora li s-au taiat urechile si nasul, fiecare nobil facandu-si justitia sa proprie asupra iobagilor sai. Nobilul Kenderesy din comitatul Baci imprima o cruce arsa pe fruntea iobagilor sai.

Revolutia lui Dogea patrunsese si in Ardeal pana in tinutul Clujului, unde taranii comisera de asemenea o multime de omoruri si devastari. Dar in scurt timp fu invinsa si aceasta armata taraneasca, iar popa Laurentiu fu prins, tras in teapa si apoi fript ca un purcel, dupa cum se exprima un cronicar din secolul al 16-lea.

A treia revolutiune sangeroasa fu aceea a taranilor romani din Transilvania la anul 1599. Contele Wolfgang Bethlen, cancelarul Transilvaniei, spune ca aceasta revolutie a izbucnit dupa ce s-a latit faima despre bataia pe care a dat-o Mihai Viteazul lui Andrei Bathory la Selimbar, langa Sibiu.

Contele Bethlen scrie textual:

„Fiecare (om) vedea inaintea ochilor sai numai ziua cea din urma a vietei sale si nimeni nu putea sa iasa din Ardeal, chiar daca ar fi voit, *fiindca Românii din Transilvania, in credinta ca au sa capete acum un domn din gintea lor,* apucara lancile ascutite si sulitele, de cari se folosesc dupa datina lor, ocupasera drumurile si omorau

ici-colo pe cei cari fugiau intr-ascuns sau pe fata, cum si pe cei cari ramaneau acasa, navaliau in casele nobililor, le jefuiau averile si faceau ca nefericirea, care in sine era destul de mare, sa fie si mai crancena la vazut si la auzit. Asa a pierit Franz Teke, vicecomitele comitatului Turda, Ladislau Boronkay si alti multi barbati distinsi ai nobilimei. Si de data aceasta Românii din Transilvania erau cu atât mai cranceni, fiindca mai inainte, pe cand Transilvania era linistita, *ei de regula erau condamnati la cele mai aspre pedepse*, daca se constata prin judecata ca au comis vreo crima. *Niciodata furcile, temnitele, securile, carligele, streangurile si colturile stancilor n-au omorat mai multi criminali ca români".*

Au mai fost si alte revolutiuni partiale ale Românilor din Ardeal, dar cadrul limitat al acestui volum nu ne îngăduie sa le înşirăm pe toate, afara de cele doua revolutii dela Abrud: prima la anul 1727, cand Românii de aici s-au rasculat in contra Ungurilor, au constituit un consiliu comunal românesc si s-au pus su puterea in stapanirea drepturilor ce revendicau, iar a doua in anul 1760 cand a fost mai mult o manifestatie sgomotoasa a Românilor din Abrud, in urmarirea unor drepturi ale lor pe teren bisericesc, calcate in picioare in urma unirei cu biserica Romei a unei parti dintre Români, unire la care Motii au ramas totdeauna foarte refractari. Despre celelalte doua mari revolutiuni ale Românilor din muntii Abrudului - a lui Horia din anul 1784 si a lui Avram Iancu din anii 1848/49 - ma voiu ocupa mai pe larg in capitolele urmatoare.

Pe la sfarsitul secolului al 17-lea, insa, Românii din Transilvania, dupa lungi si grele suferinte, dorind in fine sa scape de mizeriile unei robii insuportabile, precum si de persecutiunile religioase ale calvinilor, se hotarasc sa-si schimbe religiunea strabuna, crezand ca cu chipul acesta vor ajunge la o stare politica mai fericita.

Sedusi pe de o parte prin diferitele promisiuni ale calugarilor iezuiti Gavril Havenesi si Paul Barani, iar pe de alta fiind indemnati si de Curtea imperiala din Viena, mitropolitul ortodox Atanase din Alba Iulia, in nadejdea de mai sus, facu unirea cu biserica Romei, unire care primi o forma reala prin manifestul din 7 Octombrie 1698, dat in manastirea Sfintei Treimi din Alba Iulia si prin care acest mitropolit, slab de inger si de credinta, declara impreuna cu 38 protopopi romani ca se unesc cu biserica romano-catolica, voind, dupa cum ziceau dansii, *„sa traiasca cu aceleasi privilegii cu cari traiesc membrii si preotii bisericei catolice”*.

Istoricul Nic. Densusianu, el insusi fiu al bisericei romane-unite, caracterizeaza in modul urmator acest insemnat si gresit pas facut de Romanii ardeleni, care a fost, este si va fi totdeauna cea mai serioasa piedica la desavarsirea unirei tuturor sufletelor romanesti:

„Dar unirea din 1698 fu un *pas gresit al Românilor de peste Carpati.* Prin actul dela 1698, mitropolitul Atanase si clerul din Transilvania sacrificara integritatea bisericei române pentru o simpla speranta a unor drepturi politice si civile”, drepturi care, mai curand sau mai tarziu, se puteau castiga si pe alta cale. *Si in fapt unirea cu biserica Romei nu schimba de loc pozitia sociala si politica a Românilor*

din Transilvania. Biserica româna a ramas si de aci inainte numai biserica tolerata, natiunea româna o natiune fara drepturi politice, *preotii uniti iobagi ai nobililor*, fara de privilegii si fara venituri, poporul fara reprezentanti in camera Transilvaniei, oficiile țării distribuite numai la aderentii celor patru religiuni (catolica, luterana, calvina si unitara) si *fara nici o consideratiune la religiunea romana unita*, iar poporul român, care nu voi sa treaca la unire, lipsit de biserici, lipsit de episcopi si persecutat in toate modurile si pe toate caile de guvernul din Transilvania si de guvernul central din Viena, asa ca *unirea cu biserica Romei*, care se facuse din simple motive politice, *nu aduse deloc rezultatele, pe cari le sperase mitropolitul Atanase si clerul roman dela 1698.*

Intr-adevar desilusia a venit repede si a fost mare si cruda. Trista patanie a episcopului Inocentiu Micu Clain, care pentru ca formulase un program intreg de revendicari nationale, cerand Curtii din Viena egala indreptatire a Românilor din Ardeal, si-a atras disgratia din partea ei si surghiunul la Roma, precum si patania batranului episcop Grigore Maior, care si dansul a fost silit sa se retraga din scaunul episcopal la 1782, dovedesc cu prisosinta grozava desilusie, care a lasat sa se intrevada aurora revolutiunei lui Horia.

CAPITOLUL XXVIII
ASUPRIRILE ÎNDURATE DE ROMÂNII DIN MUNȚII ABRUDULUI ŞI DRUMURILE LUI HORIA LA ÎMPĂRATUL

Populația româneasca din munții Abrudului, compusă din minieri şi castrensi, s-a bucurat încă din vechime de anumite drepturi şi libertăți. Pe la anul 1547 aflăm aici pe un Iacob, ca voevod al Românilor din munții Abrudului.

În vremurile vechi castrensii din Abrud şi jur erau obligați ca, pe lângă serviciile militare, să dea regilor Ungariei un anumit număr de piei de vulpe, de jder, de veverițe, apoi dijme din oi şi miei, venituri cari, dupa desfacerea Transilvaniei de Ungaria (1326), trecură toate în posesia principilor transilvani. Mai târziu pentru impozitele în natură se introdusese o taxă de răscumparare în bani.

Dar dela 1715 încoace Românii din munții Abrudului începură, încetul cu încetul, să fie considerați ca iobagi ai statului, taxa în bani fu privită ca o taxă pentru răscumpararea sarcinelor iobăgeşti şi întreg teritoriul munților cu casele, grădinile şi arăturile muntenilor fu declarat ca domeniu al statului – şi cum se afla încă din vechime instituită la Zlatna o administrație publică pentru încasarea diferitelor venituri, întreg teritoriul munților se numi domeniul Zlatnei.

În anul 1775 intervine în situația muntenilor o schimbare şi mai nenorocită şi anume taxa de răscumpărare, pe care aveau s-o plătească Românii din munții Abrudului, se măreşte în 1775 de la 5859 florini anual la 14.769 florini, iar în 1783 la 21.555 florini. Şi calamitatea era că pe lângă această taxă, în care se credea că sunt

cuprinse toate obligaţiunile feudale ale muntenilor, li se mai pusese în spinare o mulţime de alte contribuţiuni, precum şi zile de lucru, astfel că Românii din munţii Abrudului, iobagi ai Statului, ajunseră într-o situaţiune mai de plâns decât iobagii nobilimei şi adică lipsiţi de munţi, de vechiul lor patrimoniu, fără pământuri de arătură, fără grădini, fără fânaţe, supuşi la robote sau la zile de lucru şi pe deasupra supuşi şi la plata unei enorme taxe domeniale. Obligaţiunile duble în bani şi în natură pentru aceleaşi servicii.

Din această cauză s-au întâmplat o mulţime de conflicte între populaţie şi funcţionarii domeniului. În anul 1778 locuitorii comunelor Vidra, Câmpeni, Bistra şi Râul mare – aceasta din urmă cuprindea pe atunci satele Albac, Secătura, Scărişoara şi Ponorelul – se plâng printr-o numeroasă deputaţiune la guvernul transilvan din Sibiu în contra diferitelor abuzuri. În loc de dreptate, membrii deputaţiunei se văzura daţi în judecată penală fiindcă au turburat liniştea autorităţilor din Sibiu, - căci iobagii n-aveau nici măcar dreptul să reclame în contra asupritorilor – şi condamnaţi a suferi unii câte 25 bastoane, iar alţii câte 12, plus suportarea cheltuielilor de judecată. Deputatul Gavril Todea, bătrân de 80 ani, a şi murit în urma bătăii.

Românii din munţii Abrudului, convingându-se că la guvernul transilvan în zadar cer dreptate, şi trimit mai multe deputaţiuni la Viena, la împărăteasa Maria Tereza, şi apoi la succesorul ei, la împăratul Iosif II, având aproape întotdeauna în fruntea lor pe ţăranul iscusit din Albac Ursu Nicola, zis Horia, şi pe Ion Cloşca din Cărpeniş.

În interesul adevărului istoric trebue să mărturisim că împăratul Iosif II, care a domnit dela 1780 până la 1790, a fost cel mai luminat domnitor al epocei sale. Era milos cu

poporul de jos şi Românilor le-a arătat totdeauna multă bună-voință. Din nenorocire, actele sale erau sabotate cu viclenie de către autoritățile ungureşti, ori de câte ori ele conțineau dispozițiuni favorabile Românilor. El a călătorit în două rânduri prin Ardeal ca să cunoască situația, ascultând plângerile poporului, mai întâiu în 1773, ca moştenitor la tronului şi regent, şi apoi în 1783 ca împărat, când a fost şi la Alba Iulia şi Zlatna, fiind singurul Habsburg, care de la 1691, când Transilvania ajunse sub domnia casei austriace, a ținut să viziteze această țară atât de ruinată prin păcatele feudalității ungureşti.

Pe atunci se agita în politica internațională a Europei următorul plan grandios, făurit de împărăteasa Ecaterina II a Rusiei ca pe ruinele imperiului turcesc să se ridice din nou statul independent, cunoscut în vechime sub numele Dacia, care urma să se formeze din principatele Moldovei şi Munteniei, apoi din Basarabi, sub sceptrul unui principe de religie ortodoxă şi având ca frontiere Nistrul şi Marea Neagra înspre Rusia, apoi Dunărea şi Oltul dinspre Austria. Scopul împărătesei Ecaterina II prin acest plan, care fu acceptat şi de imparatul Iosif II la 13 Noembrie 1782, era ca să nu mai fie nici o vecinătate între Rusia, Austria şi între noul stat, care urma să se înalțe pe ruinele imperiului turcesc.

Întocmai ca în prima sa călătorie făcută în Ardeal în 1773, tânărul împărat primi şi în a doua sa vizită prin Ardeal o mulțime de petițiuni, în special de la iobagii români. Cu acest prilej, aflându-se la Sibiu, a declarat de ştearsă robia personală a iobagilor din Ardeal, zicând: “ca să înceteze odată peste tot locul această degradatoare stare de sclavie a omenirii”. Dar nobila sa intențiune întâmpinând o vehementă opozițiune din partea nobilimii

maghiare şi din partea cancelariei aulice, desfiinţarea iobăgiei a rămas şi de astă dată o simplă dorinţă neexecutată.

Ambele călătorii ale împăratului Iosif II în Transilvania au lăsat o adâncă impresiune în inima ţăranului român, care i se adresa prin diferite deputaţiuni cu plângerile sale totdeauna plin de încredere.

Plângerile muntenilor, înaintate prin aceste deputaţiuni în anii 1779-1782 fie Curtei imperiale, fie cancelariei aulice, erau următoarele:

a) Că pe lângă taxa domenială, care în anii din urmă fusese urcată în mod excesiv, li s-a interzis dreptul de păşunat, dreptul de a tăia lemne de construcţie şi li s-au impus să facă o mulţime de lucrari ilegale şi anume: să taie 13.182 stânjeni de lemne pentru domeniu, pe care să le şi transporte la locurile de consumaţiune, să cosească fâneţele Statului, să strângă şi să transporte fânul, să ducă vinul şi rachiul (vinarsul) până la Zlatna, depărtare de câte 3-4 zile pentru unele comune, să transporte fer de la Hunedoara pentru stabilimentele minelor statului, precum şi orz din Ungaria pentru berăria statului, depărtare de câte 10-12 zile, să sape un canal lung cât toate zilele – şi toate aceste lucrări să le faca gratuit sau pe lângă o plată mizerabilă.

b) Că întreg ţinutul munţilor Abrudului fiind un pământ neroditor, locuitorii aveau mai înainte dreptul să-şi aducă alimente (grâu, orz, porumb etc.) din Ungaria, libere de orice vamă, iar acum sunt siliţi să le cumpere cu preţ îndoit de la arendaşul domeniului.

c) Că preoţii sunt supuşi la taxe şi servicii feudale la fel cu iobagii.

d) Că s-au luat bisericele din proprietatea ortodoxilor şi s-au dat la uniţi.

e) Că drepturile şi libertăţile proprietarilor de mine şi ale minerilor nu se mai respectă.
f) Că dacă moare un locuitor din munţi, atunci rudele mai apropiate sunt forţate să plătească funcţionarilor domeniali întreg preţul averii ce li se transmite.
g) Că li s-a impus să dea pentru armată diferite lucruri, pe cari ei trebue să le cumpere cu bani şi pentru cari nu li se dă nici o plată.
h) Că primarii din comunele Râul mare, Vidra, Câmpeni şi Bistra au încasat de pe spinarea locuitorilor suma de 14.491 florini, sub titlul de cheltuieli de cancelarie, şi tot sub acest titlu a luat de pe dânşii subprefectul Komaromi suma de 8388 florini.
i) În fine că mai mulţi deputaţi, cari au înaintat plângeri la guvernul din Sibiu şi Curţii imperiale din Viena, au fost pedepsiţi, unii cu amenzi în bani de câte 100-200 florini, iar alţii au fost închişi şi bătuţi ca nişte tâlhari la trei hotare, ca Petru Nicola şi bătrânul Găvrilă Todea.

Toate aceste petiţiuni au fost trimise de Curtea imperială şi de cancelaria aulică guvernului din Sibiu cu ordinul de a se cerceta veracitatea lor şi, în caz de adevăr, să indice şi măsurile pentru încetarea nelegiuirilor.

Este de prisos să spunem că ancheta, deşi ordonată de împărat, a fost tot amânată, iar deputaţii comunelor erau mereu urmăriţi, închişi şi maltrataţi, astfel că neputându-se obţine nici o uşurare, isbucnirea revoluţiei, la 1784, se părea a fi singura mântuire.

Preludiul acestei serioase mişcări populare a fost scandalul făcut de Moţi în ziua de 24 Maiu 1782, la Câmpeni, cu ocazia târgului de ţară.
Iată motivul scandalului: Până în anul 1778, Românii din munţii Abrudului se bucurau de dreptul de cârciumărit,

putând vinde fiecare vin sau rachiu, dacă credea că cu modul acesta poate câştiga ceva. Se plătea numai o mică taxă, zisă de răscumparare. În anul 1778 administraţia financiară din Transilvania înfiinţează sistemul licenţelor de băuturi, punând pentru toţi locuitorii din munţii Abrudului, cari se ocupau cu cârciumăritul, o taxă fiscală de 1 creiţar şi jumătate pentru vadra de vin şi 1 creiţar pentru vadra de rachiu. Muntenii plătiau acum de două ori impozitul dreptului de cârciumărit, întâiu ca răscumpărare şi al doilea rând ca licenţă.

În anul 1781 dreptul de cârciumărit în munţii Abrudului fu dat în arendă la doi Armeni cu numele Martin Bosniac şi Martin Patrubani, pe termen de 6 ani şi cu preţul de 12.000 florini annual. Aceşti arendaşi lacomi interziseră locuitorilor de a mai exercita cârciumăritul în particular şi prin agenţi d-ai lor confiscau orice băutură găsiau pe la oameni, pe cari îi şi amendau. Severitatea arendaşilor armeni a mers pân-acolo, încât la Abrud, în timpul Paştelor din anul 1782, confiscă şi o sticlă cu vin trimisă de un credincios din Abrud-sat preotului local ca să cuminece pe locuitorii comunei.

În ziua de 24 Maiu 1782, cu ocazia târgului de ţară din Câmpeni, locuitorii din comunele Râul Mare, Vidra, Câmpeni şi Bistra, conform unui vechiu drept, aduseră şi ei băuturi spre vânzare. Dar arendaşii armeni se opuseră prin oamenii lor, pe cari îi înarmaseră cu lănci, pistoale şi puşti, împiedicând orice amestec al muntenilor în dreptul lor de cârciumărit. O scânteie trebuia să aprindă focul – şi scânteia o dete un servitor al arendaşilor, care alergând călare în fuga mare prin târg, trânti la pământ o femeie din Hălmagiu, care vindea nuci, apoi călcă cu calul în picioare pe un ţăran din Zarand, care-şi aşeza într-un sac lâna ce o

cumpărase în târg. Dar ţăranul din Zarand, sculându-se înfuriat de sub picioarele calului, puse repede mâna pe o săcure, sări îndată la un butoiu cu vin al arendaşilor armeni, spărgându-i fundul şi vărsându-i băutura.

Un alt ţăran, cu numele Iacob Zahuţ din Râul Mare, care adusese mied de vânzare în târg, fiind luat de servitorii arendaşilor cu înjurături şi lovituri cu patul puştei şi dus la inspectorul domeniului, se întâlneşte cu românul din Zarand tocmai când acesta spărgea butoiul cu vin al Armenilor arendaşi şi apoi dând chiote prin târg, se strânge o mulţime de ţărani, cari sar cu toţii la butoaiele arendaşilor, spărgându-le şi vărsându-le toată băutura.

În faţa acestei scene şi a furiei mulţimei, cârciumarii şi servitorii arendaşilor fug imediat din târg, de frică de a nu fi masacraţi.

Acest incident a dat însă prilej guvernului transilvan să pedepsească cu moartea pe autorii scandalului, în care muntenii îşi apărau un drept al lor şi pentru care dânşii mai plăteau statului şi o taxă de răscumparare. Într-adevăr, 23 de primari şi consilieri comunali sunt condamnaţi de judecata forului domenial din Zlatna la câte 25-100 bastoane şi cu 3 luni până la 2 ani de închisoare, iar alţi 5, ca autori principali şi sub motivul că au agitat poporul să trimită deputaţiuni la Viena, sunt condamnaţi la moarte. Unul din aceştia, cu numele Dumitru Todea, a fost condamnat şi la tortură înainte de executare, iar după executare să i se taie capul, corpul să i se despice în 4 părţi, iar bucăţile să i se pună în ţeapă.

Astfel terorismul era la culme în munţii Abrudului.

În cursul lunei Maiu 1783 o nouă deputaţiune a Moţilor lua drumul Vienei ca să se plângă despre multele abuzuri şi cruzimi şi totodată să ceară scăparea vieţei celor

5 locuitori condamnați la moarte, precum şi ordin ca deputații lor să nu mai fie arestați de către funcționarii domeniului pentru faptul că reclamă dreptate la Curtea împărătească.

La 7 Iunie 1783 împăratul dete ordin guvernului din Transilvania ca nici locuitorii din munții Abrudului şi nici deputații lor să nu mai fie urmăriți pentru plângerile ce le-au înaintat la Viena şi nici să se execute vreo sentință de moarte asupra lor. Cu toate acestea, sentința forului domenial din Zlatna fu executată în mare parte asupra muntenilor. Numai pedeapsa cu moarte fu schimbata în închisoare dela 1-2 ani şi câte 50-100 bastoane.

În luna Noembrie 1783, Horia, deputatul țăranilor din Râul Mare (Albac), şi Closca, deputatul țăranilor din Cărpeniş, Abrud, Bucium etc. pleacă pentru a treia oara la Viena (NOTA 1). De astă dată deputații Moților sunt siliți să aştepte luni întregi în capitala Austriei, deoarece împăratul Iosif II era plecat la Roma, în Italia, de unde se întoarse la 10 Martie 1784. La 1 Aprilie acelaşi an, Horia fu primit în audiență de împărat, căruia îi prezintă o nouă petițiune în numele comunelor Râul Mare, Vidra, Câmpeni, Bistra, Mişca, Baia de Criş, Bucium, Abrud şi Cărpeniş şi prin care locuitorii se plângeau că cu toate rugăciunile lor înaintate în diferite rânduri la Curtea imperială, ei n-au putut să obțina nici o uşurare.

Nota 1) Rubin Patiția, fost avocat în Câmpeni, susține în cartea sa: "Munții nostri, Țara Țopilor", că Horia a fost de 4 ori la Viena: în 1779, în 1780 şi fără a preciza data călătoriei a treia, spune că a patra călătorie a făcut-o în anul 1783, în postul Crăciunului. Drumul pe jos, la dus şi la întors, comptând 2 luni, Horia a fost primit pentru ultima oară în audiență de împăratul Iosif II la 1 Aprilie 1784.

În 13 Aprilie 1784, împăratul comunică guvernului transilvan ca până la hotărârea sa în ceea ce priveşte ancheta ordonată încă în anul 1780, locuitorii comunelor suplicante, ca şi deputatii lor, să nu mai fie arestați, iar cei închişi pentru plângerile făcute să fie imediat puşi în libertate.

Această audiență a lui Horia la împăratul din primăvara anului 1784 joacă un rol important în tot cursul memorabilei revoluțiuni ce i-a urmat. Într-adevăr, este fapt pozitiv că Horia, îndată după întoarcerea sa acasă, începu să agite pe țăranii din Ardeal, mai întâiu în secret şi mai târziu pe față, spunându-le că împăratul în repetate rânduri a dat ordine în Transilvania în semnul că țăranii să nu mai facă servicii în măsura de pân-aci, dar că nobilii şi autoritățile nu vor să respecte cuvântul împărătesc şi să-l aducă la cunoştința iobagilor; că din această cauză împăratul a dat ordin să se militarizeze țara întreagă şi iobagii să capete arme; că dânsul are hârtii de la împăratul în care se ordonă ca țăranii să nu mai facă de aci înainte servicii nobililor, ci numai împăratului; că monarchul nu ştie nimic de puzderia de impozite aruncate de nobilime şi de funcționari numai asupra iobagilor, în folosul lor propriu şi fără ştirea împăratului, şi că deoarece nobilimea nu vrea să comunice țăranilor ordinele date pentru uşurarea lor, împăratul l-a autorizat pe el ca să răscoale pe Românii din Ardeal şi cu ajutorul lor să extermine pe toți magnații, pe toți nobilii şi pe ceilalți Unguri, să le prădeze şi prefacă în cenuşă toate curțile şi averile, aşa ca să nu mai rămână piatră pe piatră, căci aceasta este voința şi porunca împăratului.

Spre a convinge țărănimea că toate acestea sunt adevărate, Horia se prezintă în fața poporului cu o cruce

mică aurită, pe care se află şi chipul împăratului Iosif II şi pe care, zicea el, i-a dat-o însuşi împăratul pentru ca Românii să aibă deplină încredere în cuvintele sale şi pentru ca soldații din armata imperială să nu tragă asupra lor, îndată ce vor vedea semnul crucii.

Fără îndoială, cuvintele lui Horia au găsit toată încrederea în rândurile țărănimei ardelene, producând în acelaşi timp o mare consternare printre toți nobilii Ardealului cari, ştiind antipatia împăratului față de ei, credeau că trebue să existe un sâmbure de adevăr în cuvintele: "cu voia şi cu porunca împăratului".

Este de remarcat că în primăvara anului 1784, pe când Horia ținea acest limbagiu țăranilor români, aceştia erau în plină agitațiune din cauza conscripțiunei militare, ordonată încă la 1761, sub împărăteasa Maria Tereza, în scopul înființărei pe lângă granițele Ardealului a mai multor regimente de grăniceri. Lucru foarte natural, locuitorii comunelor româneşti alergau cu droaia să se înscrie în aceste regimente, ştiind bine că astfel scapă de iobagie, devin oameni liberi şi proprietari de pământ, având o singură obligațiune: să apere granițele țărei în timp de pace şi în timp de războiu.

Cuvintele lui Horia, puse în gura împăratului şi spuse țăranilor în semnul crucii, prindeau de minune şi scânteia revoluției încolțise în aproape toate masele țărăneşti. Comunele iobăgeşti, la auzul svonului că împăratul voeşte să militarizeze țara întreagă, începură a alerga la ofițerii din Alba Iulia ca să ceară arme şi să-şi înscrie flăcăii ca militari. Începutul îl făcură țăranii din comuna Hăpria, județul Alba, apoi urmară cei din comunele vecine: Henig, Straja, Dumitra şi Vingard şi în scurt timp veniră şi țăranii din comitatele vecine, căci

nimeni nu voia să mai fie iobag. În decurs de 4 săptămâni (15 Iulie - 15 August) 81 comune din județele Alba, Turda, Zarand şi Cetatea-de-baltă se înscriseseră la Alba Iulia. O asemenea mişcare se ivi repede şi în Țara Hațegului.

Comunele iobăgeşti, îndată după înscriere, începură să refuze nobililor orice servicii şi orice plată de taxe feudale. În unele localități, iritațiunea născută între țărani şi nobili, în urma conscripției militare, ajunsese până la acte de violență.

În fața acestei situațiuni, baronul S. Bruckenthal, guvernatorul Ardealului, văzând că conscripția se începuse din partea armatei fără ştirea guvernului, că turburările iau un caracter din ce în ce mai serios, decise să declare întreaga această operațiune fără nici o valoare şi să ordone țăranilor ca să continue serviciile iobăgeşti, ceea ce spori şi mai îngrijorător agitațiunea printre țărani.

Tendințele revoluționare se manifestau în toate părțile. Prin unele sate țăranii declarau în public că "țara asta e a Românilor şi nu a Ungurilor şi că dacă vor căpăta ei arme în mână, vor alunga de pe pământurile lor pe Unguri şi pe domnii feudali!".

În toamna anului 1784 o conspirațiune țărănească aprinse uşor focul în țara Moților. Capii conspirațiunei erau cei trei căpitani: Horia, Cloşca şi Crişan.

Capul revoluției Ursu Nicola sau Horia era din Albac, sat aparținător pe atunci comunei Râul Mare, iobag al statului, în vârstă de 54 ani pe timpul revoluției. Adevăratul său nume era Vasile Nicola, după cum singur declara în testamentul său. Ursu era numai o numire particulară, conform unui obiceiu la țăranii din munții Abrudului de a da băeților numele de Urs în locul numelui de botez, iar numele de Horia era un epitet popular dat de

Moţi pentrucă îi plăcea să cânte, să horească. Deştept, vorbăreţ, simpatic ca înfăţişare, constant şi foarte hotărât, mai ales faţă de duşmanii ţăranilor, Horia fusese un fel de apărător al ţăranilor pe la judecătoriile comunale din munţii Abrudului. Sărac lipit, căci n-avea decât o casuta (NOTA 2) de bârne late de brad (pe care am vizitat-o şi eu în vara anului 1885 într-o excursie şcolară), era înzestrat în schimb cu multe cunoştinţe practice, câştigate în viaţa sa agitată şi în călătoriile sale pela Viena. Horia se bucura de o imensă popularitate, mai ales printre iobagii comunelor de pe văile Arieşului Mare şi Arieşului Mic. Din căsătoria cu soţia sa Ilina a avut doi copii: pe Ion, care a fost şi dânsul vice-căpitan pe vremea revoluţiei, şi pe Luca.

Al douilea căpitan al revoluţiei a fost Ion Cloşca, cel mai intim prieten al lui Horia. Cloşca, ca şi Horia, era iobag al statului din comuna Cărpeniş, lângă Abrud. Numele său adevărat era Ion Oargă, iar Cloşca, un simplu epitet popular, i s-a dat în glumă de consătenii săi, conform uzului românesc de a i se da fiecăruia câte o poreclă. Inteligent, concentrat şi curagios, Cloşca câştigase încă de tânăr iubirea ţăranilor din comunele Cărpeniş, Abrud şi Bucium, care în trei rânduri îl trimiseseră ca deputat al lor la Curtea din Viena. Mai întâiu a fost trimis în anul 1779, când avea numai 32 de ani. Ceva mai înstărit decât Horia, poseda o casă mai bună pe o coastă lângă drumul ce duce dela Abrud la Câmpeni, anume pe coasta Cloşceştilor, apoi câteva locuri de arătura, şi fâneţe. Pe soţia lui o chema Marina, pe fratele său Teodor Oargă, iar pe soru-sa Achimia.

Nota 2) Casa era situată pe dealul Fericetului, aproape de culme, şi s-a păstrat până în anul 1898.

În fine al treilea căpitan, George Crişan, era tot iobag al statului din comuna Cărpeniş, având pe vremea revoluției etatea de 52 de ani. Mândru şi impunător, sever şi hotărât. Numele său adevărat era Marcu Giurgiu, originar din comuna Vaca, județul Zarandului, adică de pe Valea Crişului Alb, ceeace i-a adus numele de Crişan din partea muntenilor. La Cărpeniş a ajuns prin însurătoare. Fost soldat în armată, unde disciplina militară i-a înăsprit şi mai mult natura sa de fer, pe care a dovedit-o în mijlocul crâncenelor vărsări de sânge comise de el şi oamenii lui în contra nobililor din comitatul Zarandului.

Este interesant de amintit că în afară de Horia, Cloşca şi Crişan mai apare în primele zile ale revoluției încă un al patrulea căpitan, un bărbat de statură înaltă, cam de 50 de ani, cu față negricioasă, purtând pe cap o chiveră roşie de soldat, încins cu o sabie lungă şi purtând două pistoale la brâu. Acest căpitan a fost prezentat în fața poporului din Bucium (la 8 şi 9 Nov. 1784) de către însuşi Horia, care îi zicea "căpitan". Toate ordinele date de Horia, el le-a înăsprit şi mai mult. Este însă curios că acest căpitan plecând în ziua de 9 Novembre din Bucium în comuna Muşca, el dispare de pe teatrul revoluției pentru totdeauna.

Cine şi de unde era acest căpitan, nu s-a stabilit nimic precis până azi. După unele manuscrise contimporane, el ar fi fost un ofițer rus cu numele de Mihai Poperski sau Popescu, dânsul declarând odată că ar fi din Bucureşti, iar altă dată dela Iaşi.

CAPITOLUL XXIX
REVOLUȚIA LUI HORIA ŞI ÎNĂBUŞIREA EI

Am spus în capitolul precedent că revoluția lui Horia s-a pornit în urma unei conspirațiuni şi că capii conspirației erau cei trei căpitani: Horia, Cloşca şi Crişan. Asupra faptului cum s-au legat ei între ei aceşti trei căpitani şi ce fel de înțelegere s-a stabilit între dânşii, istoria tace, precum tac şi interogatoriile ce li s-au luat cu ocazia judecării lor. Ceea ce se ştie precis este că toți țăranii, cari s-au înscris sub steagul lor, au depus jurământ de credință şi că revoluția urmărea două scopuri: unul politic şi altul social. Politic, pentru că căpitanii țăranilor voiau să întindă revoluția peste toată Transilvania, să suprime pe toți nobilii şi Ungurii şi să-i forțeze a se face români, primind religia românească ortodoxă. Cu aceasta ei voiau să pună capăt domniei ungureşti din Ardeal şi țara să ajungă sub puterea preponderentă a elementului românesc, sub sceptrul Casei de Habsburg.

În ce priveşte caracterul social al revoluției, el rezultă din următoarele cereri ale țăranilor:

1. Poporul român să fie liber de iobăgie.
2. Nobilime să nu mai fie, iar nobilii să plătească dări întocmai ca şi poporul țăran.
3. Românii să capete arme şi să fie militari, deci înarmare națională.
4. Pământul nobililor să se împartă la țărani.

Ideile revoluțiunei erau deci tradiționale, pe baza dreptului istoric, adică a vechimei Românilor în Transilvania.

Cum a isbucnit revoluția? Ea a fost precipitată

întâiu de teama lui Horia că conspiraţiunea să nu fie trădată şi al douilea de neliniştea acestuia, care se ştia urmărit spre a fi arestat încă din anul 1782. Ţăranii din judeţele Zarand şi Hunedoara voiau să înceapă revoluţia în ziua de Bobotează a anului 1785, iar ţăranii din comitatul Albei în luna lui Maiu acelaşi an.

Joi, 28 Octombre 1784, fiind zi de târg la Brad (comitatul Zarandului), îşi face apariţia aici căpitanul Crişan, ca trimis din partea lui Horia, şi ascuns sub podul de peste Criş chiamă la dânsul pe mai mulţi ţărani din diferite sate, cărora le spune că Horia a fost la Viena la împăratul, de la care a adus ordin ca ţăranii români să capete arme şi să nu mai facă nici un serviciu nobililor. Spre încredinţare, Crişan arătă ţăranilor crucea de aur a lui Horia şi-i invită ca pe Dumineca viitoare, 31 Octombre, să vină din fiecare sat câte 3 sau 4 ţărani la biserica din Mesteacăn ca să asculte porunca împărătească.

În ziua de 31 Octombre se adunase în secret la biserica din Mesteacăn vreo 600 ţărani din districtul Zarandului, al Hunedoarei şi din munţii Abrudului. La adunarea aceasta, Crişan înfăţişă ţăranilor crucea de aur şi o scrisoare, apoi le făcu cunoscut că Horia fiind bolnav, nu poate asista la adunare, dar că l-a însărcinat pe dânsul să vină şi să le spuna că, din ordinul împăratului Iosif II, să se ducă cu toţii la Alba Iulia ca să primească arme şi să fie grăniceri, împăratul lăsând la libera voie a fiecăruia sau de a fi militar, deci scăpat de iobagie, sau de a face şi de aci înainte serviciu de iobagi pe seama nobililor.

În ziua de 1 Novembre ţăranii întruniţi la Mesteacăn ajung, în drumul lor spre Alba Iulia ca să primească arme, în satul Curechiu, însă în număr cu mult mai considerabil. Mulţimea poporului crescuse enorm. În

aceiaşi zi, noaptea târziu, sosiră la Curechiu subprefecții Mihai Gal din Baia de Criş şi Wolfgang Nalaczi din Brad, însoțiți de o gardă de 4 soldați, ca să prindă pe căpeteniile țăranilor, în special pe Crişan. Dar mulțimea de țărani, aflând de veste, dau alarma prin chiote, trag clopotele de la biserică şi se aruncă din toate părțile şi cu ceeace apucară în mâini asupra celor doui subprefecți, pe cari îi uciseră pe loc. Gornicul Petru Kara din Criştior, spionul nobililor, fu prins şi executat imediat din ordinul lui Crişan, iar cei 4 soldați fură desarmați, bătuți şi apoi puşi în libertate.

Revoluția era acum proclamată.

Primul atac al țăranilor răsculați fu dat asupra nobilimei din Criştior, în ziua de Marți dimineața, 2 Novembre, când cu o furie vehementă țăranii dau năvala asupra curților nobililor şi execută 17 persoane din nobilimea de aici, printe cari 12 membri ai vechei familii Kristyori, de origine română, dar cu timpul catolicizați şi maghiarizați. Puțini nobili scăpară cu fuga prin păduri, iar ceilalți, bărbați, femei şi copii fură făcuți prisonieri şi apoi cu toții botezați în religia română ortodoxă de către preotul Const. Turciu, zis şi Popa Costan.

Din Criştior trupa țăranilor răsculați se împărți în două: o parte apucă drumul spre Mihăleni, iar căpitanul Crişan cu oamenii săi atacă în aceiaşi zi după amiazi nobilimea din orăşelul Brad. Cei mai mulți dintre nobili aici refugiându-se în turnul bisericei reformate, sunt dați jos de mulțimea înfuriată, care execută pe loc pe mai mulți dintr-înşii, iar pe alții îi grațiază după ce primesc să se boteze în religia românească. Aici au căzut victime ale furiei populare şi mai mulți negustori evrei, dintre cari unii au fost şi ei botezați.

Acum țăranii începură a se ridica în masă în toate

părţile Zarandului. Cete noui de ţărani sosiau pe fiecare oră în trupa lui Crişan.

Din Brad mulţimea ţăranilor se diviză iar în mai multe părţi, apucând fiecare trupă câte o direcţie diferită prin toate colţurile Zarandului. În ziua de 5 Noembrie căpitanul Crişan atacă curţile nobilimei din comuna Ribiţa, unde, după o luptă înverşunată, în care sunt ucişi 7 oameni din trupa lui Crişan, Românii ucid şi execută 42 persoane, nobili şi particulari.

Trupa ţăranilor, care plecase Marţi la amiazi, 2 Noembre, din Criştior, ajung în aceeaşi zi în comuna Mihăleni. Singurul nobil de aici Ladislau Csiszar, auzind că ţăranii răsculaţi vin asupra sa, încearcă să fugă repede cu familia prin păduri, dar abia face câţiva paşi de acasă şi este prins cu toată familia şi executat cu doui copii ai săi şi cu un frate al său. Soţia lui Csiszar, care era fiica fostului prefect baronul Hollaky, o femeie tânără şi foarte frumoasă, îmbracată în haine ţărăneşti, la propunerea preotului ortodox din Mihăleni, se ascunde în podul bisericei române. Descoperită fiind a doua zi de doui iobagi, aceştia o duc în biserică, unde o forţează să depună jurământ că se leapădă de religia catolică şi trece la religia românească. A doua zi, Joi, nefericita femeie aflând că vine şi Crişan cu trupa sa la Mihăleni, fuge prin păduri, dar este prinsă de ţăranii răsculaţi, cari acum voiau s-o execute. Dar lui Crişan i se făcu milă de ea şi o lăsă în viaţă cu condiţiunea, cum se plânge dânsa, ca să se boteze din nou. Trista soarte a acestei femei a format obiectul unei descrieri sentimentale din partea istoricului transilvan, abatele Iosif Carol Eder, care spune că în timpul acela era o crimă în ochii ţăranilor români de a se fi născut cineva din sânge unguresc.

Tot Joi, 4 Novembre, altă ceată de ţărani atacă nobilimea şi populaţia ungurească din Baia de Criş. Aici distrug mănăstirea călugărilor franciscani, botează în religia românească pe văduva subprefectului Mihai Gal, ucis la Curechiu cu două zile mai înainte, şi o mărită după un iobag român; ucid pe advocatul O. Szentkiralyi, apoi pe un curier al comitatului şi pe un nobil cu numele Iosif Kis. În acelaşi timp sentinelele răsculaţilor din satul Târnava prind pe o femeie din Beiuş cu numele Eva Ajtal, care călătoria la părinţii săi în Abrud şi pe care ţăranii voiau s-o execute, crezând că e unguroaică, cum şi era de fapt. Femeia însă scăpă de la moarte, declarând că e româncă, dar spre convingerea ţăranilor ea trebui să spună în româneşte rugăciunea "Tatăl nostru".

În timp de 4 zile (dela 2-5 Novembre 1784), mai sunt atacate curţile nobililor din satele Trestia, Lunca, Luncoiul de Sus, Luncoiul de Jos, Ociu, Hălmagiu, Hălmăgel, Pleşcuta, Ţărmure, Tomeşti, Sălişte etc., aşa că întreg comitatul Zarandului ajunse în posesia ţăranilor răsculaţi şi afară de autoritatea lui Horia şi Crişan nu mai exista nici un fel de autoritate.

Ţăranii, înfuriaţi şi înrăiţi de nedereptăţile seculare sufeirte din partea Ungurilor, deveniseră surzi şi muţi la rugăciunile şi lacrămile "domnilor lor", adică a proprietarilor de pământ, pe cari acum îi legau cu lanţuri de carul cu boi şi aşa îi duceau la capul satului, unde îi dau pe mâna Ţiganilor ca să-i execute şi înmormânteze. În general, aspectul revoluţiunei nu era numai în contra nobilimei, ci în contra întregului element unguresc. Era o tragică răsbunare a trecutului.

Repede de tot, mişcarea revoluţionară începută în comitatul Zarandului se întinse şi în comitatul Hunedoarei.

În ziua de 4 Novembre cete de țărani prefăcură în cenuşă castelul baronului Anton Iosica din Brabişca, pe valea Murăşului, iar în cele 2 zile următoare țăranii distruseră şi arseră toate curțile nobililor din comunele Sulighet, Bretea, Ilia, Sârbi, Gura-Sada, Tătăreşti, Lesnic, Dobra, Roşcani, Geoagiul de Jos etc. O mulțime de nobili şi preoți unguri fură executați şi pe aci. Țăranii, cari trecuseră din Zarand, puseră numai decât în mişcare şi pe iobagii de pe Valea Streiului şi din Țara Hațegului, unde deasemenea mulțimea țăranilor răsculați devastează şi dă foc edificiilor nobililor din aproape toate comunele până la granița țărei româneşti.

În ziua de Vineri, 5 Novembre, valurile distrugătoare ale revoluției ajunseră la marginea oraşului Deva, capitala județului Hunedoara, al cărei atac se hotărî pentru ziua de 6 Novembre. Prima încercare nu reuşi, deoarece soldații din armata imperială li se opuse, trăgând focuri peste capetele țăranilor. A doua încercare din ziua de 7 Novembre fu şi mai nenorocoasă, fiindcă țăranii, văzându-se atacați de 70 soldați grăniceri şi 74 husari români, dupa o mică rezistență, ajunseră în confuziune – căci nu se aşteptau la focul armelor din partea soldaților împăratului – şi începură a se retrage în desordine spre malurile Murăşului, urmăriți de armata imperială şi 22 nobili unguri călare. Un număr de 72 țărani români fură parte tăiați, parte aruncați şi înecați în apele Murăşului, iar 44 căzură prisonieri. Douăzeci de inşi din aceşti prisonieri au fost executați, tăindu-li-se capul cu sabia, în ziua de Luni, 8 Novembre, în dosul fortăreței de lângă drumul ce duce la Dobra. A doua zi au mai fost executați alți 14 prisonieri, precum şi 22 țărani prinşi cu ocazia devastării curții baronului Anton Orban din Binținți. În două zile nobilimea din Deva făcu să cază capul prin paloş (sabie) a 56 țărani

români, lipsiți cu totul de dreptul de apel şi unii dintre ei străini cu totul de revoluție, precum a fost cazul țăranului Alex. Morariu din Jibot.

“Scenele petrecute cu ocazia acestor executări, spune N. Densusianu, erau atât de înfiorătoare, încât condamnații se îmbulzeau singuri înainte spre a fi decapitați cât mai degrabă”.

În urma atacului nereuşit dela Deva, Horia, primul căpitan al revoluției, adresă în ziua de 11 Novembre 1784, nobilimei din jud. Hunedoara, un sever ultimatum, care rezumă ideile politice şi sociale ale răscoalei.

Primele evenimente din comitatul Zarandului provocară îndată revoluția şi în munții Abrudului, Horia, văzând cursul repede şi norocos al mişcărei revoluționare din Zarand, convocă, prin oamenii săi de încredere şi circulări, pe țăranii din munții Abrudului să vină la Câmpeni, spre a le comunica poruncile împărăteşti. În acelaş timp căpitanul Crişan, după ce distruse nobilimea de pe Valea Crişului (Criştior, Brad, Ribița etc.), se îndrepta cu armata sa din Zarand spre munții Abrudului şi în ziua de Joi, 4 Novembre, se întâlni cu Horia şi Cloşca pe teritoriul comunei Blăjeni, numit Păltiniş, unde țăranii întruniți depuseră cu toții jurământ că în calea în care pleacă, la porunca împăratului, nu vor mai lăsa în viață picior de Unguri, decît în cazul când va trece fiecare la religia românească.

În ziua de Vineri, 5 Novembre 1784, cei trei căpitani cu cetele de țărani, cari îi urmau fidel şi nedeslipiți, intrară în orăşelul Cîmpeni, unde Crişan declară mulțimei adunate că porunca lui Dumnezeu şi a împăratului este să stingă pe toți Ungurii de orice religiune ar fi ei, or să-i boteze din nou. Apoi îndată după publicarea

ordinelor căpitanilor, țăranii se aruncară cu o furie violentă asupra caselor funcționarilor din Câmpeni, asupra bisericei catolice şi pivniței fiscale, devastând tot ceeace au întâlnit în cale.

În aceeaşi zi Horia trimise pe cei doui comandanți ai săi Closca şi Crişan să ocupe Abrudul, iar el se întoarse înapoi în comunele Vidra şi Albac, unde avea de răfuit socoteli cu primarii satelor, un soiu de satrapi la ordinele administrației ungureşti. Primarul comunei Vidra, cu numele Vasile Goia, un sever despot al comunei sale, prins fiind, fu aruncat de pe vârful stâncei numita Piatra în abiz, unde îşi găsi moartea. Alți primari scăpară cu fuga prin județele vecine.

Țăranii de sub comanda lui Cloşca şi Crişan sosiră Vineri după amiazi, 5 Novembre, la marginea Abrudului, pe care îl asaltară, însă numai a doua zi, Sâmbătă dimineața, când trupele de țărani răsculați se înmulțiseră cu elemente din 29 sate ale Zarandului şi 16 sate din domeniul Zlatnei. Prima victimă a furiei populare fu preotul român-unit Avram Şuluț din Cărpeniş, care avusese imprudența să se opuna singur în contra torentului revoluționar eşit din albia-i normală, invitând pe țărani să nu dea ascultare căpitanului lor, gest nenorocit, care avu imediat ca urmare că un țăran de pe Valea Crişului se repezi înfuriat cu toporul asupra popei Şuluț, lăsându-l mort pe loc. Apoi în strigăte înfiorătoare ca acesta: ”să stingem pe Unguri ca să nu rămâna nici unul”, țăranii năvălira în oraş şi pătrunzând în casele Ungurilor, îi masacrau unde îi găseau pe strade, în casele lor sau în biserici, devastând concomitent tot ce le venia în cale, spărgând buțile şi vărsând vinul. Bogătaşul ungur Ion Csany căzu lovit de furia țăranilor sub amvonul bisericei reformate, unde se refugiase.

Baronul Mihai Bruckenthal, comisarul guvernului, raportând despre devastările din Abrud, spune că “ele trec şi peste toate închipuirile. Toate casele Ungurilor, ale Nemţilor şi Saşilor au fost distruse şi numai locuinţele Românilor, aşezate printre ele, au rămas scutite de dezastru”. Iar preotul reformat se plânge astfel: “Fizionomia Abrudului este atât de tristă, încât oraşul acesta nici peste 100 de ani nu mai ajunge în starea, în care a fost mai înainte”.

Luni, 8 Novembre, ţăranii, cari ocupaseră Abrudul, publică în mijlocul pieţei că “porunca lui Dumnezeu şi a împăratului este că cine nu trece la religia românească şi cine nu se îmbracă în haine româneşti, va fi tras în ţeapă în faţa casei sale sau i se taie capul”.

Rezultatul acestei publicaţiuni a fost că la Abrud şi la Roşia Montană, unde timp de 3 zile s-au petrecut exact aceleaşi scene groaznice ca la Abrud, au trecut, prin constrângere, la religia românească un număr de 1122 de Unguri, printre cari 548 unitari, 468 reformaţi, 65 catolici şi 41 luterani. Mulţi din aceştia se ascunseseră prin galeriile întunecoase ale minelor de aur din Roşia Montană şi Corna, de unde au fost scoşi de către răsculaţi prin fumul provocat de fânul şi de paiele aprinse la gura băilor.

Trecuseră numai 7 zile dela proclamarea revoluţiei la Curechiu şi mişcarea ţăranilor era cât p-aci să înceteze din cauza instigaţiei făcută printre ţăranii din comuna Bucium către primarul ei, George Suciu. Acesta pusese la cale trădarea lui Horia, care venind Luni, 8 Novembre, în Bucium, spre a le vorbi ţăranilor, fu arestat cu toată suita sa în casa unui iobag cu numele Macavei Băieşanu. Dar Horia şi oamenii săi fură însă curând eliberaţi de către Ionuţ Dandrea, căpitanul din Bucium, care pedepsi aspru pe

trădători.

Tot Luni, 8 Novembre, trupa țăranilor, care ocupase Abrudul şi Roşia Montană, se împărți în două: O parte din țărani, cu căpitanul Cloşca, în cap, plecă pe Valea Arieşului în jos, iar cea de a doua parte, sub comanda lui Ion Horia, fiul bătrânului căpitan, apucă direcțiunea spre Zlatna şi Valea Ampoiului. Obiectivul acestor două trupe era unul şi acelaş: să revolte în drumul lor toate comunele româneşti şi apoi să se întâlnească în satul Cricău, de unde să meargă şi să atace împreună castelul baronului Simon Kemeny din Galda de Jos şi să elibereze pe toți țăranii detinuți acolo, printre cari se afla încă Dumitru Todea, fostul primar din Râul Mare, arestat şi condamnat la moarte pentru tumultul din Câmpeni dela 1782.

Trupa lui Cloşca, în drumul ei spre Galda, se întâlni în comuna Mogoş în ziua de 10 Novembre cu trupa țăranilor din Zarand, condusă de Crişan. Aici, în Mogoş, ambii căpitani declarară poporului că "după ce vor extermina pe toți Ungurii din țară, Ardealul întreg are să fie administrat numai de funcționari români; însă țăranii să fie cu mare grijă ca nici un ungur, care ştie să scrie, să nu rămână în viață". Entuziasmați astfel țăranii din Mogoş plecară şi ei spre Cricău, în frunte cu preotul ortodox Găvrilă Şularea, care purta ca steag o cruce roşie, înaltă de un stânjen şi jumătate.

În ziua de Joi, 11 Novembre, amândoua trupele (a lui Cloşca şi Horia tânărul) se întâlniră în satul Cricău, hotărâți să atace peste noapte castelul baronului Kemeny, prefect pe atunci, în care calitate era sbirul țăranilor din munții Abrudului. Dar planul rămase neexecutat din cauza că în aceeaşi zi sosi la Galda vice-colonelul Schultz, trimis de comandantul general al armatei imperiale ca să trateze

pace cu ţăranii răsculaţi. În ziua de 12 Novembre se încheie de Cloşca şi Horia tânărul armistiţiul dela Tibru pe timp de 8 zile.

Asupra acestui armistiţiu, d. Ştefan Meteş, director al arhivelor statului din Cluj şi unul dintre istoricii de frunte ai Ardealului, mă informează că el s-ar datora trădării preotului greco-catolic din Galda de Jos, cu numele Todor, după cum arată o anchetă făcută în ziua de 15 Decembrie 1784. Din cauza trădării sale, popa Todor nemaiputând trăi în mijlocul poporului său, fu transferat de episcopul din Blaj în satul Odverem din plasa Aiudului. Aici trăind în mizerie şi dispret general, nenorocitul preot ţinea cu orice preţ să se reîntoarcă în Galda de Jos şi în acest scop scrie, prin anul 1790, o scrisoare către baronul Kemeny Simon, prefectul judeţului Alba, prin care îl roagă "să se gândească la bunăvoinţa şi puţinul serviciu ce i-a făcut în răsboiul trist al lui Horia" şi să intervină la episcopul Bob din Blaj ca să-l mute în vechia sa parochie, unde a servit 26 de ani, adică în Galda de Jos.

Vice-colonelul Schultz trimise pe locotenentul Probst înaintea trupei, care venia asupra Gălzii, ca să-i pregătească o întrevedere cu căpitanul ei.

În 10 Noembrie locotenentul Probst se întâlni cu căpitanul Cloşca în valea numită la Pârâul Turcului, conferi aici cu dânsul şi cu trupa sa, iar în ziua următoare se întoarse la Cricău şi înaintă vice-colonelului Schultz următorul raport:

"Primind ordinul onorabilei comande a Divisiunii, am sosit în 8 ale lunii curente, pe la miezul nopţii, cu 24 husari, în comuna Râmeţi, dar n-am aflat aici pe nici un subprefect şi nici un alt funcţionar, aşa că nu era nimeni,

care să-mi fi putut da mână de ajutor în afacerea aceasta.

Comuna Râmeți este aşa de împrăştiată, încât numai ici şi colo se vede câte o casă aşezată pe câte un deal, drumurile sunt prin stânci precipise şi peste prăpăstii, aşa că în timp de noapte nici nu poate să călătorească cineva pe aici, mai cu seamă călare.

În ziua de 9 Novembre am luat direcțiunea spre Ofenbaia, dar încă pe drum am auzit, că violențele țăranilor turburați din ținutul acesta se terminase pe aici şi că dânşii s-au întors către comuna Mogoş. În acelaş timp am văzut pe locuitorii din comunele Ponor şi Râmeți că mergeau la o adunare, unde erau chiemați cu o circulară. Am plecat şi eu după dânşii, tot în partea aceea în care mergeau țăranii şi locuitorii aceştia, până când ne ajunse noaptea.

În ziua următoare, în 10 Novembre, către seară, observai că o mare mulțime de oameni se adună în valea numită la Pârâul Turcului, mă apropiai de dânşii şi cerui să vorbesc cu căpitanii lor. După un mic discurs ce-l ținui în limba lor, eşiră numai de cât înainte doi oameni şi mă întrebară ce voesc şi dacă eu sunt de partea Maiestății Sale împăratului sau de partea domnilor? La cuvintele acestea eu le răspund că sunt trimis aici pentru siguranța lor, dar dânşii îmi răspunseră că siguranța lor stă în aceea că să le dau puşti şi săbii şi să fie liberi de domnii lor.

După ce văzură însă că eu sunt român şi crezând că sunt de religiunea lor, mă rugară să înaintez autorității următoarele trei puncte:

1. Se roagă să fie liberi de iobăgie;

2. Să fie militarizați;

3. Să fie lăsați iarăşi la libertate câțiva oameni, cari se aflau condamnați şi închişi la Galda.

Țăranii aceştia nemulțumiți sunt din următoarele comune, anume din întreg domeniul Zlatnei, din Lupşa, din Câmpeni, Ponor, Râmeți, Bistra, Ofenbaia, Muncel, Sălciua, toți formează o trupă, în număr sigur de 1400 oameni, şi pe fiecare moment sosesc la dânşii tot mai mulți țărani. Ei sunt comandați de doi căpitani, unul se numeşte Ion Cloşca din Cărpeniş, iar altul Găvrilă Bârla din Râmeți, trupa aceasta a trecut astăzi dincoace de munți peste hotarele lor; astăzi se împărțesc sub căpitani şi apoi se vor uni cu o trupă mai mare, pe care o comandă un căpitan cu numele de Horia şi vor ataca Ighiul.

Ei lasă neatins tot ce e împărătesc, dar pe reformați şi pe ariani îi botează cu preotul, care-l au cu dânşii, după cum au şi botezat pe mai mulți inşi din Ofenbaia.

Dânşii îmi tot spuneau că au porunci dela Maiestatea Sa împăratul pentru lucrurile acestea şi eu cerui, într-un mod de tot fin, să văd şi eu o porunca de aceste şi atunci ei îmi arătară (anume căpitanul) un cuart de hârtie, pe care se afla scrisă în limba română o copie de pe o rezoluțiune şi care nu poate nici să le dea vr-un motiv pentru revoluțiunea aceasta.

Eu aşi fi înaintat onorabilei Divisiuni încă de eri raportul acesta, dar nu cunoşteam drumurile şi nu am fost până astăzi în stare să eşim din stâncile, care ne uimiau şi unde puteam să căpătăm vreo proviziune, nici noi şi nici caii noştri. Şi fiindcă țăranii de aici au venit cu toți încoace şi pe acasă au rămas numai femeile şi copiii, aşa am fost şi eu silit să mă retrag aici.

Căpitanul Ion Cloşca este armat cu o puşca şi cu o teacă goală de sabie, iar companionul său cu puşti şi cu pistoale. Mulțimea se adresează către dânşii cu titlul de căpitan şi eri le-au şi prestat jurământul de credință.

Mijloace de subzistență n-au deloc, din care cauză şi taie imediat vitele ce le apucă în mână. Iar poporul celălalt este armat parte cu puşti, parte cu lănci, parte cu topoare şi cu furci. Munițiune au puțină sau aproape deloc şi intențiunea lor este să extermine pe toți nobilii, cari nu sunt militari.

Acestea am onoare a aduce respectuos la cunoştința onorabilei comande a Divisiunii, ca sigură informațiune.

Căpitanul Cloşca a împuşcat la moment pe un preot român din Ofenbaia, care-i mustrase pentru revoluțiunea lor.

Probst Locotenent primar".

În ziua următoare, în 12 Novembre, vice-colonelul Schultz are o întrevedere cu Cloşca şi cu alți căpitani de ai țăranilor pe dealul comunii Tibru. Încheiă cu dânşii un armistițiu de 8 zile şi despre întreg decursul acestor tratații supuse şi el baronului Preisz un raport foarte amănunțit.

În zilele de 6 şi 7 Novembre țăranii din comitatul Hunedoarei intră în comitatul Albei şi atacă populația ungurească din Vurpăr şi Vințul de Jos, omorând vreo 17 nobili şi prădând vreo 75 case nobilitare.

Pe ziua de 6 şi 9 Noembrie revoluțiunea străbătuse şi în comitatele Sibiului, Clujului şi Aradului, exact în aceeaşi formă şi asprime, țăranii arzând castelele şi gospodăriile boereşti de prin toate comunele, în care pătrundeau.

Timp de 12 zile, dela proclamarea revoluției, Horia cutreeră satele în scopul să le organizeze milităreşte, numind peste 50 de căpitani subalterni, cari, ca semn de distincțiune, purtau pene la pălărie.

Guvernul transilvan, în fruntea căruia sta ca guvernator baronul S. Bruckenthal, văzând că mişcarea ţăranilor se întinde din ce în ce mai mult, se gândeşte să ia măsuri decisive. În comitate însă desordinea era la culme. Funcţionarii fugiseră dela posturile lor şi nu îndrăzniau să meargă prin comune. Trebuia deci găsit un om calm, prudent şi energic. El fu descoperit în consilierul Mihai Bruckenthal, care primi însărcinarea de comisar al guvernului cu misiunea ca să liniştească poporul turburat.

Baronul Preisz, comandantul militar al Ardealului, care nu trăia pe picior de prietenie cu guvernatorul Bruckenthal, luă însuşi iniţiativa tratativelor de împăcare cu ţăranii, fără ştirea guvernului transilvan. Astfel se explică armistiţiul dela Tibru, un sat lângă Cricău, cu care ocazie vice-colonelul Schultz promise ţăranilor că în timp de 8 zile va aduce rezoluţie împărătească la plângerile ce le înaintase dânşii în anii precedenţi, deasemenea şi aprobarea guvernului la nouile cereri formulate acum la Tibru, iar până atunci ţăranii să se întoarcă pela casele lor şi să nu mai continue revoluţia în cursul celor 8 zile de armistiţiu. Atât căpitanii Cloşca şi Horia tânărul, cât şi vice-colonelul Schultz întăriră pactul armistiţiului cu jurământ prestat pe crucea aurită.

Cererile formulate la Tibru de cei doui căpitani revoluţionari erau în fond foarte simple: să fie liberi de iobăgie şi militarizaţi. Cu alte cuvinte ţăranii ardeleni tindeau la 1784 la aceeaşi stare socială şi politică, pe care o avusese poporul român în epoca militară.

Dar tratările armatei dela Tibru nu erau de loc sincere, căci guvernul şi nimeni nu avea intenţia să acorde asemeni uşurări nenorociţilor iobagi. Politica negocierilor urmărea numai să pună o stavilă provizorie progresului repede al

mişcării revoluționare, precum vom vedea. Țăranii, lipsiți de experiență politică, fuseseră înşelați. Ei se întorceau la vetrele lor cu cele mai false nădejdi.

Negocierile începute la Tibru se întinseră prin toate județele contaminate de revoluție. La Brad tratează cu Crişan doctorul Ion Molnar, român din Sad, lângă Sibiu, autorul unei gramatici germano-române, apărută în anul 1788 la Viena şi apoi la 1810 la Sibiu.

Episcopii ortodoxi Gedeon Nichitici dela Sibiu, Petrovici dela Arad şi Popovici dela Vârşeț sunt şi ei puşi în mişcare de guvern ca să descindă în mijlocul poporului răsculat şi să-l liniştească.

Împlinindu-se termenul de 8 zile, în baza armistițiului dela Tibru, căpitanii revoluției aşteptau răspunsul promis. Dar guvernul nu voia să audă de nici o concesiune. Totuşi vice-colonelul Schultz, apăru în ziua de 19 Novembre la Câmpeni, unde avu o întrevedere cu Horia şi Cloşca, nu atât însă ca să continue tratativele de pace, cât mai ales să încerce a îndupleca pe căpitani să iasă afară din munți, eventual să ceară pe față dela țărani extrădarea căpitanilor şi depunerea armelor.

Rezultatul acestei întâlniri a fost că țăranii români răsculați fura invitați să-şi trimită câțiva reprezentanți d-ai lor la Sebeşul săsesc pe ziua de 24 Novembre ca să asculte din gura unei comisiuni porunca împăratului.

Acesta fu rezultatul fatalului armistițiu dela Tibru, care împiedecă orice acțiune mai departe a țăranilor şi revoluția intră acum într-o nouă fază, adică din ofensivă trecu la defensivă.

Într-adevăr, nobilimea proclamă răsboiul sau insurecțiunea în contra iobăgimei, pe care o supune la cele mai neomenoase atrocități. Se publică premii grase în bani

pentru acela care va prinde pe Horia viu.

Împăratul Iosif II, care chiar în timpul acesta intrase în răsboiu cu Olanda, aflând de revoluția din Ardeal abia la 12 Novembre, dădu ordin ca linişea acestei provincii să fie repede restabilită şi încă cu orice mijloace. Dar peste 7 zile reveni asupra acestui ordin, recunoscând singur, ca amic al țăranilor, că nu cu tunuri şi cu vărsări de sânge, ci cu blândețe şi amnestie, trebue întâmpinat poporul, care în nefericirea şi desperarea sa apucase armele. Printr-un rescript energic, dat la 22 Novembre, împăratul îşi exprimă indignarea pentru atrocitățile comise de nobilime în contra țăranilor şi invită guvernul să suspende starea de asediu şi să publice amnistia generală pentru țăranii răsculați.

Contele Anton Iankovits şi generalul Papilla sunt însărcinati de împărat să cerceteze cauzele răscoalei, să înlăture pe funcționarii abuzivi şi să se pună capăt iobăgiei personale şi apăsării "ce desonorează aşa de mult omenirea".

La 28 Novembre cancelarul Eszterhazy supune împăratului o lungă serie de propuneri în privința răscoalei Românilor, care sunt diametral opuse vederilor împăratului. Ungurii nu ascultau de cuvântul împăratului.

În zilele de 25-27 Novembre, prefectura județului Alba execută fără cercetare 11 țărani români, printre cari şi pe căprarul Ursu Uibaru, care, sub numele căpitanului său Ion Horia cel tânăr, luase parte la tratativele armistițiului dela Tibru. Aceleaşi execuțiuni sângeroase încep şi la Arad împotriva țăranilor români: 4 persoane sunt condamnate la tragere în țeapă, la roată, la tăerea mâinilor şi a capului, la ardere şi la furci, iar populația întreagă a județului, bine înțeles cea românească, bărbați, femei şi copii, condamnați la un număr nefixat de bastoane, bice şi vărgi.

Pe de altă parte, atât comitatele, cât şi magnatii din Ardeal încep să adreseze Curței imperiale memorii peste memorii, care în fond nu erau decât acte de acuzare în contra poporului român, pline cu insulte, patimi şi neadevăruri.

Față cu această situațiune din ce în ce mai rea şi în urma expirării fără nici un rezultat a armistițiului de la Tibru, Horia dă ordin poporului să se ridice din nou. Agenți țărani cutreeră satele şi dau iar semnalul răscoalei. Acum intențiunea căpitanilor era să plece din nou asupra oraşelor ungureşti. Se fixează atacurile şi se distribuie trupele în acest scop. Atacul oraşului Deva se hotărăşte pentru ziua de 30 Novembre, iar țăranii din munții Abrudului declară că vor pleca din nou asupra Abrudului ca să-l prefacă în cenuşă, că vor trece prin ascuşişul sabiei pe toți cetățenii unguri şi chiar şi pe unii Români sub cuvântul că în primele zile ale revoluției ei au ascuns pe Unguri în casele lor şi le-au dat mijloace de existență. Planul general era ca țăranii din partea de jos a Murăşului, din Zarand şi din munții Abrudului să înainteze cu toții spre inima Transilvaniei şi să încingă o linie de foc dela Deva până la Huedin.

Ostilitățile se şi începură numai decât. Mai multe patrule de soldați, trimise prin munți pentru recunoaşteri, fură prinse, bătute şi distruse. Aproape în fiecare comună din munții Abrudului se găsira soldați morți, cai, puşti, săbii şi alte arme, luate de locuitorii revoltați dela patrule.

La 30 Novembre 1784, guvernul transilvan, având în vedere îndârjirea țăranilor, publică amnestia generală, invitând pe locuitorii cari vor să se bucure de grația împărătească, ca să se întoarcă acasă, să rămână liniştiți şi să nu mai ia parte la nici un fel de adunări secrete.

La decretul de amnestie Horia răspunse că n-are nevoe de graţia împărătească şi că el va linişti poporul numai în cazul când vor fi eliberaţi ţăranii închişi la Galda şi Zlatna şi când se va acorda poporului o uşurare simţitoare de contribuţiuni, taxe şi diferite alte dări.

În timpul însă pe când ţăranii făceau pregătiri pentru o nouă ofensivă, armata imperială se puse în mişcare din toate părţile către munţii Abrudului. În partea dinspre Ungaria, generalul Sturm ocupă pasul de la Lacul Negru şi diferite alte trupe fură aşezate pe sub poalele muntilor în comitatele Arad şi Bihor. Pe de altă parte în Dobra, Ilia, Deva, Orăştie şi Vinţul de Jos până la Alba Iulia fură lăsate deasemenea detaşamente mai mici de armată. Alte trupe încinseră munţii în partea răsăriteană cu misiunea să străbată la Abrud prin punctele Zlatna, Mogoş şi Baia de Arieş. În plus o divizie de grăniceri săcui fu destinată spre Cluj ca să ocupe poziţiuni la Gilău şi Huedin. Câte un preot sau doui erau ataşaţi pe lângă fiecare trupă ca să dojenească populaţia şi să o îndemne să depună armele.

Situaţiunea era critică. Ţăranii erau încinşi de toate părţile într-un brâu de foc, ceeace i-a silit să ia măsuri de apărare, în care scop baricadară şi închiseră toate drumurile prin trunchiuri de arbori, tăiaţi de prin păduri.

În ziua de 27 Noembrie operaţiunile armatei începură pe toată linia. În unele părţi ţăranii rămaseră învingători, ca la Râmeţi, Brad şi Lupşa. La Râmeţi ţăranii strigau: “Nu vă lăsaţi odată cu capul, feciori, că vine Horia cu ţara!” La Brad, după ce Crişan cu trupa sa bate pe maiorul Stoianici cu cei 320 soldaţi ai săi, îl urmăreşte până la Hălmagiu. Deasemenea la Lupşa, pe Valea Arieşului, ţăranii bat detaşamentul maiorului Dolcinengo,

iar pe locotenentul Mesterhazy, care îi vine în ajutor, îl împuşcă împreună cu 8 soldaţi ai săi.

Situaţia armatei din Zarand devenind desperată, maiorul Stoianici recurge la o tactică puţin onorabilă pentru o oştire regulată şi înşeală pe ţărani cu un pact, în care declară, în numele împăratului, că ţăranii de aci înainte vor fi militari şi nu vor mai fi supuşi nobililor, ci numai împăratului. În urma acestei împăciuiri, la baza căreia era numai reaua credinţă, ţăranii din 40 de sate se retraseră, descărcându-şi încontinuu armele.

În ziua de 7 Decembrie 1784 se întâmplă nefericita luptă dela Mihăleni, care puse numai decât capăt revoluţiunei. Armata, ca să poată opera în munţii Abrudului, trebuia necondiţionat să ocupe Zarandul şi în special satele de pe Valea Crişului Alb, dela Brad în sus. Spre acest scop plecă în ziua de 4 Decembrie o nouă trupă de 400 grăniceri săcui în ajutorul maiorului Stoianoci sub comanda vice-colonelului Kray, care era însoţit şi de episcopul ortodox Gedeon Nichitici. Ţăranii din Brad şi Crişţior sunt chemaţi de preoţi, cari îi dojenesc şi le fac promisiuni că li se va face sigur dreptate, dar numai după ce vor depune armele. Astfel satele din jurul Bradului şi Crişţiorului se liniştesc fără nici o vărsare de sânge, numai la simpla intervenţie a episcopului lor.

Nu tot astfel se întâmplă însă în satul Mihăleni, unde erau adunaţi peste 600 de ţărani, înarmaţi cu puşti, pistoale, lănci şi furci de fer. Episcopul trimite doui preoţi la trupa ţăranilor ca să-i invite să depună armele şi să se liniştească, făgăduindu-le dreptate şi amnestie. Ţăranii răsculaţi refuzând, vice-colonelul Kray, după retragerea preoţilor, porneşte la atac pe grănicerii săcui şi se încinge o luptă între armată şi ţărani, care durează până seara târziu

şi în cursul căreia cad 85 de ţărani, afară de răniţi şi prisonieri. Printe cei căzuţi era şi Micula Bibarţu, căpitanul ţăranilor.

Această victorie a armatei introduse deodată liniştea în comitatul Zarand şi avu urmări şi pentru o repede liniştire a revoluţiei şi în munţii Abrudului. Sate întregi se supuseră rând pe rând, iar cei cari mai rezistau se îndreptară spre Câmpeni, unde formară o singură trupă sub conducerea primului căpitan Horia.

La 8 Decembrie vice-colonelul Kray cu trupa sa şi cu episcopul Nichitici sosiră la Abrud. Aici, într-o zi de târg, episcopul convocă pe preoţi şi câte 6 ţărani din comunele vecine: Abrud-sat, Cărpeniş, Roşia Montană, Bucium, Lupşa şi Câmpeni, sfătuind pe toată lumea adunată să renunţe la revoluţie şi publicând decretul împărătesc al amnistiei generale. Cuvântul episcopului fu ascultat.

Mai rezista acum trupa ţăranilor dela Câmpeni, în contra căreia primi ordin să plece în ziua de 11 Decembrie vice-colonelul Schultz cu 750 soldaţi. Pe dealurile care mărginesc drumul dela Abrud la Câmpeni (12 kilometri), furnica un număr de peste 20.000 de ţărani, asupra cărora se îndreptară gurile de foc ale armatei imperiale. În acea zi seara, Schultze intră cu trupa sa în Câmpeni. Peste noapte însă ţăranii îl înconjurară de toate părţile şi îi tăiară retragerea către Abrud, prinzând şi un car cu proviziuni. Dând de ştire comandamentului său că se afla într-o situaţie primejduită, vice-colonelul Schultz primi noui întăriri din partea trupelor comandate de vice-colonelul Kray din Abrud, Ott din Bucium şi maiorul Stoianici din Zarand, astfel că tunurile începură să bubue din nou pe Valea Arieşului şi colonelul Schultz putu să fie scăpat.

Dela Câmpeni vice-colonelul Schultz plecă în ziua de 16 Decembrie cu 700 de soldați asupra Albacului, unde se retrăsese Horia cu țăranii ce i-au mai rămas credincioşi.

După disolvarea trupei țărăneşti dela Câmpeni, Horia dădu poruncă partizanilor săi, prin căpitanul Vasile Sgârciu din Abrud, ca sub pedeapsă de moarte să se întoarcă fiecare la casa sa, fiindcă a venit armata Maiestății Sale Împăratului, după ce îl vor însoți pe dânsul până la Albac şi peste munți, de unde apoi îşi va continua drumul spre Viena, ca astfel să poată dobândi un rezultat fericit în urma revoluției, pe care o pornise şi comandase în scopul de a obține dreptate şi libertate pentru iobagii români.

Era ultima onoare ce se făcea primului căpitan al revoluției, lui Horia, țăranul plin de inimă şi de nemărginita dragoste pentu frații săi din robia austro-ungurească.

Pe la mijlocul lunei Decembrie 1784 revoluția încetase cu totul.

Guvernul şi nobilimea ungurească respirau acum mai liberi. Aveau chiar vreme şi poftă să se gândească la aranjarea de festivități în scopul de a recompensa pe Românii ticăloşi şi slabi de înger, - căci existau şi în acele timpuri asemenea specimene odioase – cari dasera concursul lor la prinderea capilor revoluției. Această festivitate a fost aranjată pe ziua de 5 Februarie 1785, într-o zi de târg, la Zlatna, unde era direcțiunea domenială. S-au distribuit cu acest prilej de către comisarul M. Bruckenthal premii în bani tuturor acelora cari trădaseră cauza răscoalei şi pe conducătorii ei. Dintre aceştia făcea parte şi protopopul Abrudului, Iosif Adamovici, care fu decorat cu o medalie, în mijlocul salvelor de puşcă şi în sunetele trâmbițelor. Toți brigadierii silvici, cari au prins pe Horia şi Cloşca, au primit câte 300 galbeni, ca şi Popa

Moise din Cărpeniş, care a contribuit la prinderea lui Crişan.

Lipsa de morală, care a prezidat la serbarea din Zlatna, ne zugrăveşte pe deplin caracterul secolulului în care s-a produs.

CAPITOLUL XXX
PRINDEREA, CONDAMNAREA ŞI TRAGEREA PE ROATĂ A CAPILOR REVOLUȚIUNEI

Inabusirea revolutiei cu ajutorul fortei armate a impresionat adanc pe țăranii din Ardeal. In unele comitate, ca la Fagaras si Cetatea de Balta, preotii români incepusera sa adune in graba bani pentru Horia ca sa poata calatori din nou la Viena la imparatul. Numai interventia energica a guvernului transilvan a pus capat acestei initiative.

Plecarea neobositului si entuziastului Horia la Viena n-a mai fost posibila cu nici un chip, deoarece el era incercuit de soldati in padurile Albacului si anume in padurea Scoracet, unde se refugiase cu bunul sau prieten Closca. Aici isi facura nefericitii capitani o coliba acoperita cu crengi si cu pamant si aici asteptau ei sa li se aduca banii adunati prin comune in scopul de a putea calatori la Viena, ca sa vaza din nou pe imparatul Iosif II.

In toate partile se luasera insa masurile cele mai severe pentru prinderea lor. Pasurile de trecere in Tara Romaneasca si Moldova erau riguros supravegheate ca nu cumva capii revolutiei sa fuga in partile acestea. Mai mult chiar, guvernul din Viena a intervenit si la Constantinopol, pentru ca Turcii sa nu dea azil revolutionarilor ardeleni.

Dispozitiile aceste de siguranta luate de autoritatile austro-ungare dau oarecum banuiala ca s-ar fi putut ca Horia si ceilalti capi ai revolutiei sa fi avut oarecare legaturi cu conducatorii politici din principatele romanesti ale Moldovei si Munteniei. Desi in aceasta directie nu rezulta absolut nimic atat din interogatoriile luate, la Alba Iulia, capitanilor revolutiei, precum nici din motivarea sentintei condamnatoare, totusi exista unele documente,

care tind sa probeze ca Horia ar fi cautat ajutor armat la domnul Moldovei, Alexandru Voda Mavrocordat.

Astfel stimatul meu amic si neobositul istoric ardelean, Stefan Metes, imi comunica urmatoarele date interesante dintr-un studiu al sau inedit: *"Lamuriri noui asupra revolutiei lui Horia"* si care nu peste mult timp va fi dat publicitatii.

Herbert Rathkeal, internuntiul Austriei la Constantinopol, scrie la 10 Octombre 1795 ministrului cancelar Kaunitz din Viena cum ca Horia a trimis la Alexandru Voda Mavrocordat in Iasi trei deputati cu misiunea sa obtina dela dansul ca sa intervina pe langa sultanul pentru un ajutor armat impotriva Ungurilor. Intre cei trei deputati era unul cu numele Ionas, "om de vreo 40 de ani, voinic, bine facut si remarcabil prin niste mustati enorme". Internuntiul crede ca Horia a cerut mai intaiu si poate exclusiv ajutor numai Domnului roman si ostasilor lui moldoveni.

Pe de alta parte tot d. St. Metes ma mai informeaza ca ungurul Gyongyosi Ianos scrie din Turda, la 3 Februarie 1785, lui Galacsy Gabor, intre altele, urmatoarele:

"Indeosebi vedem si faptul ca hotii de revolutionari stateau in corespondenta cu tarile vecine: Tara Romaneasca si Moldova, de la care asteptau ajutor. Pot sa afirm sigur ca pe la inceputul acestui an vreo 30.000 (?) de Români din Moldova voiau sa navaleasca, prin pasul Ghimes, in comitatul Trei-scaune. Vreo 4.000 (?) de Secui insa i-au respins si i-au batut".

Numai cercetari mai minutioase in aceasta privinta vor putea stabili cu timpul adevarul adevarat.

Guvernul transilvan punea mare pret pe capetele sefilor revolutiei si in acest scop vicecolonelul Kray si silvicultorul Anton Molczer din Abrud fura insarcinati cu prinderea lor. Cei doui functionari de mai sus, pentru ajungerea tintei ce li se incredintase, chemara 7 brigadieri silvici (gornici) din comuna Raul Mare (Albacul de azi), carora punandu-le in vedere cate un premiu de 300 galbeni pentru prinderea fiecarui capitan, fura trimisi in munti ca sa-i caute si sa-i aresteze cu ajutorul soldatilor ce li se pusese la dispozitie sub comanda locotenentilor Vaida si Jeney.

Prinderea lui Horia si Closca s-a intamplat in ziua de 27 Decembrie 1784, in urmatoarele imprejurari istorisite de insusi vicecolonelul Kray in raportul sau:

"Prinderea lor s-a intamplat in ziua de 27 Decembrie, sub un brad de jumatate gaunos, in jurul caruia pusese niste crengi de lemne si facuse un foc mare ca sa se incalzeasca. Taranii, de cari m-am folosit eu, au dat de urma lor pe zapada proaspata ce cazuse de curand si dansii prinsera mai intai, la o departare mai mica, pe un pazitor al revolutionarilor, pe care il silira sa le descopere locul unde se afla capitanii. Taranii, cari se angajase sa-i prinda, erau 7 insi la numar, dintre cari numai 4 mai aveau pusti, si acestia patru plecara inainte si cand se apropiara de coliba, Horia îi primi ca pe amici si-i intreba, daca umbla cumva dupa vanat, la care ei raspunsera ca da, sunt siliti sa caute vanat pentru armata, dar nu pot sa capete nimic si de jumatate sunt mai inghetati. Atunci Horia îi invita sa şează la foc. Doi dintre taranii acestia se

asezara langa Horia si alti doi insi langa Closca, si acest din urma ii intreba numaidecat ce noutati mai sunt prin comune, iar ei raspunsera ca oamenii in general se plang de multimea cea mare de soldati si ca poporul trebuie sa fuga. La cuvintele aceste, Closca zise injurand: "Acusi ii scoatem noi si pe ei de aici si-i alungam la dracu". *In timpul acesta se apropiara de foc si ceilalti trei tarani si in momentul acesta cei doi tarani credinciosi, cari aveau certificate din partea mea, anume Stefan Trifu si Nutu Maties, se aruncara asupra lui Horia si Closca, ii prinsera de gat, ii trantira la pamant si cu ajutorul celorlalti doi insi si cu inca cei trei soti, cari inca alergara la dansii, ii prinsera si ii legara. In timpul acesta Horia scoase din san un volum de hartii, cat tii intr-o mana, si le arunca in flacarile cele mari ale focului, dar ocupati cu legarea lor dansii n-au putut sa le scape din foc. In urma temandu-se, ca nu cumva sa navaleasca asupra lor niste oameni de ai lui Horia, se retrasera in graba mare cu ei intr-o poiana de oi, ceva mai departata si de aici dedera indata stire trupei de soldati, care inconjurase si dansa padurea si tinutul acesta si era ocupata cu cautarea lor. Soldatii acestia sosira numaidecat si gornicii ii predara pe amandoi. Horia si Closca erau armati cu pusti si cu lanci. Closca mai avea si doua pistoale, pe cari inca nu mi le-au adus. Alte lucruri la dansii nu s-au aflat, nici cai, nici bani, nici hartii, afara de 6 fl. la Closca. Probabil ca toate lucrurile aceste le-au ascuns, pe la amicii lor, sau le-au ingropat in padure sub zapada.*

Ca prinderea lor s-a intamplat intr-adevar astfel, aceasta o confirma unanim Horia si Closca aici, in prezenta mea si a mai multor ofiteri, si dansii adaoga ca de aceea au stat timp asa mult ascunsi prin paduri, fiindca

voiau sa calatoreasca la Viena, indata ce le sosiau banii, ce-i ceruse dela comune.
Abrud, 1 Ianuarie 1785
Kray
Vicecolonel (NOTA 1)

Numele celorlalti tarani, cari, dimpreuna cu Stefan Trifu si Nutu Maties, au contribuit la prinderea sefilor revolutiei, sunt, dupa cum ii declara singur Horia in interogatorului sau, urmatorii: Ion Maties, George Maties, doui feciori ai lui Andrei Neagu (Simeon cu fratele sau) si George Nicola (acesta din insasi familia Nicolestilor a lui Horia).

La 31 Decembre, adica la 3 zile dupa prinderea lor, Horia si Closca fura adusi in Abrud, escortati de un puternic detasament de graniceri secui. Cu acest prilej, o multime de popor, Români si Unguri, astepta in piata orasului ca sa vada armata si pe cei doui capitani prinsi. Un om batran, cu numele Ion Popa Hagi Crişănuț din Bistra, neputandu-si stapani emotia si indignarea, zise indurerat:

- *"Iata, acum il au in mainile lor pe Horia si acum pot sa-l manance viu!"*

La auzul acestor cuvinte, o unguroaica din Abrud, cu numele Szappanossy Rebeka, raspunse lui Crişănuț cu vorbele urmatoare:

- *"Mai bine mancati-l voi pe Horia, caci voi l-ati numit* craiu *si voi i-ati zis asa!"*

In fine Crişănuț mai adause plin de revolta:

- *"Aveti grija, Ungurilor, ca acum veti vedea voi ce veti pati pentru asta!"*

Nota 1: Vezi: "Revolutiunea lui Horia, N. Densusianu, Bucuresti, 1884", pag. 416

Crisanut, pentru atitudinea sa romaneasca si umanitara, a fost peste putin timp condamnat la moarte si tras pe roata.

In ziua urmatoare, 1 Ianuarie 1785, Horia si Closca fura trimisi la Alba Iulia cu o escorta de 70 soldati (graniceri) unguri brutali, cari pe drum i-au pus lui Horia pe cap, in batae de joc, o coroana de nuele, strigandu-i:
- *"Asa-i trebue regelui!"*

In 2 Ianuarie amandoui capitanii fura adusi in cetatea Albei Iulii, unde de asemenea ii astepta o mare multime de popor. Closca fu inchis intr-o camera mica de sub statuia lui Carol VI in partea de miazazi a fortaretei, iar Horia sub poarta cea noua in partea de miazanoapte, fiind paziti fiecare de cate doui soldati inlauntru si unul afara la usa.

Cu o luna mai tarziu, adica in 30 Ianuarie 1785, fu prins si al treilea capitan George Crisan, in timpul pe cand se refugia din comuna Lupsa spre comuna Mogos. La prinderea lui Crisan au contribuit 9 tarani, aproape toti din Carpenis, in frunte cu popa Moise, preotul satului, si un alt preot din Lupsa, care era chior.

In ziua de 1 Februarie, Crisan fu adus si el la Alba Iulia si inchis tot in fortareata, si anume in temnita de sub edificiul cel mai vechiu al garzii.

Interogatoriul lui Horia si Closca nu se incepu decat in ziua de 26 Ianuarie din cauza ca toti membrii comisiunei de ancheta si instructie se imbolnavisera, ba doui din ei (A. Treicsik si capitanul Knabe) isi dasera obstescul sfarsit.

Horia a fost ascultat in 6 randuri si Closca de asemenea. Crisan numai de doua ori. Atat Horia cat si Closca au negat tot timpul orice participare la revolutie. Singurul capitan, care a facut marturisiri – si inca din cele

mai importante pentru istoria revolutiunei – a fost Crisan, care in cele doua ascultari ale sale a declarat lucruri pretioase, anume cu privire la adunarea poporala din comuna Mesteascan si la inceputul revolutiunei din comuna Curechiu.

Este interesant de relevat ca la interogatoriul luat capitanilor revolutiei printre intrebarile ce li s-au pus era si urmatoarea foarte caracteristica: *daca au avut vreo intelegere cu Românii din Țara Românească si daca au cunoscut pe cineva din tara aceasta?* Evident raspunsurile capitanilor au fost negative.

Nefericitul Crisan, inainte de a i se termina interogatoriul, a fost gasit mort in inchisoare, in ziua de 13 Februarie. Contele Iankovits, in raportul sau catre imparatul Iosif II, spune ca Crisan "a prevenit sentinta, facandu-si singur o moarte violenta, anume dansul si-a desfacut o legatura dela opinci si s-a sugrumat cu legatura aceasta".

A doua zi dupa sinuciderea lui Crisan, 14 Februarie, contele Iankovits aduce totusi o sentinta condamnatoare asupra corpului mort al lui Crisan, hotarand ca *"gâdele sa-i taie capul, sa-i despice corpul in patru bucati, capul sa i se puna in teapa la domiciuliul sau din Carpenis, iar celelalte patru bucati sa se puna pe roate si anume partea de sus a corpului la Abrud, partea de jos la Bucium, a doua parte de sus la Brad si a doua parte de jos la Mihaleni".*

Peste doua zile aceasta neumana, salbatica si nebuneasca sentinta s-a si executat asupra corpului nefericitului Crisan.

In ziua de 26 Februarie, contele Iankovits pronunta sentinta si in ceea ce priveste pe Horia si Closca, hotarand ca *"au sa fie dusi pentru crimele lor la locul indatinat de*

supliciu si acolo sa li se franga cu roata toate membrele corpului, incepand de jos in sus, anume mai intaiu lui Ion Closca, apoi lui Horia, numit altminterea si Ursu Nicola, si in modul acesta sa fie trecuti din viata in moarte, iar corpurile lor sa se despice si taie in 4 bucati, capul si partile corpului sa se puna pe roate pe langa diferite drumuri si anume in comunele unde au comis cruzimile cele mai scelerate, iar inimile si intestinele lor sa se ingroape aici la locul supliciului".

Executarea acestei infioratoare si neomenesti sentinte fu fixata pe ziua de 28 Februarie dimineata, care cadea intr-o Luni. Spre a impresiona adanc poporul si a-i vâra teroarea in suflete, peste 6.000 de oameni, dintre cari 2.515 tarani romani ca delegati din 419 comune, fura adusi la locul supliciului ca sa ia parte la acest ingrozitor spectacol neronian.

Conform cu dispozitivul sentintei, cel dintai fu executat Closca, al carui corp fu frant cu roata de la picioare spre cap. Dupa declaratia unui martor ocular, i s-au dat peste 20 lovituri pana sa-si dea sufletul. In timpul acesta Horia, primul capitan, trebuia sa priveasca cu ochii sai oribila moarte a bunului si devotatului sau prieten Closca. Meseria josnica de gade (calau) a fost indeplinita de ungurul G. Rokoczy, fiind platit cu 6 florini de fiecare executie.

Dupa Closca fu asezat pe esafod Horia. Primul capitan – spune un alt martor ocular – a mers spre locul supliciului inchizitorial cu barbatie si curaj. Calaul trata cu dansul cu mai multa "gratie", caci dupa prima lovitura, care ii franse fluerul piciorului drept, ii mai dadu ultima

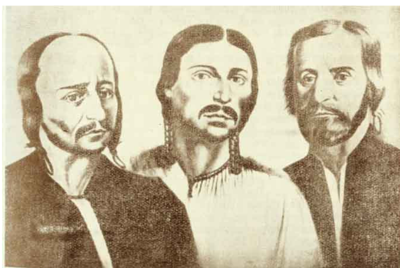
lovitura asupra pieptului. Ambii martiri au primit, inainte de executiune, ingrijirile mangaietoare ale bisericei din partea preotului ortodox din Alba Iulia, Nicolae Ratiu, care insa dupa executia lui Closca a cazut jos lesinat.

Inselat in planurile sale si parasit de impăratul Iosif II, astfel isi termina viata extraordinarul martir, taranul Horia, in lupta sa pentru dobandirea dreptatii si libertatii poporului romanesc din Ardeal, care in vecii vecilor nu va putea uita convingerea adanca si puternica, pe care a pus-o in apararea cauzei sfinte a neamului sau, atat de napastuit de despotismul nobililor unguri.

Incheiam acest miscator capitol, mai făcând urmatoarele constatari: Desi Closca era primul capitan al lui Horia, a jucat un rol mai putin important ca Crisan, care apare ca figura cea mai abila si mai energica din revolutie.

I se imputa lui Crisan atrocitatile comise in judetul Zarandului. Dar pentru aceste varsari de sange nu erau vinovati nici taranii romani, nici Crisan. Vinovate sunt oribilele imprejurari, in care au fost siliti sa traiasca Romanii, ajunsi robi mai rau ca vitele in slujba unor nobili lipsiti de suflet, bestiali, lacomi si nerusinati. Adevar incontestabil este insa ca in revolutia dela 1784 mai mult sange a varsat nobilimea maghiara decat taranii romani rasculati, cari in lupta lor de existenta aveau pentru dansii cel putin dreptul naturei, cum admirabil se exprima N. Densusianu.

Horia, Closca si Crisan (NOTA 2), condusi de un sentiment national fara pereche, si-au sacrificat viata pentru fericirea poporului si daca au facut vreo crima, ea se poate numi crima libertatii, la care tindea poporul roman, care in zadar se tot plangea la guvern si la imparat in contra abuzurilor si talhariilor din Transilvania, caci in loc sa inceteze, ele cresteau si deodata cu ele sporiau si maltratarile si asupririle aplicate de nobili fata de taranii romani.

Cu toata grozavia executiei celor trei capi ai revolutiei, nobilimea ungureasca tot nu era satula de sange. Intr-adevar, seria condamnarilor nu se incheie cu Horia si Closca, caci din cei 120 prisonieri facuti in comitatul Alba, au mai fost condamnati la moarte si executati inca alti 36 de tarani romani (NOTA 3), in comitatul Clujului 8 tarani si un preot, de asemenea in comitatul Hunedoarei, salbaticie inutile, din care cauza se si latise vestea ca Romanii vor sa inceapa o noua revolutie ca rasbunare in contra impilatorilor si asasinilor unguri.

Nota 2: Pentru vecinica comemorare a acestor martiri ai neamului nostru, in anul 1922 am daruit personal bisericei din Carpenis, satul natal al lui Closca, portretul celor trei mucenici (Horia, Closca si Crisan), lucrat in uleiu de pictorul S. Albescu din Fenes, langa Zlatna. Acest tablou a fost asezat in biserica, langa altar, cu solemnitatea cuvenita a unui parastas oficiat de preotul D. Goia, pentru odihna sufletelor celor trei martiri, morti pentru cauza sfanta a neamului.

Nota 3: Printre acestia figureaza si tanarul Pavel Bocu din Vidra, fost capitan care a fost condamnat la frangere pe roata. El a murit insa in inchisoare inainte de a fi executat. […]

Nobilimea, odata pațită, lua lucrurile in serios si, ca masura de precautiune, in mai multe judete fura opriti preotii ca sa mai umble cu crucea pe la poporeni. Primaria din Abrud sili pe toti Românii de acolo sa depuna un nou juramant de credinta fata de imparatul si fata de oras, lucru la care Românii se supusera, dar cu conditiunea sa jure si Ungurii, cari n-au avut incotro si au primit.

Nu se poate contesta insa că revolutia lui Horia a avut si consecinte bune pentru Românii din Ardeal. Astfel, la 22 August 1785, dupa ce evenimentele se linistira, imparatul Iosif II desfiinta servitutea personala a iobagilor din Transilvania si Ungaria. Astfel, dupa 270 de ani, robia decretata de Camera Ungariei asupra taranilor, in urma revolutiei dela 1514, fu stearsa cu sangele poporului roman in August 1785. Cea mai puternica arma a feudalitatii fu distrusa, caci sclavul agricol era acum eliberat.

In cursul anulilor 1785 si 1786, imparatul Iosif II suprima multe din abuzurile din muntii Abrudului, acordandu-se populatiunei mai multe usurari in chestia pasunatului pe domeniile statului, a pamanturilor de cultura, a diverselor taxe nedrepte cu privire la plata servitorilor domnesti, care era pe spinarea locuitorilor, a cositului fanetelor de pe domenii si a carciumaritului.

Capitanii executati la Alba Iulia lasara poporul muntean mai liber de abuzurile functionarilor, pe taranii din Ardeal emancipati de jugul robiei personale, cu o nobilime mai putin tirana si cu o administratie mai putin violenta. Cu un cuvant: viata si averea iobagilor nu mai erau la bunul plac al nobililor. […]

CAPITOLUL XXXI
O LEGENDĂ UNGUREASCĂ: “HORIA ÎMPĂRAT SAU REGE!”

Este incontestabil ca sangeroasa revolutie a lui Horia, care avea la baza un substrat social si altul politic, a produs in sanul nobilimei si al maghiarimei multa durere, enorma jale si frica, lasand in general o mare si profunda impresie, mai ales in ceea ce priveste viitorul poporului unguresc. Si faptul nu va surprinde pe nimeni, cand se stie ca in luna Septembrie 1784 taranii din Ardeal strigau in gura mare ca *”tara asta este tara Romanilor si ca daca vor primi arme, vor alunga de pe pamanturile lor pe Unguri si pe nobili!”* sau *”tara asta este a noastra, a voastra este cea ungureasca si in scurta vreme va si scoatem noi de aci!”*

Totul se concentra intr-o chestiune istorica si anume ca Ardealul este tara poporului român, care nu cu mult inainte, pe timpul episcopului Inocentiu Micu Clain, ceruse sa fie recunoscut ca *natiune politica in Transilvania* - si aceasta in baza *vechimei*. Este interesant de constatat ca si episcopul Inocentiu Clain si Horia urmariau acelasi scop: cel dintai pe cale legala, iar cel d’al douilea pe calea dreptului natural.

De teama viitorului incert, care ii pandea, Ungurii pornira o campanie turbata, cu scop sa auda si sa infrice Curtea imparateasca din Viena, spunand ca Horia se numeste peste tot *rege*, pentru ca cu chipul acesta sa irite cat mai mult pe imparatul, ca el sa fie neindurator fata nu numai cu capii revolutiei, dar fata cu intreg poporul roman din Ardeal, a carui exterminare se dorea. In urma acestei campanii interesante, aproape toate ziarele si revistele

vremii de atunci, mai ales cele nemtesti din Viena, publicau portretele lui *Horia ca rege*, avand ordinul lui (*"Orden des Hora"*).

Toate acestea insa erau simple inventiuni in scopul de a inaspri si mai mult purtarea Curtii imperiale din Viena fata de cei trei capitani si fata de elementul romanesc din Ardeal, pentru a-l sili la emigrare, la expatriere, cum au si facut-o Romanii mai timizi. Niciodata n-au fost si n-au putut sa prinda in capul taranului din Albac, Ursu Nicola zis Horia, asemenea ganduri de grandomanie. De altfel nobilul Alex. Chendi din Campeni, care pe la inceputul lunei Decembrie 1784, petrecuse 8 zile la Horia in Albac, facandu-i servicii de secretar, spune intr-o declaratiune data de el vicecolonelului Kray ca *"singurul scop principal, pe care l-au avut capitanii revolutiei, a fost sa scoata pe Unguri din Ardeal si sa domneasca ei"*. Asta insa nu insemneaza ca Horia sau vreunul dintre capitani ar fi avut ambitia sa domneasca ca rege sau principe, ci sa stapaneasca ei, ca Români, in locul nobililor unguri.

Că taranii ardeleni de la 1784, in diferite locuri si la diferite ocaziuni, numiau pe Horia *domn, craiu* sau *imparat*, aceasta este adevarat, daca dam ascultare catorva poesii populare faurite pe atunci de fantezia poporului roman. Asa de exemplu la Carpinis se doinea:

Pan'a fost Horia imparat,
Domnii nu s-au descultat,
Nici in pat nu s-au culcat,
Pranz la masa n-au mancat.

Niciodata insa nu a emanat de la Horia personal sau de la oamenii din jurul sau vreun act sau vreo scrisoare, din

care sa se poata deduce ca el ar fi nutrit gandul sa ajunga imparat, principe sau crai al Ardealului. Toate astea sunt vorbe goale raspandite de catre dusmanii miscarii taranesti de atunci intr-un scop anume determinat: acela de a prigoni si suprima cu orice preț elementul românesc din Ardeal.

Tot astfel stau lucrurile si cu asa numitele *medalii ale lui Horia*, aparute in public in primele ziel ale anului 1785 (in 5 si 6 Ianuarie), pe cand Horia se afla inca in viata. In aceste 2 zile au esti la iveala niste medalii cu numele lui Horia si langa numele sau titlul de *rege al Daciei (Rex Daciae).*

Asupra acestei chestiuni, N. Densusianu, in documentata sa scriere istorica asupra "Revolutiunei lui Horia", ne da urmatoarele amanunte interesante si care corespund pe de-a-ntregul adevarului istoric:

In corespondenta oficiala si privata din timpul acesta se face amintire numai de doua feluri de medalii. Astazi ne sunt amandoua cunoscute.

O medalie din acestea, autentica, compozitiune din plumb si zinc, se afla azi in posesiunea d-lui Ignatiu Doboczky din Pesta si ne prezinta urmatoarea efigie:
Legenda:

In avers: HORA. BE. SI. HODINVESTE. CARA. BLINSE. SI. BLETESTE. Sau in trascriptiune mai exacta: Horia bea si hodineste, tara plange si plateste.

In revers: R. D. (REX DACIAE) HORA. 1784

De pe cealalta medalie se afla numai o copie de metal in colectiunea numismatica a museului transilvan din Cluj.

Efigia e urmatoarea:
Legenda:

In avers: HORA REX DACIAE (Horia regele

Daciei)

In revers: NOS PRO CAESARE (Noi pentru imparatul).

Incat priveste medalia dintaiu, inscriptiunea singura: Horia bea si hodineste, tara plange si plateste" ne arata ca aceasta imagine falsa a revolutiunii este opera nobilimii.

"Țara plânge". *Dar fapt e ca adevarata tara, majoritatea enorma a populatiunii, nu plangea. Lamenta ce e drept nobilimea si nobilimea avea datina sa se identifice totdeauna cu tara, dupa principiile eronate ale feudalitatii.*

"Țara plânge şi plăteşte". *In comitate, pe teritoriul nobilimii ori al natiunii unguresti, cum se numia dansa, platiau exclusiv iobagii (misera plebs contribuens): Insa de alta parte iarasi fapt este ca nobilimea pretindea si sustinea in toate actele sale, ca tot ce plateste iobagul, plateste din averea domnului sau.*

Asadar "Tara plange si plateste" *ne reprezinta ideile, cantarea lugubra a nobilimii.*

Dar ce reprezinta emblemele acestor doua medalii?

Crucea triplicata si inscriptiunea "Horia Regele Daciei" *deasupra unor munti ne infatiseaza, in mod evident, religiunea română, regatul dacic peste Transilvania.*

O inima inflacarata strapunsa cu sabia si deasupra ei crucea românească, ne reprezinta victimele revolutiunii, nobilimea devotata monarchului, cum sustinea dansa, nobilimea sangeranda si fortata sa primeasca religiunea romana.

Cu un cuvant inscriptiunile si emblemele de pe

amandoua medaliile ne exprima una si aceeasi idee: suferintele nobilimii de la 1784".

Din cele expuse de regretatul istoric N. Densusianu rezulta in mod luminos ca ambele medalii sunt opera nobilimei maghiare de atunci, cu scopul evident de a infatisa inaintea imparatului si a tarii, intr-o forma mai palpabila, aspiratiunile Românilor la o domnie nationala.

In capitolele urmatoare asupra evenimentelor din anii 1848 si 1849 vom vedea cum istoria se repeta si cat de fatal a fost pentru Ungaria sistemul ei nenorocit si antiuman de distrugere a naționalităților nemaghiare.

Istoria este implacabila fata cu greselile popoarelor, cum au dovedit-o cu prisos sovinistilor unguri mai ales evenimentele rasboiului mondial din anii 1914-1918.

CAPITOLUL XXXII
CATERINA VARGA, "DOAMNA NOASTRA"

[…]

Sunt mai bine de doua sute de ani de când pentru intaia oara, in 1726, sub domnia imparatului Carol al VI-lea, Românii din Muntii Apuseni, vazandu-si existenta amenintata, au cerut suveranului lor ridicarea nedreptatilor ce-i apasau: imputinarea zilelor de robota, a darilor, un drept mai larg la taiatul lemnelor din paduri si la cautarea aurului din sânul muntilor.

Nu li s-a dat. Poporul acesta frumos, bland si intelept, iubitor de ordine, de pace si poesie, eminamente moral, religios in puterea cuvantului, a fost tinut si mai departe de mana aspra si vitrega a guvernantilor lui in cea mai cumplita mizerie. Poporul acesta virtuos, de o putere de munca extraordinara, a fost secole de-a randul impilat si exploatat in modul cel mai neuman.

Dar secolele intunericului se luminau ici-colo de cate o fulgerare de traznet, aprins din vapaia focului suferintei, din cumplita durere a nedreptatii. Urgia nedreptatii! Nimic nu chinue sufletul omenesc ca ea, iar mana criminala, care se complacea in aceasta urgie, trebuia rapusa.

Motii erau oteliti in lupta cu fiarele salbatice. Lupul, care le fura oile si le manca uneori ciobanasii de nu ramanea la marginea padurii decat numai sumanul si opincutile rupte; si ursul cel darz, care îi prindea in brate uneori, vajnica hartuiala, care adeseori iesea biruitoare din partea omului, daca cutitul era bun si nimerea in inima fiarei. Ba si mistretul uneori venea sa atace satul. Cumplită fiară! Indraznea pana la usa colibei, s-o rastoarne, si vai de

vietatile pe cari le gasea in calea lui. Trebuia sa iasa tot satul in goana lui. Cu topoare ascutite, furci de fier si coase. Strasnică armă în mâna Moțului, coasa!

- Hai, cu topoare, cu furci de fier si coase, sa gonim dusmanul, adica Ungurul!

El a luat acum, in mintea Moțului, chipul fiarei: a lupului, care îi mănâncă oile, a ursului, care il sugruma, a mistretului temerar, care vine dupa pradă la usa colibei lui… Si au zanganit cumplitele furci, coase si topoare. Au izbit, au spintecat si taiat cu furie infricoşată. Foc si parjol si lacuri de sange. Durerea inversunata nu cunoaste mila!

“Revolutia lui Horia din 1784 a fost revolutia unui popor salbatic”, s-a scris mai tarziu in analele istoriei unguresti. Dar peste cinci ani, in 1789 la Paris, in mijlocul celei mai rafinate civilizatii, s-a dezlantuit o revolutie mult mai sangeroasa. Si doar Francezii nu mureau de foame ca Moții!

Tirania acolo nu luase proportii de fiară si totusi a fost rapusa. Pe cand aci, bietul Horia a cazut victima unei tradari odioase si a fost zdrobit pe roată.

La fiecare frantura din osul lui sfant, se zdrobea o aspiratie a sufletului romanesc. Doua, trei generatii au suportat osanda. Dusmanul infricat, dar nu rapus, se gandea cu oroare la epoca aceea scurta, teribila pentru el, n-o putea uita nici ierta. Pentru el “Moțul” insemna vecinica primejdie, amenintare. Isi lua masurile cu strasnicie, fara de mila. Daca s-ar putea extermina poporul acela crud, salbatec?...

Li s-a dat si mai putin drept la lemnaritul din padure, la exploatarea minelor de aur li se puneau greutati de neinvins, iar zilele de robota se faceau si mai multe ca inainte. Zilele de lucru se platiau si mai rau. Din plata

muncei lor de o saptamana abia puteau sa-si cumpere malai pe trei zile…

Sentinta de moarte se executa, cu incetul, cu siguranta.

Dar cu toate ca trecuse jumatate de secol de la revolutia lui Horia, in cele sase sate ale Buciumanilor si alte sate de pe langa Abrud mai traiau oameni, cari isi aduceau aminte ca imparatul Iosif al II-lea, dupa potolirea acelor revolte, dase Moților dreptul de libertate asupra minelor si a padurilor din acele localitati. Acesti cativa batrani, fruntasi inimosi ai satelor, indemnau mereu populatia sa se duca la guvernatorul Ardealului si sa ceara punerea in vigoare a acelei libertati.

Legea e lege si daca e facuta si iscalita de imparatul, intarita cu pecetea lui, nu se poate sa nu fie ascultata. Dreptate este, a facut-o imparatul acela bun si intelept, care i-a inteles pe Moți – numai trebuie cautata si scoasa din mana dusmanilor, cari o ascund.

Si s-au pornit Moții din cele sase sate ale Buciumanilor la Zlatna, la Abrud sa caute oameni cu trecere la guvern, advocati cunoscatori de legi, cari sa le scoata lor dreptatea facuta de imparatul

Advocatii le cereau bani si bietii oameni isi vindeau ultimul vițel din grajd sa plateasca cheltuielile procesului. Si a durat zbuciumul acesta intre speranta si disperare, zeci de ani.

Intr-o seara de iarna, pe ninsoare, cand drumurile prin munti sunt greu de strabatut, delegatia compusa din fruntasii satului din Bucium-Isbita, *Ion Sindrila, Zaharia Stan* si *Ilie Mocanu*, cari s-au intors din noul lor pelerinaj pe la Alba Iulia si Cluj, au adus cu ei o doamna.

- Cine sa fie doamna?

Era Sambata seara si tocase de vecernie. S-a strans lume neobicinuit de multa in curtea bisericii: sa afle vestile aduse. Cu totii se uitau mirati la doamna.

O doamna frumoasa, in puterea varstei, cu privirea dreapta si cinstita.

- Am intalnit-o la Aiud, grăi Sindrila, vrea sa vada satele noastre si sa ne vina in ajutor la nevoi…
- Pare sa fie o doamna tare buna, adause Zaharia.
- Si-i tare invatata, stie legile ca un fiscal, intregi Sindrila.

In ziua urmatoare "doamna" straina, dupa slujba sfanta, a cuvantat in biserica. A spus poporului adunat aci ca ea cunoaste de mult soarta jalnica a Moților, a trait in copilaria ei pe aceste locuri, apoi maritandu-se cu un advocat la Viena, unde a petrecut mai bine de douazeci de ani, stie ca acolo la imparatie Moții sunt iubiti si ca in adevar s-au facut de sus legi mai bune pentru ei. Acolo dar, la Viena, la imparatul trebue cautata si ceruta dreptatea! Ea a venit acum in mijlocul poporului sa-l indrumeze: cum si in ce chip sa ajunga la imparatul.

Vorba ei era blanda, inteleapta si hotarata. Poporul o asculta cu evlavie. Unii se entuziasmeaza si strigara in cor: Traiasca!

- Vezi tu ma, o doamna!
- Dumnezeu ne-a trimis-o! sa avem cine sa ne invete.

Si Caterina Varga s-a pus pe lucru.

In primul rand, dupa ce s-a asezat intr-o casuta din Bucium Izbita, a invatat poporul sa aiba rabdare, sa nu dispereze, caci dreptatea va iesi, ca lumina soarelui. A pornit apoi prin satele din munti sa cerceteze si sa adune documente despre situatia fiecarui sat: ce pamant, pasune, mine si paduri au fost luate dela sateni de slujbasii statului

nemti si unguri hrapareti. Unde a intalnit un om prea nacajit l-a ajutat, a intrat in coliba lui, i-a mangaiat copiii, pe cei bolnavi i-a vindecat, pe cei goi i-a imbracat si pe mamele lor le-a invatat cum sa le poarte de grije, cum sa-i vindece de boale prin curatenie si hrana potrivita, caci medicamentul ei era in apa de isvor si aerul muntilor. Oamenii o ascultau si femeile se inchinau la ea ca la o icoana. O numeau *”Doamna noastra”*.

S-a dus la Viena, urmata de cativa fruntasi din Bucium si Scarisoara. A razbit la imparatul. Fiindca guvernatorul Ardealului si cancelarul imparatului ii opusesera o darza impotrivire, ea fusese si mai darza. Cei cari au fost martorii acestei audiente spun ca niciodata nimeni, nici chiar Horia, care a pledat cu temeiu cauza Motilor, n-a fost elocvent, convingator, profund induiosator, cum a fost Caterina. A cazut in genunchi, a plans la picioarele suveranului, cerand indurare pentru soarta Moților.

Ferdinand al V-lea a mangaiat-o, asigurand-o ca se vor face legi exceptionale pentru Românii din Muntii Apuseni. Dar Caterina Varga nici n-a parasit bine Burgul din Viena, cand s-a si convins ce deşarte au fost aceste promisiuni.

Demersul ei fusese atat de temerar in ochii guvernantilor incat chiar in clipa cand suveranul cauta s-o linisteasca, adversarii o condamnasera la moarte.

- O aventuriera! Femeie nebuna! O indrazneata nerusinata!
- Horia in fuste!
- O revolutionara primejdioasa, care trebue, cu orice pret, suprimata!

Acestea erau epitetele injurioase, asa de putin potrivite cu nobila actiune a Caterinei Varga.

Ea s-a intors in munti. Stia ca este urgisita, condamnata. Dar hotararea ei, sa-si ajute, sa-si mântue poporul, era mai apriga ca oricand.

Sapte ani a durat lupta in timp ce *”doamna noastra”* isi pregatea poporul. Nu-l ațâța.

Femeia aceasta extraordinara a exercitat o putere fermecatoare asupra populatiei din Bucium. Poporul de aici, desi avea preoti, invatatori si alti oameni inteligenti, iesiti din sanul lui, totusi nu asculta de povetele nici unuia dintre conducatori decat de Varga Caterina.

Aceasta personalitate era considerata singura *binefacatoare* si *ocrotitoare* a intereselor locuitorilor, trimisa aici pe seama lor de catre *providenta divina*.

Pe vremea aceea comunele Bucium, Abrud-sat (Soharul, Ciuruleasa si Buninginea) si Carpinisul dimpreuna cu locuitorii lor isi discutau, fata de stapanirea statului, drepturile lor de baiesi liberi, in baza caror drepturi se considerau scutiti de robota iobagiei; dar aveau indatorirea sa verse statului (camara) annual cate 3 funti (1,5 kg) de *aur curat*. Dreptul acesta ei il dobandisera de la principii ardeleni. Pe baza unui vechiu hrisov, ei pana la anul 1820 nici nu prestasera robota fata de fisc ca proprietar de pamant.

In timpul acesta (1820) s-a pornit un proces intre locuitorii comunelor si fiscul detinator de drepturi. Procesul s-a desfasurat in fata Inaltei Table Regesti si a Guvernului (Gubernium), dar s-a sfarsit cu pierderea privilegiului, de care se bucurau locuitorii baiesi pana la 1820.

In 6 Iulie 1837, subprefectul (vice-comite) Krenedics este incredintat sa conduca o forta armata impotriva comunelor renitente si darze in apararea drepturilor lor.

Rezultatul final a fost că locuitorii au fost impusi cu robota de *6 săptămâni anual*.

Li s-a promis insa iobagilor, că fiscul le va plati sau retribui o zi de robota cu cate 20 creitari de fiecare cap.

Locuitorii si-au facut datoria inainte in pace si liniste si in nouile conditiuni create prin sfarsitul procesului, dar o parte din iobagi nu puteau abzice usor de gandul ca totusi trebue sa li se faca complecta dreptate.

Comunele numite si-au ales barbati de incredere, cari sa le reprezinte interesele si pe ele, cu insarcinarea sa continue si procesul cu fiscul. Cauza le-a fost aparata la guvern de Alexandru Bohatel, iar la judet si la tabla de avocatul din Aiud, Samuil Szakacs. Cu acest prilej delegatii comunei Bucium ar fi intalnit in Aiud pe Caterina Varga, careia i-au povestit nacazul lor.

Adevarul este ca Caterina Varga, la anul 1842 se afla in Bucium, poporul i-a aranjat o casa si o pazea ca si pe o comoara de mare pret.

Iakab Elek, scriitor ungur, autorul scrierii *Szabadsagharczunk*, o descrie astfel pe Caterina Varga:

“Era femeie de 40 ani, mijlocie, fața îi era roşietică-brună, isi schimba imbracamintea adeseori, se purta cand domneste, cand in haine taranesti, calatorea pe jos si calare. In jurul locuintei pururea avea spioni, cari de indata ce zareau vreun om suspect, ii faceau de stire si o ascundeau in vagaunile codrilor, unde o pazeau cu paznici armati. Atat de mult o iubeau incat erau in stare sa-si jertfeasca si viata pentru apararea persoanei ei.”

Caterina Varga in procesul acesta al Buciumanilor a fost de mare folos pentru ei. Scria scrisori la Viena, in alte parti si locuri competente, aparand cu tarie privilegiul comunelor. Si-a inceput activitatea aceasta cu o cerere scrisa in limba

ungureasca, in care sustinea ca locuitorii acestui tinut sunt *”liberi”*, ca atari nu pot fi siliti, caci sunt scutiti de orice robota iobageasca. *Cererea a iscalit-o cu mana ei proprie.*

Nu arareori tinea intruniri publice in biserici, la cari poporul participa in numar foarte mare. Caterina Varga imbarbata si instruia poporul. Contactul ei personal cu poporul, firea-i blanda, cultura vasta si judecata-i clara au cucerit cu desavarsire populatia. Din zi in zi ii crestea popularitatea, astfel ca poporul roman din Muntii Apuseni o numia “Doamna noastra”. Chiar si comunele mai indepartate din munti o cercetau si ii cereau sfatul in nacazurile lor. Miscarea asta a luat proportii tot mai mari, caci Caterina Varga a agitat intreg tinutul, astfel ca in

ultimul timp populatia mai multor comune a abzis serviciul de robota catre fisc.

Caterina Varga lua si sustinea discutii in scris cu guvernul ardelean, cu guvernul din Viena, cu județul şi cu oficiile de minerit. Era dârză şi neîndurată în opiniile sale şi tenace în apărarea drepturilor.
Fiscul în multe comune nu mai dispunea nici de dreptul cârciumăritului, numit „regale", căci Caterina Varga susținea cu tărie că pământul este al locuitorilor cu tot ce este pe dânsul. Această femeie avea o autoritate superioară în fața poporului, care întrecea autoritatea factorilor oficiali, astfel că se nutrea temerea că femeia asta într-un moment dat proclama o revoluție. Guvernul din Ardeal a dat în mai multe rânduri ordine către județ să prindă pe Caterina Varga şi să pornească cercetare împotriva ei. Porunca guvernului era usoara, dar era mai greu de indeplinit.

Poporul din munti pazea cu devotament si grija pe Caterina Varga, fiind gata a-si varsa si sangele pentru apararea persoanei ei.

Deci nu era prea usor a patrunde in inima Muntilor Apuseni si a prinde pe femeia revolutionara. Problema nu putea fi rezolvata usor nici chiar de organele militare. In Muntii Apuseni era greu de patruns, caci nimeni nu cunostea terenul si poporul se putea apara usor. Cativa panduri nu erau suficienti pentru un astfel de lucru greu si "gingas".

Autoritatile au renuntat la orice plan, care privea prinderea ei. Cu puterea si forta armata nu se putea executa un plan de aceasta natura. Populatia de indata ce a prins de veste cari sunt intentiunile guvernului, o pazea si cu mai

multa tarie si temere.

Intreg planul trebuia schimbat. Caterina Varga trebuia inlaturata din Muntii Apuseni intr-un chip care sa nu produca sange rau in popor si sa se faca fara stirea imediata a poporului.

In ziua de 5 Ianuarie 1847 orasul Abrud a avut cinstea sa primeasca cativa oaspeti distinsi si de seama in mijlocul sau. Andrei Saguna, vicarul ortodox al Sibiului, George Pogany, subprefectul judetului Alba inferioara, fara de nici o suita, se aflau intre zidurile orasului minier.
Cel dintai lucru al lui Saguna a fost sa invite la sine pe parohul ortodox din Bucium Izbita, numit George Suciu. Vicarul Sibiului a luat dispozitiuni ca parohul sa pregateasca pentru ziua urmatoare masa la dansul, sa invite si cativa fruntasi, caci avea sa le comunice cateva porunci imparatesti, indata dupa serviciul divin.
In ziua urmatoare Românii praznuiau Boboteaza. Biserica din Izbita s-a umplut de popor, gasindu-se de fata si Caterina Varga. Nimeni nu banuia ce are sa se intample. Poporul se comporta fata de vicarul Saguna cu toata cinstea si increderea, tot la fel si fata de parohul local. Saguna a fost insotit la Bucium Izbita de catre George Pogany, subprefectul de judet, si Ioan Sulutiu, director de mine in Abrud. Mai era cu dansii si un functionar de la oficiul minelor. Saguna a oficiat serviciul divin. Dupa terminarea slujbei bisericesti lumea a iesit din biserica. Nu departe de la biserica se afla o sanie trasa de 4 cai, in care oaspetii – afara de Saguna – se si urcasera. Vicarul Saguna a stat de vorba cu poporul dupa iesirea din bisercia, indemnandu-l la curaj si tarie in lupta pentru drepturile avute.

La un moment dat el ofera bratul Caterinei Varga si pleaca cu dansa spre sanie. Populatia i-a urmat de la distanta ca Saguna sa poata vorbi confidential cu "Doamna Muntilor"

De altfel poporul s-a bucurat, vazand pe Caterina Varga invrednicita de atata cinste, mai ales ca erau stiute demersurile luate de autoritati pentru prinderea ei.

Sositi la sanie, episcopul a poftit-o sa ia loc, caci era vorba sa fie si dansa la masa la preotul Suciu. Femeia neputand sa banuiasca nimic, s-a urcat in sanie, si caii plecara. La un moment dat, caii urmeaza drumul catre Abrud, iar nu catra locuinta preotului. Poporul isi reculege gandul, observa cursa si se agita.

Caterina Varga facea sfortari sa scape, sa sara din sanie. Totul zadarnic!

Femeia desperata incepe sa strige: *"Copiii mei, nu ma lasati!"* Totul este zadarnic, caii in goana nebuna strabat drumul catra Abrud, apoi catra Zlatna. Buciumanii, calarind pe caluseii lor sprinteni, trec peste dealuri sa-i atina calea. Orice straduinta de scapare era insa esuata, caci Caterina Varga era pierduta pentru totdeauna. A ajuns femeia in temnita din Alba Iulia, apoi in cea din Aiud.

Poporul la inceput a fost foarte agitat, dar nu trecu mult si s-a linistit.

Caterina Varga a fost judecata prin sentinta rostita de tribunalul corectional din Alba Iulia la trei luni temnita. Sentinta s-a pronuntat la 14 Decembrie 1850.

Confirmarea acestei sentinte s-a intamplat la 10 Februarie 1851 de catre tribunalul principal imperial din

Sibiu.

Procesul locuitorilor, aparat de Caterina Varga, a cazut de sine la 1848 prin proclamarea revolutiei si a principiilor de egalitate si libertate.

Poporul nu a putut sa mai vada pe Caterina Varga niciodata. Dupa ce si-a ispasit pedeapsa, se spune ca s-a retras la Kohalm fara sa fi facut nici o declaratie asupra originei sale si a scopurilor cari au calauzit-o in toata activitatea ei din Bucium.

Unii sustin ca a fost sotia unui advocat din Viena, altii o considera unguroaica, mai multi insa de româncă. Vorbia perfect limbile: română, ungară şi germană.

Servia interesele poporului cu un devotament rar. Tot ce colectau pentru sustinerea ei oamenii mai cu dare de mana, cheltuia in procesele poporului cu fiscul.

Nu se poate sti nici pana azi, daca a avut ea vreo insarcinare politica sau nu? Poporul din Bucium pana azi ii pastreaza amintirea cu cinste si cu evlavie.
Scriitorul ungur Aradi Victor, care da cele mai emotionante pagini despre suferintele martirei in inchisoare, sustine ca ea ar fi trait mai bine de sase ani intemnitata. Mintea i-a fost ratacita, in cele din urma, si ca eliberata din inchisoare ar fi mai trait, catva timp, ascunsa in casa temnicerului, de teama dusmanilor ei.

Dar in ratacirea aceasta spirituala, intocmai ca si Iancu, avea momente lucide, cand vorbea cu Moții ei si scria versuri:

Multi ani au trecut, de cand in mijlocul vostru.
Soarta pe negandite m-a trimis,
Ca sa fiu credincios sol al pamantului vostru,
Fiindca pe alt nimeni nu aveti, si aceia
Pe cari aparatori i-ati luat, atatia ani

V-au despuiat si nici un rod n-ati vazut
Mintilor si ostenelelor voastre…
Eu solia asupra mea am luat si viata mi-am pus in joc si am jertfit…"

Caterina Varga ar fi scris mai multe versuri in captivitatea ei. Franturile aceste de manuscrise, scriitorul ungur le-ar fi gasit intre documentele cari s-au pastrat la muzeul Arhivelor istorice despre epoca revolutiei din 1848, la Budapesta. Ele sunt scrise ungureste – in contra spiritului unguresc.

Si in privinta aceasta, cazul Caterinei Varga n-ar fi fost izolat. Foarte multe femei din nobilimea ungara din Ardeal simpatizau cu poporul nostru si simteau cu el. Oare nu-i si acesta un simptom care afirma originea de obarsie a acestei nobilimi? Femeile aceste aveau un instinct atavic. Femeile isi pastreaza in suflet cultul stramosilor mai mult decat barbatii. Daca Caterina Varga a fost crescuta in uzul limbei si al literaturii unguresti, ea totusi a fost romanca, cu gandul, cu sufletul. Si noi n-o putem nega dupa ce ea si-a jertfit viata cauzei noastre.

Ea apartine istoriei noastre. O eroina, martira, cum desigur n-am avut alta.

Francezii au facut din Ioana d'Arc o sfanta.

S-a discutat daca Avram Iancu a cunoscut-o sau nu pe Caterina Varga.

Iancu studia dreptul la Cluj, in timpul cand Caterina traia in munti si el venea arareori acasa. Vidra de Sus nu cadea in regiunea Caterinei. Era un sat oarecum mai privilegiat ca altele. Si tatal lui Avram, Alexandru Iancu, era in slujba "Craiului", functionar financiar al statului, un român cu stare si fericit, care n-o interesa pe Caterina. Ea

se ducea la cei nevoiasi, umiliti. Cu toate aceste, in anii din urma s-au intalnit si Avram Iancu o cunostea pe Caterina.

Despre felul cum apreciase craiul muntilor pe “doamna noastra”, d-na Constanta Hodos, cunoscuta scriitoare, imi da urmatoarele amintiri luminoase:

Tatal meu fusese intre anii 1866-71 subprefectul Halmagiului. In fiecare Sambata, zi de targ, coborau Moții din Vidra cu ciubere, doniti si alte produse ale lor peste muntele Gaina. Venea si Iancu cu ei. Tata il aducea la noi. Il priveam cu evlavie. Omul acesta simplu la vorba si la port, cu infatisare trista, cu ochi blanzi ca de copil, acesta sa fie viteazul vitejilor, eroul semizeu, despre care auzisem atatea minuni? Tata il privea cu induiosare si adeseori ochii lui se umpleau de lacrimi.

- Bietul Iancu! Ce o fi in sufletul lui bolnav? Bolnav! se pot imbolnavi si zeii? Nu puteam crede. Ma uitam la el cu nedumerire, cu teama, respect si admiratie. Nu-l puteam cobori din Olimp.

Mama ii facea baie. Il primenea si-i punea smantana in cafeaua cu lapte. Si el zambea multamit. Sorbea cu pofta.

Intr-o dimineata, imi aduc aminte, se uita lung la mama.

- Semeni cu Doamna noastra…

Apoi intunecandu-se deodata, zise:

- Ce n-o stii?...Apoi s-o stiti! Ca nu eu, ea a aparat muntii. Sufletul ei! Fara ea nu faceam noi nimic!

Parintii mei au ramas inmarmuriti. Demult nimeni nu-l auzise vorbind de cele trecute si, parca, uitate cu totul de dansul.

Alta data:

Era in anul 1859, toamna, in Septembrie. Aveam noua ani. Il vad pe Iancu intrand incet, sfios, pe usa, infasurat ca de obicei, pana peste barbie, in suba lui neagra…Tata, cum il zari, sari la el si-l imbratisa cu deosebita bucurie.

De trei zile il astepta. Trimisese dupa el la Vidra, la Lazuri, la Scarisoara si oamenii nicairi nu-l gaseau. Si acum veni singur.

Se apropia ziua desvelirei monumentului lui Buteanu la Iosasi si dorinta tuturor fusese sa fie si Iancu de fata.

Dar de unde sa-l iei pe Iancu? "Regele Muntilor" n-avea resedinta. Sinistrul demon al tradarii il mana din loc in loc. Sufletul mare, care intrupase idealul veacurilor si pecetluise cu sange viguros, cu isbanda, minunata opera de protestare a lui Horia, a Caterinei Varga, nu-si gasea astampar pe acest pamant. Intrase in negura deodata cu opera lui, care isbutise si totusi nu traia. Fusese sugrumata, ucisa, in clipa cand trebuia sa i se lase viata.

Zbirii imparatului, infruntati de "Regele Muntilor", care n-a voit sa primeasca decoratiile, ci staruia pentru drepturile poporului, caci "pentru aceste luptase", zbirii l-au aruncat si pe el in temnita, l-au palmuit, l-au scuipat, ca pe un alt Mantuitor…

Cand l-au lasat liber, acasa, ai lui nu l-au mai cunoscut pe Iancu. Plecase "un rege" si se intorcea o umbra.

O umbra! Nimic mai potrivit. Caci chiar de n-ai fi stiut ca e umbra lui Iancu, omul acela infasurat in suba lui neagra, daca te-ai uitat bine in ochii lui adanci si tristi, in fata aceea brazdata, tacuta, care totusi iti vorbea, nu se putea sa nu te cutremuri de tragica expresie a figurii lui.

Tragedia intregului neam romanesc traia acolo, in fata aceea brazdata, in ochii aceia tristi…

Mama ii aduse cafeaua cu lapte; el o sorbea, ca de obiceiu, cu multa placere.

Tata il lua cu binisorul.

- Bine ca ai venit, draga Iancule, te-au cautat Francu si Hodos, Borlea si Mircea Stanescu de la Arad…

Dar Iancu se si ridica dela masa, cu un pas spre usa.

- Nu, ma duc la Baia de Cris!...
- Nu, nu…stai! Ca o sa vina ei aci, apoi vom merge cu totii la Buteanu.

Isi incrunta sprancenele stufoase.

- Care Buteanu?
- La Iosasi.

O tresarire de bucurie ii lumina fata, o licarire de memorie insufletita.

- Atunci nu-i adevarat ca Ungurii l-au omorat?
- Nu! Sa vezi: Ungurii nu l-au putut omori. El va trai, cat va trai natia romaneasca! A inviat ca Isus Hristos. O sa-l vezi. Vii?...
- Vin, raspunse Iancu, vin!

Si iarasi se indrepta spre usa.

Cateva zile l-am impresurat, toata familia, cu tot ce am putut noi, face, ca sa nu i se urasca.

Iancu iubea copiii si muzica. Ma ridica pe genunchi binisor si ma invata cum sa cant din fluerul lui. Dar nu-i placea in casa. Tata il ducea in gradina, il lasa singur, caci numai cand era sub cerul liber si era singur canta. Canta frumos doine de jale.

Mereau se temea tata sa nu plece. Sa-l poata duce la serbare, era un ideal pentru el. Sa-l mai vada poporul, Crisenii lui, cari il adorau si-l plangeau ca si grenadirii

poetului pe Napoleon.

In ziua hotarata se adunara in oraselul Halmagiu fruntasii Zarandului. Cei din Arad asteptau la fata locului. Iosasul era in comitatul (judetul) Aradului. Comite suprem (prefect) in Arad era pe atunci vrednicul roman Gheorghe Popa.

Trei trasuri inghesuite plecasera dis de dimineata din curtea noastra. Nu stiu de ce tata ma luase si pe mine dintre cei sase copii ai lui, desi abia aveam noua ani. Poate fiindca ma iubea Iancu, mai mult decat pe ceilalti. Ma aşeză langa el si tot timpul ma tinu de mana. Simteam un fior de evlavie si de mandrie: parca eu il duceam la serbare…

Dupa o calatorie de patru ore sosiram la Iosasi. O sora a mea, cu zece ani mai mare, era maritata de curand cu Iosif Stanescu, notarul satului, frate cu deputatul si carturarul Mircea Stanescu. La ei au fost gazduiti cei mai de frunte dintre oaspeti. Bucuria mea la revederea sorei iubite, care mă alinta cu mangaieri de mama, imi cuprinse acum inima mai mult decat preocuparea solemnitatii desvelirei monumentului, pe care n-o putea pricepe indeajuns mintea mea de copil. Si totusi, cand se porni procesiunea, cu vreo zece preoti in frunte, o emotie de nedescris m-a cuprins. Ca la o inmormantare!... Si doar tata ii spusese lui Iancu ca va fi invierea lui Buteanu!

Coboraram jos in valea Crisului. Pe mal, in apropierea unei salcii mari pletoase, la cativa pasi de albia raului, pe un teren nisipos, era asezat monumentul, invelit in postav negru. Simion Balint, Sever Axente, dintre marii conducatori ai revolutiei, insotiti de Gheorghe Baritiu, sosira si ei din Sibiu, in vreme ce preotii incepura

parastasul. Ascultam pitică, intre cei mari, cu respiratia oprita, cuvantarile rostite de fruntasii neamului. Doamne, ce clocot se pornise sa fiarba intre salciile din albia Crisului! Din amintiri de lupte, de prigoniri si de jale, țâşnea cuvântul ca din flăcări fierbinti, ca din focul launtric al unui vulcan arzator. Si oftarile inabusite in piepturi isbucnira in strigate de durere, scrăşniri de amenintare… Crişenii lui Iancu, cari luptasera sub steagul lui, intelegeau mai viu nedreptatea, gemeau sub povara ei si cereau lumina, rasplata vitejiei lor, pentru ei si pentru Iancu, “Regele” lor. Auzisera ca a venit, ca era aci si il aclamau. Iancu trebuia sa vina la tribuna sa se arate multimei… Dar unde era Iancu?

Il vazusem langa mine posomorat, incruntat, cand se pornira cuvantarile. Apoi atentia imi fu rapita de sgomotul manifestarilor… Cu cateva clipe inainte era aci, intre noi; tata il pazea ca pe o comoara, dar, rapit de entuziasm, se ridicase si el un moment si acum iata, nu mai era aci langa noi… nu mai era nicairi!

Tata alerga prin multime sa-l caute, intreband pe toata lumea de el. Dar nimeni nu-l vazuse, nu-l recunoscuse.

Tarziu de tot se aseza, la masa, trista adunare. Nu se mai tinura cuvantari si paharele de vin neatinse au ramas.

Doar un singur glas, al tribunului Corches din Campeni, cuteza sa invioreze tacerea ca de plumb.

- Apoi asa a fost el, Avram Iancu, intotdeauna si in tinerete: salbatic! Se ducea de capul lui, dar nu-i placea sa fie dus… Doar o singura femeie s-a priceput sa faca din el ce a vrut!

S-au combatut cele afirmate de Corches. Prietenii lui Iancu sustineau ca el niciodata n-a avut o legatura mai

stransa cu o femeie. Cinstea mult femeile, dar una singura n-a jucat rol in viata lui.

- Asa credeti voi, caci el nu se destainuia nimanui. Dar cine l-a vazut in fata Caterinei Varga, cum ii da ea porunci si el se ducea orbeste dupa vorba ei, acela stie, ca “Doamna noastra” a fost si “Doamna lui”. O, de ar trai ea, cum era atotstiutoare, ingenioasa, ea desigur l-ar putea şi vindeca.
- Caterina Varga!
- Mare pierdere a fost pentru Țara Moților perirea ei dintre noi!

Iarasi se facu tacere adanca, posomorata, ca apasarea unei constiinte prea incarcate.

Pe Iancu il ingropara ai lui, peste doi ani de la aceasta intamplare, sub gorunul lui Horia, la Tebea. Istoria i-a inscris numele, cu litere stralucitoare, in cartea acelor timpuri, cari au schimbat mersul lumii si destinul neamului nostru, dar numele *Caterinei Varga nu l-am auzit nicairi*.

A fost doar o femeie! Ce putea sa faca mai mult Caterina Varga atunci si ce ar putea sa faca si acum o femeie?

A imblanzit leii, a dat suflet unui popor cu porniri eroice. A dat o pilda, că da, poate si o femeie, daca are inima curajoasa, si nu-i preocupata de nimicurile propriei sale vieti, poate sa inspire intelepciune, noblete si avant eroic acelora cari n-au decat marginita intelegere primitiva a vietii. Sa coboare puteri dumnezeiesti in suflete descurajate, sa dea imboldul muncii prin speranță, credință si iubire. Iubirea staruitoare, neinfricata si neinvinsa a dreptatii. Ea aduce, trebue sa aduca lumina, fericirea omenirii, a popoarelor, oricat de oropsite ar fi ele de soarta. Staruinta in dreptate, in frumos si bine invinge.

[…]

CAPITOLUL XXXIII
REVOLUTIA DIN 1848/49 IN ARDEAL: AVRAM IANCU

"Aşa este, fara de nationalitate nu e libertate, nici lumina nicairi, ci pretutindeni numai catene, intunerec si amortire. Ce este apa pentru pesti, aerul pentru sburatoare si pentru toate vietuitoarele, ce este lumina pentru vedere, soarele pentru cresterea plantelor, vorba pentru cugetare, aceea e nationalitatea pentru oricare popor. Intr-insa ne-am nascut, ea este mama noastra. De suntem barbati, ea ne-a crescut; de suntem liberi, intr-insa ne miscam; de suntem vii, intr-insa viem; de suntem suparati, ne alina durerea cu cantece nationale; prin ea vorbim si astazi cu parintii nostri, cari au trait inainte de mii de ani; prin ea ne vor cunoaste stranepotii si posteritatea peste mii de ani. Nationalitatea e indemnul cel mai potent spre lucrare pentru fericirea genului omenesc. Pe care nu-l trage inima a lucra nici pentru a natiunii sale glorie si fericire, acela nu e decat un egoist pentru umanitate, pe care e pacat ca l-a decorat natura cu forma de om. Nationalitatea e liberta-tea noastra cea din urma si limanul salutei noastre viitoa-re. Numai libertatea aceasta n-a rapit-o nici un barbar de la Romani, dupa ce le-a luat toate. De 17 sute de ani se lupta geniul român in departata Dacie cu toate turmele barbarilor si ancora aceasta a tinut nava romana in contra tuturor valurilor, de nu s-a scufundat in abizul peririi cu barbarii dimpreuna. Si iata ca uniunea cu Ungaria acum vrea sa franga si sa smulga aceasta ancora de mantuire, va sa strice acest organ al vietii românesti, va sa rapeasca de la

Români si libertatea cea mai de pe urma. Asta e uniunea pentru Români!
(Din discursul lui S. Barnutiu, rostit pe Campia Libertatii dela Blaj in ziua 3/15 Maiu 1848).

Ardealul, cea dintai parte a neamului ajunsa in mâni vitrege, a fost stapanit de straini multa vreme, prea multa vreme. Dupa potopul de navaliri barbare, care n-a fost in stare sa-i scoata pe Români din pamantul lor, stapanirea maghiara se fixeaza peste aceasta parte de pamant românesc si ultimii ostasi ai lui *Gelu* cad, aparandu-l.

Voevozi români s-au abatut pe aci, din cand in cand, ca sa aminteasca Românilor ajunsi sub stapanire straina ca undeva, aproape, e o Tara Romaneasca. Si s-a intamplat odata, ca unul din ei sa ramana aci, ca Domn, catava vreme, numindu-se stapanitor al Ardealului, al Tarii Romanesti si al Moldovei. De-atunci pana-n zilele noastre, Românii din Ardeal n-au mai avut Domn. Stapaniti de regi unguri, de Habsburgi si de principi maghiari, ei n-au perdut nadejdea ca va veni o zi in care se va rasturna puterea straina si vor ajunge sa fie condusi de un Domn român. Povestile (nelipsite de imparati si de crai), cu minunatul lor sfarsit, le-au amintit mereu, ca niciodata adevarul si dreptatea n-au fost biruite, iar glasul vestitorului de bine le patrundea adanc in suflete, pastrandu-le increderea in ziua cea mare: *"Cu noi este D-zeu, intelegeti neamuri si vă plecati!"*

In vremuri de restriste trupul lor prigonit isi gasia libertatea in munti, iar sufletul lor indurerat in biserica. Acolo in munti rasuna doina, sfanta spovedanie a durerii de veacuri, iar in biserica sufletul usurat primea cuminecatura: cuvantul lui D-zeu.

Si totusi si-a avut si Ardealul voevozii sai, regi fara purpura si fara coroana, incununati doar cu coroana de spini a suferintei, Regi neincoronati: *Horia* si *Iancu*, unul numit *"Rege al Daciei"*, celalalt *"Craiul Muntilor*, dupa unii *"Noul Decebal"* sau *"Regele Codrilor"*, cum l-a numit N. Balcescu.

Istoria Ardealului e minunata poveste a unui neam, care n-a vrut sa moara, o lupta neintrerupta pentru a se pastra. Lupta sociala pentru pamant, impotriva nedreptatii celor bogati; lupta religioasa pentru credinta, impotriva celor cari voiau sa ne'nstraineze prin biserica si, in sfarsit, lupta nationala pentru pastrarea neamului. Intâi instinctivă, caci aparandu-ne pamantul si biserica, ne aparam neamul, apoi constienta, cand lumina vremii ne-a ajutat. Prin lupta sociala si religioasa s-a cultivat permanent spiritul de revolta, care, uneori, a trebuit sa se descarce prin revolutii. Se mostenia un sange aprins si pornit, un suflet mereu chinuit, se facea, astfel, legatura organica intre generatii, se pastra fiinta noastra ca neam. Lupta aceasta continua ne pastra nationalitatea. Cand vremile s-au limpezit, luptele sociale si religioase s-au transformat intr-o singura mare lupta: cea nationala, care s-a purtat cu crucea, cu spada si cu condeiul.

Horia si *Sincai, Lazar* si *Tudor, Iancu* si *Balcescu* au facut miscari revolutionare cu caracter national, cari au dus la unirea Principatelor si la intregirea neamului.

De aceea a rostit *Barnutiu* cantecul de preamarire a nationalitatii la 1848; era prima lupta constienta pentru nationalitate; simtise omul taina vremii si a dat semnalul luptei, el a luat juramantul armatei de 40 de mii de pe Campia Libertatii, juramantul cel mai mare pe care-l poate face un popor, ca nu se va lepada de nationalitate. Gandul

lui Barnutiu a fost tradus in fapta de *Avram Iancu*.

Nedreptatea sociala de veacuri a fost rasturnata prin vitejia revolutiei franceze. Omul si-a cerut atunci drepturile. Catusele iobagiei medievale au fost sfaramate. S-a facut dreptate celor multi, cari aveau numai datorii si nici un drept. Dar, dupa revolutia franceza, nu numai omul robit isi cere drepturile, ci si popoarele subjugate. Se creiaza o noua religie, cu un nou crez: cel *national*.

Ca o complectare a acestei revolutii urmeaza cea dela 1848. Furtuna, pornita la Paris, acum nu se mai opreste acolo, trece in alte tari si ajunge si la noi. In drumul ei rastoarna nedreptatea impotriva omului si trezeste dorul de libertate al popoarelor.

Se rascoala si Românii.

La *Islaz, Iasi* si la *Blaj* se tin adunari, in cari se proclama libertatea unui neam. Aceleasi ganduri framantau pe toti Romanii, dar viforul a fost mai puternic in Ardeal. La adunarea de la Blaj, un tanar de 24 de ani fixeaza atentia tuturor, el venise in fruntea unei cete de Moți, ca sa protesteze, alaturi de ceilalti, impotriva Ungurilor, cari, neintelegand taina vremii, voiau libertatea numai pentru ei si voiau sa uneasca din nou Ardealul la Ungaria.

Ca sa protesteze in contra acestei nedreptati si sa ceara drepturile natiunii romane, s-au adunat Românii la Blaj. Dar Ungurii nu voiau sa stie de drepturile Romanilor, ş'atunci Romanii s-au rasculat, tinandu-se de juramant, că-si vor apara nationalitatea. In fruntea miscarii a fost *Avram Iancu*. povestind viata si faptele acestuia, sau, mai corect, numai viata, caci intreaga i-a fost numai fapta, rasfoim una dintre cele mai frumoase pagini din trecutul nostru.

Tara revolutiilor, *Muntii Apuseni*, avea sa dea, dupa Horia, inca un mare erou neamului nostru. Amintirea

revolutiei lui Horia era inca vie.

Nu ni s-a pastrat nici ziua, nici luna in care s-a nascut *Avram Iancu*. Stim numai anul: *1824*. Tatal lui Iancu s-a chemat Alexandru si era gornic peste paduri si primar in Vidra de Sus. Mama lui Iancu se chema Maria Gligor. Parintii lui Iancu, oameni cu stare, si-au trimis copiii la invatatura. Cel mai mare, Ioan, a invatat seminarul teologic la Sibiu si a ajuns preot in satul sau. *Avram*, dupa ce a invatat sa scrie in Vidra, a trecut la scoala din Campeni, apoi la Abrud, la gimnaziul din Zlatna si la Blaj. Ca sa se faca advocat, a mai invatat la Cluj si la Targu Mures. Istetimea lui Iancu se putea citi in ochii lui, ne spune un tovaras al lui din copilarie, al carui tata l-a indemnat pe Alexandru sa-si dea copilul la scoala. In urma slujbei si fiind si din fire om aspru, tatal lui Iancu batea uneori pe tarani. Si de-atunci inca, din copilarie, suferinta lor a patruns in sufletului lui Iancu. Se spune ca i-a zis odata, cu sufletul plin de mila si revolta, tatalui sau: *"Tata, nu-i buna randuiala de-acum. Trebuie schimbata. Unii sa moara flamanzi, iar altii sa crape de satui!"*

Sufletul lui Iancu s-a format acasa, privind muntii, cuib de libertate, vazand suferintele taranilor iobagi, la scoala simtind dispretul strainilor fata de neamul sau: mostenind revolta in sange, caci se credea nepotul lui Horia. Toate acestea nu puteau sa dea decat pe omul libertatii, pe luptatorul inversunat pentru drepturile neamului sau.

Framantarile anului 1848 il gasesc pe A. Iancu cancelist la tabla regeasca din Targu Mures, dupa ce fusese respins de guvernul din Cluj, care n-a voit sa-i dea slujba, sub motiv ca nu e nobil. Sufletul ranit al lui Iancu vedea bine, dupa ce asistase la desbaterile parlamentului din Cluj,

unde se discuta chestia stergerii iobagiei, ca "nu cu argumente filozofice umanitare vei putea convinge pe acei tirani, ci cu lancea lui Horia".
La Targu Mures zarva revolutiei aduna tineretul, fara deosebire de neam. Dar tinerii romani au observat, in graba, ca Ungurii nu vreau sa stie de drepturile neamului romanesc, ci se gandeau numai la ei si la unirea Ardealului cu Ungaria.

Se zice ca la o adunare A. Iancu, vazand intentiile Ungurilor, a exclamat: *"Protestez in numele natiei mele. Cerem drepturi egale si pentru noi, sau moarte."*

La 26 Martie 1848 tinerii romani din Targu Mures se adunara la A. Iancu ca sa discute intamplarile vremii si sa se sfatuiasca ce ar avea de facut pentru neamul lor. La adunare veni cu vesti bune, de la Blaj, tanarul N. Barlea. In avantul lor, tinerii hotarasc sa se intalneasca la Blaj, in Dumineca Tomii, ca "sa poate face pasii necesari in cauza nationala"… "Ne juram, fratilor, ca pe Dumineca Tomii prin foc si apa si prin toate pericolele vietii vom conveni in Blaj – nu numai noi, ci speram, ca si altii, cari vreau salutea natiunii noastre".

Hotararea tinerimii, in frunte cu Iancu, si apelurile lui Barnutiu, in cari indeamna la lupta pentru "libertate si independenta nationala", au pregatit sufletul celor cari s-au adunat la Blaj, cand s-a hotarat tinerea unei mari adunari in 3/15 Maiu tot acolo.

O zi de mare sarbatoare a fost pentru toti Romanii aceasta adunare. Un val de insufletire a cuprins intreg Ardealul. Tinerii inflacarati stau alaturi de arhiereii mai cumpatati si-n jur zeci de mii de tarani, cari au venit "ca un torent" ce n-a putut fi impiedecat de teroarea ungureasca. Erau acolo episcopii Saguna si Lemeni, apoi Barnutiu si A.

Iancu, care venise cu 10 mii de Moti; erau si carturari ardeleni, cari trecusera in Tara Romaneasca, cum a fost Axente Sever, prefectul de mai tarziu, erau acolo Moldoveni si Munteni pribegi, era Alecsandri, era Alexandru Ioan Cuza, etc.

Astfel adunarea Ardelenilor s-a transformat intr-o mare adunare a tuturor Românilor. Cu drept cuvant a preamarit N. Balcescu ziua de 3/15 Maiu, spunand:

"Zi de lumina, de libertate si de marire română, te pomenim si te serbam cu drag! Tu minunasi lumea si aratasi ca natia română e matura, vrednica de libertate, vrednica de a intra in fratia cea mare a natiilor. In analele Românilor alta zi nu straluceste mai frumos decat tine si cea asemenea tie, sora ta iubita, ziua de 11 Iunie 1848 a poporului din Bucuresti. Te pomenim si te serbam cu drag, o zi mareata, caci intaiasi data auziram atunci un popor intreg raspunzand celor ce-i vorbeau de uniunea Ardealului cu Ungaria, prin aceasta strigare: *"Noi vrem sa ne unim cu Tara!"* Minunata destainuire a lui Dumnezeu, care in zile asa mari de sarbatoare populara vorbeste de-a dreptul in inimile alesilor sai si numai poporul si alesii, acesti fii ai inspiratiei divine, avura la 1848 constiinta intamplarilor viitoare, numai ei citira si destainuira aceea ce era scris in fundul inimii fiecaruia Roman: *"mantuirea de orice domnie straina prin unitatea nationala"*

Dupa discursul lui Barnutiu, care a dat crezul intregei miscari de la 1848, fixand ideea centrala a intregei actiuni: recunoasterea drepturilor natiunii romane, dupa alegerea comitetului national si fixarea celor 16 puncte, s-au ales 2 delegatiuni, cari sa duca la Cluj si Viena dorintele adunarii.

Dar povestea veche… *Lacramatiile* Ardelenilor

n-au avut nici un rezultat. Ungurii au votat unirea, iar la curtea din Viena nu s-au gasit suflete intelegatoare pentru cauza romaneasca.

Ajunsese cutitul la os. De aci inainte numai cu arma isi mai puteau apara Românii drepturile. Nici al doilea memoriu inaintat imparatului n-aduce nici un rezultat real, ci numai vorbe. Conflictul e provocat de Unguri prin măcelul de la Mihalț, 2 Iunie, prin persecutiile impotriva taranilor si carturarilor, prin incercarea de a aresta comitetul national in 16 August, scapat prin miscarea Românilor graniceri, dupa 4 zile.

O noua adunare se tinu la Blaj, in zilele de 16-25 Septembrie 1848, in care Românii protesteaza in contra unirii Ardealului, pretind guvern pentru Ardeal, din care sa faca parte si Români si, in sfarsit, simtind lipsa de organizare armata, hotarasc infiintarea unei garde nationale. Acum se trece definitiv la fapte si rolul conducator îl ia Avram Iancu, organizand legiunile romanesti.

In intelegere cu guvernatorul militar din Sibiu, baronul Puchner, comitetul national roman a impartit Ardealul in 15 prefecturi.

Insufletirea e acum mai mare.

Românii alergara in legiunile conduse de prefectii: *Iancu, Axente Sever, popa Balint, Dobra, Ion Buteanu, popa Simeon Groza, V. Moldovan, N. Solomon* etc. Acum cu adevarat Avram Iancu era “Craiul Muntilor”.

Legionarii incep sa desarmeze garda maghiara. Iancu era sufletul miscarii. E ocupat Abrudul, Aiudul, Turda si Iancu merge la Cluj, spre a se intalni cu generalul Wardener, care ocupase Clujul in 13 Novembre. Urmeaza o serie de ciocniri intre Români si garda maghiara.

Insufletirea Moților fu intrerupta de iarna grea, care-i facu sa retraga tabara in munti.
Totusi Iancu mai trimise un ajutor la Huedin, pana unde inaintase legionarii cu armata imperiala.

Soarta luptei se schimba. Generalul Bem bate oastea imperiala, ocupa Clujul, Turda si Sibiul. Ungurii prind curaj si Românii ajung iar sa fie tiranizati.

In muntii lui, Avram Iancu a ramas, insa, pana la sfarsit stapan, dupa cum neocupata a ramas si cetatea Alba Iulia.

Dupa ce Bem ocupa Sibiu, comitetul national, cu Barnutiu, trece peste Carpati.

Inchis in munti, Avram Iancu asteapta zadarnic ajutorul Vienei. Ducatul visat de Ion Maiorescu, prin unirea tuturor Românilor din Austria, a ramas un vis. In timpul acesta Kossuth încearcă o impacare cu Românii. Deputatul român de Beius, Ion Dragos, aderent al lui Kossuth, fu trimis sa-ncerce impacarea. In 2 randuri Dragos veni in tabara dela Mihaleni, cu gand sa faca pace, dar Iancu si Buteanu au ramas neinduplecati. Apoi veni la Abrud si atrase pe Români intr-o cursa, caci, in vreme ce discuta cu Iancu si ceilalti fruntasi, armata maghiara condusa de Hatvany intra in Abrud in 6 Maiu. Avram Iancu scapă si-si adună tabara la Campeni. In 8 Maiu porneste atacul in contra lui Hatvany, pe care il inchisese in munti. Armata maghiara e

infranta, Hatvany scapa cu fuga, iar in Abrudul reocupat tradatorul Dragos fu omorat si aruncat pe o gramada de gunoiu.

Refacandu-si trupa, Hatvany pleaca din nou contra lui Iancu si in 16 Maiu ocupa iar Abrudul. Dupa o lupta apriga de 3 ceasuri, Avram Iancu il invinge din nou, punandu-l pe fuga. Stirea despre omorarea lui Buteanu, unul dintre cei mai priceputi si indrasneti prefecti, intrista adanc pe Avram Iancu. Si pentru ca sa se vada ca acest luptator brav, Buteanu, avea si o minte luminata de Român, iata ce povesteste un fost prefect, Vasile Moldovan:

”Cand am sosit noi la Mihaleni am aflat pe Dragos intr-o conversatiune animata cu Buteanu. Intre altii erau: Iancu, Buteanu, Dobra, Vladut, viceprefectul Boeriu si eu. Dupa ce Buteanu ni-a facut cunoscuti pe toti, Dragos, vrand sa continue conversatiunea intrerupta de noi, se intoarse catre Buteanu, adaugand:

- Asa! Sa se bage dracul in politica voastra, ca v-ati aliat cu Sasii, cel mai egoist popor de pe fata pamantului.

Buteanu raspunse: - Ba sa se bage dracul in politica voastra, a Românilor din Ungaria, ca v-ati aliat cu Maghiarii, cel mai neîmpăcat inamic al libertatii nationale.

Dragos: - Voi nu cunoasteti pe Ungurii din Ungaria; aceia sunt in intelesul cuvantului liberali.

Buteanu: - Da, sunt liberali! Şi de liberali mari ce sunt, nu pot tolera natiunea romana, croata, serba etc. Ati fost orbiti de D-zeu.

Dragos: - Voi, Ardelenii, v-ati facut o idee fixa cu nationalitatea voastra si ignorati drepturile cetăţeneşti.

Buteanu: - De-ar avea liberalii vostri puterea de a-mi da paradisul si mi-ar răpi limba, eu aş resigna la paradis.

Dragos: - Lasa ca v-ar fi dat vouă Neamţul naţionalitate,

pentru ca ati adoptat negru-galbinismul, caci principiul vostru este negru-galbinismul.
Buteanu: - Principiul nostru nu este negru-galbinismul, ci este libertatea nationala, ori moarte. La caz insa, cand casa domnitoare nu ni-ar indestuli aspiratiunile si sperantele noastre, mai bucuros sustin pe umerii mei un despot, decat 3-4 milioane de despoti, caci fiecare liberal de-ai vostri este un despot tiranic.
Dragos: - Fanatism!
Buteanu: - Acest fanatism sacru a transplantat, din generatiune in generatiune, viata in Români pana in ziua de astazi.
Dragos: - Mai! Kossuth cu deosebire este indignat, ma chiar manios pe tine, ca ai caracterizat, in oarecare scrisoare a ta, pe Unguri cu epitetul "buszke paraszt" (țăran țanțoş) – dar nu fara temeiu, ca precum vad, tu nici acum nu doresti sincer pacea cu Ungurii.
Buteanu: - Ba doresc sincer, dar doresc o pace cu care sa nu-mi fie rusine a sta inaintea istoriei!"

Dar nu peste mult sosi si vremea rasbunarii omorarii lui Buteanu. Neodihnit, dupa infrangerea lui Hatvany, Ungurii trimit o noua trupa in Muntii Apuseni, sub conducerea colonelului Lupu Kemeny. In 8 Iunie, Kemeny porni spre Abrud. Dupa 8 zile de ciocniri si hartueli, e invins definitiv de Iancu si silit sa o ia la fuga. Si, fiindca multi dintre luptatorii lui Iancu erau preoti, infrant de acestia, Kemeny exclama infuriat: "Dracul sa se mai bata cu popii!"

O noua biruinta castiga tribunul Corches, la Fantanele, asupra oastei maghiare condusa de P. Vasvary.

Socotim ca e deosebit de interesant sa amintim, ca

in 1907, dl. I. I. C. Bratianu, vizitand Muntii Apuseni, a cercetat si pe batranul luptator Corches, eroul de la Fantanele. Din pretioasele pagini publicate de Ion I. C. Bratianu ("Din amintirile altora si ale mele" II "Din Tara Motilor") extragem cateva randuri. Mai intai d-sa aminteste ca de peretele odaii d-sale de lucru sta atarnat desemnul luptei dela Fantanele, facut de zugravul de biserici Corches din Campeni, fostul tribun biruitor la Fantanele.

"Acest desen, spune d. Bratianu, e pentru mine un document pretios, o amintire scumpa a primei mele calatorii in Muntii Apuseni.

…cunosteam astfel toti muntii granitei vechi, dar nu vazusem pe cei Apuseni decat sub o forma de siluete alburii, la zarea privelistelor cari se desfasoara, in fuga trenurilor din Ardeal. Si totusi aveam dor mare si vechiu sa ma apropiu de ei, ca de un monument sfant de evlavie nationala.

De mic copil, numele lor rasunase la urechile mele cu epopeea slavitului lor trecut.

La 1875 amicul parintilor mei, C. Racovita, petrecea iarna la Golesti, precum noi o petreceam la Florica. Singuri la mosie, el venea adesea sa-si sfarseasca ziua la noi si, dupa masa, seara, pe cand viscolea afara, in jurul lampei din salon, ne povestea bataliile si trudele la care luase parte alaturi de Iancu, in Muntii Apuseni.

Nepotul Golestilor ne spunea, cu o indignare nestinsa de trecerea sfertului de veac, cruzimea fioroasa cu care vrajmasul ucidea, ardea si jefuia. Cu gura cascata de emotiune si cu lacrimi in ochi, sorbeam eroica poveste a victoriilor Motilor; iar dupa culcare in pat, cu pleoapele inchise, intre vis si realitate, vedeam desfasurandu-se bataliile vitejesti, in care Românii se luptau cu lanci facute

din coase sau din furci si cu tunuri scobite in trunchiuri de cires cercuite cu fier. Sau asistam ca si prezenti la iuresul lor, cand calare si cu palarii barbatesti in cap, nevestele si fetele din Marisel se iveau in fata honvezilor, pe cand parintii, sotii, si fratii lor ii atacau din ambele coaste, ii risipeau si ii nimiceau… …cu asemenea reminiscente, lesne se poate intelege ce dor ma tragea spre Muntii Apuseni si cu ce sentimente pornii spre dansii, impreuna cu sotia mea, dupa o viata de om de asteptare, in 1907.

Dupa un popas la Sibiu si dupa ce proslaviram la Alba umbra lui Mihai Viteazul si martiriul lui Horia, plecaram in automobil spre Zlatna, la Abrud si la Campeni."

Apoi d. Bratianu povesteste cum a cercetat casa lui Iancu, care "ca si Horia fusese victima increderii sale in Imparat, dar mai putin indurator decat nervii de otel ai sublimului iobag, creerul carturarului nu rezistase tradarii Habsburgice". Povesteste cum , in satul lui Horia, a gasit vechea biserica de lemn scoasa la vanzare ca lemn vechiu. "Ne durea in suflet sa aflam ca acel locas, in care se rugasera si se inchinasera Horia si vrednicii lui tovarasi in clipe hotaratoare, era sa piara, si il parasiseram cu truda in minte cum l-am putea salva si transporta la Florica, recladindu-l acolo in memoria eroicilor Moti."

Si cuvantul trup s-a facut, biserica lui Horia a fost adusa pe mosia dela Florica.

La Campeni “primii vizita catorva fruntasi romani. Intre cei dintai fu nepotul de fiu al fostului tribun Corches, care, batran de 80 ani, nu esia din casa. Cu adevarata emotiune, fusei sa salut in mijlocul familiei sale pe viteazul comandant, care comandase la Cernita si la Fantanele. Din casa lui plecai cu mainile pline de flori, legate in tricolor, cu un frumos ulcior de peste 100 de ani si mai presus de toate cu batalia dela Fantanele, desenata de invingatorul ei. Desenul lui Corches si biserica lui Horia sunt amintiri scumpe ale primei mele calatorii in Muntii Apuseni.

De pe roata de canon, care a frant vartosul trup al taranului, fara sa-i poata sdrobi sufletul de grait si sa-i stoarca un singur geamat, si din praful drumului, in care ratacea fara rost cantand din fluer, neinfrantul capitan dela 1848, s-au inaltat in pateticul lor martiriu, doua icoane sfinte ale slavei trecute, din al carei cult se trag cele mai de seama isvoare de puteri pentru viitorul intregului neam.”

Am amintit aceste intamplari, ca sa se vada lamurit ca suflete mari de Romani s-au gandit, in vremuri grele, la partea cea mai aleasa a neamului nostru: la Moți.

Si acum sa ne intoarcem la cursul povestirei noastre.

Ajutorul pe care armata ruseasca il da Austriei indeamna pe Maghiari sa-ncerce din nou o impacare cu Iancu, dar fara rezultat.

Aceasta misiune o primi deputatul român Gozman din Bihor. Tot cu gandul de-a impaca pe Români cu Ungurii veni in munti N. Balcescu. Convorbirea de la Zlatna nu duse la nici un rezultat.

Ce cereau Românii? Recunoasterea nationalitatii, ceea ce abia acum, in ultima clipa, se hotarasc Ungurii sa o aprobe. Cu aceasta stire Eftimie Murgu e trimis la

Campeni. Dar trupele rusesti ajunsera deja la Mures. Astfel nici aceasta incercare n-a dus la nici un rezultat. Balcescu se refugiaza in tabara lui Iancu. Dupa inaintarea armatei rusesti si sdrobirea Ungurilor, Iancu a dat porunca legionarilor sa predee armele. Dar Austriacii, intorsi in Ardeal, nu s-au purtat cu Românii cum se asteptau acestia, dupa ajutorul dat. O cumplita durere a-nceput sa strabata sufletul Românilor.

Trimisii lor la Viena nu primira nici un raspuns si, crezand ca prin Iancu vor ajunge la ceva, il chemara sa se prezinte la Imparatul. El ajunse la Viena prin 20 Februarie, dupa ce in drum fusese arestat si, prin interventia poporului, liberat. De la Viena se intoarse Iancu numai cu laude si promisiuni goale. Mai facu un drum la Viena, cu care prilej se dau decoratii de Tarul Rusiei. Avram Iancu le respinge, caci el vrea "ca mai intai sa se decoreze natiunea sa cu indeplinirea promisiunilor". Cearta intre Moți si stat pentru padurile din munti amărî si mai mult sufletul lui Iancu.

Astfel sufletul sbuciumat al eroului de la 48 fu clatinat de minciuna si viclenia austriaca. Cand veni Imparatul in Ardeal, Iancu, desi-i planuise drumul prin munti, l-a inconjurat, caci *"un nebun cu un mincinos"* nu s-ar fi putut intelege. Înc-o umilire il mai asteapta pe Iancu. Chemat la Alba Iulia, in Sept. 1852, fu arestat, pus in fiare si palmuit de un functionar numit Hohn. De aci fu dus la Sibiu, unde i se imbie o functie, dar Iancu a refuzat-o. Pribegind inca 20 de ani prin munti, intovarasit numai de fluerul din care canta durerea neamului, cel care cu drept cuvant era "numai umbra lui Iancu" muri la 10 Sept. 1872, la Baia de Cris, si a fost ingropat sub gorunul lui Horia.

Cu inmormantarea unui ideal sfant si a celui care l-a intruchipat mai bine se sfarsi minunata epopee dela 48. Precursorul vremurilor de libertate cazu jertfa gandurilor indrasnete. Reactiunea mai biruise odata curentul de libertate nationala, mai era necesar sa se dee lupte cu arma legii pentru drepturile nationale, de aci gandurile minunate din testamentul lui Iancu:

"Unicul dor al vietii mele este sa-mi vad natiunea mea fericita, pentru care dupa puteri am si lucrat pana acuma, durere, fara mult succes, ba tocma acuma cu intristare vad, ca sperantele mele si jertfa adusa se prefac in nimica. Nu stiu cate zile mai pot avea, un fel de presimtire imi pare ca mi-ar spune, ca viitorul este nesigur. Voesc dar si hotarat dispun ca, dupa moartea mea, toata averea mea miscatoare si nemiscatoare sa treaca in folosul natiunii, pentru ajutor la infiintarea unei academii de drepturi, tare crezand ca luptatorii cu arma legii vor putea scoate drepturile natiunii mele. Câmpeni, 20 Decembrie 1850, Avram Iancu, advocat si prefect emerit".

Luptele din 48 sunt o minunata scoala pentru constiinta nationala, lupte crancene pentru pastrarea rasei, lupte grele purtate de-o armata pregatita in graba, fara armamentul necesar, dupa cum ne spune *Axente Sever* in raportul sau:

”Inauntrul muntilor aveam sa luptam pe de o parte cu lipsa de munitii si cu foamea, cu animalele salbatice si cu toate greutatile vietii; iar de alta cu un dusman infuriat, care tinea muntii inchisi si se straduia sa-i cucereasca. Aici vrajmasul stia ca atat timp cat nu vor fi supusi muntii, nu va fi in stare sa cuprinda cetatea Alba Iulia”.

In luptele lor aprige Românii erau ajutati de pozitiile naturale foarte favorabile si, pe langa insufletirea barbatilor, in vremuri de grea cumpana chiar de cea a femeilor. Astfel Avram Iancu in raportul sau ne evoca rolul inaltator jucat in luptele de la Marisel de tarancele romane, in cap cu Pelaghia Rosu, ca si bravura aratata de femeia romana in luptele cu Hatvany pe valea Cerbului, langa Abrud.

Generatia de la 1848 a lasat neamului o pretioasa mostenire. Testamentul sufletesc ramase strabatut de 2 mari idei: ideia de nationalitate si ideia de unitate nationala, ideia panromanismului, cum o numeste Balcescu. Ca sa se ajunga la unitatea neamului, trebuia infaptuita mai intaiu ideia de nationalitate.

Si aceasta s-a intamplat la 1848, sufletul romanesc a fost adus la constiinta de sine prin vorbe de foc si prin flacarile luptelor.

De aceea spusese Avram Iancu: *”Cerem drepturi egale si pentru noi, sau moarte”*. De aceea afirmase Buteanu: *”Principiul nostru este libertate nationala, sau*

moarte” si, in sfarsit, de aceea pusese Barnutiu la baza discursului sau ideia de nationalitate.

Ideia de unitate, daca nu era atunci in atentia tuturor, ea a framantat sufletele mari. Racovita (Vitianu) din Muntenia lupta in armata lui Iancu; Axente Sever ia parte la miscarea dela 48 din Muntenia, fiind comisar de propaganda in judetul Ilfov; A. G. Golescu in toamna anului 48 era in muntii lui Iancu, pe care-l numia “frate” si-n care-si pusese toata speranta.

“Misiunea noastra este de-a scapa Românismul, a asigura pe cei 8 milioane de Români”, scria Golescu lui Iancu.

Axente Sever facuse un plan de cucerire a Ardealului si se gandea sa rascoale “pe Românii din toate partile, intru o intelegere si cu un scop”.

Balcescu, caruia Iancu ii “gatise o coliba intr-o padure in preajma Campenilor, unde sezui ascuns o luna de zile”, dupa cum insusi spune, si care, ca sa se poata refugia, 10 zile a umblat “vanzand la doniti din sat in sat si din oras in oras”, el avea cea mai clara icoana a României de azi: *”Natia română din toate natiile Orientului are cel mai frumos viitor, este mare, cred mai la 10 milioane, este compacta si cuprinde tot tintutul din Tisa pana la Marea Neagra… …Românismul nu se va putea desvolta si scapa de atatia vrajmasi ce-l apasa pana cand ambele principate nu vor fi libere si nu vor organiza puterea lor armata, astfel cum o visam acum vreo 5 ani, si cu care sa-si traga cu sabia hotarele sale nationale”*.

Viziunea lui Balcescu s-a implinit, intocmai. Dar, pana la implinire, Iancu a facut pe Români sa simta cateva zile senine de libertate. Simtise de copil, ca nu-i buna “randuiala” in Ardeal si el a adus o randuiala mai dreapta

pentru cei flamanzi de paine si drepturi. De aceea a ramas in cantecele poporului:

Pana fu Iancu-n domnie,
Mâncam pita ca-n câmpie;
De cand Iancu s-a lăsat
Iar mâncăm mălai uscat…
Iancu cu fluer de vie,
Ne scoase din iobăgie;
Iancu cu fluer de soc,
Umplu țara de noroc…
Mulțumesc secure, coasă,
Că-mi țineți sufletu-n oasă
Mulțumesc codri şi văi
Că scăparăți frații mei

CAPITOLUL XXXIV
MOMENTE DECISIVE IN EVENIMENTELE ANILOR 1848 SI 1849 IN ARDEAL

Vantul de libertate si nationalitate, care batea din apus, a avut, cum era si natural, o mare influenta si asupra mentalitatii conducatorilor poporului unguresc. Inca in vara anului 1847, partidul liberal din Ungaria, sub conducerea contelui Ludovic Bathyany si a macedo-românului Francisc Deak, zis si Pescaru, si-a formulat un program national si democrat, care cuprindea, intre altele, si punctele urmatoare:

1. *Restaurarea integritatii Ungariei*, sub care se intelegea nu numai desfiintarea autonomiei Ardealului si incorporarea Croatiei si Slavoniei, ci chiar si incorporarea Galitiei, *Moldovei* si *Munteniei*.
2. Preponderenta absoluta a limbei maghiare.
3. Minister responsabil unguresc.
4. Libertatea presei.
5. *Unirea cu orice pret a Transilvaniei cu Ungaria*.
6. Desfiintarea complecta a iobagiei.
7. Sa plateasca si nobilii dări, iar pamanturile lor sa poata fi cumparate si de catre cetateni nenobili etc.

Fascinati de maretia acestor idei moderne, Ungurii uita pentru moment luptele intensive dintre partide si formand un singur bloc, aproba toate punctele formulate mai sus, printre cari *unirea Transilvaniei cu Ungaria* era pe primul plan. In ziua de 11 Aprilie 1848 imparatul Ferdinand sanctioneaza votarea acestor legi de catre dieta maghiara din Budapesta fara sa tina seama de protestele Românilor, Croatilor, Sarbilor si Slovacilor. La Budapesta se formeaza un guvern unguresc cu Ludovic Kossuth, un

distins orator, ca ministru de finanțe, care ceva mai tarziu devine dictatorul Ungariei si dusmanul de moarte al Habsburgilor.

Studentii unguri dela universitatea din Cluj arboreaza si ei steagul tricolor al Ungariei. Fierberea spiritelor creste si in Aprilie apare decretul imparatesc pentru convocarea dietei transilvane pe ziua de 29 Maiu la Cluj, avand a hotari asupra *unirei Ardealului cu Ungaria*.

Dar tinerimea română nu doarme nici ea. Cei 30 de Români juristi, cari faceau practica la Curtea de apel din Targu Mures, printre cari Avram Iancu, Ion Buteanu, Nicolae Solomon, Petru Dobra, Alex. Papiu Ilarian. Fratii Brote si altii, iau in brate cauza nationala, se agita, se consfatuesc si in Martie 1848 afiseaza un program national compus din urmatoarele puncte: *libertate individuala prin desfiintarea iobagiei, libertate nationala si autonomia Transilvaniei.* Aceste puncte, aprobate intr-o prima adunare tinuta la Blaj in Dumineca Tomii, au format apoi baza programului national desvoltat la Blaj mai pe larg, in memorabila adunare dela 3/15 Maiu 1848 de pe Campia Libertatii, de catre Simion Barnuțiu.

Adunarea dela Blaj, care a stabilit programul national romanesc in 16 puncte, spre a fi adus prin 2 delegatiuni la cunostinta imparatului si a dietei din Cluj, a starnit mare suparare in guvern si printre Unguri, mai ales ca vedeau pe toti Românii la un loc, adica si pe ortodoxi si pe uniti, ceea ce da actului de la Blaj un caracter mai solemn, mai durabil si cu atat mai primejdios pentru scopurile politicei unguresti.

Urmarea acestei stari de spirit din randurile sovinistilor unguri a fost o serie intreaga de acte samavolnice in contra Românilor cari luasera parte la adunarea din Blaj, printre cari voiu cita cazul protopopului Simeon Balint din Rosia Montana, unul dintre cei mai cu vaza barbati din tinutul Abrudului. Acest fruntas a fost luat pe sus intr-una din zile de catre niste graniceri secui, batut si inchis la corpul de garda din Abrud. In inchisoare este din nou batut, smulgandu-i-se de asta data si parul din barba, fir cu fir. Intr-o alta zi fiind de garda niste soldati poloni din regimentul de linie, un infanterist secui a vrut sa maltrateze din nou pe nefericitul preot, la care s-au opus insa polonii, iscandu-se un conflict intre soldati, care a costat viata unui secui. Atunci l-au scos pe Balint din localul acela si l-au dus intr-o pivnita fara ferestre, unde l-au tinut inchis mai mult timp. Intr-una din zile casa deasupra pivnitei, unde era el inchis, a luat foc, si voluntarii unguri, racnind că popa valah a dat foc casei, l-au scos, batandu-l in mod ingrozitor si l-au bagat in inchisoare impreuna cu toti hotii si talharii.

Barbarii de acestea s-au mai intamplat multe si nenumarate si multi Români si-au pierdut viata pentru lucruri de nimic, caci granicerii secui se legau de ei pretutindeni, batjocorindu-i si maltratandu-i.

La 11 Iunie 1848, delegatiunea Românilor, care ducea imparatului la Insbruck protestul lor in contra unirei Ardealului cu Ungaria, primi protestul inapoi cu urmatoarea rezolutie imparateasca:

"Deoarece suplica redactata de catre supusii mei de origine româneasca in adunarea dela Blaj, s-a rezolvat prin unirea Ardealului cu Ungaria - *hotarata in unanimitate de catre dieta Transilvaniei* (NOTA 1) *si mai inainte prin articolul VII al ultimei diete unguresti sanctionat de mine – ma bucur ca pot asigura pe deputatii aci prezenti ca prin acest articol de lege, care da tuturor locuitorilor Transilvaniei fara deosebire de nationalitate, limba si religie, aceleasi libertati si drepturi, li s-au implinit dorintele in cea mai mare parte. Prin urmare fericirea lor in viitor depinde numai de realizarea acestei legi; de altfel Eu primesc cu placere sentimentele manifestate despre credinta neclintita si va asigur pe d-voastra despre favoarea si gratia Mea."*

La 3 zile dupa votarea unirei Ardealului cu Ungaria, in comuna *Mihalt*, de langa Teius, se intampla o mare varsare de sange in urmatoarele imprejurari:

Comuna Mihalt, curat romaneasca, din cele mai mari, cu populatie de peste 2.000 de suflete, situata intre Aiud si Blaj pe Tarnava, se gasea pana la 1848 in posesiunea familiei contilor Eszterhazy. O livada de fân, pe care mai de mult fusese o biserica romaneasca devenise obiect de cearta si proces intre comună si familia Eszterhazy, care ocupase pe nedrept acea livada. Acum locuitorii au crezut ca sosise timpul ca sa-si ocupe livada ca avere comunala. Deci ei bagara vitele in ea. Familia

Nota 1. Singurul român dintre putinii membri ai dietei din Cluj, care a votat unirea Ardealului cu Ungaria, a fost episcopul Blajului, Lemeni. El a fost ridicat pe umeri de Unguri, drept multumire.

Eszterhazy intentă proces la prima instanta, pe care il si castiga, cum era si natural. Poporul insa se opuse reocuparei. Atunci administratia comunala, facand caz mare, a ordonat pentru ziua de 30 Maiu executie militara contra comunei, trimitand o companie de secui adusi din regimentul din Trei-scaune. Compania se opri noaptea in comuna Coslaru, iar a doua zi vroia sa intre in Mihalt. Locuitorii au tras insa peste noapte podul umblator la malul lor si soldatii n-au putut trece Tarnava. In ziua de 2 Iunie sosi o a doua companie de secui si ambele inaintara spre Mihalt. In fruntea trupei se gasea insusi prefectul Nicolae Banffy. Impreuna cu el se mai gaseau si alti functionari. Acestia au cautat sa induplece pe locuitori sa se supuna sentintei judecatoresti, locuitorii insa nu voiau sa recunoasca nici sentinta, nici pe secui drept ostasi ai imparatului. Satenii au tras clopotele intr-o dunga si atunci se adunara oamenii din comunele vecine armati cu furci, securi, coase, avand cate unul si pusti.

Poporul apropiindu-se tot mai mult, prefectul se dadu la o parte, lasand armata sa reprimeze miscarea. Un foc de arma, care omori un secui, a fost semnalul unui adevarat foc de salva, caruia au cazut victime 12 locuitori morti si 9 raniti, pe cand ceilalti au luat-o la fuga, iar satul a fost ocupat de secui.

Sosind stirea despre acest macel la Sibiu, *comitetul permanent român* a trimis acolo, ca sa culeaga informatiuni exacte, doui tineri al caror raport a fost apoi tradus in nemteste si inaintat generalului comandant.

In urma recursului facut de comitetul national roman, cazut a fost discutat si in dieta, care a numit o comisiune compusa din doi magnati si doi ofiteri pentru a ancheta cazul. Comisiunea lucră pana in ziua de 21 Iunie si

rezultatul anchetei a fost *vinovatia Românilor*, iar recursul comitetului a fost calificat ca calomniator, *conchizand la darea in judecata a membrilor sai.*

In seara de 17 August se opereaza la Sibiu arestarea lui August Treboniu Laurian si Nicolae Balasescu, membrii influenti in comitetul national roman, care isi avea sediul la Sibiu. Ei sunt insa pusi in libertate, dupa interventia energica a Românilor din Sibiu si satele vecine, in ziua de 23 August.

Cu toate nelegiuirile si samavolniciile Ungurilor, Românii pana in Octombre 1848 n-au varsat nici o picatura de sange unguresc, n-au maltratat nici un maghiar. Ei au suferit barbariile din Abrud, omorurile dela Sâncrai, macelurile dela Mihalț si Luna, întemnițările din tot cuprinsul țarei numai pentru ca au tinut la drepturile lor omenesti, politice si civile. Românii au suferit toate aceste faradelegi, insa le-au si tinut minte.

Dupa ce contele Lamberg, comandantul militar, fusese ucis miseleste la Pesta, contele Latour spânzurat la Viena, Ungurii incepura sa-si faca o adevarata placere din spanzurarea si impuscarea preotilor si a altor Români. Si sa nu se creada ca Românii erau executati in urma unei sentinte a unui tribunal legal, ei erau omorati pur si simplu ca Români, din ura nationala invechita, neimpacata si in veci nestinsa.

Astfel, inainte de a ucide Românii un singur Ungur, baronul Apor spanzurase in luna Septembrie 26 de Români. Un alt tiran, contele Haller, a impuscat singur trei preoti români, iar la Cluj au fost spanzurati doi studenti in drept, Batraneanu si Simonis, si mai tarziu inca 26 de Români. Prin aceste barbarii Ungurii voiau sa terorizeze pe Români, insa s-au inselat amar, caci urmarea a fost

represalii teribile, mai ales dupa ce secuii dadusera foc la cateva sate romanesti.
Toata ungurimea era inarmata: familiile proprietarilor de mosii se retrasesera la orase. Dar dupa adunarea din urma de la Blaj au inceput sa se armeze si Românii cu acelasi drept si pe baza aceleiasi legi sau nelegi in puterea careia se armau si Maghiarii. Generalul Puchner insa, in urma intrevederii avuta cu Românii, avu ideia ciudata de a incerca sa desarmeze batalioanele si escadroanele de voluntari maghiari cu ajutorul trupelor de linie cat si al Românilor. Masură nechibzuita din partea generalilor, cari credeau ca era asa de usor sa se ia armele aristocratilor mari si mici si desarmarea sa se faca inca de catre Români, in a caror vine sangele clocotea de rasbunare pentru sangele nevinovat al Românilor impuscati si spanzurati.

Au si desarmat Românii pe unii si pe altii, mai ales imprejurul Blajului. Desarmarile acestea au dus insa la conflicte grave, in cari si-au pierdut viata diferiti Unguri, cari nu depuneau armele de bunavoie.

O catastrofa din cele mai crunte a fost macelul de la Sângatin (Kis-Enyed), unde Maghiarii din localitate si imprejurimi se stransesera intr-o curte boereasca bine intarita, pentru a se apara in contra incercarilor de desarmare ale Românilor. Acestia, dupa o parlamentare mai indelungata fara nici un rezultat, lipsiti de un comandant mai priceput, navalira asupra curtii. Ungurii insa trasera cu pustile in ei omorand 4 tarani. Românii, infuriati peste masura de moartea fratilor lor, dadura foc dependintelor curtii boeresti si macelarira pe toti Ungurii pe cari au putut sa puie mana. Numai cativa au scapat prin fuga in intunericul noptii, 141 de cadavre zaceau neinsufletite in curte si in casa prefacuta in ruine.

Maghiarii, din aceasta catastrofa infricosata, ar fi trebuit sa vada ca in sfarsit si rabdarea cea mare a poporului roman are o margine, ei insa continuau cu impuscarea si spanzurarea fruntasilor Români din Cluj. Astfel au fost executati studentii in drept Batraneanu si Simonis, protopopul Vasile Turcu si o multime de preoti, studenti si tarani romani. Si cea mai mare parte a acestor martiri ai neamului au murit ca niste adevarati eroi. Astfel studentul Batraneanu, inainte de a muri, a spus preotului, care il sfatuia sa se pocaiasca: *”N-am de ce sa ma pocaesc. Eu prin faptele mele de tribun am voit numai sa destept si sa ridic poporul românesc. Cu asta n-am facut Ungurilor nici un rau. De aceea fapta lor față de mine nu le-o iert nici in lumea aceasta, nici in cealalta”,* iar cand s-a suit pe scara spanzuratorii a strigat plin de entuziasm: *”Sa traiasca Românul, piara Ungurul!”*

In judetul Hunedoara, cel mai mare din Ardeal, desarmarea s-a facut fara varsare de sange, gratie tactului lui Nicolae Solomon (NOTA 2), care era prefect peste lancierii români. Acesta desarma pe Unguri fara sa-i

Nota 2. *Nicolae Solomon* s-a nascut la 1820 in comuna Spring, jud. Sibiu. A studiat in Alba Iulia, Sibiu si Blaj. Mergand in Romania, s-a ocupat cu farmacia in Bucuresti, de unde la 1848 s-a intors in Ardeal si si-a oferit serviciile comitetului national din Sibiu, care l-a numit prefect al legiunii române in comitatul Hunedoarei, unde a procedat la desarmarea Ungurilor, tinand ordine si disciplina exemplara. Scriitorii unguri vorbesc cu respect de el. Cand n-a mai putut rezista armatei ungurești comandata de generalul Bem, s-a refugiat la Bucuresti, unde a intrat in serviciul administratiei spitalului Brancovenesc. A murit in Bucuresti la 29 Aprilie 1875 si este inmormantat la cimitirul Bellu.

maltrateze cat timp nu faceau cauza comuna cu insurgentii lui Kossuth, cari veniau din Ungaria.

Trupe regulate se aflau foarte putine in aceste tinuturi. Deva, capitala comitatului, era ocupata numai de un batalion de graniceri din regimentul 1 (Orlat) si o jumatate escadron de husari, tot Români. Din acel batalion o companie a fost dislocata dincolo de Mures, in comuna Zam, unde se inalta frumosul castel al fruntasului român Vasile Nopcea.

In comitatul Zarand, limitrof cu al Aradului, expus in fiecare zi la incursiuni din Ungaria, comandamentul general nu gasise de cuviinta sa detaseze decat patruzeci de graniceri, comandati de tanarul locotenenet Clima, care in caz de atac avea sa comande si cetele de lancieri.

In Banatul invecinat insurgentii din Ungaria apucasera sa se instaleze solid in orasele Lipova si Radna si taiasera comunicatia cu Ardealul. Ei de acolo faceau incursiuni in comitatele invecinate si astfel in ziua de 3 Noembrie au atacat compania de la Zam, au pus-o pe fuga si s-au retras dupa ce au pradat castelul lui Nopcea. Comuna Zam a fost atacata din nou in ziua de 2 Decembrie, cand insurgentii au si dat foc castelului.

In toamna anului 1848, locuitorii comitatului Zarand, mai toti Români, au avut multe de indurat. Am vazut ca pentru acel tinut nu erau disponibili decat patruzeci de soldati graniceri ca sa-l apere in contra invaziunei batalioanelor si escadroanelor unguresti din Ungaria. Prefect al legiunei românesti din comitat era

bravul advocat Ion Buteanu (NOTA 3), care avea sa lupte cu cele mai mari greutati, cu tot felul de lipsuri si neajunsuri.

Cetele lui Buteanu si granicerii, cu locotenentul Clima, se asezasera pe hotarul de catre Ungaria in comuna Gura Vaii. In ultimele zile din Octombrie, dupa ce Românii desarmasera putinele familii unguresti din acele tinuturi, un batalion de honvezi si un escadron de cavalerie cu doua tunuri atacara cetele românesti si le silira sa se retraga la Baia de Cris. Apoi dadura foc la cateva sate si ocupara oraselul Halmagiu. Cu aceasta ocazie, barbarul comandant al Ungurilor, maiorul Buzgo, prinzand 8 Români, i-a spanzurat fara nici o judecata, precum faceau de altfel foarte multi ofiteri unguri, cari isi arogau dreptul si de judecatori si de calai.

Dela Halmagiu insurgentii pornira spre Baia de Cris, unde intalnind pe lanceri si pe locotenentul Clima, ii batura si fugarira, iar Clima ascunzandu-se intr-o sura, insurgentii i-au dat foc, el arzand acolo ca soarecii impreuna cu tovarasii lui.

Dela Baia de Cris Ungurii, pornind spre orasul Brad, au mai dat foc la cateva sate si Buzgo in ziua de 4 Noembrie a mai spanzurat 10 Români, apoi s-a retras in Ungaria.

Nota 3. *Ion Buteanu* s-a nascut la 1821 in comuna Somcuța Mare, jud. Satu Mare. A studiat dreptul la Cluj si Zagreb si dupa ce si-a luat censura de advocat, s-a stabilit in Abrud, unde il ajunsera evenimentele din 1848. Numit prefect al legiunei române de pe Valea Crisului si totodata administrator al jud. Zarand, a jucat un rol de frunte printre prefectii din munti. Prins insa de Hatvany la Abrud, a fost spanzurat de acesta in ziua de 23 Maiu 1849 la Iosasi, in judetul Arad, avand abia numai 28 de ani. A fost un tanar cult, energic si cu un mare suflet romanesc.

Gloatele de lanceri dela Baia de Cris ramasera iarasi de capul lor. Acum insa au inceput si Românii cu represaliile si astfel pentru cei 8 Români spanzurati din porunca lui Buzgo, au spanzurat si ei 6 Maghiari.

Cu acestea calamitatile din comitatele Hunedoarei si Zarandului nici pe departe nu s-au terminat, caci invaziile asupra locuitorilor din Zarand s-au mai reinoit de multe ori peste iarna si Buteanu ajunsese in cea mai mare stramtoare.

In ziua de 23 Octombrie Românii din regiunea Zlatnei, satui de brutalitati, batai si inchisori, dupa ce primisera ordinul de desarmare al generalului Puchner, au si plecat la Zlatna, pentru ca sa ia armele de la Unguri. Tinutul intreg este locuit numai de Români si chiar in Zlatna Românii sunt in mare majoritate. Insa colonia de functionari, meseriasi si alti maghiari, nemti si armeni, tocmai pentru ca era mica, s-a ingrijit inca din primavara ca sa se armeze bine. Prefect al acelei regiuni era tanarul advocat Petre Dobra, numit numai de cateva zile, prin urmare nu avuse timp sa armeze si disciplineze cetele. Cativa tineri s-au pus in locul lor si sositi la Zlatna au somat pe Unguri sa depuna armele. Dupa lungi parlamentari se ajunse la invoiala ca sa se incheie un armistitiu pana dupa amiazi.

Românii, increzatori in cuvantul dat, s-au risipit prin oras, iar altii ramanand pe loc si-au scos merindele din desaga, incepand sa manance. Ungurii perfizi, profitand de acest lucru, si-au calcat cuvantul atacand pe Români, omorand mai multi dintre dansii si ranind pe altii. In prima spaima Românii au fost scosi din oras, afara insa reculegandu-se s-au adunat din nou si inversunati si clocotind de rasbunare s-au aruncat asupra Ungurilor, cari

neputand sa mai reziste Românilor, au dat foc orasului si au luat-o la fuga. Ajunsi insa pe drum de Români si anume in satul Presaca, la 8 km de Zlatna, au fost macelariti aproape toti. Scriitorii maghiari socotesc numarul conationalilor lor ucisi la Presaca la 640 capete.
Tot in aceasta zi de 23 Octombre a inceput si abilul strateg Axente Sever cu desarmarea Ungurilor din comunele invecinate cu Alba Iulia. Ungurii opunandu-se dupa putinta, urmarea a fost ca au pierit multi dintre ei, mai ales la Cricau, unde Ungurii atacand cu patru companii de honvezi si cavalerie, Românii i-au respins si fugarit pana la Teius.

Pe la inceputul lunei Noembrie 1848, Ardealul era in plina revolutie, in plin rasboiu civil.

Trei-patru saptamani dupa izbucnirea revolutiei, imparatul Ferdinand incepu sa se gandeasca la abdicare, mai ales din cauza sanatatii sale, influentata in rau de enervarile si agitatiunile guvernarei. In ziua de 2 Decembrie 1848 retragerea imparatului deveni fapt implinit, urmand pe tron arhiducele Francisc Iosif, un tanar de 18 ani, care a domnit insa pana in toamna anului 1916, cantand el prohodul desfiintarei imperiului austro-ungar.

La 9 Decembrie, generalul Puchner convocase pentru ziua de 28 Decembrie st. n. doua adunari românesti, una la Blaj, alta la Sibiu, adica dupa confesiuni, intocmai dupa cum vroise si guvernul unguresc in Maiu. Puchner, inselat de fagaduelile Secuilor, credea ca tara este pacificata si ca poporul român trebue invatat sa observe legile si sa pastreze ordinea.

Din adunarea de la Blaj nu s-a ales nimic, pentru ca Ungurii ocupasera Clujul inca la 25 Decembrie si o parte din trupele lor inaintasera de la Turda spre Blaj. Insa si

daca n-ar fi inaintat Ungurii si tara s-ar fi aflat in pacea cea mai perfecta, rămâne intrebarea deschisa daca Românii uniti cu biserica Romei ar fi facut pe voia lui Puchner, tinand o adunare destinata sa trateze chestiuni curat nationale, administrative si chiar militare, sub firma confesionala.

Adunarea din Sibiu s-a tinut la data fixata. Rezultatele ei au intrecut insa cu mult pe cele pe care le urmareau generalii. Adunarea era formata din 250 de fruntasi, iar din partea lui Puchner au luat parte la ea generalul Pfersmann si alti doi, in calitate de comisari militari.

Episcopul Andrei Saguna a deschis sedinta la orele 9 si jum. desemnand ca secretari intre altii si pe unitii Paul Dunca si G. Barit, in scopul de a dejuca planul baronului Puchner de a tine o adunare confesionala.

Dupa desbateri lungi, adunarea a formulat 13 postulate nationale si anume:

1. Alegerea de functionari sa se faca in proportia celor trei nationalitati principale ale tarii, români, maghiari si saşi.
2. Sa se numeasca de urgenta comisiuni agrare cari sa cerceteze si reguleze nenumaratele conflicte dintre fostii iobagi si domnii feudali.
3. Comisiuni mixte pentru a cerceta toate daunele cauzate de popor domnilor si de domni poporului.
4. Sa se dea arme unei garzi compusa din 15 mii de Români bine instruiti, in care caz n-ar mai fi nevoie de ridicarea gloatelor.
5. Sa se mai procure pentru orice intamplare vreo 50.000 pusti pe socoteala si creditul natiunei române.
6. Sa se deschida cat de curand scoalele, precum si

cursuri juridice pentru Români in limba lor.
7. Comunelor din cari barbatii sunt mereu ridicati pentru gloatele de lancieri, sa li se dea lemne de foc pentru familiile lor, sa nu piara de frig.
8. Procesele locuitorilor din Muntii Apuseni sa fie recomandate cu tot dinadinsul Curtii imperiale prin comandamentul general.
9. Protesteaza din nou in contra unirei Ardealului cu Ungaria.
10. Guvernul din Cluj sa fie desfiintat.
11. Imparatul sa recunoasca comitetul Românilor in permanenta pana ce drepturile Românilor vor fi regulate definitiv printr-o dieta generala.
12. Dieta sa fie compusa din membri alesi din toate nationalitatile.
13. Natiunea română sa-si aleaga un cap national, confirmat de imparat, intocami cum au Croatii pe *banul* lor.

A doua zi dupa adunarea de la Sibiu se comunica Românilor dezastrul dela Ciucea, unde trupele unguresti bat armata imparatului. Românii sunt invitati sa ordone prefectilor si tribunilor chiar in noaptea aceea sa cheme din nou gloatele si sa fie gata pentru luptele ce vor urma cu Ungurii.

Kossuth, devenit dictatorul Ungariei, numise la 1 Decembrie 1848 pe generalul polonez Bem comandant al unei armate cu misiunea sa ocupe Ardealul. Puchner, care neglijase toata vara sa se pregateasca, ia hotararea sa ceara ajutorul Rusiei pentru a conserva dinastiei habsburgice principatul Transilvaniei. Episcopul Saguna, in fruntea unei delegatiuni, din care facea parte si sasul Gottfried Muller,

pleaca la Bucuresti, insotit de secretarul sau I. Bologa, ca sa ceara ajutor generalului rus Luders, care se afla acolo. Dar Saguna este primit rau de Rusi la Bucuresti si fortat sa paraseasca teritoriul Munteniei in 48 ore. Rusii asteptau ca acest ajutor sa le fie cerut de generalul Puchner personal, ceea ce s-a si intamplat si in Februarie apar primele trupe rusesti la Brasov apoi la Sibiu.
Cu tot sprijinul, cam molatic ce e drept, al Rusilor, se poate spune ca dinastia de Habsburg pierduse la 21 Martie 1849 intreaga Transilvanie, afara de portiunea Muntilor Apuseni si cetatea Alba Iulia, iar tara intreaga a fost stapanita 4 luni de zile de catre partidul revolutionar unguresc.

Incepand dela 22 Martie, Ardealul a fost stapanit de doui oameni: generalul Iosif Bem si comisarul Ladislau Csanyi. In aceste 4 luni, poporul românesc din Ardeal, Banat si Ungaria era *proscris*, pus afara din lege de catre comisarul ungur Csanyi. In afara de Muntii Apuseni, adica de tara Motilor, intreg poporul romanesc era acum desarmat si peste patru mii oameni nearmati cad victima teroarei deslantuite de Csanyi, care indignase cu atrocitatile sale pana si pe generalul Bem, care cere lui Kossuth sa dea ordin ca sa inceteze “omul sau” cu varsarile de sange si sa desfiinteze si tribunalele martiale. Dar Kossuth nu ia in seama cererile lui Bem si astfel Csanyi mai adauga la cele 4000 de Români ucisi inca alte 2000, in afara de cei cazuti cu armele in mana in lupte si al caror numar trece de peste 30.000.

Intre timp imparatul Francisc Iosif, intalnindu-se la Varsovia cu imparatul Nicolae I al Rusiei, in zilele de 21-23 Maiu 1849, se hotari acolo ca Rusia sa dea Austriei un ajutor mai serios pentru inabusirea revolutiei unguresti.

Generalul Luders ia comanda de asta data a unei

armate de aproape 50.000 oameni, cu care porneste sa pacifice Ardealul, ajutat si de legiunile lui Avram Iancu, Axente Sever si ceilalti legionari.

La 29 Iulie 1849, Luders bate pe Bem in batalia de la Sighisoara, care s-a terminat cu dezastrul complect al Ungurilor. Generalul Bem a scapat prin fuga, ascunzandu-se in tufisul unei balti impreuna cu talentatul poet ungur Alex. Petofi, care insa s-a inecat.

La 9 August 1849, Bem, care luase comanda generala a armatei unguresti, este batut de armatele rusa si austriaca langa Timisoara, ceea ce forteaza pe Kossuth sa transmita puterea, la 11 August, in mainile generalului Gorgei, care in ziua de 13 August 1849 depune si el armele la Siria in mainile generalului rus Paskievici, luand astfel sfarsit revolutia Ungurilor din Ardeal si Ungaria.

CAPITOLUL XXXV
LUPTELE ROMÂNILOR CU UNGURII DIN MUNȚII ABRUDULUI ÎN LUMINA RAPORTULUI SCRIS DE INSUŞI AVRAM IANCU

Figura cea mai mareata si mai clasica, care se desprinde din studiul evenimentelor intamplate in Ardeal in cursul anilor 1848/49, este fara indoiala Avram Iancu. Plin de avant, energic, nobil si sincer, dar scurt la vorba, el a fost seful revolutiei din tara Motilor, pe cari i-a condus cu atata bravura si tact, incat a stors admiratia tuturor contimporanilor sai, precum si a noastra cei de azi si o va stoarce desigur si pe cea a generatiilor viitoare.

Om de actiune si urand pertractarile, Iancu, indata dupa adunarea dela Blaj din 3 (15 Maiu) 1848, s-a dus in munti si a organizat militareste pe Moti in vederea luptelor cu Ungurii, care se anuntau a fi grele.

Dupa infrangerea Ungurilor, Avram Iancu pleaca in vara anului 1849 la Viena, unde sta luni de zile, staruind pentru implinirea promisiunilor facute Românilor in numele imparatului. Asupra sederii sale la Viena, Iosif Sterca Sulut, intr-un studiu biografic asupra lui Iancu, ne spune ca eroul Muntilor Apuseni a fost chemat intr-o zi si la prefectura politiei din Viena, spre a i se inmana o decoratie din partea imparatului Francisc Iosif. Avram Iancu refuză insa decoratia, motivandu-si astfel refuzul: *“Am luptat pentru tara si pentru natiune, nu pentru decoratii. Sa se dea mai intaiu natiunei drepturile promise si atunci voiu primi, altfel nu”*.

Rezultatul acestui refuz a fost ca Avram Iancu a fost invitat ca in 24 de ore sa paraseasca Viena. Intors acasa si convingandu-se zi cu zi ca sangele românesc

varsat in siroaie se rasplateste cu cea mai neagra nerecunostinta, el este cuprins de o mare neliniste si melancolie, ceea ce se vede si din testamentul sau datat in 20 Decembrie 1850, prin care lasa toata averea sa natiunei.

Anul 1852 a fost cel mai dureros in viata lui Avram Iancu. In acest an imparatul Francisc Iosif venise in Transilvania ca sa cunoasca tara si popoarele ei.

Imparatul, la rugamintea lui Iancu, urca muntii, prânzeste in varful muntelui Gaina, trece prin Vidra si doarme la 21 Iunie in Campeni, dar Iancu nu se prezinta, desi el facuse toate pregatirile pentru primirea imparatului. Iancu abia in seara sosirei imparatului la Campeni s-a prezentat la cartierul imparatului. Adjutantul acestuia, contele Grunne, însă l-a aruncat cu ajutorul jandarmilor in strada, sub pretext ca a venit prea tarziu. La 2 August, Iancu merge la Cluj impreuna cu 50 de calareti in intampinarea imparatului. Iancu insa tot nu se prezinta la audienta. Din acest moment, Iancu a fost mereu banuit si denuntat ca ar fi vrand sa faca o noua si mare revolutie.

Dintr-o scrisoare din 1889 adresata de fostul tribun Mihai Andreica din Campeni catre profesorul Enea Hodos din Sibiu, prin care Andreica îi dadea informatiuni asupra calatoriei imparatului Francisc Iosif in Ardeal si tara Motilor, rezulta:

1. Că cel care a staruit mai mult ca imparatul sa viziteze Tara Motilor a fost Avram Iancu, care impreuna cu Balint si Andreica au fost la Sibiu la principele Schwarzenberg, guvernatorul Ardealului, cerandu-i sa mijloceasca schimbarea itinerariului imparatului in scopul de a se abate si prin tara Motilor.

2. Ca Avram Iancu, desi el a condus toate preparativele pentru primirea cat mai solemna a imparatului sus pe

muntele Gaina si apoi la Campeni, el totusi n-a voit sa se prezinte imparatului nici la Gaina, nici la Campeni si nici la Cluj, desi mereu promitea amicilor sai ca se va duce. Motivul pentru care Avram Iancu a pastrat aceasta atitudine invariabila nu l-a comunicat nimanui, asa ca a ramas un secret, pe care "regele muntilor" l-a dus cu el in mormant.

In Septembrie 1852, a fost arestat impreuna cu alti fruntasi din Campeni si aruncat in inchisoare. Aci fu tratat brutal si palmuit de functionarul Hohn. Temandu-se guvernul ca Motii il vor libera cu forta, l-au trimis la Sibiu, dandu-l in grija prietenului sau Ilie Macelariu. Guvernul a incercat sa castige pe Iancu oferindu-i bani, pensie etc. el insa a refuzat totul. In acest timp s-au aratat pentru întâiaşi dată semnele de melancolie si de turburarea mintii. Intors in munti, a trait multi ani în aceasta stare sufleteasca, ratacind prin codri si cantand din istoricul fluer doine de jale. Fruntasii români din munti adesea il imbracau cu haine bune, el insa arunca vestmintele boieresti, imbracandu-se in straie taranesti si opinci. In timpul din urma petrecea mai bucuros la Baia de Cris. Noaptea se adapostea la covrigarul Ioan Stupina. Aci se culca pe o targa si canta cu o rara mandrie doinele sale. Multime de oameni se adunau in toate serile ca sa asculte. In dimineata zilei de 10 Septembrie 1872 stapanul casei il gasi mort, cu fluerul langa el. Inmormantarea s-a facut la 13 Sept. asistand peste 10 mii de Români din cele mai departate unghiuri. Mormantul său se afla in cimitirul din Țebea, langa gorunul lui Horia.

Pentru a cunoaste faptele acestui mare erou al poporului nostrum, cred interesant si instructiv totodata sa dau cuvantul inaltatorului raport al lui Avram Iancu catre

comitetul national roman din Sibiu si catre comandamentul superior al armatei austriace, care fusese insarcinata cu pacificarea Ardealului.

In urma hotarirei luate in a doua jumatate a lunei Septembrie 1848, la Blaj, de a infiinta o garda nationala româneasca pentru a mentine ordinea si siguranta in tinuturile românesti si pentru apararea poporului român in contra terorismului maghiar, Avram Iancu se intoarse in munti si stabilindu-se la Campeni, incepu organizarea garzii nationale. Generalul austriac baronul Puchner, comandantul trupelor imparatesti din Ardeal, recunoscand comitetul de pacificare ales de adunarea de la Blaj, lansa in ziua de 18 Octombrie 1848 o proclamatiune catre poporul Ardealului si concepu planul desarmarei Ungurilor.

Dupa ce descrie operatiunile desarmarei, Avram Iancu povesteste in modul urmator luptele avute de el cu Ungurii in muntii Abrudului:

"La inceputul lui Ianuarie 1849 primii dela comitetul national roman sub No. 830 din 29 Decembrie 1848 ordinul generalului comandant ca sa concentrez un mare numar de oameni in centrul muntilor. Necesitatea acestei masuri era evidenta. Noi, prefectii Buteanu, Balint si eu, o intelesesem de mult si luasem dupa putinta, in intelegere deplina, masurile necesare. Caci, dupa concentrarea trupelor imperiale intre orasele cele mai principale sasesti pe "fundus regius" si tara sacuiasca si in urma operatiunilor obositoare contra Sacuilor si neexplicabila incetineala in desarmarea acestora, muntii fusesera blocati aproape din toate partile. Trebuia deci concentrata la centru o trupa numeroasa, totdeauna pregatita pentru a putea trimite zilnic ajutorul necesar

trecatorilor celor mai din afara, unde se dadeau lupte in fiecare zi.

Trecatorile din comitatul Zarandului le apara cultul si neobositul prefect Buteanu, care era in acelas timp si administrator al acestui district. In lunile Ianuarie, Februarie si Martie el se lupta necontenit cu dusmanul si am fost nevoit a-i trimite intr-una ajutoare. Muntii dinspre Turda si Cluj erau ocupati si aparati vitejeste de catre curajosul si inteleptul prefect Balint, preot in Rosia de Munte. Si acestuia i-am trimis, dupa cererea sa, de mai multe ori ajutor. Celelalte puncte le aparam eu. Apararea trecatorilor spre Aiud si Teius o incredintai viceprefectului meu, preotul Prodan Probu, parintele unei familii sarmane, care a fost arestat catva timp mai tarziu pe niste presupuneri nedovedite. La Ponor-Rameti intrebuintai intaia oara pe tribunul Matei Nicola din prefectura lui Balint si mai tarziu pe tribunul meu Vasile Tudor. Importantele trecatori de langa Albac, Marisel si Somesu Rece spre Huedin si soseaua Oradea-Cluj au fost aparate, cu vitejie si statornicie admirabila, de catre bravii locuitori ai satelor de mai sus. Eu îi incurajam din cand in cand, trimitandu-le comandanti si trupe de ajutor. In toate punctele aceste au avut loc lupte, in care Românii au dovedit vitejie, sacrificiu, energie si o credinta nestramutata catre imparat si catre monarhie. Unele din acele lupte intamplate spre Huedin, le voi mentiona pe scurt pentru importanta lor.

La 3 Ianuarie 1000 de Maghiari, cari aveau si un tun, comandati de un anume Geley, atacara satul Rau Calatei, situate in apropierea Mariselului. Optzeci de

flacai din acelasi sat, cari aparau trecatoarea, au tinut armata vrasmasa 4 ceasuri pe loc, pana cand sarmanii locuitori au putut sa-si transporte putina lor avere in munti. Apoi s-au retras si dansii ne mai avand gloante. Satul a fost transfomat indata in cenusa de catre rebeli. Pierderile Românilor au fost de doi raniti, inamicul insa a avut foarte multi morti si raniti. Cati, nu se stie.

La 26 Februarie, 600 de honvezi pornira din Gilau[1)] *spre Marisel. Trupa noastra compusa din locuitori ai aceluiasi sat primi pe dusman la Varfu Batranei. Lupta tinu 6 ore cu rezultat schimbator, pana cand la urma rebelii au fost respinsi si urmariti pana la Gilau. Ei lasara pe campul de lupta 13 morti; numarul ranitilor nu este cunoscut, au fost insa incarcati pe 4 care. Vitejii Mariseni au avut de plans 6 morti; 4 case si 3 sure le-au fost arse si 30 de vite furate.*

Pentru a rasbuna aceasta infrangere, 1600 de honvezi si alti rebeli au atacat Mariselul la 12 Martie. Sentinelele anuntara pe locuitori de primejdia ce se apropia si imediat se adunara oamenii valizi, se impartira in 3 coloane si ocupara cele trei puncte mai importante din apropierea satului. Pentru a putea insa rezista cu o oarecare sansa unui dusman atat de numeros, parea necesar a-l face sa creada ca avea sa lupte cu o trupa mult mai numeroasa. Deci pentru a-i speria si pentru a putea observa mai bine miscarile sale si a da la timpul oportun

1) La Gilau se afla castelul ultimului duce român, Gellu, care a fost omorat in anul 904 de Tuhutum, ducele Ungurilor, care a ocupat Ardealul.

semnalul de atac, o demonstratie de pe inaltimea muntelui Grohotu era absolut necesara; dar dupa ocuparea celor trei puncte mentionate mai sus nu mai ramasese de loc trupe disponibile. Atunci se oferira pentru aceasta demonstratie femeile bravilor munteni. Ele fura oarecum organizate in graba. Pelaghia Rosu, mama centurionului Rosu, comandantul locuitorilor, fu insarcinata cu conducerea lor, hotarandu-se felul cum se va face aceasta demonstratie. Pe cap cu palarii barbatesti, incalecara toate si se suira in cea mai frumoasa ordine pe muntele Grohoiu in sus. Trebue sa mentionez ca Româncele de la munte calaresc tot atat de bine ca si barbatii. Ajunse pe inaltime, ele se impartira astfel, ca sa nu poata fi vazute de dusman; numai Pelaghia Rosu observa de pe o inaltime miscarile armatei unguresti. Cand aceasta sosi la un punct desemnat mai dinainte, Pelaghia sufla in corn, calaretele aparura din toate partile si facand un sgomot mare se pusera in miscare. Acesta era pentru Mariseni semnalul de atac. Ei se napustira din toate partile asupra dusmanului, aducand cea mai mare zapaceala in randurile lui. Lupta fu scurta, caci Ungurii nu mai cautara sa lupte, ci sa scape cu viata. Ei lasara pe campul de lupta treizeci de morti, intre care un capitan si un sergent-major Vitez Lajos. Ranitii lor fura incarcati in 6 care. Mai importanta a fost infrangerea Ungurilor langa raul Somesu Rece, caci aci s-au inecat peste 100 dintre ei; dintre Mariseni au fost numai 2-3 raniti.

Luptand in felul de mai sus in mai toate punctele, aflaram pe la mijlocul lui Martie importanta stire despre

cucerirea Sibiului de catre Bem[2)] *si peste putin acea si mai inexplicabila a parasirei intregei noastre patrii, atat de incercata, de catre trupele imperiale si retragerea lor in Valahia. Dela inceput putin ajutati si cu toate sacrificiile noastre tratati cu dispret, priviti cu neincredere, de multe ori calomniati, chiar insultati, ne vazuram deodata dati prada furiei unui vrajmas barbar. Impresia produsa de aceasta fapta asupra muntenilor nu se poate descrie si ne trebui timp pentru a sterge aceasta impresie urata, inlocuind-o cu pareri mai optimiste. Din campie veneau zilnic fugari in munti, preoti romani, invatatori, ofiteri ai gloatelor, tineri, cari se sustrageau recrutarei pentru armata rebela, sau din aceia cari, deja recrutati, paraseau la prima ocazie steagul unguresc si veneau in munti la fratii lor. Numarul luptatorilor se inmulti astfel din zi in zi, ca si al celor cu carte, cari puteau sa ne ajute cu vorba si cu fapta. A contribuit mult la ridicarea moralului aparitia in muntii nostri a prefectului Axente Sever cu 1000 de*

2) Iosif Bem, general polon, nascut in 1791 la Cracovia, din familie nobila. A facut studiile militare la academia din Varsovia, intemeiata de Napoleon I. a luat parte la expeditia din 1812, dar dupa retragerea Francezilor s-a reintors in patrie si a intrat in armata ruseasca. Din cauza semntimentelor sale patriotice a fost concediat in 1825. A luat parte la revolutia polona din 1830; dupa inabusirea acesteia s-a refugiat in strainatate, esind din nou la iveala in miscarile revolutionare dela Viena. De aci a fugit in Ungaria, unde a castigat increderea lui Kossuth, care l-a pus in fruntea unei armate cu insarcinarea sa alunge pe Austrieci din Ardeal. Dupa infrangerea armatei sale in August 1849, Bem se refugia in Turcia, trecand la mahomedanism. Sub numele de Amurat Pasa a fost numit guvernator la Aleppo si a murit la 10 Dec. 1850. La 1880 i s-a ridicat un monument la Targu Murasului, care a fost acum de curand dat jos de Romani.

lanceri disciplinati si 200 vanatori bine instruiti, caci vestea despre vitejia sa ajunsese pana in muntii nostri. Si de la trecatorile din prefectura mea soseau stiri favorabile. Astfel tribunul Vasile Tudor, care pazea linia cordonului la Ponor-Rameti, respinsese pe dusman in mai multe lupte norocoase.

La 30 Martie batu la Giomal, intr-o lupta de 2 ore, cu 60 de vanatori o companie de honvezi, urmarind-o pana in sosea. Dusmanul parasi 3 morti, o toba si intreaga prada facuta in imprejurimi. La 10 Aprilie acelasi tribun avu o lupta de 5 ore cu Banfi Ferentz, care comanda 3 companii de honvezi. Dusmanul fu respins, avand 15 morti; noi nu am avut decat un singur mort si trei raniti. Tot astfel batu acest tribun pe rebelul Egloffstein la 15 Aprilie la Piatra-taiata si la 24 Aprilie la Piatra-lunga, omorandu-i in ambele lupte 13 oameni. Crudul vrajmas a comis atat in marsul inainte spre punctele de mai sus, cat si retragerea sa fortata, cele mai mari cruzimi si jafuri.

Si pe linia cordonului catre Huedin a avut centurionul Matei Gheorghe o lupta norocoasa langa satul Giurcuta contra sefului insurgentilor Buzgo, care atacase numitul sat cu puteri mari, fiind insa respins cu o pierdere de 45 de morti. Bravii Giurcuteni deplang moartea viteazului Stan Gheorghe, care a lasat o vaduva sarmana cu mai multi copii.

Dar toate aceste succese nu erau de ajuns pentru a inveseli pe munteni pentru apropiatele sarbatori ale Pastelor, atat de scumpe Romanilor. Prefectul Axente Sever, dupa mai multe lupte victorioase, fu nevoit, parte din lipsa de munitii, parte din cauza numarului prea superior al dusmanului, sa se retraga tot mai mult in interiorul muntilor, fiind silit sa lase intre 15-16 Aprilie

chiar Zlatna in mana dusmanului. Prefectul Buteanu se retrase de asemenea din Zarand dupa lupte extraordinare, cazand astfel spre sfarsitul lunei Martie si inceputul lui Aprilie aproape intregul comitat Zarand in mainile dusmanului. Incurajat de vestea, care s-a dovedit curand ca falsa, ca generalul Puchner se intorsese cu armata sa in Transilvania si trimisese chiar un batalion in comitatul Zarandului, prefectul Buteanu hotari sa atace la 9 Aprilie oraselul Brad, legand noi de reusita acestui plan operatii catre Baia de Cris si Halmagiu. Daca reuseau planul, intregul Zarand ar fi fost liberat de dusmani. Soarta a vrut insa altfel. In ziua numita, la 3 dimineata, Buteanu se pune in miscare. Eu ii dadusem ajutor pe tribunul Aiudeanu cu un detasament de gloate. Intreaga trupa numara cam 2000 de oameni si era impartita in trei coloane. Cele doua coloane laterale se aflau sub comanda tribunilor Clemente Aiudeanu si Vinteanu; centrul era comandat de prefectul insusi. O patrula, trimisa spre Baia de Cris, aduse vestea ca Maghiarii soseau din alta parte, gata sa-l atace pe la spate. Inselat de aceasta stire, Buteanu se opri indata si instiinta si pe tribuni, poruncindu-le sa se retraga. Aiudeanu primi ordinul si se retrase. Vinteanu inaintase prea departe, pentru a fi ajuns de curier. El sosise la punctul anumit, ataca cu success avanposturile dusmane, patrunde in orasel si se lupta catva timp cu curaj. Vazand insa, ca nu era ajutat de nimeni, ca dusmanii il atacau cu puteri tot mai mari, se retrase cu pierderi foarte mici. Astfel atacul contra Bradului deveni zadarnic, se nimici intregul plan de operatii si dusmanii devenira mai indrasneti. Acest atac nereusit a produs o impresie descurajatoare asupra poporului armat, chiar din tinuturile cele mai departate; Buteanu, stimat de toti

pentru activitatea ce o desfasurase pana acum si stimat de toti pentru vitejia sa, pierdu acum nu numai curajul, dar si speranta in isbanda finala..

Grijile muntenilor se marira si mai mult prin faptul ca preturile obiectelor de mancare se urcasera in mod enorm. Pe la Pasti sfertul de grau costa 4 fl., ceva mai tarziu 5 fl., si cupa de sare 1 fl., mai tarziu 1,20 fl. Comunicatia cu câmpia incetase de mult, cu totul. Lucratorii mineri nu mai puteau sa-si procure nimic, caci in mine nu se mai lucra nimic si acei cari aveau ceva bani, nu puteau sa-i schimbe. Maghiarii din Abrud se obrazniceau din ce in ce mai mult si faceau intrigi in secret, parte ei singuri, parte prin Români maghiarizati si prin functionarii statului, pentru a demoraliza poporul, astfel ca in lunile Aprilie si Maiu eram prefect numai dupa nume.

Izolati de restul lumei, parasiti si uitati, traiam in necunostinta de tot ce se petrecea afara din munti. Dusmanii faceau sfortari tot mai mari, numai ca sa patrunda in munti; caci ei stiau bine si o marturiseau chiar pe fata, ca nu puteau sa cucereasca cetatea Alba Iulia, pana ce nu vor fi stapanii muntilor. Cu toate acestea toti luptatorii munteni nu aveau pe acele vremuri decat 1300-1400 de arme de foc si lipsa de munitii era asa de mare, ca a trebuit sa se ia masurile cele mai severe contra acelora, cari ar fi indraznit sa impuste in afara de lupte. Situatia era deci critica din toate punctele de vedere. Numai capitanul Ivanovich nu se interesa de nimic in Abrud, decat de mancare si bautura pe socoteala locuitorilor.

Pe cand luptam impreuna cu tovarasii mei pe la trecatori cu dusmanul armat si in interior cu greutatile aratate mai sus, sosi in Zarand deputatul in dieta

ungureasca, Ion Dragos[3] *din Ungaria. Cand s-a convins guvernul unguresc, ca trupele sale nu sunt in stare sa rupa cordonul tras de Români in jurul muntilor, hotari a-si ajunge scopul pe aceasta cale a tratativelor. Guvernul fauri, - dupa cum se constata mai tarziu – planul de a ocupa un punct prielnic oarecare situat in interiorul muntilor; sa atraga astfel spre centru pe luptatorii de la trecatorile cele mai de afara, sa slabeasca astfel liniile cordonului si sa deschida toate drumurile spre munti. Tratativele trebuiau numai sa mascheze punerea in aplicare a acestui plan. In acest scop guvernul a ales pe deputatul Dragos, un român cu sentimente unguresti. La 23 Aprilie primi prefectul Buteanu de la susnumitul o scrisoare din Brad cu data de 19 Aprilie, adresata totodata si mie, din care avea sa iasa o intelegere salutara. In aceeasi noapte plecai la Abrud si acolo comunicai continutul scrisoarei lui Axente Sever, care tocmai se afla in localitate. El declara imediat, ca rezultatul conferintei va fi desigur nul, fiind cunoscute principiile maghiarismului lui Kossuth; Românii avusesera de altfel ocazie sa se convinga de buna-credinta a Ungurilor si se putea prea bine ca in dosul acestei consfatuiri sa fie altceva ascuns; de aceea el era de parere sa nu raspundem acestei invitatii. El termina cu cuvintele: Timeo Danaos et dona ferentes! Cei mai multi insa erau de parere, ca o*

3) Ioan Dragos, deputat roman, nascut la 5 Martie 1810 in Oradea Mare; tatal sau, Teodor, a fost proprietar nobil de Toplita. A studiat in Oradea Mare dreptul, pe care insa nu l-a terminat. Ca om politic apartinea partidului conservator pana la 1848. In primavera acestui an Românii din cercul Beiusului l-au ales deputat in dieta din Pesta, unde a devenit nu numai un aderent al principiilor lui Kossuth, ci unul din cei mai intimi ai acestuia.

intalnire cu Dragos, daca nu putea fi de folos, nu ar fi putut insa nici sa strice. La 25 Aprilie plecaram la Mihaleni, adica eu, prefectii Buteanu si Dobra[4)]*, fostul prefect al Campiei, preotul Vladut, viceprefectul meu Boeru si altii cativa, intalnindu-ne acolo cu Dragos. Scopul meu principal era sa aflu ceva despre situatia lucrurilor in afara de munti; pe urma credeam ca fata de starea in care ne aflam noi si descrisa mai sus, un armistitiu ar fi fost bine venit din mai multe puncte de vedere. La posibilitatea unei paci cu Ungurii nu ma gandisem nici pe departe.*

Delegatul Dragos lua cuvantul si ne descrie intr-un discurs abil situatia, in culori unguresti. El ne spunea: "Capitala Ungariei a fost din nou cucerita, intreaga Ungarie este libera de mercenarii nemti, armele unguresti victorioase pretutindeni, maresalul Windischgraetz rechemat si trimis in exil, Camarilla ingenunchiata; la Viena miscari mari, intreaga Galitie in arme si in curand

4) Petru Dobra, n. 1817 in Zlatna. Gimnaziul l-a facut in Zlatna si Cluj. La Targu Murasului a facut studiile de drept si practica de advocate. La 1848 a fost numit prefect al unei legiuni romanesti, evenimentele insa l-au impedicat sa-si organizeze legiunea. Cand a sosit reprezentantul lui Kossuth, Dragos, in Abrud, in Maiu 1849, Dobra era si el acolo. Dintre toti Romanii el a staruit mai mult ca sa induplece pe Romani sa se inteleaga cu Kossuth. Cu toate acestea, el a fost cel dintai care a cazut jertfa increderei ce avea in intentiunile Ungurilor. La 8 Maiu un ofiter cu 10 honvezi l-au inchis, torturandu-l in mod bestial. Dobra, nebun de durere, sari dela etaj pe fereastra jos in strada, unde il impusca sentinela. El era nepotul lui Petre Dobra, directorul cauzelor fiscale din principatul Ardealului. Acest Dobra a fost numit de imparateasa Maria Tereza, in anul 1746, protector al Romanilor uniti, pe cari i-a ajutat sa obtina domeniul Blajului pe seama episcopiei de aici.

va avea loc un congres European, de la care Kossuth astepta renasterea Ungariei, cu atat mai mult cu cat Austria trebuia sa fie disolvata, iar ca rege al Ungariei ar fi desemnat ducele de Leuchtenberg, ginerele imparatului Rusiei. De la aceste consideratii Dragos trecu la starea natiunei românesti, spunand intre altele: "Că cabinetul din Viena, inca dela inceputul revolutiei, nedreptatise intr-una pe Români, in urma intrigilor sasesti; ca de cand Sasilor s-au dat arme, Românii au fost lasati inadins nearmati prada furiei maghiare, ca s-au chemat Rusii numai pentru a apara pe Sasi, ca in Constitutia de la 4 Martie nu se pomeneste cu nici o vorba despre natiunea româna, cu toate sacrificiile ei fara exemplu in istorie, pe cand se creia Sasilor, cari nu facusera nici mai inainte nimic si acum depusesera armele, recunoscand guvernul unguresc, o tara a Sasilor (Sachsenland) – din ceeace reese, ca in Transilvania se intentiona ridicarea elementului german pe socoteala celorlalte natiuni etc. Este deci absolut necesar sa linistim spiritele, caci Românii trebue sa se convinga, ca au fost inselati si ca pana la sfarsit tot vor fi invinsi".

Acesta era aproximativ continutul cuvantarei sale.

Buteanu, care, cum am spus mai sus, pierduse cu totul orice speranta in reusita cauzei noastre, si Dobra, un advocate invatat, care nici el nu era mai bine dispus, duceau aproape singuri convorbirea cu Dragos, care pentru a ajunge la o intelegere definitive cerea imediata depunere a armelor, ca conditie absolut necesara, explicand-o astfel ca garda nationala va fi desarmata din ambele parti, rasboiul avand sa fie dus mai departe numai cu trupele regulate. Observai atunci, ca poporul inselat de atatea ori de Unguri, nu va depune niciodata armele, nici nu se va ingadui vreodata ocuparea satelor si oraselor de

munte cu soldati maghiari si observai ca aci nu poate fi vorba decat de un armistitiu. Delegatul raspunse, ca nu avea instructiuni in aceasta privinta, ca va comunica insa imediat aceasta propunere comandantului din comitatul Zarandului si lui Kossuth si ca va porni imediat la Debretin, pentru a afla parerile lui Kossuth si a aduce in scris concesiunile, care trebue sa multumeasca pe Români. Dupa aceasta convorbire delegatul pleca, promitand ca se va întoarce in curand. Din aceasta convorbire am mai dedus, ca Maghiarii din Abrud, cu toate ca din Octombrie 1848 pana la sosirea lui Hatvany, deci mai mult de o jumatate de an, au fost aparati de Români si tratati cu blandete, ei totusi corespondau pe ascuns incontinuu cu fratii lor din Ungaria, mai ales cu comandantii, cari operau in apropiere, adica cu maiorul Csutak, commandant al Bradului, informandu-l despre situatia noastra si cerandu-i neincetat ca trupele maghiare sa patrunda in munti. M-am mai convins mai departe, ca si o parte a poporului din satele invecinate fusese convins sa depue armele. Ceea-ce mi se parea insa mai primejdios, era ca chiar cativa din cei culti, cari luptasera pana acum cu noi contra rebelilor si cari nu erau lipsiti de influenta, inclinau pentru o pace definitive, nu din alte cause, ci numai pentruca perdusera orice speranta in reusita finala a oboselilor noastre si pentruca a doua parte a discursului lui Dragos le deschise ochii asupra multor imprejurari. Mai aflai imediat dupa convorbire, ca odata cu sosirea lui Dragos trupele unguresti fusesera intarite nu numai in comitatul Zarand, ci pretutindeni spre trecatorile cele mai principale, ceea ce invedera un plan combinat de operatie si-mi dadu posibilitatea sa inteleg intreg planul politicianilor unguri aratat mai sus. Recunoscui atunci

intreaga noastra situatie si hotarai sa lucrez cu mare bagare de seama in contra intrigilor si sa dejoc planul lor. Intre timp ma convinsesem, ca averea statului din Abrud nu mai era in siguranta. Mai tarziu ma facu atent asupra aceluiasi lucru si vice-tribunul I. Corches. Expediai deci pe acesta, intovarasit de cativa calareti, la d-nul Franz Frenkel, casier, cu invitare in scris, sa predea vice-tribunului aurul si casa statului, pentru a fi pus in siguranta la Campeni. Aurul il preda Frenkel, altceva insa nimic. Mai tarziu, dupa ocuparea Abrudului de catre Hatvany, Frenkel preda acestuia 12.000 fl. din casa, dupa ce depusese mai inainte in biserica Socinianilor juramantul pe conditia ungureasca.

In ziua dupa convorbirea din Mihaleni sosi de la Hatvany aprobarea unui armistitiu provizoriu pe timp nedeterminat. Cand au aflat prefectii Balint si Axente, cari nu au luat parte la convorbire, despre cele petrecute acolo, sa grabira sa-mi scrie sa ma pazesc de credinta ungureasca si de alte convorbiri. Aceasta prevenire era inutila pentru mine, doarece am fost totdeauna de aceeasi parere cu ei. Scrisorile lor mi-au fost insa folositoare in alta privinta, caci acesti 2 prefecti fiind in mare vaza la popor, am putut sa ajut cu ele incercarile mele de a dejuca intrigile unguresti.

Imediat dupa plecarea lui Dragos la Debretin, primii de la comandantul Alba Iuliei invitatia sa pornesc in graba cu 5000 de oameni in ajutorul cetatii. Ii raspunsei insa ca situatia in care ma gasiam nu-mi permitea sa micsorez numarul gloatelor sau sa le intrebuintez in alta parte decat in munti. Ii descrisei toate imprejurarile, ca

voiu incheia o intelegere cu rebelii numai atunci, cand aceasta va fi spre binele tronului si al patriei, ca altfel eram decis la lupta apriga in munti ca si pe campie.

Dupa 8 zile aparu Dragos iar, trimitand copie dupa o scrisoare a lui Kossuth la Abrud si stabilind locul de intalnire. In aceeasi zi – era 3 Maiu – veni in persoana la Abrud. La 4 Maiu avuram o noua convorbire in casele fostului meu vice-prefect Boeru. Buteanu citi adunarei scrisoarea lui Kossuth. Aceasta era datata de la 26 Aprilie din Debretin sub No. 6219/12 si adresata deputatului Dragos. Era deci scrisa chiar a doua zi dupa convorbirea de la Mihaleni; prin urmare Dragos trebue sa fi cerut inca inainte de acea convorbire oarecari concesii, sau ca Kossuth le-a facut din propria sa vointa.

Oricum ar fi, scrisoarea garanteaza Românilor egalitate de drepturi, intrebuintarea limbei românesti nu numai in scoli si biserici, ci si in administratia comunelor, lasandu-le libertatea de a se aduna, de a face si petitiile catre govern in româneste, le garanteaza mai departe din partea statului ajutor pentru imbunatatirea scolilor si altor institutii nationale, ne-amestec in afacerile lor bisericesti, punerea preotilor romani pe picior de egalitate, in privinta lefei, cu preotii celorlalte religii etc. In sfarsit promite Românilor, daca se intorc indata in datoria lor catre patrie si govern (cel unguresc), sa arunce un val asupra trecutului, exceptand insa din amnistia generala singur pe episcopul Saguna. Unii dintre cei prezenti se declarara nu tocmai nemultumiti cu aceste propuneri, inaintea tuturor fostul vice-prefect Ioan Boeru. Era aceasta cea dintai concesie facuta de Maghiari sentimentului national al popoarelor, care se desteptasera. Ea este cu 2 luni mai veche ca hotararea dietei unguresti, in care s-a pronuntat

recunoasterea nationalitatilor. Batranul Micas, tatal prefectului[5] *observa insă, in care parere îi dadui dreptate. Trebue sa observ aci ca patrunsese in ultimele zile in munti vestea declararei independentei Ungariei, nu stiam insa nimic pozitiv si cu atat mai putin despre detronarea si exilarea casei de Habsburg. Convorbirea aluneca iarasi asupra depunerei si predarei armelor si eu mentinui parerea mea, ca aceasta nu se va intampla, avand motive de a nu crede in promisiunile ungurești. Dragos raspunse insa, ca el cunoaste parerea poporului si stie prea bine, ca acesta doreste pacea, sa i se permita a vorbi odata catre popor si se va vedea, ca toti vor fi gata sa depue armele. Aceasta dorinta i se implini, cu atat mai mult cu cat eu cunosteam mai bine sentimentele poporului.*

5) Florian Micas, nascut in Jugul de Jos, a studiat dreptul la Cluj, unde a practicat advocatura pana la 1848. Micas a fost pentru tinerimea romana, care studia la Cluj, ceea ce a fost Aron Pumnul pentru tinerimea din Bucovina. Adunarile ce le tinea tinerimea sub conducerea lui Micas au avut ca urmare arestarea lui. El a fost ridicat in noaptea de 9 Maiu din asternut si transportat in temnita din Targul Murasului, unde a stat pana la 20 Sept. cand a treia adunare de popor, tinuta la Blaj, a trimis o deputatiune la govern cerand eliberarea lui. Ajuns la Blaj, poporul adunat inca acolo il primi cu insufletire. La 15 Maiu 1848 poporul din Campul libertatei il alese in Comitetul National, desi era arestat. Ungurii au nimicit toata averea parintilor lui, cari se refugiasera in munti. Dupa ce armata imperiala fu alungata peste hotar, se refugia si Micas in Bucovina. Intors acasa, dupa suprimarea revolutiei, a trait in mare saracie. Prin anii 1860 fu ales fiscal in distr. Nasaudului si a rascumparat apoi mosia parintilor sai, din care a facut o fundatie, dand-o in administratia mitropoliei de la Blaj, ca sa infiinteze o scoala de agricultura pentru Români. A murit la 16 Martie la Bistrita.

La 5 Maiu sosi Dragos, intovarasit de o multime de lingusitori din Abrud la Campeni, unde poporul din imprejurimi era adunat in numar mare. El se sui pe o masa, fu insa interrupt chiar la inceput si mai pe urma de mai multe ori de poporul indignat, pe cand altii erau de parere sa fie lasat sa vorbeasca pana la sfarsit. Succesul vorbirei sale fu acela pe care-l asteptasem; caci intre altele isi permisese si o expresie necuviincioasa la adresa imparatului si a familiei imperiale. Numele imparatului este sfant pentru Români. In zadar se sui I. Boeru, fostul vice-prefect, pe aceeasi tribuna improvizata, incercand sa indrepteze expresiile delegatului si sa invete poporul in sensul acestuia; el nu avusese niciodata increderea maselor si discursul sau nu avu nici un effect. Si eu am sfatuit poporul sa nu se lase a fi inselat de nimeni. Centurionul Samoil Moraru raspunse si el celor doi oratori, punandu-le cateva intrebari si se declara nemultumit de raspunsurile primate. Inca odata mai vorbi Dragos poporului, promitandu-i bani, de-ale mancarei, daca va incheia pacea.

Marea majoritate a poporului declara ca doreste pacea, insa cu invoiala comitetului national si a imparatului si cu conditia ca soldatii unguresti sa nu vie niciodata in munti, ca nu se incredeau in promisiunile unguresti, atat timp cat se cerea predarea armelor. Adunarea se incheie fara a ajunge la alt rezultat, decat declararea catorva commune obosite mai mult de rasboiu ca depun armele, ceeace si facura; mai tarziu se intoarsera si aceste localitati la datorie si luptara alaturi de ceilalti contra insurgentilor. Ungurii profitara de aceasta imprejurare, pentru a-l face pe Dragos sa creada ca acest exemplu va fi in curand imitate de intregul popor, sa ridice

deci fara frica steagul Unirei in Abrud, ceeace ce si facu Dragos a doua zi, 6 Maiu. Era Duminica. Catre amiaza sosii si eu in Abrud si vazui pretutindeni steagurile unguresti. Dragos ma primi cu invinuirea ca eu singur stateam in calea lui, invatand poporul sa nu predea armele.

Pe cand ne certam noi, veni dela avantposturile noastre stirea ca Hatvany[6)] *inainteaza cu puteri considerabile spre Abrud. Eu intrebai pe Dragos cum se poate asa ceva, cand armistitiul nu este denuntat si ce stie el despre acest lucru? El afirma ca nu stie nimic si nu vroia sa dea curierului crezamant; s-a hotarat totusi sa scrie lui Hatvany. Peste un ceas sosi un al doilea curier cu stirea surprinzatoare ca Hatvany a si sosit la hotarul Abrudului. Românii, cari se aflau de fata, intrebara pe Dragos, ca ce inseamna aceasta? El ii asigura din nou ca nu stie nimic, asigura insa pe cinstea sa si chiar in numele guvernului maghiar ca chiar si de ar intra Hatvany in oras, noi putem sa fim fara nici o grija, pentru ca nu ni se va clinti nici un par din cap. Unii se linistira, intre altii si Buteanu si Dobra; eu insa ma departai iute si ajungand acasa incalecai calul si alergai in gallop la Campeni. In drumul meu intalnind cativa gardisti români, le amintii datoria si juramantul lor. In aceeasi seara, intre 9 si 10, rebelii lui Hatvany cu acesta in frunte intrara cu 1400 de*

6) Emeric Hatvany, comandantul unei trupe de honvezi. Dupa revolutie, Hatvany a emigrat in America. In 1850 Kossuth l-a trimis in Ungaria, ca sa pregateasca o noua rascoala. A cutreerat tara sub diferite nume; a fost insa prins la Nograd si supus la mari torturi. Austriacii insa n-au putut scoate nimic de la dansul, caci a preferat sa se sinucida.

soldati si trei tunuri in orasul Abrud, unde au fost primiti cu mare entuziasm de catre Maghiari. Gardistii români credinciosi, la apropierea insurgentilor, se departara din oras si venira armati la Rosia, unde intrunindu-se cu gardistii români din acel oras, a doua zi au ajuns la Campeni. Cu acestia veni si prefectul Balint, pe care-l chemasem eu. S-a desteptat si capitanul Ivanovich din letargia sa si a fugit la Campeni.

Dupa ce Maghiarii din Abrud, capabili de a purta arme, in numar de peste 600, s-au pus ei insisi la dispozitiunea lui Hatvany si prin urmare i-au intarit in mod considerabil puterile acestuia, toti Românii din oras si satul Abrud au fost desarmati chiar in acea noapte. Pe la miezul noptii am primit prin vice-tribunul M. Begnescu o scrisoare de la Dragos, in care acesta ma dojeneste ca am plecat din oras si ma provoaca sa ma intorc acolo. A doua zi, 7 Maiu dimineata, primii a doua scrisoare prin care eram invitat sa depun armele. Aceasta scrisoare mi-o adusese tribunul Mihail Andreica. Astfel cele doua scrisori au fost salvatoarele celor cari le-au adus si cari la plecarea mea grabita din Abrud ramasesera acolo. La nici una din acele scrisori n-am dat raspuns. Eu insa scrisei in acea zi prefectului Axente Sever, ii adusei la cunsotinta cele intamplate si il invitai ca sa alerge cu o parte considerabila a trupei sale in ajutorul nostru. In aceeasi zi ne sosira ştirile cele mai triste din Abrud. Prefectii Buteanu si Dobra fusesera pusi sub paza in cuartirele lor, Românii mai de frunte, preoti si mireni, arestati. Un Român din Rosia, anume Crisanutiu, la vedera trupei Maghiarilor, zise catre unii din ei sa nu se bucure prea de timpuriu, ca mai intai sa astepte ce vor zice la aceasta Motii. Atunci Hatvany s-a infuriat intr-atata incat pe acel

nefericit l-a ucis cu mana sa, injunghiandu-l cu sabia. Incurajati prin aceasta, salbaticii sai luptatori se aruncara in localurile publice ale Românilor, strabatura si in casele lor, spurcand, pradand si omorand fara deosebire de varsta si sex. Mai multi au fost spanzurati si chiar in acea stare insultati. Apoi au fost ocupate toate esirile din oras. La cererea Maghiarilor din Rosia s-au trimis si acolo 2 companii de honvezi ca garnizoana, cu cari se impreunara peste 400 Maghiari din Rosia bine inarmati. Pentru ca sa nu ramana mai prejos de fratii lor din Abrud, incepura si acolo sa dea foc, sa jefuiasca si sa lase si in regiunea de prin prejur aceleasi urme de foc si scene de omoruri. Latindu-se aceste stiri, spiritele Românilor munteni se revoltara si ei alergara din toate partile la Campeni.

La 8 Maiu am primit a treia scrisoare dela Dragos, in care el ma provoaca sa depui armele si sa apuc pe calea intelegerei pasnice. Eu i-am raspuns relevand perfidia maghiara in cuvinte scurte si i-am declarat ca intre noi are sa hotarasca numai sabia. Acum eu cuvantand catre poporul adunat, ii desvoltai planul proectat de Maghiari spre a subjuga muntii, ii impartasii cele din urma evenimente si invitai pe popor sa mai jure odata, ca nici unul nu se va retrage, ci ca toti vor combate pe vrajmas pana la cea din urma picatura de sange. Intre strigate depusera cu totii juramantul. Indata dupa aceasta poporul armat fu impartit in 6 coloane si la fiecare dintre ele i se fixa pozitiunea ce avea sa ocupe. Trei coloane au fost asezate in dreapta, iar celelalte pe stanga drumului care duce dela Campeni peste Abrud la Zlatna si anume pe partea dreapta.

Pe dealul Stiurt isi alese pozitiunea curagiosul preot si vice-prefect Simeon Groza[7)] *din Rovine. Mai departe, inapoi la Cernita, a fost pornit tribunal Nicolae Corches si decurionul Jambor, un soldat care servise in armata. Si mai departe spre drum deasupra morilor au ocupat inaltimile tribunii Aiudeanu si Rusu*[8)].

In partea din stanga coloanele erau astfel asezate: dealurile dinspre Rosia le ocupase tribunal Mihail Andreica, cu coloana sa.

Mai departe in fata Abrudului, la Surupost, s-au postat tribunul Faur cu Buciumanii.

Celelalte inaltimi, mai aproape de drumul spre Campeni si fata in fata cu tribunii Aiudeanu si Rusu, au fost ocupate de trupe din centru. Acesta se gasea sub imediata comanda a preotului Vladut, fostul prefect din Campie, care acum functiona la mine ca vice-prefect. Capitanul Ivanovich fu invitat sa stea la aceasta coloana cu care sa intervie la momentul oportun.

Despre toate aceste dispozitii a fost informat si Axente Sever si invitat sa ocupe drumul de munte la Dealu mare.

7) Curajosul preot Groza facea parte din prefecture Zaranduli si fusese numit tribun de Buteanu peste 7 sate, intre cari si satul sau Rovine. Comitatul Zarandului fusese, cum se stie, cucerit de dusman, pradat si prefacut in cenuse aproape in intregime. Numai aceste 7 sate, constituind tribunatul preotului Groza, au fost crutate de dusman. Groza le-a aparat cu atata energie, inteligenta si noroc, ca Ungurii n-au putut sa se apropie niciodata de aceste sate, cu toate incercarile lor disperate.
8) Un var al tatalui meu Petre Rusu, luptator si el in legiunea tribunului Rusu. (Nota autorului Ioan Rusu-Abrudeanu).

In modul acesta s-au luat toate masurile pentru a inchide pe vrajmas. Observand el lucrul acesta, s-a incercat sa-si deschida o cale, pentru a aduce trupe noui de la Brad si in acest scop ataca aripa dreapta a cetei lancierilor din directia Cernita. Insa tribunul Aiudeanu si decurionul Jambor l-au respins si pus pe fuga, urmarindu-l pana in oras. Vrajmasul a pierdut un mort si patru raniti.

Mult mai crunta a fost lupta de la aripa stanga, la Rosia. Cele 2 companii trimise acolo de catre Hatvany, intarite cu toti Maghiarii buni de arme din acel oras, adica o trupa cam de 650 de oameni, au atacat in aceeasi zi de 8 Maiu dupa amiazi pe tribunul Andreica in pozitiunea in care se afla; insa acesta respinse atacul; se arunca cu toata puterea asupra vrajmasului respingandu-l in desordine. O companie a fost impresurata si macelarita aproape intreaga; multi insurgenti scapara prin fuga la Abrud, altii s-au ascuns in mine; au fost insa cautati si acolo si ucisi. Numai putini au reusit sa se ascunda si sa fuga la adapostul intunericului.

Un detasament mai mare din acea trupa risipita, adunandu-se la Rosia, incepu sa dea foc caselor Românilor, pentru a se rasbuna astfel de bataia suferita.

Tocmai atunci un detasament de lanceri venind la Rosia, surprinse pe insurgenti in aceasta ocupatie a lor. S-a inceput un nou macel, care a tinut pana noaptea. Vrajmasul pierdu in aceasta lupta 300 de morti si mult mai putini raniti; ai nostri au avut numai un mort si cativa raniti. Spre seara Hatvany, vazand pe cei dintai fugari, se infuria intr-atata incat dadu iarasi ordin ca sa se impuste mai multi Români in piata.

Afland aceste stiri intristatoare, mai ales ca prefectii Buteanu si Dobra fusesera arestati cu toate

asigurarile date de Dragos, noi ne hotararam sa luam masuri decisive. In ziua de 9 Maiu dimineata am tinut impreuna cu prefectii Balint si Vladut si cu tribunul Corches un consiliu de rasboiu, in care s-a hotarat ca in aceeasi zi, la orele 3 dupa amiazi, sa dam un atac general. Primul atac l-am date eu insumi cu aripa stanga si anume cu coloana lui Andreica; tot atunci trebuiau sa atace si celelalte coloane. Indata si pusei trupa principala sub comanda capitanului Ivanovich si prefectului Vladut in miscare, pentru ca sa-si ocupe pozitiunile aratate mai sus. Celelalte coloane se si aflau in locul lor.

Intre timp Hatvany mai ordona sa se impuste cativa Români, printre cari si pe prefectul Dobra, iar pe Buteanu l-a aruncat in fiare.

La ora fixate aripa stanga incepu atacul. Viteazul tribun Andreica se arunca cu atata furie asupra dusmanului, incat acesta se retrase in mai putin de o ora pana in fata Abrudului. Tot astfel se apropiara si cele 3 coloane de la aripa dreapta, dusmanul fiind nevoit sa se retraga pretutindeni din fata noastra.

Tribunul Andreica imi ceru un tun, pentru a bombarda de pe deal imprejurimile cele mai apropiate ale orasului; in acelas timp ma instiinta, ca inaintand prea departe, ar putea fi atacat pe la spate, daca nu s-ar da imediat atacul cu corpul principal. Ii trimisei tunul, pe care-l indrepta el singur.

In acelas timp invitai pe cap. Ivanovich sa se pue in miscare cu corpul principal si sa atace; nu am fost insa in stare sa-l urnesc din loc. Acum raporta si Aiudeanu ca este in primejdie sa piarda toate avantajele castigate, daca corpul principal nu va ataca imediat. Ma indreptai in graba spre acest corp, unde aflai de la prefectul Vladut, ca

el a voit sa atace de repetite ori, ca fusese insa impiedicat de Ivanovich. Lasai deci pe capitan in linistea sa si ordonai prefectului sa atace si singur, ceece el si facu. Mai intai inaintara vanatorii sai, respingand pe acei ai dusmanului cu gloantele bine indreptate. Dusmanul se imbarbata un moment – aci se aflau fortele sale cele mai principale – si dadu un atac repede contra centrului nostru. Vanatorii nostri rezistara cu curaj, namiscandu-se din loc. Deodata se puse prefectul Vladut cu sabia in mana in fruntea lancerilor si navali in doua coloane impotriva trupei dusmane. Acest atac hotari de soarta luptei. Inamicul nu mai rezista. Incercarile lui cu cele 3 tunuri au fost fara de nici un folos. El fu respins din toate partile spre oras si blocat acolo.

Toti comandantii coloanelor si-au facut datoria cu sfintenie; aproape pretutindeni ei au luptat in fruntea trupelor, insufletindu-le prin aceasta si mai mult, cu toate ca fiecare muntean simtea singur ca lupta cum pentru cele mai mari bunuri pamantesti.

Intre toti s-au distins Andreica si preotul Groza. Dar onoarea zilei se cuvine preotului Vladut, mai mult decat oricaruia, care a hotarat lupta.

Lupta nu incetase inca, caci focul in cea mai imediata apropiere a orasului continua toata noaptea. Era foarte intuneric, plouase de la miezul noptei pana dimineata, cand se lasa o ceata groasa, acoperind imprejurimile. Batut si blocat din toate partile, Hatvany se vazu silit sa se retraga pe o cale oarecare. In ziua de 10 Maiu, la 4 dimineata, favorizat de ploae si ceata, incepu retragerea spre Cernita, pentru a scapa spre Brad, sacrificand grupurile de vanatori, cari luptau in imprejurimile orasului si pe cari nici nu le instiinta.

Pentru a masca retragerea sa si poate si pentru a nu le espune rasbunarei Românilor, Hatvany lua cu el cele mai multe familii unguresti; el forta insa si mai multe familii fruntase românesti sa-l urmeze, probabil pentru a le pune la nevoie in fata focului si a lancilor Românilor si a se salva pe sine insusi. El lua si pe prefectul Buteanu. Neobservat de aripa stanga a trupelor noastre, Hatvany trecu printre 2 coloane ale aripei noastre drepte, fu insa observat de acestea si atacat indata cu tarie, la stanga de tribunii Corches si Olteanu si de decurionul Iambor, la dreapta de tribunii Aiudeanu si Russu. Lupta fu foarte sangeroasa. Multi Unguri abrudeni isi gasira aci moartea fara deosebire de varsta si sex. Dupa o aparare desperate, Hatvany reusi sa scape cu putinele ramasite a trupelor sale spre Brad; cea mai mare parte a acestora insa fu aruncata in oras. Aci se aparara cu ultimele lor forte in biserici, case si beciuri, pana cand au fost biruiti complect de focul de tun si de pusca al Românilor. Cand au vazut acestia cadavrele fruntasilor si ale altor frati intinse in piata orasului, furia lor ajunse la culme. Toti Maghiarii, cari n-au putut sa se salveze, au fost macelariti. Multi insa au fost ascunsi de Românii din Abrud in casele lor si astfel scapati. Orasul luase foc din cauza impuscaturilor; acum insa glotasii infuriati dadura foc celor mai multe case unguresti. Din toate partile se cerea tradatorul Dragos – astfel ii zicea poporul. El fu gasit intr-un beciu, tarat afara si rupt in bucati.

Catre 11 dim. sosi si prefectul Axente Sever cu trupa sa. El veni prea tarziu pentru a mai lua parte la lupta; insa destul de timpuriu, pentru a pune capat cu oamenii sai omorurilor si incendiilor. Daca a fost pastrata o jumatate a orasului, meritul se cuvine in mare parte lui

Axente.

Astfel se termina prima lupta cu Hatvany. Numarul insurgentilor morti, inclusiv Ungurii abrudeni, se poate evalua fara exagerare la 2000. Pierderile poporului romanesc au fost foarte mici.

Hatvany promisese Ungurilor din Abrud ca se va intoarce peste 3 zile. Pentru a-si tine cuvantul, isi aduna resturile corpului sau si forma, parte din acesta, parte din alte cete de insurgenti, aflatoare in Zarand, doua batalioane noui, mobilize inca doua companii de Sacui si doua companii de legionari germani. Se mai spune insa aci, ca si renumitul capitan de banditi Rozsa isi asociase banda sa de hoti cu Hatvany, aratandu-se chiar locul unde acesta ar fi cazut si ar fi fost inmormantat. Daca a fost intr-adevar Rozsa, capitanul de banditi sau altul, nu putem afirma cu siguranta. La acestia trebue sa mai adaugam pe toti Ungurii din Abrud si Rosia, cari au luptat cu totii, - cei valizi – alaturi de Hatvany. Noua sa armata se compunea deci, fara a exagera, din 2800 de oameni cu 4 tunuri.

Pe cand cea mai mare parte a gloatelor se raspandise in satele invecinate, pentru a se odihni si a se aproviziona cu cele de trebuinta, sosi Hatvany cu noua sa armata la 16 Maiu peste Blajeni iarasi la Abrud si deoarece nu am putut sa-i opunem pentru un moment o putere respectabila, ocupa indata orasul si imprejurimile sale cele mai apropiate, expedia o companie de honvezi la Rosia pentru a aduce la Abrud familiile unguresti ramase acolo si trimise in aceeasi zi patrule puternice de recunoastere in directia Cornei si Buciumului, probabil pentru a se informa asupra situatiunei satelor asezate in vecinatatea soselei dinspre Zlatna. Mai multe familii unguresti din Rosia fura seduse si urmara compania de

honvezi spre Abrud. Ei au fost insa atacati la dealul Popa-Zacheu de o ceata de Români si fugariti. Ei au lasat 3 morti pe campul de lupta, ducand cu ei mai multi raniti. Si patrulele de recunoastere, cari incendiasera la Corna si Bucium mai multe case, fura atacate de gloata adunata in graba, respinse si batute bine la Padurea Popei. Aceasta se intampla la 16 Maiu. Primind vestea despre intoarcerea lui Hatvany la Abrud, chemai indata la arme, prin cunoscutul semnal de corn, poporul risipit in toate satele si-l postai la punctele cunoscute lui. Spre Rosia asezai pe Andreica, pe aceleasi dealuri ca in prima lupta. In directia spre Corna si Buciumani punctele cele mai potrivite au fost ocupate de fostul prefect Vladut si de tribunul Olteanu. Acestia formau aripa noastra stanga. La asa numitul Stiurt, Simion Groza reocupa pozitia sa obicinuita si mai departe catre Cernita se postara fostul prefect al Cetatei de Balta, V. Macarie Moldovan, tribunul Aiudeanu, fostul prefect al Clujului Bothianu, cu tribunii Boeru si Russu. Acestia formau aripa dreapta. In afara de acestia se mai aduna la Campeni un corp de rezerva, gata pentru orice imprejurare. La 17 Maiu lupta era in toiu in toate punctele, mai ales catre Rosia ea era mai apriga si la aripa dreapta catre Cernita. Luptele au tinut pana noaptea tarziu, cand dusmanul se retrase in oras, fiind batut la ambele aripi.

La 18 Maiu lupta incepu dis de dimineata si pe la 8 era generala. Dela aceasta ora inamicul repeat pana tarziu dupa amiazi cu puteri tot inoite atacurile date, mai ales spre Rosia si Corna, deci la flancul nostru stang, ca si cum ar fi vrut sa-si asigure drumul spre Zlatna.

El nu reusi insa, caci fu pretutindeni respins. Dupa amiazi Hatvany concentra toate sfortarile sale spre Cernita. Dar in apropierea Stiurtului parintele Groza avu

o zi foarte grea, caci spre seara ajunsese cu honvezii la lupta corp la corp. Ii batu insa cumplit, respingandu-i. Hatvany facand spume de necaz, ordona din nou ca o multime de Români arestati, dintre care mai multi copii si femei nevinovate, sa fie parte spanzurati, parte impuscati, ceeace se si facu si anume in cimitirul românesc. In aceasta zi se hotari si capitanul Ivanovich sa paraseasca Campenii, nu ajunse insa decat pana la Carpenis, nu departe de locul de bataie, se opri catva timp aci si se intoarse in aceeasi noapte la Campeni, observand, ca el nu putea merge mai departe, caci Românii nu valoreaza nimic si se retrag totdeauna din fata dusmanului etc. Dadui indata ordinele cele mai severe, ca nimeni sa nu se sustraga de la lupta, predai lagarul dela Campeni batranului meu parinte si pornii in graba in aceeasi noapte de 18 spre 19 Maiu pe campul de lupta, si anume la aripa stanga. Raportul cap. Ivanovich era fals, caci Românii erau pana acum pretutindeni victoriosi.

Lupta la aripa dreapta, in directia spre Cernita, continua inca. Toata noaptea s-a luptat aci cu cea mai mare inversunare si furie. Soarele era sus pe cer si luptele nu incetasera inca.

Gloatele sporeau din ce in ce, conform dispozitiilor luate; caci pentru ziua de azi, 19 Maiu, hotarasem o lovitura hotaratoare. Mai asteptam in aceeasi zi pe pref. Balint, pe care il invitasem sa ne vie in ajutor. Intre 8 si 9 incepuram atacul general contra dusmanului. Nu trecu mult si impuscaturile spre Cernita, deci la aripa dreapta, deveneau din ce in ce mai rare. Dusmanul obosit se retrasese in aceasta parte. Dar cu o putere cu atat mai mare se arunca acum asupra flancului stang. La inceput un detasament al nostru se clatina in fata atacului disperat al

vrajmasului; intarit insa cu trupe proaspete, respinse pe dusman. Spre amiazi Hatvany era batut in toate punctele si urmarit pana in oras.

Aceasta ultima lupta a tinut din ziua de 18 dimineata, indata dupa rasaritul soarelui, pana la 19 catre amiaza, deci 30 de ore fara intrerupere. Dusmanul avea pierderi colosale si era cu totul descurajat. Hatvany se vazu pentru a doua oara pierdut. El hotari sa dea trupelor o ora de repaus si apoi sa incerce sa scape spre Zlatna.

La 1 dupa amiazi, o companie de honvezi porni spre Cernita, alta spre Stiurt, aceasta pentru a tine in loc pe preotul Groza. O a treia companie o lua spre stanga pe asa numitul Dealul Baesilor, in directia spre Rosia. Dupa ce luase aceste dispozitii, Hatvany incepu marsul, intre orele 1 si 2 dupa amiazi, spre Zlatna, dupa ce impuscase mai intai pe tribunul Moraru, cetateanul Popovici si alti cativa Români. Cu el lua in care multe familii unguresti din Abrud si Rosia, cei mai multi batrani, femei si copii. Pe cand cateva cete de-ale noastre se bateau cu cele trei companii de honvezi aratate mai sus, celelalte observara ca Hatvany voia sa fuga. Doua coloane pornira indata pentru a-l urmari, altii se indreptara in alte directii, pentru a-l lovi in flanc; altii, pentru a-i esi inainte pe un drum mai scurt. Astfel impins puternic din spate, Hatvany ajunse pana la Gura Cornei. Aci fu atacat de gloate din doua parti. In special din stanga atacul era mai violent. Erau bravii Buciumani comandati de viteazul Vladut. Impuscaturile lor sigure de pe coastele repezi ale muntilor rareau randurile Ungurilor in mod inspaimantator. In acelas timp aparu pe dealurile dinspre Corna si prefectul Balint cu trupele sale proaspete.

Sacuii observand aceasta, aruncara copiii si

femeile din carute, pentru a se aseza ei in ele si a fugi mai repede. Astfel nenorocitii copii si femei se amestecara in randurile soldatilor si fura ucisi impreuna cu acestia de Românii cari atacau in numar din ce in ce mai mare. Compania a 6-a "a legiunei germane cap de mort" se forma intr-un cerc in jurul celor 4 tunuri, cu care se faceau incercarile cele mai disperate, pentru a respinge pe Români; dar in zadar, caci terenul nu se potrivea aci pentru lupta de artilerie. Cea mai teribila si sangeroasa scena avu loc la Bucium-Cerbu.

Vanatorii Motilor nu mai aveau munitii de loc, lancerii lor insa erau postati gata de lupta la Cerbu. Cand compania germana sosi cu cele 4 tunuri in fata Motilor, acestia aruncand palariile si sumanele se napustira din toate partile in randuri stranse contra companiei cap de mort si a tunurilor. Acestea fura cucerite si compania nemteasca macelarita dupa o rezistenta inversunata. Unii se omorau singuri, pentru a nu fi injunghiati de lanceri.

Unul din acesti oameni rataciti se adresa unui mot intr-o romaneasca stricata, rugandu-l .

Si cu aceste cuvinte il omori. Din aceasta companie a 6-a nu au ramas in viata decat 6 nemti, cari au fost dusi prizonieri la Zlatna si mai tarziu liberati de unguri. Toti, cari se aflau in spatele tunurilor, pe drum, fura inconjurati si parte impuscati, parte injunghiati. Hatvany, intovarasit de cativa calareti, trecu peste podul numit "la Bolfu", numai cu cateva momente inainte ca acest pod sa fie ocupat de femeile din Bucium, altfel ar fi fost fara nici o indoiala omorat. Acum aceste femei ucisera cu pietre mari, pe care le-au tarat de pe munte, mai multi dintre honvezi si fugari. Din macelul de pe sosea, Hatvany scapa pe un drum marginas cu aproape 400 de oameni. Ei trecura pe

langa satul Dupa Piatra, unde-i asteptau pe varfurile dealurilor muntencele din imprejurimi cu bolovani si mai los la o stramtoare o ceata de glotasi de-a lui Simion Groza cu pusti si lanci. Multi din acesti nenorociti au fost omorati de bolovanii Româncelor, altii raniti si imprastiati. Asa desorganizati ii incercuira gloatele, omorandu-i aproape pe toti. Htavany insa scapa si de asta data prin trecatoarea laterala. Opt honvezi incercara sa se salveze intr-o casa din satul Dupa Piatra; ei au fost insa prinsi de 2 femei si de 2 fete si omorati toti. Cati au scapat impreuna cu Hatvany, nu se stie in mod sigur. Unii spun ca au scapat mai mult de o suta. Astfel intreaga armata a lui Hatvany a fost complect nimicita in adevaratul inteles al cuvantului. La acestia trebue sa mai adaugam pe nenorocitele familii unguresti, cari au urmat pe Hatvany. Acei dintre acesti fugari, cari se aflau amestecati printre soldati, au fost mai toti ucisi, ceilalti, separate de armata, au scapat cei mai multi, mai ales femei si copii, caci nu au fost urmariti inadins. Numarul mortilor in aceasta a doua lupta cu Hatvany nu poate sa fie mult sub 3000. Ungurii ii evalueaza la 5000, ceeace mi se pare insa exagerat; insa in ambele batalii cu Hatvany au cazut de sigur 5000, daca nu si mai mult.

Prefectul si administratorul Buteanu, atat de putin favorizat de soarta, a avut cel putin norocul sa asiste la ambele aceste batalii si sa vada putinele ramasite ale armatelor unguresti in situatia cea mai precara. El a fost tinut arestat in Baia de Cris pana dupa a doua batalie cu Hatvany, ceeace am aflat insa mai tarziu, caci altfel am fi incercat sa-l liberam. Acum Hatvany il lua cu el. Sosit la Iosasi, hotarul dintre Zarand si Ungaria, Ungurii din Abrud au cerut, dupa cum se zice, ca Buteanu sa fie

spanzurat. Li se facu pe voe la 23 Maiu. El muri cu cea mai mare seninatate .

Avram Iancu, in obiectivul, dar inaltatorul sau raport, dupa ce descrie pe scurt despresurarea cetatei Alba Iulia – pe care o vom reproduce insa dupa raportul detaliat al abilului Axente Sever – istoriseste apoi luptele sale cu alti sefi ai insurgentilor unguri in muntii Abrudului, anume Farkas (Lupu) Kemeny si Vasvary Pal, pe cari deasemenea i-a batut crunt si distrus. Insusi comandantul Vasvary a cazut mort la Fantanele, lovit de lancea lui Tudor Gavrila, dimpreuna cu 850 soldati ai sai.

Luptele cu Kemeny au tinut 9 zile. In ziua de 16 Iunie 1849, comandantul ungur fuge din Abrud cu trupele ce i-au mai ramas, dar ajuns de bravii Buciumani si Mogoseni in valea Cerbului, acestia, cu obisnuitul dispret de moarte, se napustesc asupra insurgentilor unguri, pe cari ii distrug cu lovituri de lanci, coase si furci, sub conducerea tribunului Ciurileanu. Un numar de 145 unguri cad morti, in afara de pierderile suferite in urma unui atac al parintelui Groza, care nu-i slabia de loc si ii lovea cu indarjire.

Raportul lui Avram Iancu a fost scris in luna Noembrie 1849. El se incheie cu urmatoarea concluzie:

"Aceste sunt fapte memorabile ale gloatelor de sub comanda mea. Separate de restul lumei, parasite, ele au facut cu mijloace putine, in statornicia credintei lor catre monerh, mai mult decat te puteai astepta. Multe vieti omenesti au pierit in timpul rasboiului din ambele parti. Indrasnesc insa sa afirm si ma angajez sa si dovedesc, cu toate calomniile numerosilor vrajmasi ai natiunea romanesti, ca represaliile comise de nevoe ici si colo de Români nici nu merita sa fie mentionate, in comparative cu extraordinarele devastari prin foc si sabie, comise de

rebeli contra vietei si averei Românilor, si invite pe fiecare calumniator sa iasa din intunericul lingusirilor si al intrigilor si sa puna fapta pe fapta, sa nu atace insa si sa nu intunece pe ascuns cu rautate meritele altora".

CAPITOLUL XXXVI
PREFECTUL AXENTE SEVER ŞI ACTIVITATEA SA ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI ARDELENE DIN ANII 1848/49

Capul strateg cel mai luminat si consilierul cel mai iscusit, aşi putea zice mâna dreaptă a lui Avram Iancu, in tot decursul revolutiei ardelene din anii 1848/49, a fost incontestabil Ion Axente Sever, prefectul legiunei din tinutul Blajului si de pe Valea Murăşului.

Nascut din parinti tarani, la 3 Aprilie 1821, in comuna Fraua (jud. Tarnava Mare), a studiat la Blaj si Sibiu. In anul 1847 a trecut in Bucuresti ca profesor de limba latina si romana, luand parte activa la miscarile de aici pentru libertate si constitutie. In anul 1848 fu numit comisar de propaganda in judetul Ilfov si in urma trimis cu Aron Florian la Craiova ca sa procedeze la organizarea judetului Dolj, care nu voia sa recunoasca guvernul provizoriu revolutionar in cap cu I. Eliade Radulescu.

Afland de arestarea lui August Treboniu Laurian si Nicolae Balasescu la Sibiu, Axente se reintoarce pe la sfarsitul lunei August 1848 in Transilvania si ia parte activa la adunarea graniterilor romani de la 11 Septembre din comuna Orlat, langa Sibiu, de unde pleaca a doua zi cu 200 flacai la a treia adunare a Românilor, convocata la Blaj.

Numit prefect de legiune in tinutul Blajului si a Vaii Murasului de catre comitetul national din Sibiu, Axente procedeaza la organizarea gloatelor romanesti si la desarmarea Ungurilor, luptand cu pricepere si vitejie pana la complecta infrangere a acestora. Dupa restabilirea ordinei in Ardeal, pe cand locuia la Cricau si tinea in arenda domeniul statului de aici, Axente incearca formarea si organizarea unui escadron permanent de cavalerie, dar este arestat la Cenade, dus la Sibiu si acuzat pentru ascundere de arme, pentru incendierea orasului Aiud si pentru multe alte delicte imaginare.

Procesul a facut mare impresie in toata lumea romaneasca. Studentii romani din Paris, in cap cu Ion Bratianu, Dumitru Bratianu, Alecu Russo si altii, se agita si sar in apararea lui Axente. Dumitru Bratianu este trimis din Paris sa vaza pe Axente, care era inchis, ca sa-l consilieze cum sa se apere. Dumitru Bratianu, dandu-se drept doctor in medicina, reuseste sa aiba, in temnita, o convorbire cu dansul. Judecandu-se procesul, a fost insa gasit nevinovat, achitat si pus in libertate, dupa o detentiune de 30 de zile.

La sfarsitul anului 1850, Axente fu invitat sa mearga la Sibiu, spre a primi doua decoratii imparatesti, pe cari el le refuza, ca si Avram Iancu, cerand mai intaiu drepturi nationale si despagubirea poporului roman de pagubele materiale suferite in cursul revolutiei. Consecinta acestor cereri a fost ordonarea unei anchete asupra actiunei gloatelor romanesti in tinutul Albei Iulii si acordarea unei despagubiri de 60.000 florini pe seama bisericilor romanesti.

In anul 1852, venind imparatul Francisc Iosif in Transilvania, Axente il intampina la 21 Iulie pe muntele Gaina, insotindu-l pana la Sibiu. Cu acest prilej a fost

decorat cu “Crucea de aur cu coroana pentru merite”, cu ordinul Francisc Iosif clasa III si cu ordinal militar rusesc Sfanta Ana cl. III. Intre anii 1851 si 1854 a ocupat diferite functiuni, pe cari cu timpul le-a parasit, traind retras la Brasov pana la moartea sa intamplata in anul 1906.

Tot timpul cat a supravietuit evenimentelor din anii 1848/49, Axente Sever a fost tinta celor mai neomenoase atacuri si calomnii din partea presei unguresti si a sovinistilor unguri, acuzandu-l ca ar fi omorat 450 Unguri la Presaca, 270 la Sard, 250 la Cricau si ca a incendiat orasul Aiud, macelarind si acolo oraseni nevinovati. Energicul luptator n-a lasat insa fara raspuns asertiunile tendentioase unguresti, restabilind cu documente adevarul istoric. Ultimul sau “Raspuns la cartea neagra scrisa de baronul Stefan Kemeny junior in 1849” a aparut la Brasov in anul 1897 (Tipografia A. Mureseanu) si respinge acuzatiunile si calomniile, pe cari le aduce baronul ungur colegilor sai de lupta Avram Iancu, protopopul Simeon Balint, dr. P. Dobra si Ion Buteanu si lui insusi.

Iata acum dupa insusi raportul scris de Axente Sever asupra operatiunilor sale din timpul rasboiului civil ardelean din anii 1848/49, care este adevarul istoric:

Cu toata lipsa de arme, am desarmat in mai putin de 3 zile pe toti Maghiarii cunoscuti pentru spiritul lor rebel, dintre cari cei mai fanatici au fost adusi la Blaj. Aci trebue sa observ ca, contrar tuturor calomniilor din partea vrasmasilor nostri, cari nu se sfiesc sa sustie ca in prefectura Blajului s-ar fi comis cele mai mari atrocitati si ca Românii ar fi ucis pe proprietarii mosiilor, in aceste 120 de sate numai 6 Unguri si-au pierdut viata si acestia numai din cauza, ca avand arme de foc, n-au voit sa le predea, ci au opus rezistenta; iar celor retinuti la Blaj, al

caror numar era destul de considerabil, nu li s-a atins nici un fir de par; si toate acestea intr-un timp, cand Maghiarii din Aiud torturau pe Români, cei din Cluj ii spanzurau, cei din M.-Osorheiu ii rastigniau, iar Sacuii devastau cu foc si sabie satele romanesti din campie si cele situate pe Muras, precum si tot ce purta nume romanesc.

Dupa ce comanda suprema luase Valea Tarnavelor si a Murasului ca baza a operatiunilor militare, asupra mea cazu deocamdata indatorirea sa apar Blajul si sa operez astfel ca rebelii din Aiud sa nu se impreuneze cu Sacuii, cari veneau pe Muras in jos. In acest scop am asezat un avanpost la Ciumbrud si la Sancrai sub comanda tribunului Eliseu Tudoran si a vice-tribunului Ioan Barna. Maghiarii insa, ajutati de o negura grozava, atacand acest post, l-au risipit dupa ce au omorat 60 de Români si pe Tudoran si Barna…

Poporul meu armat, unit cu acela al prefectilor Iancu si Solomon, sub comanda superioara a capitanului Gratze, a atacat si a cucerit orasul Aiud, cu toate ca era foarte intarit. Aproape 30.000 de Români trecura prin acest oras, fara ca sa se atinga macar de un pai, cu toate ca ororile comise acolo contra Românilor erau de data recenta. In timpul cand Iancu si Gratze desarma pe Sacuii din scaunul Ariesului, eu purificam Uioara, adunand armele de la Maghiarii din toata regiunea Murasului.

Dupa ce locot.-colonel Urban a ocupat Clujul, ne-am intrunit cu totii, primind ordin sa desarmam poporul si sa-l trimitem acasa, ceeace s-a si intamplat…

La 8 Ianuarie (1849) am primit stirea ca Maghiarii au venit in noaptea trecuta la Aiud. Pentru ca vestea sa nu se latiasca si ca sa ma conving complect de adevar, am trimis indata o patrula de calareti si alta mai numeroasa

de oameni pe jos la Aiud, cerand sa se pregateasca cuartire si hrana pentru 1000 de vanatori si 5000 lancieri. Patrula trimisa inainte avea ordin sa viziteze chiar si casele. Comandantul ei I. Neagu imi aduse vestea sigura ca trupele maghiare n-au ajuns inca in Aiud, dar ca locuitorii le asteptau din moment in moment, ca cei mai exaltati dintre ei au si inceput sa poarte pălării kosutiste si cocardele unirei (cu Ungaria) si ca acei cari la apropierea Românilor fugisera, fie ca gardisti, fie ca militieni (honvezi) cu trupele maghiare la Turda, adica vreo 200 de insi, s-au intors acasa fara arme.

Pentru a taia comunicatie intre Aiudeni si Turdeni, conform instructiunilor severe date de comandantul general, aceasta comunicatie fiind foarte periculoasa pentru cetatea Alba Iulia, precum si pentru brigada colonelului Losenau si pentru trupa mea de la Pagida si Nojlac, am dat indata ordin unui detasament de lancieri sa treaca Murasul sub comanda centurionilor Ion Niculita si Ion Spalnaceanu, sa pazeasca ambele parti ale drumului de la Aiud pana la Vintul de Sus si sa aduca sub escorta la mine pe oricine ar intalni pe drum. In timpul acesta o ordonanta ne semnala un foc in partea Aiudului. Aceasta era pe la orele 8 seara. Trimisei indata pe tribunal Simion Salca cu 150 vanatori la Aiud, ca sa-mi aduca stire despre cauza focului si am pus sa se bata alarma. Salca mi-a raportat ca Maghiarii sositi de la Turda au impuscat din case si de pe langa garduri asupra oamenilor nostri, cari ii luasera la goana, si ca ai nostri, intrand in oras, au dat foc la o sira de pae si la trei cascioare. Dupa ce am trimis inapoi pe Salca sa ajute din toate puterile la stingerea focului si sa prinda pe criminali, am scris colonelului Losenau, care se afla cu o brigada la Bucerdea,

raportandu-i despre toate acestea si i-am cerut un ajutor militar, atat din cauza pericolului in care ma aflam de a fi taiat de catre vreo cavalerie dusmana, cat si pentru a putea merge la Aiud, sa dam ajutor oamenilor mei; in cazul contrar sa ne permita a ne retrage la Blaj. D. colonel ne raspunse ca nu se poate lipsi de nici un soldat si ca eu sa raman la Ciumbrud, iar in caz cand asi fi amenintat de o trupa mai mare, cu cari nu m-asi putea masura, sa ma retrag la el la Bucerdea.

Dupa miezul noptei Aiudul se vedea in flacari din toate partile si oamenii mei mi-au comunicat ca nu mai sunt in stare sa infraneze infricosatorul eveniment.

Acesta este adevarul asupra incendiului din Aiud. Acel oras a fost distrus de nepasarea colonelului Losenau, care aflandu-se la o departare de numai o ora si jumatate de orasul ce ardea, ar fi putut sa alerge in ajutor si sa impiedice intinderea focului.

Asupra despresurarei cetatii Alba Iulia, inconjurata de trupele unguresti, operatiune militara datorita exclusive tactului si strategiei lui Axente Sever, acesta spune in interesantul sau raport urmatoarele:

Pentru a insela pre vrasmas asupra planului nostru, am trimis inainte pe alte cai un numar mare de lancieri, iar noi ne-am indreptat spre cetate. Din deal ne-am napustit asupra avanposturilor dusmane, pe care le-am nimicit, si intretinand un foc necurmat, am spart cordonul din jurul fortaretei si in putine minute ne-am apropiat de cetate. Garnizoana insa nici n-a incercat vreo esire spre a ne veni in ajutor, nici n-a tras cu tunuri spre a ne acoperi. Numai cand am ajuns cu bine sub zidurile cetatii s-au descarcat doua tunuri de cate doua ori; acestea insa nu s-au tras in sprijinul nostru, - cari acum

era scapati de orice pericol si nu mai aveam trebuinta de aparare – ci au fost trase asupra insurgentilor, cari, speriati de asaltul cu care am spart noi cordonul de impresurare, alergau de la Barabant si Portul Murasului. Dusmanul a pierdut in acest atac mai multi oameni de ai sai, iar noi am avut un mort si trei raniti.

Dar armele victorioase ale Românilor din munti si majoritatea in care se aflau ei in cetatea Albei Iulii au desteptat pizma indracita a acelora, cari au urat totdeauna pe Români. Comandantului cetatii i se nalucise ca Românii ar planui sa-i ia comanda, incredintandu-i-o unui Român. Aceasta nalucire ridicola a schimbat tot planul de a ne mai tine in cetate si de a intreprinde esiri impreuna cu noi. Astfel soarta noastra s-a hotarat in ascuns si anume sa fim scosi din cetate si sa ne intoarcem in munti. In sfarsit ni s-a spus ca in noaptea urmatoare batalionul va face sub comanda mea o esire in contra insurgentilor unguri, postati la turnul de pulbere, iar de acolo se va arunca asupra acelora din Barabant si asa mai departe.

In noaptea de 26 Maiu ne-am pregatit pentru esirea ce aveam sa facem. Noi am esit prin poarta secreta. Favorizati de intuneric, ne-am aruncat asupra sentinelelor si avanposturilor maghiare, pe care le-am ucis la moment. Dupa aceea ne-am indreptat contra trupei de la turnul de pulbere, unde mai multi dintre insurgenti n-au avut timpul sa se imbrace. Impuscaturile si baionetele noastre au doborat gramezi de insurgenti atat in camerele turnului, cat si in jurul acestuia. S-a desfasurat o lupta crunta, pe care intunericul o facea si mai grozava. Ne-am amestecat cu insurgentii si ne-am luptat cu ei piept la piept. Eu insumi am strapuns trei din ei si pe unul l-am impuscat. Daca noi nu ne-am ucis sau ranit unii pe altii, aceasta am

avut sa multumim acelor caciuli militare ale noastre, care erau singurele semne, dupa care ne cunosteam.

Vrajmasii, zapaciti si speriati de marile lor pierderi, s-au imprastiat, luand-o la fuga.

Colonelul austriac August, comandantul cetatii, care nutrea o antipatie vadita in contra Românilor, cautand sa se lipseasca de concursul trupelor romanesti, cari luasera drumul spre munti, Ungurii au prins din nou curaj, au ocupat partea de jos a orasului Alba Iulia si au intrat chiar in cetate.

Asupra acestei situatiuni militare, Axente Sever se exprima astfel:

Dupa ce am esit din cetate in munti, am primit stirea de la Iancu ca el, in intelegere cu ceilalti prefecti si cu poporul, au hotarat sa atace pe insurgentii cari impresurau cetatea si s-o despresoare. Am primit acest plan si ne-am inteles sa atacam din 3 parti trupele maghiare si luand imediat dispozitiunile necesare, am pus planul in executie. Comanda aripii drepte o lua prefectul Vladut[1)], cu instructiuni ca sa atace pe rebeli de catre Portul Murasului; aripa stanga o comanda prefectul Balint, care trebuia sa atace dinspre Teius; la centru comandam eu, avand sa inaintez dinspre Barabant contra acestei comune si a turnului de pulbere. Ziua destinata pentru acest atac combinat din trei parti s-a fixat pentru 1 Iunie. Noi eram siguri ca alaturi de noi va coopera si

1)Nicole Vladut, preot unit, s-a nascut in anul 1818 in comuna M. Bogata. Si-a facut studiile gimnaziale la Targul Muresului si Blaj. In 11 Decembre 1848 fiind numit prefect de legiune in regiunea campiei (vreo 90 de sate), s-a distins in tot timpul rasboiului dintre Romani si Unguri printr-un devotament si curaj extraordinar.

garnizoana cetatei contra vrajmasului, care, strans astfel intre doua focuri, ar fi fost cu atat mai usor de invins.

Des de dimineata, in ziua destinata pentru atac, am deschis lupta. Insurgentii simtind planul nostru, parasira orasul, ocupand pozitii spre munti. Cu toate acestea am atacat batalioanele lor, luptand pana la ora 9. De trei ori i-am gonit din pozitiile lor, totusi n-am indraznit sa-i urmaresc in camp deschis. Ramasesem aproape fara munitii si asteptam in tot momentul esirea garnizoanei din cetate, care privea cum ne batem noi. Mai tarziu am aflat ca ofiterii graniceri banateni si ardeleni s-au oferit, rugand pe comandant sa le permita a face o esire din cetate, el insa le-a raspuns: "Ich brauche sie nicht", adica "eu n-am nevoe de Români". Comandantul, se vede, credea ca noi voiam sa intram din nou in cetate si n-a judecat ca cooperand si garnizoana, vrajmasul ar fi fost complect invins si cetatea despresurata; ba ce e mai mult, lucrurile ar fi luat cu totul alta fata. Pierderea Maghiarilor in aceasta batalie a fost considerabila si se poate evalua la 200 de morti. Noi am pierdut 25 de oameni, ramasi pe campul de lupta. Au fost si mai multi raniti. In spate eram aparati de padure, pe cand vrajmasul se lupta in camp deschis. In aceasta batalie s-a distins in mod exceptional centurionul Teodor Iulian.

Desperand din cauza napasarei garnizoanei, lipsindu-ne si munitiile, iar vrajmasul concentrandu-si intreaga putere impotriva punctului amenintat, nu ne-a ramas altceva decat sa ne retragem in satul Tauti. Ajuns aici cu tribunul Andreica si cu 50 de oameni, i-am ascuns pe acestia dupa tufe si fara sa avem un singur cartus am tinut pe loc 400 de insurgenti, pana cand au scapat in

munti toti oamenii nostri impreuna cu locuitorii din Tauti, cu toate averile lor. Apoi s-au retras si rebelii dupa ce au dat foc satului, care nu avusese nici o vina.

Am pornit apoi spre Zlatna, unde am trimes oamenii pe la casele lor. Locuitorii munteni au mers acasa ca sa-si ia merinde; cei de pe ses au fost impartiti in satele de prin prejur si numai 50 de oameni au fost retinuti pentru serviciul de avanposturi si patrulare.

Vrajmasul inversunat nu putea insa sa stea in repaus. Dupa ce vazuse ca planul sau viclean de a patrunde in munti, sub masca negocierilor de pace prin deputatul Dragos, nu reusise, el hotarase sa realizeze acelas plan prin forta, urmarind astfel cucerirea cetatii. Ungurii au pornit din mai multe parti mase mari de trupe, in scop ca sa strabata dintr-odata prin mai multe puncte in munti, sa zapaceasca pe locuitori si despartind puterile lor, sa-i slabeasca, sa-i bata, aducand muntii in puterea lor.

In scopul acesta au venit din tinutul Zarandului Lupu Kemeny, de la Cluj Vasvary, de la Turda Eglofstein si Papai, de la Teius Iuhasz, din partea de sud a Murasului maiorul Kovacs. In scurt, vrajmasul n-a lasat nici o stramtoare nefolosita, pentru a-si duce trupele in interior, iar puterea militara destinata sa cucereasca muntii se compunea din 20-25.000 ostasi cu 30 de tunuri si cu multe rachete. Aceste trupe aveau ordin sa atace dintr-odata din 9 puncte diferite.

Abia ne asezasem in Zlatna si am si primit vestea ca maiorul Kovacs a plecat de la Sacaramb cu 2 batalioane contra noastra. Dupa ce am primit aceasta stire, ne-am urcat cu cei 50 de oameni pe dealul inalt numit Dambu, din sus de Zlatna. Aci tobosarii nostri au batut atat de bine tobele, incat Kovacs fu retinut o noapte

intreaga intr-o surpatura, fara ca sa indrazneasca sa intre in Zlatna. A doua zi dimineata el intra, ce e dreptul in Zlatna, dar abia isi asezase avanposturi, si noi ne-am si avantat cu cei 50 de oameni, facand o demonstratie foarte indrazneata, deoparte noi, de alta tribunul Damian cu cetele sale. Kovacs, crezand ca are a face cu o putere mare de vrajmasi, s-a speriat atat de tare, incat a fugit din Zlatna cu trupa sa, la inceputul noptei, in liniste deplina si s-a retras pana la Ighiu, iar cuartierul pregatit pentru el in Zlatna, dar nelocuit nici o zi, ni l-a lasat noua.

Kovacs s-a recules peste putin si a pornit iarasi spre Zlatna, s-a oprit insa la Gura Ursului. Noi ne-am retras cu cei 50 de oameni pana la Valea Dosului, unde am luat dispozitii pentru a scula pe locuitorii dimprejur; totodata am cerut prefectului Iancu sa ne trimita munitiuni si oameni pentru a lovi pe vrajmas. Kemeny apucand insa sa atace pe Iancu, acesta nu numai n-a fost in stare sa ne trimita vreun ajutor, ci mai vartos il astepta el dela mine. Bataliile lui Iancu cu Kemeny au tinut 9 zile intregi.

Cu mica mea trupa m-am retras pe culmea muntelui Vulcoiu, asteptand aci trei zile sa se stranga luptatorii, hranindu-ne numai cu carne fripta, insa nesarata. Pe Kovacs nu l-am putut ataca si respinge din pozitiunea lui, caci Kemeny trimise, dupa ce ocupase Abrudul, o companie de honvezi la Zlatna, impreunandu-se astfel cu Kovacs la Gura Ursului. Totodata au patruns si alte trupe maghiare pana aproape de noi. Eram impresurat din toate partile de insurgenti. Situatia mea era foarte critica. Pe langa vrajmasul care ne impresura, mai aveam sa luptam cu altul mai primejdios, foamea si lipsa totala de munitii. Lupta cea mai inversunata o aveam insa cu locotenentul Manzatu. Acesta, descurajat cu totul de

primejdia ce ne amenința, nereusind sa induplece pe oameni a-l urma in cetate, a inceput sa-i indemne sa-l urmeze la armata imperiala in România; dar si acest plan al sau s-a sfaramat de neclintita staruinta a luptatorilor, cari erau hotarati sa lupte pe viata si pe moarte pentru imparat si tron si pentru natiunea lor.

In aceasta situatie stramtorata am trimes prefectului Iancu un ajutor de 400 de oameni cu tribunul I. Munteanu. Cu ceilalti luptatori mi-am facut drum printre trupele maghiare de la Abrud si Zlatna si am esit la Almas. Dupa ce s-au restaurat oamenii, am plecat in mars fortat la Hondol, unde stationa o companie de insurgenti. Asupra acesteia ne-am aruncat pe neasteptate pe la 10 dimineata, incat abia au scapat dintr-insa 25 de oameni cu viata. Noi n-am pierdut decat un pistol si un cal. Aici am gasit vesminte, paine, vin ,carne, arme si munitii. Dupa ce ne-am intors de la Hondol, m-am certat 2 zile cu Manzatu, din cauza ca eu vroiam sa pornim si noi la Abrud in contra lui Kemeny, pe care Iancu si ceilalti prefecti il izolase de celelalte trupe, impresurandu-l in orasul Abrud, incat el cu toata trupa sa era expus la cea mai mare primejdie. Manzatu insa s-a opus declarand ca noi trebuie sa ne odihnim catva timp. Pe cand el se repausa, Kemeny scapa de la Dealu Mare, pe care Iancu ni-l incredintase noua ca sa-l aparam, nimeni tinandu-i calea.

Dupa ce Kemeny, batut si fugarit, apucase a trece pe la Zlatna, am aflat ca la Baita mai ramasese un batalion de insurgenti, ca sa opereze cu trupa lui Kemeny. In buna intelegere cu prefectii de la Rovine si Stoeneasa, precum si cu tribunul Damian, am hotarat sa-l atacam si sa-l alungam din munti. Acum aveam un tunulet, dar numai cu 12 gloante. Atacul incepu la 5 si tinu pana la 10. Planul de

atac a fost atat de bine proectat si executat, incat eram aproape sa impresuram batalionul intreg, facandu-l prizonier, cand oamenii parohului din Rovine, aruncandu-se deodata asupra catorva cai, cari se aflau in cale, au incalecat, fugind pe aci incolo. Ceilalti oameni ai preotului nestiind care sa fie cauza fugei lor, au stat deocamdata inmarmuriti, pe urma au luat-o si ei dupa ceilalti si astfel dusmanul scapa din latul bine aruncat. Ramanand numai cu oamenii mei, m-am retras in ordinea cea mai buna. Cu toate acestea, trupele insurgentilor s-au demoralizat atat de mult, incat au parasit dupa cateva zile Baita, departandu-se din munti. In aceasta lupta, Ungurii au pierdut 2 ofiteri si 35-40 de oameni morti si cam tot atati raniti, iar noi numai un mort si 2 greu raniti, cari mai tarziu au si murit.

Acum acea parte a muntilor in care ne aflam, fiind curatata de dusmani, crezuram ca am scapat pentru totdeauna. Am luat masuri ca sa ne aprovizionam cu cereale pentru paine, caci insurgentii, vazand ca nu pot patrunde in creerul muntilor, ne-au amenintat ca ne vor supune prin foame. Si in adevar lipsa si scumpetea mijloacelor de traiu ajunsese atat de mare, incat o merta (ferdela, masura) de grau urcase la 10 si 15 fl. si o cupa de sare la 1 fl. moneda conventionala. Plecand cu tribunul Damian si cu 300 de oameni la Geoagiu pentru aprovizionare, Manzatu porni in plimbare la Iancu. Insurgentii aveau in Geoagiu un depozit de cereale. Acei stationati acolo pentru paza depozitului, pusi de noi pe fuga, au sarit in Muras si s-au inecat.

Noi am intors inapoi 48 de care incarcate cu cereale, cu vesminte si cu alte efecte rapite din satele romanesti, cand erau sa treaca Murasul. Am incarcat si

mai multe alte care cu bucate din deposit, dand si oamenilor mei si altora voe sa ia din acele bucate cat vor voi. Indata ce insurgentii au aflat aceasta, au trimis de la Portul Murasului un batalion, cu o baterie de tunuri, sa ma alunge si sa reia bucatele luate de mine. Eu insa pornisem cu prada mea de timpuriu si ajungand la Rapolt, am mai luat si de acolo 1500 de merte. Cand a ajuns batalionul, care ma urmarea, la Rapolt, eu inaintasem pana la Bobalna. Aci am gasit bucate, am luat insa numai 100 vedre de vin. Cand a ajuns batalionul vrajmas acolo, eu ma gaseam la Bacainti. Acele cantitati de bucate transportate de mine in munti au fost foarte bine venite.

Pentru oamenii mei am infiintat un depozit, indestuland si pe ceilalti locuitori. Acest lucru avu o influenta atat de binefacatoare asupra preturilor de bucate din acel tinut, incat ele au scazut dela 10-15 fl. la 4 fl. valuta de Viena.

Aflandu-ma la Balsa, ca sa se repauzeze trupele dupa oboselile acestei expeditii, hotarasem sa ma duc la Iancu pentru a ne consulta asupra operatiilor viitoare, cand am aflat ca doua batalioane de insurgenti sa gaseau in mars spre Zlatna. Procurandu-mi stiri exacte asupra acestei intreprinderi, pe de o parte am pus sa ocupe drumul spre Zlatna, pe de alta am incunostiintat pe Iancu, cerandu-i ajutor.

Spre seara am ajuns deasupra Zlatnei pe dealul Jidovului. Oamenii mei erau atat de insufletiti ca mai multi dintre ei cutezara sa scoboare – in contra poruncilor – pana la avanposturile vrasmase. Noaptea am petrecut-o, observandu-ne reciproc. Eu asteptam ajutorul cerut de la Iancu. La 29 Iunie, dimineata la 4, se incepu atacul, focul tinand pana la 11 fara intrerupere. Insurgentii fiind mai

tari, am fost silit sa ma retrag. Intre timp sosi insa ajutorul de la Iancu, hotarand soarta bataliei in favoarea noastra. Intariti, astfel intraram in Zlatna si atacand pe vrasmas, l-am pus pe fuga. Spaima printre rebeli a fost atat de mare, incat soldatii parasisera pe ofiteri, cari din desnadejde erau gata sa se impuste singuri.

In aceasta lupta au pierit peste 100 de Maghiari. Noi am pierdut 30 morti si mai multi raniti.

Curaj si bravura deosebita au aratat centurionii I. Munteanu si Teodor Iulian, care mi-a dat un bun ajutor pe un pisc de munte, unde ma luptam numai cu 20 de oameni, caci Manzatu se departase in timpul retragerei cu ceilalti oameni pana la Almas, doua ore departare de Zlatna. Oamenii lui Iancu, gonind pe dusman prin Zlatna, au dat foc la cateva case, dar eu, ajutat de I. Munteanu si T. Iulian, am oprit intinderea focului.

Apoi ne-am asezat in Zlatna. Munitii aveam, caci cumparasem 11/2 maje de pulbere. Luptatorii erau veseli, avand de mancare de ajuns. Erau si binisor imbracati, incat au putut sa lepede sdrentele pline de paduchi, pe cari le purtasera 3 luni.

La 3 Iulie am plecat cu locotenentul Manzatu, cu V. Munteanu, I. Procopiu si cu Barbu sa recunoastem pozitia lui Kovacs la Gura Ursului, pana unde fusese el urmarit. Zarind avanposturile vrasmase, ne-am aruncat asupra lor, desi eram numai 5 insi, dar fiind toti calari, le-am pus pe fuga. Trupele lui Kovacs s-au zapacit atat de mult de acest atac neasteptat, incat au luat-o si ele la goana.

La 4 Iulie Kovacs incerca sa porneasca iarasi spre Zlatna, batand insa avangarda lui si el convingandu-se de taria pozitiei noastre, s-a retras la Sard.

L-am urmarit pana la Gura Ampoitei, unde am

bivuacat. Apoi am plecat la Iancu sa ne consultam asupra operatiilor ulterioare contra insurgentilor. O trupa de insurgenti a incercat in lipsa mea sa strabata iarasi spre Zlatna; vazand insa pozitia tare a trupei noastre, s-a intors fara nici un rezultat si fara a incerca sa ne atace. Manzatu urmari pe Unguri pana la Gura Ampoitei, unde s-a incins o lupta, singura la care eu nu am cooperat in persoana. Insurgentii au pierdut un capitan de husari si 6 oameni: noi n-am pierdut nici un om. Aci s-au distins centurionul I. Munteanu si Amos Francu. Manzatu s-a retras in urma cu trupele la Zlatna.

Dupa intoarcerea mea de la Iancu, eram prea hotarat sa mai atac odata trupele de impresurare si sa scap Alba Iulia. In acest scop luai dispozitiile necesare; insarcinai pe tribunul I. Procopiu sa ridice pe toti tinerii din tribunatul sau, sa-i inarmeze si sa-i deprinda bine in manuirea armelor de foc. Am recrutat din prefectura lui Iancu 400 de feciori, cu care mi-am intregit batalionul; am cumparat pusti si lanci pentru acei care nu aveau; am cumparat si cai pentru cativa calareti, cari pana atunci ne lipsiau cu totul. De la Iancu am adus un tunulet cu 12 incarcaturi, iar pentru celalalt, pe care il aveam eu, am cumparat afet si roate, m-am aprovizionat si cu munitii, chemand in ajutor si pe preotul Simion Groza din Rovine cu cei 600 oameni ai sai. La 24 Iulie am plecat spre cetatea Alba Iulia, a carei soarta apasa greu asupra noastra. Noi eram 2000 de oameni bine deprinsi, bine disciplinati, dar, afara de batalion, nu tocmai bine armati, avand fiecare numai 5-6 cartuse. In ziua aceia am inaintat pana la Gura Ursului, iar peste noapte la Gura Ampoitei, unde se aflau in avanposturi 4 companii de insurgenti. La 25 Iulie am atacat aceste 4 companii si se incinse o batalie

crancena cu impuscaturi de tunuri, rachete si muschete, care tinu 6 ore fara intrerupere.

Garnizoana din cetate, care auzise si stiuse foarte bine despre lupta noastra disperata cu Maghiarii, nu s-a miscat insa, ca sa ne vie in ajutor, ca si mai inainte de altfel. Prin curajul si staruinta noastra insa l-am batut si respins din cele 5 pozitiuni ale sale, alese foarte bine, scotandu-l apoi chiar din Sard.

Aci au dovedit in mod stralucit centurionii I. Deleanu, Amos Francu, N. Popa si I. Munteanu curajul lor de eroi. Un tanar din Buces, dintre luptatorii parohului de la Rovine, a avut curajul si s-a incumetat a inainta singur 100 de pasi inaintea trupei. De asta data insa locotenentul Manzatu ne-a intrecut pe toti in curaj si bravura. In cele din urma n-am mai avut munitii. Insurgentii au ocupat o a sasea pozitie pe o colina impadurita, de unde ne-am incercat zadarnic sa-l alungam, si neavand cavalerie de ajuns, am fost respinsi de cavaleria ungureasca cu atata energie, incat Manzatu si centurionii mai sus numiti erau cat pe aci sa fie prinsi cu totii. In aceeasi primejdie ma aflai si eu, caci abia mai erau 10 pasi intre mine si Unguri, cand m-au scapat ca prin minune decurionul Adam Maiorescu (Adam Trifu), Ion Bogatianu, Ion Aurarianu si Petre Sangereanu, toti barbati, cari si pana acum s-au distins in toate bataliile prin vitejia lor. Acesti 4 oameni postati in dosul unui gard de vie, pe marginea soselei, atacara fara frica cavaleria dusmana, tragand in locotenentul insurgentilor, care sarja cu plutonul, precum si in husarii cari il urmau. Calul locotenentului si trei husari cazura la pamant. De acestia s-au impiedicat cei urmatori si astfel si-au inchis ei singuri drumul. Producandu-se in cavaleria dusmana o zapaceala

groaznica, am putut scapa de primejdie.

Intre timp pedestrimea ungureasca inainta; oamenii nostri se risipiau, aflandu-se in situatia cea mai critica. Atunci Ion Antonachi, vice-centurion la a patra companie a batalionului, sarind peste un parau aduna in jurul sau cativa oameni pentru a apara retragerea. Prinzand iaras curaj, incepuram din nou a lupta, cand iata ca tribunul I. Procopiu se arata pe neasteptate cu 300 de luptatori din cercul Zlatnei, cu lancerii mei si cu vreo 40-50 de călăreti, cari insa nu aveau nici o munitie; ei se aratara pe culmea muntelui Ampoitei. Aceasta imprejurare hotari soarta bataliei. Insurgentii crezura ca cei veniti si noi nu suntem decat avangarda lui Iancu si ca acesta se apropie cu putere mare. Apucati de panica, vrajmasii s-au intors in cea mai mare desordine. Noi i-am luat la goana cu atata iuteala, incat ei si-au lasat mortii neingropati si pe cei greu raniti trantiti la pamant. Ei au parasit si depozitele lor dela Teius, Barabant si Secas, precum si painea de la turnul de pulbere. Ei au parasit si asediul cetatii, au trecut Murasul, dand apoi foc podului, ca Iancu, care nu era acolo, sa nu-i poata urmari. Pierderile vrasmasului in aceasta lupta hotaratoare au fost mari; ei au lasat pe campul de lupta 12 care cu morti si un mare numar de greu raniti, cari in trei zile au murit cu totii. Noi am perdut 21 de luptatori, intre acestia pe bravul si curajosul decurion Iacob, a carui familie – o vaduva cu 3 copii – a ramas lipsita de toate mijloacele vietei. Apoi am bivuacat in jurul cetatii, iar la 27 Iulie am intrat cu batalionul meu in cetate.

Aceasta a fost ultima noastra lupta cu insurgentii. Rezultatul ei a fost – noi spargand de trei ori cordonul de asediu si risipindu-l apoi cu toul - , despresurarea cetatii,

care a fost asediata si bomabrdata 18 saptamani.

Daca mai ramasese in regiunea cetatii unele detasamente de insurgenti, ele se aflau dincolo de Muras si observau miscarea trupelor imparatesti si a celor rusesti, care veneau de la Sibiu. Regiunea cea mai apropiata de cetate era cu totul curatita de dusmani. Cu un cuvant cetatea fusese complect despresurata. Asa dar meritul acestei despresurari si al gonirei insurgentilor de langa cetate il poate tagadui Românilor numai pizma urata, care urmareste intunecarea adevarului curat si defaimarea virtutii".

Raportul lui Axente este datat din Cenade, un sat de langa Blaj, pe la sfarsitul lunei Decembrie 1849.

Dupa terminarea revolutiei din Ardeal, Axente a fost in repetate randuri invitat sa vina la Bucuresti, unde avea multi prieteni si serioase legaturi cu cercurile liberale, care ii oferisera ocuparea postului de profesor de limba latina la universitate. El insa a preferat sa ramana in Ardeal, motivand ca "daca pleaca pastorii, turma se rataceste […]"

Axente Sever a incetat din viata in ziua de 13 August stil nou 1906, la Brasov, unde se mutase prin anul 1890 din cauza legaturilor mari de rudenie, pe cari le avea cu cele mai fruntase familii românesti de aici. Sotia sa era originara din Brasov, nascuta Blebea. Ea l-a precedat in mormant inainte cu 1 an si jumatate. Dupa ce s-a imbolnavit, "tata Axente", cum i se adresau Brasovenii, a fost invitat de canonicul-prepozit Ion Micu

Moldovan sa se mute si sa traiasca restul zilelor sale la Blaj. Dar ”tata Axente” declara: “Cat traesc, nu vreau sa plec de aici; dupa ce voiu muri insa, doresc sa ma duceti la Blaj si sa ma inmormantati acolo”, dorinta care i s-a si implinit. Stins din viata in varsta de 75 ani, Axente Sever ocupa, alaturi de Avram Iancu, una din cele mai glorioase pagini din istoria Romanilor ardeleni.

Amanunt caracteristic: In hartiile si documentele lasate de Axente Sever s-a gasit un plan strategic, care a fost prezentat Domnului Alexandru Cuza Voda, in vederea unei invaziuni a armatei Principatelor Unite romane in Transilvania, plan care corespunde intocmai planului statului major roman din 1916, cand armata vechiului regat a intrat in Ardeal, dupa declaratia de rasboiu a României in contra Austro-Ungariei.

Axente Sever a murit fara sa lase nici un urmas.

CAPITOLUL XXXVII
POPA BALINT

Istoria revolutiei ardelene din anii 1848/49 va retine intotdeauna pentru cinstea preotimei romane din Ardeal – fie ea orotodoxa sau unita – omagiul tipic si elocuent, pe care i-l aducea baronul Kemeny Farkas, tantosul colonel ungur, dupa ce a fost batut si alungat in chip asa de rusinos din muntii Abrudului de catre oastea lui Avram Iancu, comandata aproape numai de slujitori ai altarului, cand exclama infuriat: - *"Dracul sa se mai bata cu popii!"*.

Prefectul Simeon Balint, cunoscut in tot tinutul Abrudului sub numele de Popa Balint, si-a avut partea sa de glorie in aceasta groaznica amaraciune a trufasului comandant ungur.

Dupa Axente Sever, popa Balint a fost cel mai activ, mai energic si mai intelept prefect de legiune, care desi fusese insarcinat cu apararea tinutului de pe valea Ariesului, spre a impiedeca intrarea Ungurilor in munti, el apare neobosit si viteaz in toate partile unde era cerut ajutorul sau.

Simeon Balint, fostul prefect al gardei nationale de pe Valea Ariesului, paroh si mai tarziu protopop in Rosia Montana, s-a nascut in Septembre 1810 in comuna Copand, de langa Turda, dintr-o familie originara de preoti ortodoxi din Maramures. Studiile gimnaziale le-a facut in Cluj, Blaj si Sibiu, dupa care a intrat in seminariul din Blaj, avand ca

profesor, intre altii, pe Timoteiu Cipariu. In anul 1834 este investit de episcopul Lemenyi din Blaj ca preot in Rosia Montana, unde se si casatoreste cu una din fiicele preotului local Zacheu Golgot. Din clipa in care s-a stabilit la Rosia Montana, aceasta vestita localitate inca de pe vremea strabunilor nostri Romani, popa Balint a fost necurmat in fruntea tuturor miscarilor nationale, politice, culturale si bisericesti. Față bisericească de mâna întaiu, Balint a fost totdeauna mandru de faptul ca era român si timpul cat a pastorit el parochia română greco-catolica din Rosia Montana nu s-a pomenit ca Românii de aici sa treaca, prin ademeniri sau amenintari, la religia reformata sau la cea romano-catolica (papistasa), cum era obiceiul in trecut si din care cauza promiscuitatea religioasa din Rosia Montana este sui generis ca nici intr-o alta comuna din intinsul României Mari.

In anul 1848, in Ardeal incep pregatiri si inarmari – ca rasunet din apus – deodata cu ivirea primaverei a viforosului an. Românii se agita, se misca si iau parte in numar mare la adunarea din Blaj (3/15 Maiu) de pe campia libertatii. Natural, popa Balint era printre cei dintai, ceeace i-a atras din partea Ungurilor acuzatia de "agitator", iar soldatii sacui, adusi de curand la Abrud, il inchid, il bat si îi smulg parul din barba. (Vezi capitolul XXXIV, pag. 338).

In 10 Decembre 1848, comitetul natiunei romane din Sibiu prin urmatorul act, iscalit de S. Barnutiu ca presedinte si Aron Florian ca secretar, il numeste prefect al gardei nationale in partile Ariesului:

"Luand in consideratiune capacitatea si energia domnului Simeon Balint, Comitetul il denumeste Prefect al gardei nationale in prefectura ce se intinde in partile Ariesului, dupa lista ce i se alatura. De aceea se invita

toate dregatoriile civile si militare, ca sa-l recunoasca de prefect si sa-i dea tot ajutorul de care va avea trebuinta in privinta gardei nationale pentru tinerea ordinei si a disciplinei. Tot deodata se demanda tuturor tribunilor, vice-tribunilor, centurionilor si vicecenturionilor si in genere tuturor Românilor, cari se afla in serviciul gardei nationale, ca denumitului prefect sa-i dea toata supunerea si ascultarea, spre a putea implini cu toata exactitatea oficiul ce i s-a incredintat".

In 18 Decembrie, popa Balint isi stabileste tabara langa comuna Ocolisul Mare pe Aries, de unde a tinut in frau si a pedepsit amar pe insurgentii unguri, cari indrazniau sa intre in tara Motilor.

Popa Balint a contribuit mult la distrugerea armatei lui Hatvany in luptele din jurul Abrudului. In retragerea acestuia dela Abrud, scena cea mai crancena s-a petrecut la Bucium-Cerbu (4 km de la Abrud). Vanatorii Moti isi terminasera munitia, dar lancierii (albaceni, vidreni, scarisoreni etc.), apucand pe căi mai scurte, iesisera inainte si asteptau trecerea lui Hatvany si a ramasitelor armatei sale. Cand compania neagra germana, cu capul de mort in frunte, soseste cu tunurile in fata Motilor, acestia, intocmai ca soldatii vechiului regat, in 1917, in luptele de la Marasesti, isi aruncara sumanele si palariile la pamant si dau navalnic si inversunati asupra companiei si a tunurilor si afara de 7 insi, cari fura prinsi si dusi la Zlatna, toata compania fu macelarita si tunurile cucerite. Din varfuri de dealuri, pe lunga vale serpuitoare a satului Bucium Cerbu, femeile rostogoleau bucati de stanci in capul honvezilor fugari. Opt dintr-înşii, cari voiau sa se refugieze in comuna Dupa Piatra, au fost prinsi de 2 femei si 2 fete si omorati. Familiile unguresti, cari nu s-au despartit de armata

insurgentilor, au cazut si ele victime.

Despre catastrofa lui Hatvany la Bucium Cerbu scriitorul ungur Gracza in cartea sa din 1895 (Az 1848-49-iki magyar szabadsagharc tortenete IV 434) scrie intre altele urmatoarele:

"Oastea (valahilor) navaleste cu furie salbatica asupra refugiatilor inghesuiti. Legiunea germana se lupta cu cea mai mare desperare. Totul e zadarnic! Valea mortii este locul acesta…D-aici nimeni nu scapa. Se naste o invalmaseala infioratoare. Ceata refugiatilor, cetateni si honvezi, se invarte intr-un mare ghem, care apuca incoace si incolo, plange, striga, se roaga, dar nu se mai apara. Iar de pe coastele dealurilor dau de-a dura bucati grele de stanci, traznind in mijlocul gramezii nenorocite. Numarul refugiatilor scade, al mortilor creste. Pana in amurgul serii tine cumplitul macel…apoi linistea coboara pretutindeni. Si valea, cuprinsa in coastele dealurilor, pare ca s-a schimbat intr-un urias sicriu deschis: O mie sapte sute de morti zac acolo!"

Asupra luptelor Românilor de la Abrud cu trupele colonelului ungur Kemeny Farkas, popa Balint a jucat de asemenea un rol mare si hotarator. Iata, dupa raportul lui Avram Iancu, tabloul luptei, care a pus capat incercarei lui Kemeny de a ocupa Abrudul:

"In 8 Iunie, inainte de rasarirea soarelui, Kemeny cu ostirea sa pleaca in mars de la Brad spre munti. Preotul Groza, in fata numarului de rasculati, se retrage pentru moment de la Buces; insa, dupa ce ostirea lui Kemeny trecu acest pas (intre Zarand si Abrud), isi reocupa locul si in aceeas zi bate o ceata de honvezi care escorta un transport de proviant: doua care, incarcate de paine, sunt prinse, celelalte sunt alungate cu escorta cu tot inapoi spre

Brad.

Kemeny ocupa pozitie la muntele Vulcan; in alta pozitie, nu mai putin buna, intre satul Blajeni si Vulcan, il asteptau ai nostri. Lupta s-a inceput in ziua pomenita, adeca in 8 Iunie, intre ora 1 si 2 d. a., cu foc viu de tunuri si tiraliori si a tinut neintrerupt mai mult de cinci ceasuri. Cand a inceput a se inopta, ai nostri se retrag. In vremea noptii liniste de amandoua partile.

In 9 Iunie trupele noastre mai sporisera ceva intre muntele Vulcan si satul Ciuruleasa (6 km dela Abrud). Lupta incepe dimineata la ora 8, se urmeaza fara intrerupere ziua intreaga, cu indaratnicie si d'o parte si de alta, pana ce la 9 ore ii pune capat noaptea. In ziua aceasta ai nostri au stat pe locul ocupat, dar, dupa miezul noptii, se retrag spre Sohodol.

Dumineca, in 10 Iunie, se dau lupte de putina insemnatate la avanposturi. Intr-acestea sosesc oamenii prefectului Balint, sub conducerea bravului tribun Ciurileanu, la Campeni. Prefectul Balint sosise acolo Sambata seara. In noaptea spre 11 Iunie se pun in miscare catra campul de lupta si trupele acestea intarite cu altele. Daca Kemeny ar fi stiut ca trupele ce i s-au opus in ziua intai nu treceau mult peste 1000 si in ziua a doua cam 1600, ar fi patruns de mult in Abrud, dar situatia lucrurilor acestui tinut il putea face sa se insele in socoteli.

Dimineata, in 11 Iunie, trupele noastre, pe dealurile de la Sohodol, se tineau in pozitie defensiva, deoarece era lamurit, ca nu usor putea fi scos Kemeny din pozitiile lui de la Ciuruleasa. De altfel oamenii nostri se deprinsesera sa se masoare cu dusmanul pe dealurile Abrudului si d-aceea multi au cerut sa-l lasam sa vie in Abrud… Kemeny, putin infestat de noi, a si intrat in oras la

ora 11 a.m., punandu-si cartierul la protopopul român Absolon. Trupele noastre au inaintat indata de la Sohodol la Soharu. Diviziile, postate pe dealurile de aici, erau comandate de prefectii Balint, Vladut si Moldovanu si tribunul Ciurileanu; acolo era si forestierul Schuster, centurion al gardei nationale române din Abrud. Numitii comandanti pornesc atacul de pe dealurile Soharului. Era tocmai ora 1 d.a., cand focul de tun si tiraliori deschise lupta. Kemeny sta tocmai la masa. La auzul bubuitului de tun se ridica repede, si iesi afara. Vanatorii nostri faceau minuni de vitejie, dusmanul era tot mai stramtorat catra oras. Si tunurile noastre au avut efect: s-a distins in deosebi bravul vanator din Rosia, Jurca Todorut. Deoarece n-aveau artileristi, Românii isi puneau pusca pe gura tunului; mai intai tinteau cu pusca si , dupa pusca, indreptau tunul. Asa facu si numitul vanator cu un tun, care prin loviturile sale sigure pricinui nu putina stricaciune in sirurile honvezilor. Odata tinti asupra lui Kemeny, care tocmai facu o miscare cu calul si astfel scapa d'a fi nimerit de glontul ce îi rupse franele din mana. Kemeny insusi povestea intamplarea, laudand pe Români ca, desi lipsiti de artileristi, totusi stiu sa traga cu tunul. Lupta dureaza pana la ora 6 seara. In toate punctele respinsesem pe honvezi pana in oras si in imprejurimea lui. Acum se schimba norocul: un sas, al carui nume l-am uitat, dar pe care centurionul Schuster il va fi cunoscand, caci garantase pentru el, fusese prins d-ai nostri intr-o lupta de mai inainte, si ca sas, - caci Sasii, asa credeam, se luptau pentru o cauza comuna cu noi, - fusese bine tratat si centurionul Schuster il pusese decurion la divizia sa. Indata, la inceputul luptei, fiind intre tiraliorii dinainte, trecu iaras la rasculati si trădă lui Kemeny, cum am aflat

mai tarziu in Abrud, pozitia noastra si taria fiecarei divizii a trupelor. Fara veste, dusmanul se arunca asupra locului unde noi eram mai slabi, si adeca in stanga, asupra lui Ciurileanu, il respinge repede si, prin aceasta, parte mare a trupelor era sa fie despartita si inconjurata. Cand prefectii Balint si Vladut observara lucrul, comanda indata retragerea. Se oprira pe dealurile Sohodolului si mai sustinura lupta o jumatate de ora, dar din nou trupele noastre trebuira sa se retraga pana pe dealul Heteului, unde se restabili ordinea. Dusmanul n-a mai inaintat. Cu acestea se sfarsira luptele de aici, din ziua aceasta, seara tarziu.

Tot in 11 Iunie, doua companii de sacui escortau din Brad spre Abrud un mare transport de bucate. Preotul Simeon Groza, care tot mai tinea ocupat pasul de la Buces, atacă aceste doua companii la numitul sat, omoara 15 honvezi, intre ei un sergent, prinde 38 de care incarcate de pâne si doua care de slanina; pe celelalte, cu sacuii impreuna, le respinge cu atata tarie, incat nu se mai opresc la Brad, ci fug mai departe, spre Deva. Groza a pierdut un mort si cativa raniti.

In lagarul general de la Campeni am tinut, in 12 Iunie, consiliu de rasboiu si am hotarat sa atacam dusmanul din mai multe parti si sa nu-l lasam in pace… S-au impartit din nou trupele: Preotul si prefectul Balint s-a intors in stanga, spre Rosia, a ocupat pozitia la Vartop, d-asupra orasului, si s-a pus in legatura cu lagarul tribunului Faur la Bucium. Astfel s-a format si s-a largit aripa stanga. Preotul Groza a primit ordin sa lase o mica divizie la pazirea pasului Bucium, iar el, cu partea cea mai mare a oamenilor, sa inainteze catra Stiurt si sa opereze in aripa dreapta.

In ziua aceea m-a invitat o scrisoare a lui Kemeny sa depun armele, impreuna cu ceilalti prefecti, si sa fac pace cu Ungurii…

In 13 Iunie s-au dat lupte, toata ziua, in mai multe puncte, cu noroc schimbator; in deosebi grele au fost la centru, unde comandau: prefectul Vladut, tribunii Andreica, Olteanu, Boeriu s.a. Prefectul Balint a pus in desordine doua companii, trimise de Kemeny la Rosia…In ziua aceasta s-a prins o scrisoare, adresata lui Kemeny de ofiterul batut de Groza cand cu transportul bucatelor. In scrisoare, ofiterul recunoaste bataia suferita si se crede a fi batut de prefectul Balint (in loc de Groza), rugand pe Kemeny sa-i spuna o alta cale pe care sa aduca armatei cele trebuincioase.

Bucatele erau pe sfarsite, caci in 12 Iunie soldatii lui Kemeny au mancat ultima paine, iar dupa 12 Iunie isi alinau foamea cu tarate si cu graunte de cucuruz ramase in casele parasite ale Abrudenilor.

In 14 Iunie Kemeny scrie prefectului Vladut, pentru o intelegere cu Românii, si-l pofteste la o convorbire…La prefectul Balint trimite pe Simeon Sulut, român din Abrud, sa-l invite la o vorba…Amandoi refuza.

Noi am decis, pentru 15 Iunie, atac din toate partile: iar, daca acesta n-ar reusi, al doilea atac pentru ziua de 17 Iunie. In acest scop sunt ocupate urmatoarele locuri:

I. Preotul si prefectul Balint ramane in locul catra Rosia si in legatura cu Buciumanii. Aceasta pozitie face aripa stanga.

II. Langa drumul mare spre Campeni, la Carpenis, e postat bravul preot de acolo, Ion Fodoreanu; la Sohosol preotul si tribunul Ion Gombos. Acestia formeaza centrul, sub

comanda prefectului N. Vladut. Nu departe de Sohodol, intre satul acesta si Soharu, se posteaza preotul si prefectul Nicolae Vladut cu tribunii Andreica, Olteanu si Rusu si cu centurionul Iambor. Diviziile lor se intind spre Cernita si fac aripa dreapta. Nicolae Vladut, prefectul, comanda atat aripa aceasta, cat si centrul.

Mai departe, spre sudest, la Stiurt, apartinand tot la aripa dreapta, dar neatarnator in operatiile sale, avea sa-si ocupe locul Simeon Groza.

In 15 Iunie Kemeny nu asteapta atacul nostru. Starea lui necajita (in lipsa de alimente) il face sa inceapa el atacul. Mai intai trimite cam o mie de oameni impotriva Buciumanilor, unde prefectul Balint comanda in persoana. Ai nostri, la inceput se retrag, dar indata ocupa o pozitie mai favorabila. Lupta se inoeste si dureaza mult timp nehotarata. Prefectul vesteste pe tribunul sau Ciurileanu, cu lagarul mai aproape spre Rosia, si-l cheama in ajutor. Acesta soseste si prefectul da atunci nou atac. La ora 5 d.a. dusmanul este, in partea aceasta, cu totul frant si urmarit cu mari pierderi din partea sa pana in Abrud. La ora 1 d.a. Kemeny este atacat si de la centru, de preotii Gombos si Fodoreanu, iar de la aripa dreapta de prefectul Vladut. Pe inserate este respins in toate punctele si urmarit pana in pozitiile sale de mai inainte.

In ziua aceasta suferi Kemeny cea mai mare pierdere. Seara, la masa, se spune ca ar fi zis: - "Dracul sa se mai bat cu popii!"

In 16 Iunie dimineata, indata dupa ivirea soarelui, mai multi prefecti si tribuni erau adunati in Campeni, sa puna la cale al doilea atac pentru ziua de 17 Iunie. Kemeny insa, in revarsatul zilei, dete porunca sa fie atacat preotul Groza (la Stiurt), poate ca sa ne atraga atentiunea

spre partea locului, caci el, Kemeny, incepu pe la ora 9, in cea mai mare graba, retragerea spre Zlatna… Avu noroc cu negura deasa, care in aceste tinuturi muntoase rar se imprastie mai curand de ameazi. Cand trupele au observat fuga lui Kemeny, el trecuse binisor inainte. Totusi mai multe cete au alergat dupa el, luptandu-se cu trupa din urma a fugarilor. Cand sosira la Valea Cerbului, fura vazuti de Buciumani si Mogoseni cum aprindeau casele din apropierea drumului. Atunci voinicii feciori de munte se aruncara, pe moarte si viata, asupra honvezilor, izbindu-I cu pusti, cu lanci, coase, furci…Strigatul desnadajduit: "Oda vagyunk!" (suntem pierduti!) rasuna din toate gurile: soartea lui Hatvany le plutea inaintea ochilor.

Kemeny fusese prevazator si cu trei ore inainte d'a pleca trimise pe maiorul Forro, cu o trupa tare, sa repareze podul de la Dealu Mare, sa strice si sa inlature baricadele si alte piedeci de acolo. Fara aceasta prevedere, dusmanul ar fi fost neaparat pierdut, caci Buciumanii usor l-ar fi retinut, pana ce trupele noastre l-ar fi inconjurat de toate partile. Buciumanii cu toate acestea au omorat in Valea Cerbului 145 de honvezi si au cuprins doua care cu putina munitie si haine. Si Simeon Groza ajunse o trupa de fugari si-i facu mare stricaciune cu lancerii lui.

Asa se sfarsi batalia de noua zile cu Kemeny. El pierdu peste 500 de morti. Numarul ranitilor este necunoscut. Ei fura incarcati pe vreo 60 de care si dusi la diferite spitale din Ardeal".

O frica nebuna a cuprins pe Ungurii ardeleni, cand au aflat ca si Kemeny fu alungat din munti. Si frica lor se vede din inscrisele ziarelor unguresti de pe vremea aceea. Astfel rezulta dupa aceste ziare ca locuitorii Clujului

fugisera in timp de noapte de seapte ori din oras, plecand spre Budapesta, Ungurii din Turda de patru ori, iar cei din Targu Mures de trei ori la auzul ca: Vin Motii lui Iancu si Balint! Vine si Axente?

Regretatul George Bariț, fost presedinte al Academiei romane, vorbind de raportul lui Balint asupra luptelor duse de el in anii 1848/49, facea (in anul 1884) urmatoarele judicioase observatiuni:

"Daca Simeon Balint, in calitatea sa de prefect, in acea parte a comitatului (judetului) Turda, n-ar fi operat cu energie si cu prudenta rara; daca el n-ar fi stiut sa scoata, ca din pamant, cete de vanatori, arme si munitiuni pentru acestia; daca nu s-ar fi aruncat orbeste cu asalt asupra artileriei unguresti, ca sa-si castige si tunuri, poate fi oricine convins ca din multimea comunelor romanesti cate se afla pe largul teritor dintre orasele Turda, Iara, Ofenbaia, Trascau, nici una n-ar fi ramas neaprinsa si nedevastata de insurgenti si sute de familii romanesti ar fi fost exterminate… Abia se incepuse revolutiunea, cand tribunalul negru si secret, la inceput intocmit la M.-Osorhei (Tg. Muras), decisese ca toti Românii cati stiu carte sa fie ucisi, pentru ca poporul sa fie lipsit cu totul de conducatori. Mai ales oamenii tineri, stiutori de carte, erau persecutati de moarte; iar pe unde nu puteau pune mana pe tineri, omorau pe parintii sau pe fratii lor. Asa, de ex., tatal lui Alexandru (Papiu) Ilarian, paroh in Budai (jud. Turda), fu spanzurat numai din cauza ca n-au fost in stare sa puna mana pe fiul sau. Asupra familiei Ioan Pop Bariț, paroh in Petrid, aproape de Turda, fusese decretata sentinta de moarte pentru toti membrii ei, tata, mama, cinci frati si o sora, mai mult din cauza fratelui mai mare (G. Bariț), cunoscut pe atunci in țară ca fondator si redactor al

Gazetei Transilvaniei si al Foii pentru minte, inima si literatura. Pe tata-sau, cazut la un morb greu in Ianuarie 1849, erau sa-l impuste in asternut…Mama lor a scapat de moarte sigura, ascunsa sub o sanie incarcata cu paie, dupa aceea trei luni ascunsa intr-o moara, cu vesminte schimbate. Fratii lui au scapat cu viata in munti, la Balint, unde apoi au dus in cap de noapte si pe tatal lor, la neuitatul protopop gr. or. Iosif Ighianu, vechiul sau amic…Mai multe sate de Români stiutori de carte, bisericani si mireni, au avut sa multameasca lui Dumnezeu ca au ramas cu viata, singur si numai prin scaparea lor in Muntii Apuseni, in oastea lui Simeon Balint, in a lui Avram Iancu si la Axente".

In muntii Abrudului, figura popei Balint a ramas oarecum legendara. El era cantat in poezii ca cea urmatoare:

"Popa Balint ca paroh,
Peste Roşia ține foc,
Ține foc, ține bătaie,
Pe Unguri pe toți să-i taie"

In anul 1852, Balint a adresat printului Carol Schwarzenberg, guvernatorul Ardealului, un memoriu, intervenind pentru incetarea "injuriilor si apasarilor ce se fac baiesilor (minerilor) din Muntii Apuseni ai Transilvaniei". In acest documentat memoriu Balint spunea urmatoarele:

"Tinuturile muntene apusene ale Transilvaniei s-au bucurat din vechime de unele drepturi, fara de care locuitorii de acolo ar ajunge proletari si peritori de foame, in special este vorba despre dreptul lemnaritului pentru foc, pentru nevoile economice si in deosebi pentru industria baieseasca sau a minelor.

Locuitorii din comunele muntene erau, pana in veacul al 17-lea, oameni liberi de orice iobagie sau servitute, aveau dreptul de proprietate si libera dispunere, ca persoane morale si comunitati, si ca particulari, fiecare cu mosia sa, - cum dovedesc diplomele primite de la principii Ardealului: Bethlen, Apafi si altii. Diplomele recunosc dreptul de proprietate in hotarele si padurile tinuturilor amintite, dar despre datorinte iobagesti nu se face nici cea mai mica pomenire. Pieile de vulpe, de miel, untul, caşii (caşurile) si boii, cari noi le dam la curtea acelor principi, locuitori in vecinul Balgrad (Alba Iulia), mai vartos cu ocaziunea inscaunarii lor in tronul tarii, nu erau nici de cat datii (daruri) iobagesti, ci numai honorarii omagiale, pentru aratarea supunerii inaintea lor ca a supremei potestati in patrie, si care datii tocmai asa se pofteau si de la nobilii si aristocratii tarii si se scoteau prin oamenii principilor, camarari numiti, mai rar si mai in putina, sau mai des si in mai mare masura, poate uneori cam dupa placul scotatorilor. Astfel de adunare a honorariilor pentru principi căşuna (provoca) adeseori neplaceri. Abrudul, Rosia si Corna socotind a-si asigura starea lor – pe langa ofertul de un quatum de aur – isi castigara privilegiu dupa exemplul altor opide si municipii…

Abia dupa anul 1700 se ivesc in tinuturile muntene apusene spanii si provizorii comerciali sau fisco-dominaloi; si mai tarziu se arata urmele de robote si servitute iobageasca, si anume sub domnia imparatesei Maria Terezia. Atunci slujbasii camerali, sub cuvant ca reguleaza datorintele comunitatilor catra fisc, incepura a introduce sistema de robote si acolo; impusera pe locuitori

la taxe rescumparatoare de robote "de un potor[1] pe zi de lucrul cu mainile si de trei (potori) pe zi de lucrul cu boii, - din care apoi se sistemiza asa numita suma de taxe urbariale dominale de 2 fl(orini) 36 cr(eitari) si de 5 fl. 12 cr. pe an".

Desi in 1776 s-a dat decret de la curtea din Viena ca locuitorii amintit sa se socoteasca de rascumparati cu taxele acestea de toate serviciile iobagesti si altceva sa nu li se mai ceara, totusi in anii urmatori oficialii camerali prin intrigi, siluiri, batai (100-150 de bete aplicate de fiecare om) si arestari ce se terminau cu moartea celor detinuti, au izbutit sa faca din oamenii liberi pana la 1700, iobagi fiscali, despoiati de dreptul si de liberea dispozitie asupra averilor de orice fel: spanii sau oficialii camerali hotarau acum dupa plac si voie asupra lor.

Cu toata aceasta prigonire si paguba, aduse comunitatilor si particularilor, totusi lemnul de foc, de cladit si de baiesit nu li s-a luat: Abrudenii, Rosienii si Cornenii au avut totdeauna lemnaritul pentru minele lor scutit de orice taxa, - drept recunoscut si prin ordinatiunea tezaurica (No. 2108 din 27 Febr. 1817), cand deodata vine ordinatiunea comisiunii ministeriale din 1 Noembrie 1849 (incuviintata mai tarziu si de guvern) prin care se opreste intreg lemnaritul si se decide a se da numai sub conditie d'a se plati taxe, care an de an se urca in mod volnic. Scopul slujbasilor camerali a fost de-a pururea injugarea, asuprirea si starpirea noastra.

1)Se zice si potura, iar in Zarand potoroanca, moneda de arama de 4 creitari.

Partea covarsitoare a locuitorilor din comunele pomenite isi sustin viata cu lucrarea bailor (minelor) si cu producerea metalelor. Experienta arata ca viata, impreunata cu osteneli crunte in lucratul bailor, este nesigura si ca e mare multimea orfanilor si vaduvelor celor stricati si omorati in bai. Din aceasta cauza si pentru a indemna locuitorii sa imbratiseze munca minelor si producerea metalelor, lucratorii au avut din vechime mai multe scutinte si favorari, de exemplu: de la contributie, de la serviciul militar s.a., care insa acum toate au incetat.

Europa civilizata a sters in ultimii ani zecimile de piedici ce sugruma industria; iar la noi, in Muntii Apuseni, suntem supusi la toate greutatile si ni se ia lemnul, fara de care poporul nostru, in partea cea mai mare, este silit sa paraseasca maestria baiesitului pentru taxele arbitrare ce i se impun; iar dauna va fi nu numai a locuitorilor, ci si a statului. In restimp de 20 de ani se va afla ca mai mare deficit va avea statul, pe de zece ori decat venit din taxele padurilor, daca nu se cultiva baile.

Industria noastra baieseasca este apasata in vremea din urma si din partea Evreilor, cari se indreapta cu speculatiile in tinuturile noastre. Avuram ocazie, in restimp de doi ani, sa ne convingem despre intelepciunea legiuirii, care nu ierta Evreilor sa se aseze cu locuinta decat in departare de mai multe miluri (1 mil = 7,5 km), de la locurile tinuturilor aurifere, fara a mai vorbi ca Evreii nici acum n-au inundat tinuturile noastre decat ca mistuitori ai bucatelor asa de pretioase in munti, spre gatirea veninului fizic si moral al vinarsului (rachiului), si ca dansii culeg si speculeaza toate articolele de hrana din pietele noastre. Decat toate acestea, ni se fac daune mai mari din partea evreimii nu numai noua, prin inselaciune

si prin cumpararea aurului, furat de unii lucratori baiesi, demoralizandu-i, ci in acelas timp Evreii insala si pagubesc erarul, caruia nu-i platesc zecime si alte foloase, ce se incaseaza de la locuitorii mosneni".

Pe temeiul expus aici, memoriul cere sa se trimita o comisiune, care sa desluseasca dreptul muntenilor in chestiunea padurilor, izvorul de viata al poporului din locuri muntoase, iar pana la numirea si sosirea comisiunii, muntenii sa fie reasezati in dreptul lemnaritului pentru foc si pentru baisag (minerit) fara taxe, impuse pe cale arbitrara acelora, cari in fiecare an dau statului zeci de maji de aur si argint.

Dar guvernul, ca si imparatul, au ramas muti la documentatul memoriu al lui Balint.

Inimosul prefect popa Balint a incetat din viata, admirat ca erou si iubit ca om, in ziua de 16 Aprilie 1880.

CAPITOLUL XXXVIII
CATEVA SCRISORI INEDITE ASUPRA EVENIMENTELOR REVOLUTIEI DIN ANII 1848/49

Asupra revolutiei din Tara Motilor, care a isbucnit in Octombre 1848 si a durat pana aproape de sfarsitul lunei August 1849, s-a scris mult si desigur se va mai scrie, poate si mai mult, dupa ce vor fi date la iveala si cunoscute toate documentele si scrisorile timpului.

Dintre publicatiile aparute pana azi in aceasta chestiune, cele mai importante sunt desigur raportul lui Avram Iancu si apoi rapoartele celorlalti prefecti ai legiunilor.

Pe ici pe colo mai ies din cand in cand la iveala si alte documente din timpul acela, nepublicate inca.

Din randul acestor documente *nepublicate inca* fac parte scrisorile ce urmeaza mai jos, pe cari le-am gasit in Muzeul judetean din Deva, amabilitatii bunului si distinsului meu amic dr. Petru Groza, fost ministru. Intrucat toate aceste scrisori sunt privitoare la luptele din muntii Abrudului dintre Români si Unguri, scoțând in relief greutatile pe cari au avut sa le indure prefectii si tribunii, comandanti ai legiunilor revolutionare, cu diferiti oameni slabi de inger din aceste legiuni, fie din cauza imprejurarilor, fie din cauza caracterului lor timid – caci au existat de acestia si pe atunci si vor exista cat va fi lumea – cred ca fac un serviciu istoricilor, cari vor scrie odata istoria critica a evenimentelor din 1848/49, publicandu-le in intregime, asa precum au fost copiate de prietenul meu Vasile Barluțiu, preot in Teius, care in tot cursul acestei lucrari mi-a dat un sprijin real si calduros.

Iata scrisorile prefectului Buteanu catre Avram

Iancu in intervalul dela 22 Noembrie 1848 pana la 3 aprilie 1849.

Prima scrisoare:

Frate Iancu!

Fiindca circumstarile negresit poftesc aici o putere foarte mare, multe amenintari venindu-ne de la hotar – cu o vorba suntem in primejdie – pentru aceea frateste te rog, cum vei primi aceasta epistola, cu cea mai mare graba si aspra porunca sa randuesti ca din Sohodol toti puscasii cati se afla sa porneasca catre Blajeni, pe cari daca nu altminterea cu amenintarea pedepsii mortii pe toti luandu-i, cu cari urmeaza ca in jos coborand pe Bulzesteni, asa incat mai putin sa fie in numar 200 de puscasi. Acestia toti sa fie sub comanda lui Schuster. Pe mâne sara negresit sa fie aicea in Baia de Cris, unde îi vom astepta. Apoi si aceea sa faci in stire precum ca acei puscasi ce vor veni, din ziua ce vor sosi aicea, tot insul va capata 8 cr. (creitari, n.a) in argint pe zi si painea sloboda.

Si din nou pentru ca sa nu ramanem in nevoie, cu toate puterile te sileste.

Te roaga al tau

Ioan Buteanu
Prefect
Baia de Cris, 22.11.1848

A doua scrisoare:

Frate Iancule!

Tribunul Corches mi-a scris, cum ca puscasii cari se afla aicea sa ti-i trimit indărăpt. Eu cati au fost, i-am trimis. Cealalta parte mare, cati au fost aici, toti au fugit acasa, baremi ca de mancare au avut, ca oamenii de pe

aici le-au dat. Abia am 40 oameni aici, cu cari tinem stramtorile. Primejdia iara creste din cauza ca ne-au scris oficios cum ca in Sebes au intrat 6000 de Onkentesi (voluntari, n.a.) si 6 tunuri cu scop de-a veni la Zarand, si ma tem ca nici militia nu ne-a veni avand treaba pe acolo. Fa dispozitie la Tribunul din Abrud ca din satele cari se tin de Abrud, sa tina paza aici la Buces, precum este Abrud-oras, Rosia, Corna, Bucium, Carpenis, Cernita, ca altminterea fara primejduirea persoanei mele a sta aici, voiu fi silit a ma duce la un loc mai scutit pentru mine.

Buteanu

Prefect

Buces, la 22 ianuarie 1849

Frate Iancu!

Tu nu bagi de seama, puscasii cari au mai ramas aici din Scarisoara toti au fugit; ceilalti au fugit mai inainte si cand era sa ti-i trimit pentru apararea locurilor de pe acolo, abia erau vreo 80. Ai grija ca puscasii mai toti sunt pe acasa, fugiti de aici, si tu vei socoti ca sunt in slujba. Strange-i toti si o parte mai mare mi-i trimite incoace ca sa-i putem apuca hoteste. Pana acum tot i-am tinut, dar acum n-avem cu cine si o trebui sa parasim pozitia cea buna pentru lipsa puscasilor. Fa dispozitie sa nu patim pericol.

Salutare frateasca.

Buteanu

Prefect

Buces, la 24 Ianuarie 1849

Fa pasii ulteriori in privinta banilor luati din casa bisericala din Abrud si ca sa putem ajutora pe fratii de

dincolo, sa scriem toti trei cu Dobra la Comisariu, ca sa luam imprumutu ala din a Clerului nostru.
B.

Tocmai cand ti-am scris ordinul acesta, mi-a sosit veste ca Ungurii toti din Zarand au trecut cu toata armata lor catre Deva, spre ajutor la ceialalti. Ca cazul este adevarat, vom vedea.
Buteanu

A patra scrisoare:

Frate Iancule!

Astazi catre Deva toata ziua suna tunurile. Oficiantul (officiolante) soldatilor Klokutian din Zlatna mi-a scris cum ca dansii nu pot veni in Zarand pe Grohas, de aceia mi-au facut cunoscut ca dansii vor veni cu toti oamenii sa le stam in cale la Brad, sau mai inainte.

Pentru aceia, in numele natiunei române si a imperatorului, va provoc ca numai decat sa plece tot lagarul incoace, ca impreunandu-se cu noi sa le stam in cale ca sa nu poata fugi in Ungaria. Eu scol toate satele de pe aicea.

Guarda (guardia) din Abrud sa vina toata sau le ia pustile si le da la altii mai harnici. Militia inca ne urmareste.
Buteanu
Buces, 27 Ianuarie 1849

A cincea scrisoare:

Frate Iancu!

De atacul tinut cu rebelii in Zarand ai auzit, ca ti-am spus. Oamenii tai trimisi cu Clement au fugit. Eu nu

stiu ce disciplina au? Tu ar trebui sa veghezi mai bine, ca eu langa toata grijirea mea nu pot lua seama noaptea pe unde fug. Ar fi indatorat satul sau mai marii din sat, daca nu arata scrisoare de la mine sau viceprefectul, sa nu-i sloboada in sat, ci sa-i pedepseasca, ca de tot asa vor fugi, eu nu sunt in stare nici un minut a sedea in Zarand. Daca si oamenii tai vor fi asa ticalosi, pune la toate potecile straji sa-i opreasca, ori trimite-mi cu numele lor in scris si din ce sat se afla ca sa va putem scrie dupa dansii. Numai decat te provoc ca pe maine sa trimit mai putin 300 puscasi cu Corches Nicolae si cu numele lor si din ce sat se afla, ca altminterea in zadar ne luptam.

Axente inca ne scrie desperat, nu stiu ce va fi de noi.

Abrud, 2 Aprilie 1849

Buteanu

A sasea scrisoare:

Iubite Iance!

Bravul tau Clement abia a venit de 4 zile in Cris si sub pretext ca va merge sa se schimbe, a tulit-o in numele Domnului. Oamenii tai mai toti au fugit, abia am inca vreo cativa. Eu nu pot sta aici in locurile acestea periculoase cu putinii acesti oameni; de aceea numai decat sa-mi trimiti aci puscasi harnici si voinici, cari sa stie lupta cu barbarii. Langa dansii trimite-mi vreo doi tribuni, iara harnici, nu ca Clement cel fricos, si te grabeste cu trimiterea lor aici.

Oamenii sa fie cu merinde prevazuti si cu opinci bune, si dansii sa fie dispusi pe doua saptamani mai putin, si tu insuti le da porunca aspra ca nici decum sa nu cuteze a fugi acasa.

Eu oamenii ii astept inca pe maine seara,

altminterea ce se va intampla, vei vedea.
Buces, 2 Aprilie 1849
Buteanu

Facem acum loc scrisorilor adresate de prefectul Buteanu tribunului N. Corches din Campeni. Iata prima scrisoare:

Domnule Tribun!

In urmarea epistolei mie scrise iti trimit puscasii, cari au fost la mine, din patru sute mai ramanandu-mi 37 de la Scarisoara. Pentru aceea ajutandu-ne Dumnezeu, imbarbatati-va si dati peptul cu Vasvari ca sa-l puteti reimpinge din hotarele Domniei-Voastre.
Buces, 22 Ianuarie 1849
Buteanu
Prefect

A doua scrisoare:

Frate Corches!

Planul pentru atacarea Ungurilor l-am cetit si la vreme de atac si noi am iscoti oarece. De aceia cum ca Ungurii din Zarand sa aduca pe seama Ungurilor din Abrud 3 sanii de pusti, noi nimic nu stim si pe aici nu se poate aduce, ca noi foarte avem grija, sunt picheturi in toate laturile.

Ungurii sunt impartiti prin Brad, Baia de Cris si Halmagiu, au si 5 tunuri regulate. Acestea le stim de acolo ca am prins niste cocisi, cari au venit din Ungaria prin Halmagiu si Baia de Cris. Tunurile cele de lemn nu vi le putem trimite, ca noi inca avem lipsa de ele. Ti-am trimis 2 clopote si 2 caldari, lasa la Alajos sa ne faca 2 tunuri din ele. Solomon de la Deva mai toti puscasii si i-o trimis la

Sibiu, care se afla inconjurat de Unguri. Numai fiti totdeauna gata ca la o primejdie sa puteti sari odata pe la Blajeni.

Blajul inca e cuprins, in biserica si-au bagat caii. Axente nu stim unde se afla.

Buteanu

Buces, 21 februarie 1849

A treia scrisoare:

Aspra ordinatiune catra tribunul Campenilor Nicolae Corches.

Ti se comunica sub cea mai mare raspundere a Domniei Tale, ca sa scrii la toti centurionii de prin satele de sub tribunatul Domniei Tale, ca toti oamenii de la 14 ani pana la cele mai adanci batranete, impreuna cu preotii si invatatorii satului, armati cu lanci si pusti, sa vina sub perderea capului la Abrud, in locul numit "Tarina Abrudului", cu acea stransa randuiala ca toate pustile sa vina si nici una sa nu ramana acasa, sub perderea vietii si averilor.

Abrud, la 16 Aprilie 1849, la 8 ore seara

Din stransa Comisiune a Prefecturei Avram Iancu

Ioan Buteanu

Dumineca la amiazi sa fiti la locul hotarat

O scrisoare a Prefectului Buteanu catra Tribunul Ioan Sulutiu din Abrud:

Domnule Tribun!

Trimisele vi le-am primit. Ungurii desigur se afla impartiti in Brad, Baia de Cris si Halmagiu. Noi ne aflam in numar putini, fiindca lagarul dela Trampoieni, venit, mai tot a fugit acasa. Povatuitor inca n-au. De la Solomon

acum anevoie vom capata ajutor, pentru ca lagarul lui statornic din venituri si puscasi, l-a pornit catra Sibiu, unde Ungurii cu generalul Bem se afla. Acolo trebue sa fie lovituri hotaratoare. Cu oamenii de pe la Zlatna pana va fi lumea bravuri nu vei face, pentru ca pe aceia nici ambitia nationala nu-i insufleteste, nici temerismu (curajul, n.a.) nu-i face luptatori. Blajul inca e ocupat de Unguri. Axente dupa ce a plecat de acolo, s-a retras, e imprastiat. Dumnezeu stie unde se afla. Insa toate nacazurile ne vin de la sefii militiei si de la blastamata politica si numai singur aceea ma inimeaza ca am speranta ca D-zeu toate le va intoarce spre mai mare binele natiunei.

Fii sanatos.

Buces, 21 februarie 1849.
Buteanu
Prefect

Scrisoarea-manifest a Prefectului Buteanu catre Axente Sever, prefect in Valea Murasului (e scrisa cu creionul, e stearsa, incat abia se poate citi. Nota autorului):

Fratilor! Ungurii au navalit din toate partile pe noi. Astazi arsera doua sate: Zdraptii si Mihalenii. Noi am tinut foc cu dansii intr-un ceas. Acum n-avem munitie; de nu-mi veti trimite, suntem potopiti. Trimite-ti-ne prav si gloante si veniti in ajutorul nostru ca n-am mai mult de 100 de oameni. Scrieti-ne ce este pe acolo. Maine poate vom veni in Abrud ca numai unu (?) este pana acolo.
Buces, 3 Aprilie 1849
Buteanu

Scrisorile tribunului Ioan Sutuliu (Nota 1) din Abrud catre Avram Iancu:

Prima scrisoare:

Onorate Domnule Prefect!

Aici inchis trimit raspunsul lui Buteanu. Te rog fa dispozitie la Zlatna, ca aceia, precum scrie Buteanu, nu vreau a asculta. Noi mane dimineata vom porni catra Buces, unde ne vom intalni cu Domnul Buteanu. De la Dobra inca n-am capatat raspunsul.

Abrud, 11 Ianuarie 1849
Ioan Sulutiu
Tribun

Cand vream a pecetlui cartea, sosi si imbucuratoarea stafeta de la Dobra, care asta inchisa grabesc a ti-o impartasi. Vezi cum bate D-zeu pe Vasvari. Batar de ar fi murit mai de mult Vardener, ca Clujul nu l-ar fi reocupat Vasvari si de ar fi multamit Buchner de Sturbe inca in April 848, atunci noi nu aveam lucru mult.

Originalul cartii lui Dobra l-am trimis la Buteanu, ca dansul, precum vad, e inghetat, ca sa-l mai incalzesc.

Fii sanatos si sa nu ne temem de toate vanturile. Acel ce se teme in timpul de acum , nu-i vrednic de numele de Român.

Sulutiu

A doua scrisoare:

Onorate Domnule Prefect!

Domnul hognogiu (hadnagy, in limba maghiara - locotenent, nota B.B.) Sandruca, in minutu aceasta sosind

la mine, imi spuse ca i-ai trimis curier sa intoarca Batalionul lui Clocanu in ruptu capului, din pricina aceea ca Kossuth si Meszaros cu armata mare au sosit la Cluj, si cum ca vrea a navali pe Balgrad. Sandruca se porni la Zarand, dara ii de lipsa ca si noi sa fim cu paza.

La Deva, precum spune Sandruca, noi am perdut din factiunea lui Pucher, asta a fost Joi, dar Vineri s-a intors lucru. Stie Dumnezeu ce va mai fi. Cu graba mai multe nu pot scrie. Ar fi bine sa ne putem intelege ca aici sunt multe factioni (?). de poti, vina sa le desfacem. Cu vorba mai multe.

Abrud, 10 februarie 1849
Ioan Sulutiu
Tribun

A treia scrisoare:

Domnule Prefect!

Fiindca de la Domnul Axente n-au sosit nici o scrisoare, am trimis cei doi calareti la Zlatna, scriind lui Dobra ca poftita instiintare a Domnului Axente negresit sa o trimita. Buciumanilor si Abrudsatenilor prin calareti le-am scris ca deloc sa se rascoale si sa porneasca catra Dusu, precum si Rosienilor ca la cea mai mica larma sa navaleasca catra Dealul Baiesilor. Asemenea dispozitiune am facut si la Carpenis ca si dansii rasculandu-se, sa inainteze catra Abrud. Aici nu se aude nici o veste sparietoare. Capitanul Ianbor in seara aceasta, la 7 oare, a fost la mine spuindu-mi ca Ungurii din Brad s-or dus catre Halmagiu si altii parte catra Baita si cum ca catre Deva ar suna tunurile groaznic.

Capse si cuie maine la 8 oare va trimite Boeriu, precum si tunurile.

Abrud, 9 Aprilie 1849, 11 ore noaptea
Ioan Sulutiu
Tribun

Eu toata noaptea voi patrula si orice se va intampla, eu voi raporta. Boieriu zice ca la dansu nu sunt capsele, dara cate vor fi in bolte, le vom trimite maine dimineata.

A patra scrisoare:

Domnule Prefect!

Cu cea mai mare graba numai atat pot scrie, cum ca oamenii si din Campeni si din tinutul acesta vin indarapt, fac larma si ca niste furiosi se lauda in tot chipul, nu-i putem infrana, suntem cu totii in primejdie, ca atacand si aprinzand Bradul, lesne se poate intampla ca insusi Românii din Zarand, impreunati cu Vasvari, si Abrudul si tinutul Campenilor sa-l faca cenusa.

Te rog ca pe un barbat, care are increderea poporului, grabeste si facand cele de lipsa, sfatueste poporul sa nu fie asa de necredincios.

Buteanu cu toti ceilalti erau a parasi si poate ca au si parasit Bucesul. Ce va fi mai incolo, Dumnezeu stie; destul ca stam foarte rau. Trimite, daca nu poti veni, pe fratele Corches.

Vai de noi, de nu vei avea acum grija.

Abrud, la 9 Aprilie 1849
Ioan Sulutiu
Tribun

Saracu Buteanu e in cea mai mare primejdie.

O scrisoare a viceprefectului Telechy din Abrud catra Avram Iancu:

Domnule Prefect!

Iata acum doua epistole de la fratele Damian si de la tribunul Popp, din cari iarasi vei putea lua in minte starea Ungurilor si ce vreu, dupa care vei putea planui ca cum sa ne orientam si noi. Da numai aceea imi iau indrasneala si eu, ca rugandu-te ce va fi, sa fie mai in graba, precum vei bine voi a vedea si din aceste epistole. Roatele si plumbul il voi trimite.

Fii sanatos.

S. Telechy
Viceprefect
Abrud, la 15 Maiu 1849

O scrisoare a inspectorului Petru Demian din Deva catre prefectul Buteanu:

Fiti numai cu curajiu, că pe 8 April negresit vom intra in Zarand, 2000 pe la Soimus si pe 6 April in Deva si Hunedoara 12.000 cu Bucher si Urban, iara pe la Brasov multe mii. Acestea sunt singure datumuri.

O parte din acestea vor trece Murasul si se va trage catra Geoagiu, unde se vor impreuna cu cei cari vor merge pe la Orastie. Eu sunt insarcinat ca sa va instiintez si pe Iancu ca sa strangeti uniti cu militia prin instiintare si cointelegere, ca cu toate puterile sa se nimiceasca inimicii.

Ca de catra Oradie ii bate cu Ielacich, cu Windischgratz si sa stii ca toata armata imperiala a jurat, ca sau vor nimici pe Bem sau vor peri toti.

Leninger va trage gordon pe langa Muras cu 7000. Frate, iti spun si-n cazu ca acum trebue sa stam cu toate puterile hotarati, "invingere sau moarte", ca toata lumea

striga asupra Românilor.

Vom capata pentru Românii nostri 10000 de pusti cari la cei mai vrednici numai le vor imparti. Capeti 600 de pacheturi, dara numai cu randuiala buna sa le intrebuintezi, ca nu sunt altele. Scrie Iancului ca pe 7 April sa se stranga loagarul baremi 5-600 la Ampoita, ca generalul Puchner calculeaza pe aceea si sa nu ramanem de minciuna. Acum sau niciodata trebue sa se hotarasca soarta Ardealului. Eu inca pornesc azi sa strang loagar la Muras.
Petru Demian
Inspector

Din porunca d-lui Schlosscomandant sa arestezi pe toti aceia cari au fost in loagarul Ungurilor, cari sunt suspecti, pana la alta hotarare.
Demian
Cetatea Deva, 5 Aprilie 1849

Din citirea si examinarea obiectiva a interesantelor scrisori de mai sus, cetitorul poate sa-si faca o idee exacta de dragostea de neam, de energia si de spiritul de disciplina atat a prefectilor si tribunilor, cari comandau legiunile românesti, cat si a insisi legionarilor. Ar fi o gresala nemeritata pentru luptatorii de la 1848 si 1849, daca din cateva cazuri sporadice de defectiune in randurile legionarilor, motivate de imprejurarile greutatilor vietii pentru ei si familiile lor, am trage concluziuni, cari ar putea atinge insufletirea si dragostea de neam cu care au luptat.

Dealtfel prefectul Buteanu, care a fost unul dintre conducatorii cei mai energici si mai inteligenti ai miscarii dela 1848 si care si-a sfarsit viata cu moarte de erou – fiind

spanzurat de Unguri la Ioasi – ne indica in mod luminos in scriosarea sa catre tribunul Ion Sulutiu din Abrud cauzele adevarate ale defectiunilor ivite ici-colo spre sfarsitul revolutiunei in randurile legionarilor, cand scrie: ”Insa toate nacazurile vin de la sefii militiei si de la blastamata politica si numai singur aceeea ma inimeaza ca am speranta ca Dumnezeu toate le va intoarce spre mai mare binele natiunei.”

Tot din aceste scrisori mai rezulta imensa autoritate morala de care se bucura Avram Iancu in fata poporului si a comandantilor sai, cari de cate ori observau acte de indisciplina la legionari, i se adresau lui, “Craiului Muntilor”, ca sa intervina cu cuvantul si prestigiul sau covarsitor.

Si cuvantul lui Avram Iancu a fost intotdeauna ascultat. Dovada: La 1849, cand generalul Bem inconjura Muntii Abrudului cu 30.000 soldati bine inarmati, toate armatele care intrara in munti, sub comanda lui Hatvany, Vasvari si Kemeny Farkas, au fost complect nimicite.

CAPITOLUL XXXX
BISERICA SI SCOALA IN MUNTII APUSENI

A vorbi despre aceste doua institutii, care se pierd in negura trecutului poporului românesc din Muntii Apuseni, contopindu-se cea dintaiu, adica *biserica*, cu insasi plamadirea fiintei noastre nationale, iar cea de a doua, *scoala*, rasarind in cursul veacurilor ca cea mai aleasa floare a sufletului romanesc, insemneaza a depana in lacrimi si suspine, in umiliri si mucenicie, dar niciodata in rusine, viata sufleteasca a Moților, cari si-au iubit legea stramoseasca si limba strabunilor mai mult decat orice bun pamintesc.

Desi literatura noastra istorica a realizat in ultimul timp progrese insemnate, totusi nu avem inca o lucrare care sa ilustreze in lumina adevarului istoric intreg trecutul bisericii si scolii romanesti din Tara Motilor, unde au luat nastere cele mai hotaratoare si mai dramatice miscari nationale. Monografiile istorice, cari se vor scrie, vor descoperi desigur in trecutul acestor doua institutiuni fapte, care, inlantuite cu miscarile nationale ale lui Horea si Avram Iancu, vor da complexul nazuintelor unui popor, care mai presus de orice a inteles sa isi castige dreptul la libertatea intregei sale fiinte sufletesti si morale.

Din studiul si cercetarile facute de mine tot ceea ce pot sa constat este ca Moții, in tot trecutul lor sbuciumat, s-au grupat, cum voi dovedi, cu o dragoste fara pereche in jurul bisericii si scolii, singurele paveze ale credintei si limbei lor stramosesti.

Biserica - In primele capitole ale volumului de fata am aratat ca poporul roman de azi s-a format aici din amestecul dacilor cu colonistii romani adusi in Muntii

Apuseni ca ostasi, ca minieri si functionari administrativi, atat de catre imparatul Traian, cat si de urmasii sai.

Printre acesti colonisti erau foarte multi din partile rasaritene ale vastului imperiu roman, unde crestinismul prinsese radacini trainice curand dupa aparitia sa ca doctrina crestina. Ei bine, acesti colonisti au adus cu ei in Dacia Traiana primele invataturi crestinesti. Numeroase inscriptii si monumente vorbesc despre acest adevar si il confirma. De la colonistii romani au avut prilejul sa cunoasca legea crestina si multi dintre locuitorii bastinasi ai Daciei. Si apoi Muntii Apuseni, cu fortareata lor naturala, formau terenul cel mai sigur pentru propagarea crestinismului, caci nicaieri nu putea el sa fie mai ocrotit de valurile distrugatoare ale navalirilor barbare decat aici, in creierii muntilor.

Distinsul nostru poet si scriitor Alex. Vlahuta zugraveste in cuvinte admirabile icoana vietii sufletesti, simplă si smerită, a stramosilor nostri cand scrie: *"In linistea mareata, pe inaltimile luminoase, departe de pamant si aproape de cer, sufletele celor cari au trecut prin atatea dureri sorbeau insetate credinta cea datatoare de viata. O cruce de lemn, infipta la gura unei pesteri, insemna pragul unei biserici…Si vremea trece, trec sutele de ani vanturand noroadele si schimband fata lumii. Numai crampeiul acesta de neam, nebagat in seama si pierdut din vederea istoriei, ramane statornic aici si, in toata lunga-i intunecare, nimic nu se tulbura, nimic nu se strica din alcatuirea firii lui. Cum a intrat, asa va iesi din munti: acelasi chip, aceeasi limba, acelasi suflet".*

Minunat se potriveste aceasta descriere sau icoana miscatoare cu imprejurarile in cari a fost silita sa traiasca si sa se desvolte legea crestina ortodoxa in constiinta

poporului român din Muntii Apuseni ai Transilvaniei, pana cand *“tot mai lung rasuna toaca si tot mai multi cuviosi ii auziau chemarea”*.

Aceasta este de altfel originea vietii religioase la Românii de pretutindeni, dar mai ales la cei din partile muntoase ale tarii, pana in ziua cand s-a mai linistit puhoiul navalitorilor barbari si crestinii au putut sa inceapa a-si construi biserici, a le inzestra cu carti, cu clopote, cu preoti hirotonisiti de episcopii din apropiere sau dela schiturile calugaresti.

Primele biserici romanesti au fost construite din lemn, iar primii preoti au fost cantorii lor, priceputi in a citi un *molitvelnic*, o *psaltire* sau un *ceaslov*. Numai incepand din veacul XIV gasim urme despre biserici construite din piatra. In Muntii Apuseni abia prin secolul XVIII se zidesc biserici din piatra. Biserici vechi de lemn mai exista si azi in comunele Mogos-Miclesti, Brazesti, Mogos-Cojocani si in cateva sate din judetele Hunedoara si Arad.

Una dintre cele mai vechi biserici din lemn este si biserica lui Horea din comuna Albac, judetul Turda, pe care, in anul 1907, a adus-o in tara (Vechiul Regat – nota noastra) si a recladit-o dl. Ion I. C. Bratianu pe mosia d-sale de la Florica, ca un simbol al timpurilor de glorie ce aveau sa vie si in cari d-sa era predestinat sa joace un rol atat de mare si de hotarator.

Cea mai veche biserica românească, cladita din piatra, pe teritoriul Muntilor Apuseni, este biserica

schitului calugaresc din Rameti (Valea Manastirei), care, dupa cum sustin istoricii N. Iorga si Stefan Metes, a fost pictata pentru intaia oara in anii 1486 si 1487, sub regele Ungariei Matei Corvinul. Este probabil ca aceasta biserica sa fi fost construita chiar cu mult mai inainte. In acest schit s-a desvoltat pe vremuri o laborioasa viata calugareasca, avand si o scoala de *bucoavna* pentru preoti, care s-a mentinut pana aproape de timpurile noastre cu unele intreruperi, datorite vremii nestatornice si persecutiunilor religioase.

Este interesant de amintit ca biserica schitului manastiresc de la Rameti a avut sa sufere multe stricaciuni din partea propagatorilor "unirii cu biserica Romei". Astfel la 23 August 1762 – constata N. Iorga – "a fost stricata de necredinciosi intr-o zi de Sambata, spre pieirea lor." Un document contemporan ne pastreaza pretioasa stire ca

neunitii, credinciosi ai parohiei Ripa Rametului, adreseaza in anul 1792 o petitie catre imparatul Austro-Ungariei, prin care cer ca sa li se dea inapoi biserica si casa manastirei. Imparatul “s-a milostivit prea gratios a ingadui”, potrivit cu opinia data de autoritati, ca sa li se redea neunitilor biserica si casa de piatra de langa ea, asa ca sa aiba si preotul unde locui, dar *”vechea manastire stricata de langa ea sa fie daramata”*. Se pare ca protectorii unirii cu biserica Romei priveau ca un spin in ochii lor vechea manastire de la Rameti, care era un centru al revolutiei religioase dusmane unirii, caci *”anume sate din partile Balgradului* (Alba Iulia de azi), *inriurite de buna seama de calugarii de la Rameti, se desfacura de unire”*.

Ordinul imparatesc referitor la redarea bisericei nu s-a comunicat insa si nici nu s-a executat decat in anul 1821 (Ianuarie 21), cand reprezentantii autoritatilor au descins, dupa 31 de ani, in comuna Ponor si au comunicat dispozitia imperiala partilor interesate.

Azi manastirea dela Rameti, gratie grijei si solicitudinei d-lui Alex. Lapedatu, ministrul cultelor si artelor, este declarata ca monument istoric, fapt in baza caruia i s-au si facut de catre comisiunea monumentelor istorice din Cluj reparatiunile necesare.[…]

Exista date pretioase privitoare la biserici vechi si din judetul Hunedoara. Astfel biserica din Almasul Mare este edificata la anul 1418. Biserici vechi poseda si tara Hategului, unde a existat o puternica si bogata nobilime romaneasca, care cu vremea insa, incepand din secolul XV, s-a maghiarizat si catolicizat.

In tinutul Motilor din fostul judet al Zarandului (azi anexat la jud. Hunedoara) – spune Stefan Metes – existau pe la inceputul veacului XV trei biserici romanesti in

comunele Cristior, Risca si Valea Bradului, cladite de un voievod din aceste parti, care pare a fi voevodul Bolia din Cristior, amintit intr-un document din anul 1415. Acest Bolia este amintit si la 1411 cu doua fete ale sale intr-o inscriptie de pe peretele bisericii romane ortodoxe din Cristior.

Cele dintai inceputuri de organizare bisericeasca in Ardeal sunt acoperite de negura deasa a veacurilor. Totusi putem stabili ca Tara Motilor apartinea in covarsitoare parte jurisdictiunei canonice a mitropoliei Balgradului (1479 si 1494). Nu mai putin adevarat este ca tinuturile dinspre Cluj si Bihor erau, intre anii 1489 si 1550, sub jurisdictia episcopiei Vadului si Feleacului. Episcopia Geoagiului de Sus (1557-1562), de scurta durata, ar fi avut si ea sub jurisdictiunea sa o parte din tinutul Muntilor Apuseni.

In aceste vremuri preotimea română era considerata ca *venetica* si *tolerata* aici dupa bunul plac al potentatilor: principii si nobilii unguri din Ardeal. Preotul român era, ca si credinciosii sai, iobagul nobilului proprietar de pamant, dispretuit pentru credinta lui, apasat de povara muncii pe seama nobililor si lipsit de orice drepturi. Dregatorii timpului puneau cu mare zel toate greutatile pe umerii preotilor din sate, umilindu-i cateodata sa guste si din pleasna biciului argatilor nemesesti.

Natural acest mod neuman si salbatic de a trata pe servitorii altarului, randuiti sa procure prin slujba lor mangaiere si intarire in constiinta norodului, lega poporul mai mult sufleteste de cuvantul preotilor, al caror sfat era urmat cu o abnegatie evanghelica. Aici trebuie cautata principala cauza, pentru care neamul românesc a rezistat cu atata darza hotarare ademenirilor de a se desface de

credinta stramoseasca, pentru a imbratisa catolicismul, calvinismul sau reformatiunea.

Multimea cartilor bisericesti tiparite in Principatele Romane, Muntenia si Moldova, si aflate – ba in multe biserici din Muntii Apuseni intrebuintate pana azi – ne confirma legaturile, pe care Motii le-au avut cu biserica ortodoxa din Principate, care aici se dezvolta in imprejurari din cele mai prielnice, caci se gasea sub ocrotirea Domnilor, adica a voevozilor, apoi a boerilor mari si mici, toti deopotriva chivernisitori de locasuri sfinte, de tiparnite si centre de cultura bisericeasca.

Gratie acestor legaturi cu biserica din Principatele Române, poporul si preotimea din muntii Abrudului nu s-au resimtit o clipa macar de staruintele principilor ardeleni, oricat de drastice erau ele, in zelul lor de a raspandi calvinismul. Nicaieri ca in aceste parti idealul de a tine neatinsa comoara sufletului si a credintei ortodoxe, nu s-a manifestat cu mai multa tarie. Glasul constiintei Moților suna la unison cu cuvantul Evangheliei: *”…si daca D-zeu dintr-atita moarte ne-a izbavit pe noi, nadajduim ca tot El ne va mai izbavi”.*

Cerul ispititor al veacului XVIII inscrie cea mai glorioasa pagina in istoria vietii religioase a Muntilor Apuseni. Desi Blajul primeste dupa unire doi episcopi – unul mai tarziu mitropolit – din sanul Motilor, totusi aproape nimic nu se clatina din asezamantul stramosesc. Pare ca nimeni n-a inteles mai adanc decat Motii ca idealul unui popor nu poate fi niciodata o desertaciune si ca acest ideal trebuie sa se nasca din evolutia vremilor si din rolul adevarurilor eterne.

Dezbinarea religioasa din anul 1700 – cu urmarile sale funeste pana azi pentru unitatea sufleteasca a neamului

nostru – n-a fost plamadita cu scopul ca din toata randuiala sa rezulte o mai accentuata sanatate morala si o mai apriga viata nationala. Sirena habsburgica a fost repede inteleasa de sufletul cinstit si neprihanit al Motilor, cari spuneau: *”mai bine murim cu totii decat sa impartasim unirea!”* Iar Buciumanii, cu seninatatea si hotararea caracteristica firii lor, ziceau propagandistilor imparatesti in favoarea unirii cu biserica Romei: *”Noi suntem gata sa lasam biserica la porunca Maiestatii Voastre preotului unit, dar mai bine ne pustiim si pribegim decat sa ne tinem de preotul unit.”*

Atat de puternic era inradacinata credinta sau legea ortodoxa in constiinta Motilor, incat in timpul revolutiei lui Horea numai acei Unguri isi mai puteau salva viata cari treceau si se botezau in *religia română ortodoxa*. De altfel cei mai aprigi dusmani ai Românilor si in special ai Moților n-au putut decat sa admire aceasta alipire fanatica a lor la legea ortodoxa, caci Moții declarau imparatesei Maria Tereza franc si leal ca: *”Ei se supun craiesei, dar cu sufletul apartin lui D-zeu, care l-a zidit si rascumparat cu pretiosul sange al fiului sau. Ei nu-l jertfesc nici unui om pamantean si nu-si parasesc legea veche de dragul nimanui”*. Asa se explica fenomenul ca unitismul n-a putut patrunde decat foarte putin si tarziu de tot in Tara Motilor, cari erau si sunt si azi cu totul refractari ideii de a-si schimba credinta si legea stramoseasca. In marea comuna Bucium, din 6 sate, cari o compun, numai intr-unul singur (Bucium-Sasa) s-a putut infige unirea, iar din toata Tara Motilor, numai o singura comuna, Bistra, care a dat Blajului un episcop, este curat greco-catolica.

Dar cea mai elocventa dovada despre statornicia taranimei romane din Muntii Apuseni in legea ortodoxa a rasaritului ne-o da statistica Românilor din Ardeal, facuta

de administratia austriaca in anii 1760-1762 si publicata de dl. dr. Virgil Ciobanu din Cluj. Dintr-insa rezulta lamurit ca unirea n-a prins teren in muntii Abrudului si nici in tinutul Zarandului. Intr-adevar, la pagina 17 a acestei statistici se spune ca din 14 comune cele mai mari din jurul Abrudului si Campenilor – abia trecusera la biserica Romei 92 de familii cu 38 preoti si 3 biserici, iar 3978 familii cu 28 de preoti, 26 de biserici si 12 case parohiale au ramas in legea ortodoxa. Acelas raport se mentine si in ceea ce priveste comunele de pe Valea Crisului Alb, de pe Valea Ampoiului, ca si cele din tinutul Bihorului.

Aceasta rezistenta incapatinata a taranilor din Muntii Apuseni la diferitele momeli si amenintari de a-si parasi credinta mostenita din mosi-stramosi o mai invedereaza de altfel si faptul ca, desi apartineau, ca iobagi, domeniilor statului si ale episcopatului romano-catolic din Alba Iulia, cari desigur isi vor fi exercitat toata influenta puterii in scopul de a-i convinge sau invinge – si aceasta nu era desigur din cele mai mici si mai lipsita de mijloacele cunoscute ale iezuitismului – totusi ei au ramas statornici in legea, in care s-au nascut si le-a unit sufletele lor cu cele ale sotiilor lor. De aceea se poate spune ca, in general, putinele si neinsemnatele dezbinari religioase ivite in aceste parti sunt de data mult mai recenta si anume din veacul XIX; dar si aceste cazuri au la baza lor, in mare parte, neintelegeri de ordin particular, ivite sporadic in cateva sate din cauza rivalitatii dintre doi cantori, dornici amandoi de a ajunge preoti ortodocsi in aceeasi comuna. Cum acest lucru nu putea gasi aprobarea autoritatii bisericesti, unul dintre ei, pentru a putea fi satisfacut, alerga la Blaj dupa “darul sfintei preotii”, trecand atunci cu rude si prietenii lor la legea unita.

Fapte urate de aceasta natura, cari incepuse sa se manifeste curand dupa unire, nu puteau consolida unitismul, pe care Românii nu-l recunosteau si alungau din mijlocul lor pe toti acei preoti, cari se declarau de preoti uniti, desi n-au lipsit nici intrebuintarea fortei militare in contra acelora, cari nu voiau a se marturisi de uniti.

In asemenea imprejurari nu este de mirare ca s-a produs cu timpul in sanul preotimei si credinciosilor ortodocsi o reactiune puternica, care timp de 80 de ani a prilejuit mereu tulburari in poporul romanesc din Ardeal, dar mai ales printre Moti. Pe timpul imparatesei Maria Tereza, aceste tulburari iau un caracter si o forma mai grava, sub presiunea imparatesei Ecaterina II a Rusiei, protectoarea bisericii ortodoxe, care si obtine din partea Mariei Tereza un edict de toleranta cu data de 13 Iulie 1759.

In cursul acestui an apare, in mijlocul luptei religioase fratricide dintre Romani, calugarul Sofronie, un agitator curajos si abil, originar din comuna Cioara (jud. Alba), cu numele de familie Stan Popovici. Petrecuse mai mult timp in Tara Romaneasca, de unde se intorsese in comuna sa natala in anul 1756. Indraznet si bun orator, Sofronie incepe mai intai apostolatul sau in contra unirii in judetul Hunedoara si apoi in judetul Alba, provocand o fierbere atat de mare in mijlocul poporului, incat acesta alunga pe preotii uniti nu numai din biserici, ci si din locuintele lor.

Fata cu aceste scene, guvernul se temea de izbucnirea unei revolutii si in consecinta da ordin pentru arestarea calugarului Sofronie. El este prins in anul 1759 si aruncat in temnita din comuna Bobalna[…] Dar afland aceasta stire, sute de tarani din comunele invecinate se

inarmeaza cu pari, coase si topoare si navalesc in curtea prefectului Ladislau Balog, care locuia in Geoagiul de Jos (aproape de Bobalna), cerandu-i cu energie liberarea calugarului. Prefectul reusi sa imblanzeasca multimea de tarani cu cuvinte dulci si frumoase, indemnand-o sa se adreseze cu cererea lor guvernului din Sibiu. Apoi prefectul, luind avizul guvernului, dispune in secret transportarea calugarului Sofronie din arestul de la Bobalna in inchisoarea fortaretei Alba Iulia. Dar Românii afland si aceasta manopera, peste 500 de tarani din judetele Zarand, Hunedoara si Alba, printre cari multi din jurul Abrudului, dau navala in seara zilei de 13 Februarie 1760, sub conducerea unui protopop din Selistea Sibiului, in curtea arestului din Bobalna, unde sparg arestul, leaga si bat pe pazitori si elibereaza pe calugarul Sofronie.

Pus in libertate, Sofronie, insotit de o mare multime de popor, apuca drumul pe Valea Geoagiului de Jos inspre munti, unde incepe, fara nici o frica, propaganda sa in contra unirii, caci acum poporul il apara cu puterea si bratele sale.

Actiunea calugarului Sofronie incepu sa ingrijoreze in mod serios Curtea imparateasca din Viena, astfel ca imparateasa Maria Tereza, in contra sfaturilor consilierilor sai, dete o proclamatie, prin care 158 comune erau invitate sa indeplineasca obligatiunile lor in baza edictului din 1759, fagaduindu-le iertare pentru toate greselile savarsite si trimiterea unui episcop neunit, de care Românii ortodocsi au fost lipsiti odata cu votarea unirii de catre 38 protopopi ortodoxi, adunati la Alba Iulia in ziua de 7 Octombre 1698, sub presedentia mitropolitului Atanase, partizanul infocat al unirii. In acelas timp guvernul elibereaza din inchisoare pe preotii arestati pentru

“schisma”, adica pentru crima ca nu voiau sa imbratiseze unirea, cu angajamentul ca nu vor mai turbura “sfanta unire”.

In ziua cand s-a publicat aceasta proclamatie, calugarul Sofronie se afla in Zlatna, unde a fost primit cu mare alai si insufletire. Proclamatia Mariei Tereza n-a avut insa nici un rasunet, deoarece Românii spuneau ca nu-si parasesc religia pentru nimic in lume si ca bisericile nu le dau unitilor, ci vor merge ei intr-insele ca sa se roage lui D-zeu. O motiune in acest sens a fost adoptata si de catre o mare adunare poporala, tinuta la Deva in postul Pastilor […]. Alungarea preotilor uniti de prin sate si luarea indarat a bisericilor de la ei era in plin curs chiar prin comunele din jurul Albei Iulii. La Zlatna pana si functionarii domeniali ai statului fura alungati, iar unii preoti uniti inchisi. Poporul asculta acum de calugarul Sofronie ca de un rege, caci el fagaduise oamenilor ca daca se vor lepada de unire, vor primi in fruntea bisericei un episcop sarb si astfel se vor bucura si ei de toate privilegiile politice si cetatenesti pe cari le au Sarbii. Sofronie stiuse sa dea miscarii sale un fond curat politic.

De la Zlatna, Sofronie merse la Abrud. In ziua de Rusalii (14 Maiu 1760), Sofronie, insotit de poporul razvratit, rapi unitilor biserica din Abrud si savarsi el insusi liturghia intr-insa. Apoi cutreera satele dimprejur, alungand pe preotii uniti si ocupandu-le bisericile, casele si veniturile parohiale.

In ziua de 24 Maiu, Sofronie sosi la Campeni, unde era targ de saptamina si unde cum ajunse incepu sa predice in contra bisericei papistase si a celei unite. Preotii uniti fura izgoniti si aici din casele lor, iar protopopul unit Alexandru Aron din Rosia Montana batut crunt. El a scapat

cu viata numai gratie unui cal bun ce avea si cu care a putut fugi ca sa se salveze.

Focul aprins de Sofronie se latea in toate partile, preparandu-se astfel terenul pentru revolutiunea sangeroasa a lui Horea dela 1784. In Iunie 1760 mai multe sate din judetele Alba, Turda si Tarnava inainteaza guvernului o rugare, in care protesteaza si declara ca mai bine lasa sa li se taie capetele, ca sunt gata a cere ajutor si ocrotire dela Curtea imparatiei rusesti si ca mai curand pun toata tara in flacari, decat sa ingadue ca cineva sa-i mai sileasca a se face uniti!

In ziua de 7 Iulie 1760, guvernul transilvan din sibiu, fata cu aceste amenintari, porunci organelor administrative ca sa aresteze pe toti razvratitorii taranimei si mai ales pe preotii neuniti. Si temnitele garnizoanei din cetatea Balgradului (Alba Iulia) incepura a se umplea. Intre primii arestati se afla popa Molnar din Sadu, langa Sibiu, cunoscut sub numele de Popa Tunsu, care facea in judetul Turda aceeasi propaganda, pe care o desfasura Sofronie in Tara Motilor. Numele de Popa Tunsu i s-a tras din faptul ca fusese tuns de episcopul Blajului, Aron, pentru ca se sfintise in Muntenia, la anul 1758.

Aceeasi soarte il pandea si pe Sofronie in urma ordinelor guvernului, mai ales ca preotii uniti din Abrud se si grabira cu plangeri la Sibiu impotriva lui. In ziua de 2 August sosesc la Abrud 25 de husari sub comanda unui ofiter Ioann Halmagyi de Somlyo si a unui functionar gubernial, cu numele Secadate, avand porunca sa prinda pe calugarul propagandist. Dupa ce nu-l gasesc la Bucium, husarii se intorc in Abrud-sat, unde afla ca Sofronie cu primarul Abrud-satului s-au inchis in biserica ortodoxa locala. Sosind husarii la fata locului, sparg usa incuiata a

bisericii, prind pe calugar si pe primar, pe cari, dupa ce ii leaga strans pe doi cai gasiti in pripa, pornesc cu ei spre Alba Iulia.

Auzind Romanii despre aceasta arestare, dau alarma, se aduna grabnic inarmati si pleaca in urmarirea husarilor. Primarul din Abrud-sat, cu numele Gavrila Rusu, un strabun al meu, voinic cat un munte, vazand poporul, incepu sa se ia la lupta cu husarul care-l insotea, asa incat acesta aparandu-se, ramase indaratul grosului husarilor, cari faceau paza calugarului Sofronie. Ajuns de poporul infuriat, husarul fu dat jos de pe cal si batut de moarte, iar primarul Gavrila Rusu fu pus pe picior liber, fara ca ceilalti husari sa vina in ajutorul camaradului lor, incoltit si schingiuit de multimea rasculata.

Poporul se intoarse cu husarul ranit la Abrud, unde nenorocitul reprezentant al puterii brachiale simtindu-si apropierea mortii, ceru sa i se aduca un preot romano-catolic ca sa-i dea ultimele ingrijiri. Românii, agitati inca de arestarea lui Sofronie, asteptau sosirea preotului papistas la patul muribundului husar si cum sosi, il arestara si detera de stire autoritatilor locale ca ei nu vor da drumul preotului romano-catolic pana cand nu va fi eliberat si calugarul Sofronie. Dar capii administratiei se spalara pe maini, motivand ca cele intamplate lui Sofronie s-au facut din ordinul guvernului si ca ei nu pot intreprrinde nici un pas pentru liberarea lui. Mai tarziu, la interventia directorului domenial, totusi poporul puse in libertate pe duhovnicul papistas.

A doua zi insa – era intr-o Dumineca – peste doua mii de tarani si muncitori romani, inarmati cu pusti, topoare si maciuci, inconjurara casa directorului dela oficiul de schimb al aurului, pe care il faceau raspunzator

pentru cele intamplate in ajun lui Sofronie si taranului Gavrila Rusu, primarul comunei Abrud-sat. În furia lor, locuitorii devastara casa si mobilele directorului, care era sa fie macelarit cu toata familia, daca nu reusea sa se ascunda asa ca sa nu poata fi gasit.

Rau de tot au patit-o insa si husarii, cari, scapati de furia Abrudenilor, duceau pe Sofronie la Alba Iulia. Inainte de intrarea in oraselul Zlatna, pe campul numit Troian, intalnira o multime de Români, cari mergeau la targul din Zlatna. Cum a vazut poporul pe husari ducand cu ei legat pe calugarul lor iubit, le-a barat drumul cu un lant, i-a atacat, i-a dezarmat, au pus in libertate pe Sofronie, iar pe husari, considerandu-i ca prizonieri, i-a inchis in temnita din Zlatna si fiindca in incaierarea din campul "Troianului" husarii, aparandu-se, au ranit cativa Români, au cerut sa li se dea dintre ei atati ostatici cati Români au fost raniti, spunandu-li-se totdeodata husarilor ca daca ar muri cumva vreun Român in urma ranilor primite, in acest caz poporul ii va omori pe toti. De voie de nevoie, cererea Românilor li s-a implinit. Mai tarziu insa Românii au eliberat pe toti husarii.

Sofronie era acum din nou el stapan in Zlatna, unde continua sa ațâțe poporul in contra bisericei unite. In ziua de 6 August (1760) multimea poporului adunat in Zlatna crescu pana la 7000, mergand cu totii pe campul "Troianului", unde fusese eliberat calugarul Sofronie din mainile husarilor si unde s-a incins apoi, cu vin din pivnitele statului, un chef mare, care a degenerat in cearta.

Inainte de a se imprastia multimea Sofronie se duse la directorul minelor, un anume Keyliny, si la un alt functionar superior, Eder, silindu-i pe amandoi sa plece la Sibiu si sa obtina de la guvern punerea in libertate a tuturor

preotilor ortodoxi arestati in urma poruncii guvernului din 7 Iulie (1760), amenintandu-i in acelasi timp ca daca in 8 zile nu vor dobandi aceasta de la stapanire, nu-si vor mai gasi in viata sotiile si copiii, iar pe preotii arestati ii va elibera poporul cu puterea, chiar si din cetatea Albei Iulii.

Acest gest indraznet al calugarului Sofronie a avut rezultatul dorit: in ziua de 12 August cei doui functionari s-au intors de la Sibiu nu numai cu aprobarea guvernului pentru punerea in libertate a preotilor neuniti arestati, ci chiar cu acestia in persoana, ca sa fie aratati poporului spre mai mare incredere.

In timpul acesta la Abrud s-a pornit o adevarat goana in contra celor banuiti ca ar fi luat parte la prinderea si arestarea lui Sofronie. Mii de Români se adunara la sunetul clopotelor trase in dunga si navalira de la Abrud asupra Rosiei Montane, sediul protopopului unit Alex. Aron, unde au darimat pana in temelii casa acestei fețe bisericesti, i-au impuscat vitele, iar banii ce i-au gasit i-au imprastiat in cele patru directii ale bataii vantului. Pana si fratele mirean al protopopului a patit-o la fel. Cu un cuvant, preotii uniti erau scosi din randul oamenilor, caci erau aruncati la hotarele diferitelor comune si izgoniti din societate, iar vitele lor nu erau lasate sa pasca cu vitele celorlalti credinciosi.

In asemenea conditiuni nu este de mirat ca teroarea poporului infuriat incepuse sa nu mai cunoasca margini. Nimeni nu mai cuteza a se marturisi de unit. Daca o facea, era imediat batut. Cete intregi de tarani din munti navaleau la tara ca sa jefuiasca casele preotilor uniti, iar pe acestia ii duceau legati la Zlatna, de unde nu se puteau elibera decat numai cu bani grei.

Un preot romano-catolic, care isi permisese cateva

aprecieri mai aspre la adresa Romanilor revoltati, era sa fie linsat de popor daca nu intervenea calugarul Sofronie, care l-a pus sa se taraie in genunchi dela usa bisericii pana la altar si astfel sa-si retraga cuvintele ofensatoare, ceea ce popa a si facut, spre a-si mantui viata.

Sofronie era acum atotputernic in Muntii Apuseni. Abil si cutezator cum era si stiind ca imparatia austro-ungara era in razboi cu Prusia, deci fara multa armata in interiorul tarii, el incepu sa ameninte prin scrisori chiar si guvernul, cerand ca si cei trei preoti ortodoxi, cari mai erau inca inchisi la Sibiu, sa fie cat mai grabnic eliberati, caci altfel pace in tara nu va fi! Urmarea acestei amenintari fu ca episcopul Aron dela Blaj se refugia la Sibiu si multi nobili unguri, catolici, gasira precaut a se retrage in orase, mai ales in cetati. Pana si ofiterii din garnizoana Albei Iulii se temeau ca va fi atacata cetatea lor.

Nu era desigur fara motiv ca, in asemenea imprejurari, Curtea imparateasca din Viena sa fie ingrijorata de izbucnirea unei revolte a intregii populatiuni romanesti din Ardeal. De aceea dete ordin, la 20 Octombrie 1760, ca Sofronie sa fie inconjurat cu salvus conductus, doar-doar va fi imblanzit prin aceasta. Stapan pe sine si pe sufletul poporului, calugarul Sofronie se folosi de acest salvus conductus pentru a cutreera o mare parte din Ardeal in calitate de “vicar al sf. sobor din Carlovitz” si a organiza biserica romana neunita, lipsita de conducator. In primavara anului urmator si anume la 23 Februarie 1761, el tine la Alba Iulia un mare sobor al preotimei ortodoxe, dupa care viziteaza apoi tara Oltului si tinutul “Fundului regiu”, adica cel locuit de Sasi. In Fagaras a luat cu puterea de la uniti catedrala si cheile dela protopopul Vasile Baranyi.

Cu tot salvus conductus-ul aplicat lui Sofronie, Ardealul era in plina revolutie religioasa, iar biserica unita parea cu totul nimicita. Protopopul Cibului (sat in jud. Hunedoara, 10 km departare de Zlatna), cu numele Ioan Popovici, scria intr-o carte bisericeasca: *”Cand s-a lepadat sfanta unire din toata Tara Ardealului, au fost anii 1760”*.

Numai procedarea energica a generalului Bukow, noul comandant al trupelor din Transilvania, anume trimis de imparateasa Maria Tereza, a putut pune frâu agitatiunei periculoase a calugarului Sofronie. Cum a sosit in Ardeal, generalul Bukow publica o proclamatie in limba romaneasca, prin care se spune Românilor ca daca vor inceta cu atacurile in contra unitilor, li se vor ierta toate faptele savarsite si li se va da chiar un episcop de legea lor, daca se vor purta bine. In acelasi timp soseste la Sibiu si episcopul sarb Novacovici din Buda, care avea sa dea ajutor comisiunei instituite pentru linistirea credinciosilor bisericei ortodoxe. Acest episcop insa, fiind omul guvernului, sustinea mai mult interesele unirii decat ale ortodoxiei.

Pe ziua de 26 Aprilie 1761 au fost convocati la Sibiu toti fruntasii bisericilor ortodoxe, printre cari, bine inteles, si calugarul Sofronie, care se afla la Zlatna. Locuitorii din Zlatna nu voiau insa sa-l lase sa plece fara ostatici, de teama ca sa nu i se intample calugarului vreun necaz pe drum. Cererea lor a si fost in parte satisfacuta, trimitandu-se un detasament de soldati imparatesti ca sa insoteasca pe calugar la Sibiu, fapt care a iritat insa mult pe Zlatneni si putin a lipsit ca procedarea aceasta a guvernului sa nu degenereze intr-un macel. In sfarsit lucrurile s-au aranjat astfel ca Sofronie sa mearga la Sibiu insotit nu numai de soldati, ci si de o ceata mare de Români, la cari pe drum

s-au mai alipit si altii, asa incat cand Sofronie sosea la portile Sibiului, multimea de popor era atit de numeroasa, incat insusi Sofronie se temea ca nu va fi lasat sa intre in oras, iar el va fi escortat de soldati ca un simplu arestat.

Inteligent si abil, calugarul Sofronie gasi mijlocul sa scape si din aceasta incurcatura. Intr-adevar el se furisa din mijlocul multimei si schimbandu-si hainele, intra pe ascuns in oras, acompaniat numai de doi credinciosi ai sai. Prezentadu-se generalului Bukow, calugarul fu primit cu multa blandete si afectiune, ceea ce l-a impresionat in mod deosebit de placut.

Dupa ce Sofronie cu oamenii sai de incredere iscalira o declaratie de supunere, el se intoarse din nou la Zlatna, unde mai tinu cateva sinoade si continua munca sa pentru intarirea credintei ortodoxe printre Romani, insa in mod mai temperat si prevazator, din cauza mai ales ca generalul Bukow umplu satele din muntii Abrudului cu puternice detasamente militare.

Vazand procedara energica a acestui general-comandant, care nu intelegea sa glumeasca cu cei cari se impotriveau poruncilor sale, calugarul Sofronie a disparut la un moment dat din munti si s-a refugiat in Tara Romaneasca, unde s-a intalnit si cu protopopul Balomireanu, fost vicar al episcopului Inocentiu Micu Clain, care inca pe la anul 1748, lepadandu-se de unire, se refugiase in Romania.

Fara indoiala, agitatiile calugarului Sofronie au pregatit, in constiinta Motilor, drumul la revolutia cea mare si sangeroasa a lui Horea, la care n-au participat, afara de rare exceptii, decat numai Romanii de legea ortodoxa.

Cu totul altfel s-au petrecut lucrurile in timpul revolutiei dela 1848/49, in care si ortodoxii si unitii au

mers mana in mana, sub greutatea formulelor lapidare ale lui Simion Barnutiu asupra ideii nationale. “Comisiunea stransa a prefectului Avram Iancu”, care vâra groaza in ostirile unguresti, era compusa si din uniti si din neuniti. Protopopul unit Simion Balint din Rosia Montana sta alaturi de preotul ortodox Simion Groza din Rovine, punandu-si tot sufletul lor in serviciul revendicarilor nationale, in slujba natiunei intregi.

De altfel dezbinarea religioasa a Romanilor ardeleni, atat de mult dorita de Curtea imparateasca din Viena, n-a intarziat sa procure o grozava dezamagire insisi promotorilor ei, cari intelegeau sa culeaga cu totul alte roade decat cele pe cari le da unirea cu biserica Romei.

Astfel Motii dau doui ierarhi romani uniti: pe Petru Pavel Aron dela Bistra, episcop al Blajului intre anii 1752-1764, intemeietorul intelept al scolilor din Blaj, care in curand devenira locul de redesteptare nationala a unui neam intreg, si apoi pe Alex. Sterca Sulut din Abrud, care ajungand mitropolit al Blajului (1851-1867), depune o munca si ravna fara pereche pentru a fi cat mai folositor românismului.

Scoala - Biserica si scoala au fost strans legate, in tot cursul istoriei, si la Românii din Muntii Apuseni. Pe masura ce se dezvolta biserica, prindea radacini si invatamantul.[…]

CAPITOLUL XXXXI
COMUNICATIILE IN TARA MOTILOR

Cand vorbim despre mijloacele de comunicatie ale tinutului Muntilor Apuseni, trebue sa tinem seama de trei factori, cari cumpanesc in asemenea materie. Primul si cel mai important este factorul necesitatilor strategice ale tarii romanesti in situatia sa politica si teritoriala de azi. Cel de al doilea este factorul curat economic, iar ultimul este factorul cultural si social, care inca conditioneaza solutia pe care viitorul apropiat trebue sa o dea problemei comunicatiilor in regiunea Muntilor Apuseni. Caile de comunicatie existente nu satisfac pe nici unul dintre acesti trei factori importanti, cari tot mai mult isi validiteaza importanta lor pentru viata publica a Romanilor din Tara Motilor.

Daca consideram situatiunea geografica a granitelor noastre de vest, de la inceput trebue sa stabilim ca fortificarea acestei granite pretinde, pe langa colonizarea unui elemen viguros românesc pe tot cuprinsul ei de la nord spre sud, si impreunarea acestui element colonizat, peste tinutul Muntilor Apuseni si peste Zarandul romanesc, cu insasi inima tarii romanesti la imbinarea Tarnavelor cu Murasul. Pornind din acest principiu, Muntii Apuseni nu-si gasesc azi acces suficient nici spre apus, nici catra raul Mures cu nici una dintre liniile de comunicatie pe cari le au. Exlicatia o gasim in faptul ca acest tinut niciodata pana acum nu a facut parte din insasi organizatia politica a statului romanesc.

Ramane deci sa cercetam motivul pentru care ideia legaturii Muntilor Apuseni cu Valea Murasului trebue sa ia fiinta cat mai repede posibil, prin construirea unei astfel de

artere de comunicatie, dela vest spre sud-est, care ar urma sa satisfaca integral necesitatile strategice, economice si culturale ale tinuturilor pe cari le-ar atinge, in armonie desavarsita cu interesele superioare ale tarii romanesti intregite.

Vom examina acest postulat, intaiu, in comparatie cu lipsa criteriilor acestei cerinte a soselelor existente, aratand prin istoricul construirei lor de catre statul ungar tendinta acestuia de a nu fi vrut sa inzestreze cu sosele un tinut, asa dupa cum pretindeau interesele lui de viata. Este aproape indeobste cunoscut ca soseaua cea mai veche, care s-a construit in scopul apropierii Muntilor Apuseni cu Valea Murasului, este aceea care ne-a ramas inca dela Romanii stapanitori in trecutele vremi pe aici si care impreuna cu Alba Iulia de azi (Apulum) cu Zlatna si cu Abrudul, pe valea Ampoiului, peste Dealul Mare.

Ea se datoreste interesului, pe care acest cuminte si harnic popor il purta exploatarii minelor. In alta parte a volumului de fata am vorbit despre aceasta sosea mai pe larg, aratand menirea pe care a avut-o, incepand dela Romani pana in zilele noastre.

Romanii au avut tot interesul sa construiasca aceasta sosea pe valea Ampoiului, caci centrul Daciei Traiane era Apulum (Alba Iulia) si deci aci avea sa se concentreze si sa se desfaca tot produsul exploatarilor miniere din Muntii Abrudului.

Mentinerea ei in viitor o reclama aceleasi interese mari, cari sunt identice si pentru viata economica a Romaniei intregite.

Cea de a doua sosea, care s-a construit mult mai aproape de timpurile noastre, este soseaua dealungul Ariesului, care leaga orasul Turda cu Campenii, centrul

Motilor propriu zisi, si cu Abrudul. Dateaza ca sosea nationala (drum de tara) din jumatatea a doua a veacului XIX. Este in afara de orice indoiala ca edificarea ei era indicata de situatia geografica a tinutului pe care-l strabate. Totusi nu este mai putin adevarat ca statul ungar a urmarit, prin construirea ei, interese cari culminau in avantul pe care orasele Turda si Trascau trebuia sa-l ia prin comerciul, industria si finanta maghiaro-evreiasca a acestor orase.

Nu mai putin s-au urmarit aceleasi interese si prin construirea liniei ferate inguste dealungul acestei sosele, adica dela Turda la Abrud. Statul ungar nu privea cu ochi buni construirea aici a unei linii ferate normala, caci poporul roman din Muntii Apuseni trebuia, dupa conceptia ungureasca, sa fie lipsit de posibilitatile unei vieti mai tichnite si mai lesnicioase.

Soseaua a treia, care leaga Muntii Apuseni cu tinutul Crisului Alb (Zarandului), este "drumul de tara" dintre Abrud si Brad. S-a construit la initiativa si indemnul administrativ a vechiului judet Zarand, conducere care era romaneasca prin faptul ca era compusa din suflete otelite in focul sacru al dorintelor de a face ceva si pentru Romanii oropsiti si nacajiti de greul unei vieti, care-si macina in curs de veacuri rostul ei in folosul altora.

Epoca absolutismului austriac de dupa anii 1848 si 1849 a renascut pe o clipa in Zarand umbrele vechilor cnezi si voivozi romani, cari nu au esitat a-si pune tot sufletul lor in slujba poporului, care i-a nascut.

Astfel a luat fiinta unica sosea in epoca stapanirilor straine, care deserveste interese curat romanesti si neprecupetite de impilatorii nostri seculari.

Daca examinam cu deamanuntul aceste linii de comunicatie, cari servesc insa numai in parte interesele

Muntilot Apuseni, usor ajungem la constatarea ca nici una nu a fost construita cu menirea de a creia pe seama populatiei acestui tinut o astfel de artera de comunicatie, care sa imbratiseze in intregime toate interesele mari ale tinutului, interese cari sunt inerente cerintelor de exploatare a tuturor materiilor brute din Muntii Apuseni prin munca populatiei indigene. Cu atat mai putin satisfac ele azi supremul obiectiv al preocuparilor noastre de aceasta natura, care culmineaza in impacarea trebuintelor imperioase ale apararii nationale.

Infaptuirea idealului national a gasit Muntii Apuseni inchisi de restul tarii, unde in mod firesc s-au desvoltat toate liniile de comunicatie, asa dupa cum evolutia istorica a Ardealului a impus aceasta desvoltare.

Faptul ca acest tinut geograficeste se gaseste azi inglobat in pamantul stapanirii noastre, ridica la suprafata argumentul cel mai puternic in sustinerea construirii unei sosele noui, care sa aiba acces sau esire spre un nod al cailor ferate romane, ce-si au drumul spre Bucuresti, capitala Romaniei intregite.

Acesta este principiul cel mai de seama care trebue sa predomneasca la rezolvarea problemei comunicatiilor in Muntii Apuseni. Punctul de plecare va trebui sa fie fara indoiala oraselul Teius de pe Valea Muresului in legatura directa cu orasele Abrud si Campeni din creerii Muntilor Apuseni. Argumentul preponderant al acestui principiu rezida in faptul ca interesele strategice, economice, culturale si sociale ale tinutului Muntilor Apuseni sa aiba comunicatia directa cea mai scurta cu cel mai curat tinut romanesc, adica cu lanul taranimei romane din vatra Muresului, in punctul care face cea mai buna legatura de cale ferata cu capitala tarii.

Urmeaza deci sa fixam linia menita a satisface aceasta mare cerinta nationala. Ea numai una poate sa fie: Teius spre comuna Mogos, pe valea Geoagiului de Sus, prin Bucium la Abrud, de aici la Campeni, pe Ariesul Mare, spre Scarisoara (Lapus) si peste Biharia in Valea Crisurilor, la Baita si Vascau.

Cand aceasta linie de comunicatie va fi fixata pe teren si prin o cale ferata, care sa lege Teiusul cu Oradea Mare, strabatand Tara Motilor, atunci acesta va fi postul de avantgarda dinspre granita noastra de vest, unde poate nu peste mult se vor masura din nou puterile celor doua popoare si se va liquida ultima nadejde a celor ce vreau sa usurpeze drepturile noastre istorice asupra vechiului Ardeal. Interesele economice se vor gasi deplin satisfacute, caci aceasta linie de comunicatie imbratiseaza direct intreg tinutul Muntilor Apuseni.[…]

Nu mai putin importanta este, tot din motive strategice si economice, construirea soselei Campeni-Huedin peste marea si frumoasa comuna Albac, apoi Arad (Horesti), numtele Dealul Calului, pe Somesul Rece pana in Belis, iar de aici cu o ramificatie spre Cluj, iar alta peste Calatele la Huedin.

O parte din aceste sosele sunt construite inca de regimul unguresc, dar numai in masura care servea interesele locale ale fostilor stapanitori. Astfel vedem construita soseaua Huedin-Belis in scopul de a menaja intinse interese economice concentrate sub raportul exploatarii forestiere.

Unii dintre cei ce se ocupa de chestiunea Motilor au aruncat si ideia construirei unei sosele nationale dela Belis pe sub poalele sudice ale Bihariei la Lapus si de aici la Baita din Vaile Crisurilor. Ideia este insa gresit conceputa.

Soseaua, care va avea menirea sa lege orasul Huedin cu Muntii Apuseni, nu va putea strabate alta directie mai indicata de criterii geografice si economice decat Belis peste Dealul Calului la Albac si de aci sa se impreune cu soseaua Campeni-Scarisoara-Baita.

Nu mai putin adevarat este ca ideia construirei unei linii de cale ferata dela Cluj la Campeni, tot numai in aceasta directie poate fi realizata. Ea va trebui sa urmeze cursul Somesului Rece pana la Belis, iar de aci peste comuna Albac-Arada prin Secatura la Campeni.

Dar din momentul ce s-ar construi o cale ferata Teius-Abrud-Campeni-Vascau-Oradea Mare peste inima Muntilor Apuseni, iar aceasta linie principala ar avea si un acces spre Brad de la Abrud, am avea atunci suficiente linii de comunicatie in tinutul Motilor, pentru toate necesitatile lui strategice si de ordin economic.

Clujul in acest caz va trebui legat cu Muntii Apuseni direct numai prin sosele nationale, dintre cari parte le are, dar trebuesc reparate. Asa şoseaua Cluj-Iara de Jos este foarte buna si, putin mai ingrijita, ar satisface pe deplin nevoile tinutului de sub poalele Muntilor Gilaului.

Soseaua Abrud-Aiud peste comuna Ponor va trebui pe distanta Ponor-Aiud scoasa dintre soselele judetene si mentinuta ca drum comunal, caci nu este decat de un foarte mic interes local, si acesta disparent total de indata ce se va construi adevarata sosea nationala Teius-Mogos-Abrud, cu un traseu de abia 56 km si fara calamitatile urcusurilor anevoioase.

Prelungirea soselei acesteia dela Scarisoara la Baita si dela Albac la Belis, putem spune hotarat ca ar desavarsi idealul strabunilor Romani, cari preconizasera si aproape infaptuisera impreunarea Daciei Apulensis cu Dacia

Porolissensis, peste tinutul Muntilor Apuseni.

Aceleasi interese mari nationale ne leaga si pe noi cei de azi, cari am vazut cu ochii reinvierea Daciei Traiane, care poate deveni Imperiul roman de rasarit, in al carui simbol s-a realziat Romania Mare de azi.

Toate drumurile noastre trebue sa duca si sa graviteze spre Bucuresti, caci aici s-a conceput aluatul, care ne-a dospit libertatea nationala si integritatea teritoriala, si tot de aci va avea sa tasneasca puterea de cimentare a unitatii teritoriale si politice a Tarii Romanesti.

Mai amintim ca corolarul Muntilor Apuseni atat dinspre nord-vest, cat si dinspre sud-est, trebue sa fie inconjurat cu sosele nationale, cari sa mentina legatura de comunicatie intre Deva-Oradea Mare prin Tara Crisurilor si Halmagiu deoparte si intre Oradea Mare-Cluj-Teius-Deva de alta parte.

Aceasta din urma retea este complecta si ramane sa se desavarseasca si reteaua corolara a tinutului Crisurilor.

Soseaua Abrud-Zlatna, in lungime de 36 km, vecinic expusa stricaciunilor din cauza inundatiilor si a torentelor, […], va trebui sa aiba parte cu vremea si de serioase lucrari technice de consolidare, spre a nu mai fi expusa deteriorarii la primele descarcari violente ale naturii. Deasemenea va trebui luata in studiu si construirea unei cai ferate inspre Abrud si Zlatna, care ar inlesni pe de o parte transportul minereurilor din jurul Abrudului la uzinele statului din Zlatna, iar pe de alta parte ar scurta in mod simtitor distanta dintre Abrud si Alba Iulia, evitand marele inconjur cu calea ferata pela Turda-Aiud-Teius-Alba Iulia.

In acest chip, imensa multime de material lemnos is minereuri pe cari le ofera din belsug Muntii Apuseni, apoi

produsele agricole ca vite, poame si lana, ce se desfac in targurile acestui tinut, isi vor avea posibilitatea de desfacere usoara pe pietele interne si externe, si astfel bratele muncitoare ale celui mai harnic element romanesc isi vor castiga painea vietii in mod cinstit si nespeculat de parazitismul economic al veacului.